

FOLIA HISTORICA

XXVII.

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM 2011

FOLIA HISTORICA

XXVII.

2010–2011 A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM TÖRTÉNETI ÉVKÖNYVE

Tartalomjegyzékben a tanulmány címe helyesen

Pallos Lajos

A Magyar Királyi Szent István Rend jelvényei a Magyar Nemzeti Múzeumban

Tartalomjegyzékben a szerzők helyesen

Bognár Katalin–Cs. Lengyel Beatrix

Pillanatképek és reflexiók a Térbe zárt pillanat című kiállításunk vándoroltatásáról

A 183. oldalon a képaláírások helyesen

3. kép

A jászolgát, a hídfő és a pesti mederpillér elhelyezkedése a láncfelhúzást bemutató ábrán, 1852.

Standige & Co. litográfiája In: Clark, W. T.: An Account... Plate 8.

4. kép

A pesti hídfő jászolgájának felülnézeti terve, 19. sz. vége.

MMKM Archivum

FOLIA HISTORICA

XXVII.

2010–2011
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
TÖRTÉNETI ÉVKÖNYVE

Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2011

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM TÖRTÉNETI ÉVKÖNYVE

főszerkesztő
Kovács Tibor

szerkesztő
Szvitek Róbert József

szerkesztőbizottság
Gerelyes Ibolya
Ihász István
Kiss Erika
Cs. Lengyel Beatrix
Pallos Lajos
Szikossy Ferenc
Tamás Edit

© Magyar Nemzeti Múzeum, 2011

ISSN 0133 6622

A kötet megjelenését támogatta

Felelős kiadó: a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója

Nyomtatás: Prime Rate Kft.

600 példányban

Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

Kiadványterv: Vári Ágnes

TARTALOM

FOLIA HISTORICA 2010–2011

I. TANULMÁNYOK

Kiss Erika Jankovich Miklós gyűjteményeinek leltárkönyvei a Magyar Nemzeti Múzeumban. I. Kora újkori ezüstművek	5
Pallos Lajos A Magyar Királyi Szent István Rend jelvényei a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában	39
Aczél Eszter A Lőw harangöntő család működése Magyarországon	65
Radnóti Klára Vadászkürtök a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárában	75
Kemenczei Ágota Az Egger műkereskedés és kapcsolata a Nemzeti Múzeummal a dualizmus korában	99
Fisli Éva Szavak kőbe vésve. A második világháború budapesti emléktábláiról	117

II. KÖZLEMÉNYEK

Fülöp András A Gyulai Gaál család hosztóti temploma az újabb kutatások fényében	135
Kiss Erika–Szvitek Róbert József Kiss János ötvöskönyve	151
Gödölle Mátyás A Lánchíd alapkőletétele és Tierney Clark szelencéje	179
Patay Pál Kiegészítés a Corpus campanarum antiquarum Hungariaehez	197

III. MŰHELY

Tompos Lilla Főúri öltözetek az Esterházy-kincstárból – kiállítás az Iparművészeti Múzeumban	207
Bognár Katalin Pillanatképek és reflexiók a Térbe zárt pillanat című kiállításunk vándoroltatásáról	219
Cs. Lengyel Beatrix Robert Capa fotográfiái a MNM Történeti Fényképtárában	229

Kiss Erika

JANKOVICH MIKLÓS GYŰJTEMÉNYEINEK
LELTÁRKÖNYVEI
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN
I. KORA ÚJKORI EZÜSTMŰVEK*

Jankovich Miklós gyűjteményei nélkül a hazai közgyűjtemények nem lennének azok, amik. Különösen áll ez a Magyar Nemzeti Múzeum és az Iparművészeti Múzeum ötvösgyűjteményeire. A Jankovich-gyűjtemény olyan sok és fontos tárgyat őrzött meg, melyek nélkül nem lehetne megírni a művesség hazai történetét. De a tárgyakon túl egy további fontos, muzeológiai szempontból kiemelkedő jelentőségű emléke is van ennek a gyűjteménynek: a kézírásos, latin nyelvű leltárkönyvek. A haza műgyűjtés történetében sajnos ritkaság, hogy egy történeti jelentőségű gyűjtemény és a rá vonatkozó források is szerencsésen átvészeljék a „zivataros évszázadokat”. Mert a kétféle forrás – a tárgyak és a róluk készült leírások – új, és más típusú összefüggésekre világíthatnak rá.

Régi adósságot törlesztünk a leltárkönyvek közzétételének megindításával. Elsődleges célunk a leltárkönyv szövegének közzététele és jegyzetelése a fennmaradt emlékekkel együtt. A terjedelmi okok miatt részletekben közreadandó inventáriumok nem csupán az ötvösség történetével foglalkozók, de a műgyűjtés kutatói, vagy akár nyelvészek érdeklődésére is számot tarthatnak. A tematikus egységekbe csoportosított gyűjteményrészek saját inventáriumai a tárgyak leírását, a beszerzés körülményeit és a megszerzés árát is tartalmazzák.¹ Az első közlemény az ezüst edények összeírásának első felét adja közre. Ez az egység a világi asztali edények közé sorolható tárgyakat tartalmazza. A *Consignatio Scyphorum, Phialarum, Poculorum, Scutellarum, Cyathorum, Calicum et Cantharorum e Collectione Sp. Dni Nicolai a Jankovich Museo Nationali Hungarico resignatorum* címet viselő leltárkönyvbe 192 tételt sorolt be Jankovich.² A tárgyaknak elsősorban a formája volt irányadó Jankovich számára: itt szerepel a gyűjtemény egyik legjobban ismert emlékpárja, a nagyváradi misekannák néven ismert varázslatos két kis kancsó, de az időközben az Iparművészeti Múzeumba átkerült strucctojás- és szerpentinserleg is, mint ahogy számos kerámiából, hegyi kristályból és üvegből készült tárgyat is ebbe a leltárba vett fel.

* A tanulmány az OTKA T49052 Jankovich Miklós gyűjteményei című kutatási programja segítségével valósult meg.

1 A tárgyak megszerzéséről, az eladókról készített összesítés: *Bubryák Orsolya: Jankovich Miklós gyűjteményei. Ars Hungarica 32. (2004) 140–175.*

2 A leltárkönyveket a Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattára őrzi.

Az inventáriumok mindegyikére igaz: egy *amateur* – a szó eredeti értelmében, a mai pejoratív felhang nélkül – lejegyezte gyűjteménye jól ismert darabjait. A tárgyak leírása alapos megfigyelésről tanúskodik, a szöveg mégis érezhetően körülményes. Jankovich tudott latinul, de még nem beszélt a tárgyak szaknyelvét. Nem róhatjuk fel neki, mert ez a szaknyelv ekkor még nem létezett. A terminológia hiánya, plauzibilitása még jóval Jankovich halála után is megfigyelhető a hazai szerzők műveiben. Jankovich meghatározásai egy nyelvmismerettel rendelkező, jó szemű megfigyelőé: azt írja, amit lát, és tárgyát alaposan megfigyeli, törekszik a szakszerűségre. Ennek egyik legfontosabb jele, hogy tisztában van azzal, miszerint az ötvösműveken (elsősorban az ezüsből készült tárgyakon) a készítőre, a készítés helyére vonatkozó jegyek találhatóak. Bár e jegyeket nem mindig tudja megkülönböztetni a possessor-jelzésektől, a hitelesítő- és/vagy mesterjeggyel ellátott művekről általában gondosan lejegyezi azok ábráját, többször a szövegbe beszúrt kis rajzzal is kiegészítve a leírást. Ennek jelentőségét különösen akkor látjuk, ha hozzátesszük azt is, hogy a jegyek kutatása, a rendszer feltérképezése jószerivel alig indult meg Jankovich életében. A pontos leírásokon túl a gyűjtemény leltárkönyvei megőrizték a tárgy előkerülésére, megszerzésére, az eladók vagy közvetítők személyére vonatkozó adatokat is. A most közölt leltárkönyv kissé kilóg ebből a sorból. Viszonylag ritkán találkozunk az eladó/közvetítő személyének feltüntetésével, mint ahogy a megszerzésre fordított összeg – vagy éppen a tárgyért adott cseredarab – leírása is rendre hiányzik. Az ezüstművek inventálásánál a középkor óta élő hagyományt folytatva Jankovich mindenhol feltünteti a tárgy súlyát is.

Jelen közlés a leltárkönyv első bő harmadát tartalmazza. Az itt felsorolt tárgyak különféle ezüst poharak, főként a 16–17. századból. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében ma fellelhető, azonosíthatóan a Jankovich-gyűjteményből származó művek leírása követi az egyes tételeket. A múzeum ötvösgyűjteményében a Jankovich-féle inventárium számozása él: a tárgyak megőrizték eredeti leltári számukat. A tárgyak mintegy „meglábjegyzetelik” a leírásokat, segítségükkel vizsgálhatjuk a Jankovich-féle leírások helyességét vagy akár terminológiáját. A Magyar Nemzeti Múzeumba a Jankovich-gyűjtemény megvásárlásával bekerült ötvöstárgyak ma nem mindegyike található meg. Így például többet is elcseréltek más műtárgyra az idők során.³ Az Iparművészeti Múzeum megalakulását követően több ízben is kerültek át tárgyak a Nemzeti Múzeum gyűjteményéből az új intézménybe, de a huszadik században az „ellenirányú mozgás” is megjelent. A fő szándék a gyűjtemények elhatárolása volt, nevezetesen hogy a magyarországi készítésűek a Nemzeti, az európai anyag pedig az Iparművészeti Múzeum gyűjteményébe kerüljön. A megvalósítás során sajnos nem voltak tekintettel a gyűjteményi egységekre: a Jankovich-gyűjteményt szinte kettévágták.⁴ A Iparművészeti Múzeumban a tárgyak új leltári számot kaptak és az évtizedek folyamán soknak teljesen „elveszett” a provenienciája. Hasonló folyamat játszódott le a Nemzeti Múzeum gyűjteményén belül is. Részben a két említett múzeum közötti anyagmozgás, részben a menekítések hatására feledésbe merült sok tárgy eredeti, Jankovich-leltárkönyvi azo-

3 Ez elsősorban az ékszerek esetében figyelhető meg, ezüstműveknél csak ritkábban.

4 A műtárgy-átadásokra vonatkozó iratok a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában, a Magyar Nemzeti Múzeum Irattárában találhatóak: Történelmi Tár 118/1936.

nosító száma. Az ötvenes években elvégzett nagy revízió során sok olyan tárgy kapott új leltári számot, amelynek eredeténél „az Iparművészeti Múzeumból korábban viszszerült” forrást jelölték meg, illetve – ma még közelebbről nem ismert rendszer alapján adott – régi azonosító számot tüntettek fel. E tárgyak között később több művet is sikerült a Jankovich-gyűjtemény darabjaként azonosítani. A Magyar Nemzeti Galériában 2002-ben rendezett kiállítás⁵ előkészületei során további művek kerültek be ebbe a csoportba, nagyrészt a kiállítás rendezője, Mikó Árpád kutatásai eredményeképpen. Az azóta eltelt időszakban további tárgyakat sikerült azonosítani, mint az egykori Jankovich-gyűjtemény darabjait.

A latin leltárkönyveket Maurer Zsuzsa olvasatában közöljük. A szövegben található rövidítéseket a tárgyakon lévő feliratok kivételével feloldottuk.

C o n s i g n a t i o

Scyphorum, Phialarum, Poculorum, Scutellarum, Cyathorum,
Calicum et Cantharorum e Collectione Spectabili Domini Nicolai a Jankovich
Museo Nationali Hungarico resignatorum.

Inv.Poc., 1. Pohár

1. Poculum argenteum inauratum, cum inscriptione: SRMO PPI STEFANO VRBS WARADINA VOVET 1540. VI. CYAT. (Serenissimo Principi Stephano Urbs Varadina vovet 1540. sex cyathos.) – Pocula similia numero sex in nundinis Debrecinensibus ad duas vices vendita, per questorem auri et argenti judaeum Posoniensem Stern coemta, horsum Pestinum allata, et Spectabili Domino Nicolao Jankovich vendita sunt, ea adiecta informatione, quod illa occasione derivationis lacus Ecsedinensis effossa fuerint. Inscriptio docet haec pocula dono oblata fuisse a civibus Varadinensibus Joanni de Zápolya aut coniugi eiusdem in memoriam nativitatis filii Joannis Sigismundi, in baptismo nomen Stephani gerentis, recte eodem anno 1540., quo Joannes Zápolya Varadini morte decesserat. Poculum hoc sustentant quatuor cervi, quos in scuto suo urbs Varadina gerit. – Ponderat semiuncias viginti novem – 29.

A leltárkönyvben utólagos bejegyzés: „Elcserélték 1945.41.-re”. Téves bejegyzés. 1941-ben a Poc.Jank.1. és Poc.Jank.13. leltári számú ezüstpoharakat több tárgyra cserélték el. Ezek leltári számai: 1941.3., 4., 5., 6., 13.

Inv.Poc., 2. Pohár (1. kép)

2. Similis formae poculum argenteum inauratum, absque inscriptione, appendens semiuncias viginti octo et unam octavam – 28 1/8.

Inv.Poc., 3. Pohár (1. kép)

3. Simile poculum argenteum inauratum, absque inscriptione, appendens semiuncias viginti sex et quinque octavas – 26 5/8.

5 Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Szerk.: Mikó Árpád. Bp., 2002.

NB. Tria alia his similia pocula, quae interimaliter deposita sunt in Cassa Regnicolari, eorsum e domo Fiduciaria translata.

Ezüst, egykor teljes felületén aranyozva; kalapált, öntött, cizellált, poncolt, vésett; m.: 11,6 cm; sz.á.: 8,5 cm; t.á.: 6,6 cm (2. szám); m.: 11,7 cm; sz.á.: 8,1 cm; t.á.: 6,4 cm (3. szám); jelzés nélküliek.

Mindkét pohár hengeres, fölfelé szélesedő „tölcséres” forma, mely három öntött, plasztikus szarvas figurán nyugszik. A pohár testét két áttörtő, félkör keresztmetszetű plasztikus gyűrű tagolja, rajtuk apróvirágos indák és levelek között elhelyezkedő négy torzfej. A szájperem alatt körbefutó vésett leveles díszítmény. A ma már hiányzó harmadik darab a leírások alapján hasonló lehetett a 2. és a 3. számú tárgyakhoz. Érdeemes megfigyelni, hogy az egyébként díszes, részletgazdag tárgy formájáról, megjelenéséről szinte semmilyen említés nem olvasható; a tárgy története, a hozzá fűződő – feltehetően fiktív – történeti háttér azonban bőségesen kifejtve szerepel. A bejegyzés szerint az ecsedi láp-ból előkerült hat pohár Várad városának ajándéka volt Szapolyai János 1540-ben született, István János Zsigmond nevet viselő fia születése alkalmából. A láp lecsapolását Károlyi Antal kezdte meg 1751-ben, majd Károlyi Ferenc folytatta az 1770-es években. A Jankovich Miklós tulajdonába jutott három poharat még a gyűjtő apja, szintén Jankovich Miklós (1723–1797) császári alezredes, jászkun kapitány szerezte meg (l.: 33. szám).

A poharak szokatlanul nagy súlyuk és a dekoráció (elsősorban a vésett leveles díszítmény) miatt a múzeumi nyilvántartásban mint hamisítványok szerepelnek.

1. kép

Poc.Jank.2-3. (a szerző felvétele)

Inv.Poc., 4. Pohár

4. Poculum argenteum ab intus et extus deauratum, ex signo inferiori – apparenter Coronae in Transylvania confectum; exhibens insigne, gryphum, mucronem evaginatam tenentem, et inscriptionem, possessoris sui nomen designantem, hungaricam: „DEBRE-CZENI THAMAS. Anno 1638.” Appendens semiuncias decem et unam octavam – 10 1/8.

Ezüst, kívül belül aranyozva; m.: 10,6 cm; sz.á.: 8 cm; t.á.: 6,3 cm; fenékén alul beütött hitelesítő jegy és két további feloldatlan jegy.

Sima, fölfelé enyhén szélesedő hengeres forma, teljes felületét úgynevezett „cápázott” díszponcolás borítja. A szájperem alatt körbefutó vésett leveles sáv, alatta szintén vésett koszorúban címer, körirattal.

A poharat Jankovich brassói műként határozta meg a fenékbe beütött koronát ábrázoló jegy alapján. Kőszeghy a sátoraljaújhelyi és barabási református gyülekezetek 17. századi úrasztali edényein hasonló jegyeket azonosított, melyet a sárospataki ötvöscéh hitelesítő jegyeként határozott meg. (Kőszeghy 1936 No. 1919, 1920A, 1920B.)

Inv.Poc., 5. Pohár

5. Poculum argenteum deauratum lemniscis et floribus exornatum, cum inscriptione hungarica: „MAKLARI KATA. NISNAI ISTVAN.” Habens insigne gentilicium: ursum tria lilia tenentem, et annum 1654. Appendens semiuncias duodecim et mediam – 12 1/2.

Ezüst, aranyozott; vert, vésett; m.: 12,1 cm; sz.á.: 9,2 cm; t.á.: 6,8 cm; PC (?) ismeretlen mester, 17. század közepe. Azonos az 1955.59.c leltári számú tárggyal.

Hengeres, fölfelé enyhén szélesedő forma. Egész felületét vésett díszítés borítja: cikkcakk mintába, úgynevezett „trambulirozással” alakított háttérben gyümölcsös, makkos, leveles díszítmény. Előoldalán gyümölcsköteges keretelésben nagyméretű vésett címer körirattal, a pajzs fölött évszámmal.

Inv.Poc., 6. Pohár

6. Poculum parvum argenteum, in limbo et inferiori parte deauratum, semisextarii magnitudine, figurae tessellatae; appendens semiuncias septem – 7.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében. A *figura tessellata* kifejezés valószínűleg a pohár felületén vésséssel kialakított kockázott, sakkozott díszítményt jelzi.

Inv.Poc., 7. Pohár

7. Poculum argenteum e lamina tenui, lilia et rosas repraesentante confectum, et in limbo, circulo crassiori argenteo provisum; ad magnitudinem unius mediae; ponderans semiuncias novem et unam quartam – 9 1/4.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében.

Inv.Poc., 8. Pohár

8. Poculum argenteum tres celebriorum Ducum Hungariae, utpote senioris Nicolai Zrinyi, Francisci Vesselényi, et Raymundi Montecuccoli repraesentans; appendens semiuncias octo et quinque octavas – 8 5/8.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében.

Inv.Poc., 9. Pohár

9. Poculum argenteum granulatum, tam ab intus quam in superiori circumferentia, et signo gentilitio inauratum, cum inscriptione „CSAVASI SAMVEL ANNO DO. 1700.“ Appendens semiuncias duodecim et unam octavam – 12 ½.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében. A leírásban szereplő évszám alapján feltételezhető, hogy a pohár testét rátett, granulációval kombinált filigránmű díszíthette, mely a korszak augsburgi ötvösségében is nagyon népszerű volt.

Inv.Poc., 10. Pohár

10. Poculum cupreum et ab intus et in extremitatibus ac fundo exteriori bene inauratum; habens in medio insigne pomi granati cum cruce, et literas F.C.P.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében.

Inv.Poc., 11. Pohár

11. Poculum argenteum absque deauratione, exhibens in fundo signum Civitatis Cibiniensis Transylvaniae; habet capacitatem sextarii unius, ornatus pertusus; appendit semiuncias septem et quinque octavas – 7 ½.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében. A Jankovich által „nagyszebeni jegyként” meghatározott jelzés mibenléte kérdéses, a városban csak a 18. század második felétől ütöttek az ötvösművekbe hitelesítő, vagyis városjegyet. E jegyek azonban mesterjeggyel együtt szoktak előfordulni, melyről viszont nem szerepel említés a leltárkönyvi bejegyzésben. Az *ornatus pertusus* valószínűleg az alaplemezre helyezett áttört (fűrészelt) lemezzel való díszítési módot jelöli, amely a 17. század második felétől volt népszerű.

Inv.Poc., 12. Pohár

12. Poculum argenteum ab extus bene deauratum, superiori parte habens figuras incisas, seculo 16-to proprias, ab infra vero pertusas prominentias, veluti conchas duplici ordine positas; appendens semiuncias octo et unam octavam – 8 ½.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében. A *figurae incisae* vésett díszítést jelölhet, a tárgy alján lévő áttört díszítés talán a 2., és 3. poharakon is látható áttört szegélyt.

Inv.Poc., 13. Kis pohár

13. Pocellum argenteum vetustissimae formae, exhibens pertusas figuras superne quidem avium, inferne autem animalium, olim in circumferentiis deauratum; ponderans semiuncias quinque et unam octavam – 5 ½.

A leltárkönyvben utólagos bejegyzés: „Elcserélték 1941.29. gyűrűért”. L. Inv.Poc., 1.

Inv.Poc., 14. Pohár

14. Poculum argenteum e fabrica Augustana, tam ab extus quam intus bene inauratum, tribus globulis argenteis innixum, exhibens triplicem effigiem regiuncularum (vulgo tájrajz) exsculptam. Ponderat semiuncias quindecim et unam octavam – 15 ½.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében.

Inv.Poc., 15. Kis pohár

15. Pocellum rotundum manubrio superpositum, habens insigne urbis Claudiopolitanae, ab intus bene inauratum; ponderans semiuncias quinque et mediam – 5 ½.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében. A fogantyús, kerek formából ítélve talán hasonló lehetett a 19. számnál említett tárgyhöz, bár azokat Jankovich *phiala*-ként (csésze), míg a szóban forgó darabot kis pohárként jelölte meg. A pohárka súlya körülbelül a fele volt a csészékének.

Kolozsváron a 18. század második felétől alkalmaztak ötvösműveken hitelesítő jegyet. Jankovich több tárgy esetében is „kolozsvári jegy”-ként határoz meg „C” betűs beütöket (l.:38., 39., 61. szám), tévesen.

Inv.Poc., 16., 17. Csésze/kis pohár

16., 17. Phialae duae argenteae ab intus et extus bene inauratae, sibi per omnia similes, exhibentes veteris testamenti historiolas artificiose insculptas cum inscriptionibus: GOTT SCHVF HIMEL VND ERDEN. – GOTT SHVF DEN MENSCHEN ADAM. – GOTT SHVF EVA AVS ADAMS RIPPEN. – DIE ENGEL FVREN LOTH AVS DER STATT. – ABRAHAM WIL SEIN SON ISAAC OPFERN. – ESAV VERKAVFFT SEIN ERSTE GEBVRT. – Earum prior ponderat semiuncias decem et mediam (10 ½), posterior vero decem et tres quartas (10 ¾) in summa semiuncias viginti unam et unam quartam – 21 ¼.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében.

Inv.Poc., 18., 19. Csésze/ kis pohár

18., 19. Duae similes phialae argenteae, tam extus quam intus inauratae, quarum pars superior sculpturas manu periti calcographi elaboratas, et quidem una earum scalam Jacobi, altera venationem apri exhibet. Ponderat prior decem et quinque octavas semiuncias (10 ⅝), posterior vero undecim et quinque octavas (11 ⅝) in summa ergo semiuncias viginti duas et duas octavas – 22 ⅔.

Ezüst, aranyozás nyomaival; m.: 4,7 cm; t.á.: 2,7 cm; hossza a füllel: 9,3 cm.

Kerek, áttört talpon álló lapított gömb alak, kétkaréjos szájnyílással. A testre merőleges fül hengeres – lefelé hajló – kígyófejben végződik. Felületén vésett karéjokból álló must-ra, három rozettával.

A ma Poc.Jank. 19. leltári számú csésze nem azonos a Jankovich-féle leltárkönyvben leírttal.

Inv.Poc., 20. Pohár

20. Phiala argentea latior e solido argento fusa, tam intus quam extus bene inaurata, exhibens circumferentiam tam superius quam ab infra peculiariter ex argento expressam, in medio vero incisuras. Ponderans semiuncias quatuordecim et unam octavam – 14 ⅙.

1936-ban átadva az Iparművészeti Múzeumnak. Ltsz.: 19.018.

A *phiala* megnevezés ellenére valószínűleg inkább magasabb, a poharak arányait mutató tárgy. Az ebben a leltárkönyvben szereplő, azonosítható *phiala*-k mind ebbe a típusba sorolhatók. A ma is „csészé”-nek nevezett, laposabb edények az *Apparatus* címet viselő leltárkönyvbe lettek bevezetve.

Irodalom: Jankovich 2002 Kat. 90.

Inv.Poc., 21. Figurális pohár (kecskebak)

21. *Hircus argenteus elegantis operis, habens circumferentiam colli, prout et cornua, inaurata, duobus pedibus colli argenteo insistens. Ponderat semiuncias viginti octo, et unam octavam – 28 ½.*

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében.

Inv.Poc., 22. Medve alakú díszedény

22. *Ursus erectus elegantissimi operis ex argento per totum inaurato confectus; habens collipendium hac inscriptione signatum: ICH HAIS DER BER. SCHERZ NIT ZV VIL DAS ICH DEIN BEGER. – Cum catena et tintinnabulo eidem adnexa. Ponderat semiuncias viginti unam et tres octavas – 21 ¾.*

1936-ban átadva az Iparművészeti Múzeumnak. Ltsz.: 19.056.

Inv.Poc., 23. Szarvas alakú díszedény

23. *Cervus minor elegantis operis stans super cespitem, in quo serpens et cicada gradientes visuntur. Opus summo artificio elaboratum ex argento per totum bene inaurato; habens peculiare collipendium cum facto necdum insculpto; ponderans semiuncias octodecim et unam octavam – 18 ½.*

1936-ban átadva az Iparművészeti Múzeumnak.

Inv.Poc., 24. Szarvas alakú díszedény

24. *Cervus maior eminentibus cornibus instructus, habens collipendium cum dependentia, inscriptione vacua; insistens cespiti. Opus elegantioris operis ex argento bene inaurato. Ponderat semiuncias quadraginta quinque et unam octavam – 45 ½.*

1936-ban átadva az Iparművészeti Múzeumnak. Ltsz.: 19.075.

Irodalom: Jankovich 2002 Kat. 77.

Inv.Poc., 25. Céh pohár

25. *Poculum cehae molitorum peculiaris artificii. Ex superiori scilicet calice, cui hippopotamus imminet, vinum ad rotam molarem defluens in inferius receptaculum, per canalem ori imponi consuetum egreditur; molituribus poculum manu tenentibus undequaque e mola prospicientibus. Canalis ipse Baccho dolio adsidenti inhibitor; poculum autem ipsum personis duabus. Opus e puro argento deaurato, circa circum sculpturis ornato, confectum; habet inscriptiones solito molitorum insigni adlateratus, de anno 1675-o: CASPAR FISCHER. HANS FISCHER. ANDREAS KABSPERGER IEREMIAS WVRSCHTER. STEFFANVS KOBPF. – Signum fabricae, in qua elaboratum est, crucem in facto habet, et eundem annum 1675-tum. Ponderat semiuncias quadraginta octo et unam octavam – 48 ½.*

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében.

A *signum fabrica* meghatározás szokatlan a leltárkönyvben; talán olyan mesterjegyet takar, mely nem a mester névkezdő betűiből állt.

Inv.Poc., 26. Kis serleg

26. Calix minor perquam vetusti operis argenteus, bene inauratus, et figuris diligenter exornatus, nulla inscriptione provisus; ponderans semiuncias undecim et tres octavas – 11 ¾.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében. A leltárkönyv *calix*-nak nevezett műveinek nagyobbik része világi edény: serleg talppal, szárral rendelkező pohárforma, fedéllel vagy anélkül.

Inv.Poc., 27. Pohár

27. Poculum argenteum superiori margine inauratum, paucis tantum ornamentis vestitum; ponderans semiuncias septem – 7.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében.

Inv.Poc.,28. Pohár

28. Poculum argenteum neutiquam inauratum, paucisque ornamentis provisum, in cuius meditullio, parte ab utraque effigies civitatum ad mare locatarum cum personis vestitu seculi 16-ti provisis visuntur; ponderans semiuncias sex et tres octavas – 6 ¾.

1936-ban átadva az Iparművészeti Múzeumnak.

Inv.Poc., 29. Pohár

29. Cyathus (vulgo humpen) argenteus, olim tam superne quam inferius inauratus; exhibens figuras seculo 15-to usuatas, et infra fasciam superiorem incisas. In fundo litterae B.G.L. puncturis insertae leguntur. Opus sine dubio seculi 16-ti ineuntis; ponderans semiuncias tredecim et unam octavam – 13 ¼.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében. A *cyathus* kifejezéssel máshol Jankovich a „talpas pohár”-nak nevezett formát illette. Tárgymegnevezésként a terminus első előfordulása ez a hely a *Consignatio* című leltárkönyvben, valószínűleg ezért szerepel a *vulgo humpen* magyarázat is. A szó ma a fedeles, füles ivóedényekre (a söröskrigli típusa) használatos. A Grimm fivérek szótárában (a vonatkozó kötet 1877-ben jelent meg) a „Humpen” még nagyobb ivóedényt jelölt, minden különösebb formai sajátosság nélkül.

Inv.Poc., 30. Talpas pohár (2. kép)

30. Cyathus argenteus, cuius superior et inferior pars pertusis ornamentis seculi 16-ti initiantis solide inaurata est. Nullum indicium seu artificis, seu loci, ubi confectus fuit exhibit; nec nomen possessoris observari potest. Ponderat semiuncias octo, et septem octavas – 8 ¾.

Ezüst, részben aranyozva; kalapált, cizellált, poncolt, vésett; m.: 14,7 cm; sz.á.: 7,6 cm; t.á.: 6,9 cm; a cuppa fenekében azonosítatlan DD(?) beütött jegy látható.

A 19. század végén meghonosodott kifejezéssel „talpas pohár”-nak nevezett edénytípus. A hengeres, lapos peremű, magas talpon azonos átmérőjű hengeres, a test felső egynegyedénél kifelé tölcseresen szélesedő cuppa-rész. A talpat és a cuppát lapos, sima gyűrűtag választja el. A talp teljes felületén illetve a szájrperem alatt körbefutva laposan

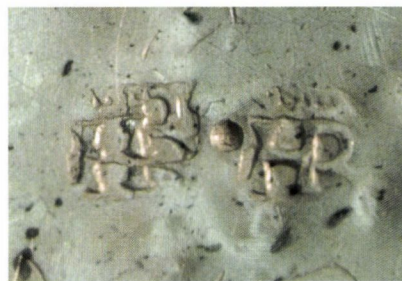

2. kép
Poc.Jank.30. (Fotó: Dabasi András)

3. kép
Poc.Jank.31. (a szerző felvétele)

4. kép
Poc.Jank.31. mesterjegye (a szerző felvétele)

5. kép
Poc.Jank.31. tulajdonosi jelzései (a szerző felvétele)

domborított, cizellált, poncolt kagylós, csigás díszű lambrequin-díszítmény. A forma és a domborítás is jó kézre valló munka, bár nem a Jankovich által megadott 16. századból, hanem valószínűleg a 17. század első harmadából.

A típus legtöbb emléktől eltérően a cuppa alsó, osztógyűrű felé eső részét csak egy aranyozott sáv díszíti.

Inv.Poc., 31. Talpas pohár (3. kép)

31. *Cyathus argenteus mediocris ab intus per totum deauratus, a foris tantum basim et superiorem partem, qua videlicet diversa ornamenta seculi 16-ti initium referentia, eidem insculpta sunt, inaurata exhibet. Basis huius a poculo facile avelli potest. Possessoris nomen ductibus illegibilibus in fundo exteriori poculi adscriptum fuisse videtur, imo manifesta sunt hic litterarum armenicarum aut ismaelitarum indicia. Ponderat semiuncias octo et unam octavam – 8 1/8.*

Ezüst, részben aranyozva; vert, vésett; m.: 10,6 cm; sz.á.: 8 cm; t.á.: 4,5 cm.

Johannes (Hans) Retsch senior (műk. 1618–1645), Brassó. *Kőszeghy* 1936 No. 192.

Jelenlegi állapotában csonka tárgy, egy talpas pohár felső része. A szájperem alatt körbefutó finom vésett leveles-virágos lambrequin-dísz. A pohár fenekébe kétszer is beütött mesterjegyen (4. kép) kívül bekarcolt tulajdonosi jegyek is láthatók. (5. kép) Ez utóbbiakat Jankovich örmény vagy arab betűs feliratnak tartotta. *Kőszeghy* 1936-os jegykönyvében nem említi a tárgyat a mester más ismert művei között.

Irodalom: *Baroque Splendor* 1994 Cat. No. 13.

Inv.Poc., 32. Talpas pohár

32. *Cyathus maior egregii operis, cuius incisurae et ornatus exterius in basi, item poculi parte inferiore, medio, et superiori extremitate inauratae sunt, exhibentes diversos longe anteriorum seculorum ornatus. In medio sunt tres effigies; una cuiusdam ducis hungari. casside Arpadiana provisi; altera regem coronatum, effigie S. Ladislai similem; tertia denique veterem hungaram Dominam, fors Gyselam, exhibens. Poculum hoc initiante seculo 17-to confectum est, habens inscriptionem hungaricam sequentem: BARANYAY GAAL ISTVANE EZ AZ POHAR 1627. Ponderat semiuncias sedecim et quinque decimas sextas – 16 5/16.*

Ezüst, részben aranyozva; vert, vésett; m.: 17,8 cm; sz.á.: 9 cm; t.á.: 7,5 cm;

Martinus Zegedi (Szegedi, említve 1600–1645), Debrecen. *Kőszeghy* 1936 No. 573.

Talpas pohár. A cuppa-rész csak kevéssé, a peremnél szélesedik ki. A cuppát és a talprészt hullámos díszű gyűrű választja el. A szájperem alatt finoman vésett későreneszánsz, stilizált virágos lambrequin díszítmény. Közöttük jelenik meg a vésett possessor-felirat. Az osztógyűrű két oldalán szimmetrikusan elhelyezett vésett palmettás ornamens, a talpperem fölött ennek tükörképe jelenik meg.

A pohár oldalán három, érmét utánzó vésett dísz: koszorúban három férfi profil-portré.

Kőszeghy 1936-os jegykönyvében nem említi a tárgyat a mester munkái között.

Irodalom: *Baroque Splendor* 1994 Cat. No. 8.; a mester további munkái: *Szalay* 2001 176–178. No. 273–283

Inv.Poc., 33. Talpas pohár (6. kép)

33. Cyathus priori adhuc maior, cuius basis utraque sua extremitate ita, quemadmodum ipsius cyathi pars superior, incisuris ornata, inaurata est. Exhibet vetustis seculo 13-tio usitatis caracteribus inscriptionem: „VINCENTIVS EPS VACIENSIS.” – Episcopus hic Vincentius idem ille est, de quo commune est illud adagium: „Verébvésztfő Váczi Vincze veszttette-el Vác városának virág vasárnapi vas-vásárát.” – Inventus fuit cyathus hic in possessione Kosd, et a loci eiusdem ministro Reformato procuravit Spectabilis Dominus Nicolaus Jankovich. Ponderat semiuncias quindecim et tres octavas – 15 $\frac{3}{8}$.

Ezüst, részben aranyozott; vert, vésett; m.: 19,6 cm; sz.á.: 10,5 cm; t.á.: 8,4 cm; ME jegyű (Ötvös/Eötvös Miklós?) mester, 16. század vége, Debrecen. Szalay 2001 187.

A Jankovich meghatározása szerint 13. századi munka valójában a talpas poharak legkorábbi típusába sorolható, készítését a 16. század végére tehetjük. A felirat utólagos, valószínűleg a 18. században készült. Az egykori váci (katolikus) püspökre való utalás és a kosdi református egyház tulajdonából való származtatás nehezen egyeztethető össze. Maga a tárgy típusa is a Hódoltság illetve Erdély felé mutat; az osztógyűrű két oldalán látható meander-szerű díszítmény is erre a vidékre utal. A debreceni ötvösség emlékei közé való sorolását a mesterjegy is megerősíti, bár a mester azonosításának kérdése még nem teljesen tisztázott. A pohár Jankovich Miklós apjának gyűjteményéből származik (ld. 1., 2., 3., számok). Kőszeghy jegykönyve nem említi a tárgyat.

Irodalom: Mátyás király öröksége 2008 Kat. XI–48. (további irodalommal, képpel)

Inv.Poc., 34. Talpas pohár

34. Cyathus latior argenteus miri operis, initiantis seculi 16-ti, exhibens Divum Hieronymum et Antonium Eremitam in deserto, prout etiam S. Joannem, Christum in Jordane adstante eidem Angelo, baptisantem; cum antiquissima, quae in mundo existit, celatum argentea. Incisum habet 1512. B.H. (Bartholomaeum Hohlbein),

6. kép

Poc.Jank.33. (Fotó: Dabasi András)

quemadmodum hoc in tabella ex ramo arboris pendente palam legitur. Superior cyathi fascia, perinde sculpturis ornata, inaurata est, ac sequenti inscriptione provisa: „DER DEN HIMEL HAT BESESEN DER GESEGENE VNS DAS DRINCKEN VND ESSEN.“ – Cyatho huic basis longe senioris aevi applicata est litteris magnis uncialibus germanicis et pertusis exhibens voces „Gott allein die Ehre.“ Est pretiosissimum et unicum ratione vetustatis incisurae imaginum in argento monumentum. Ponderat semiuncias octodecim et unam octavam – 18 1/8.

Ezüst, részben aranyozva; kalapált, vésett; m.: 16,8 cm; sz.á.: 12,3 cm; t.á.: 9,9 cm. Hengeres, szájpereme felé erősen bővülő tölcser cuppa forma, melyet profilált, aranyozott osztógyűrű választ el a szintén hengeres, felfelé szűkülő talprésztől. A pohár teljes felülete vésett: Krisztus kereszttelése (Martin Schongauer nyomán), Szent Jeromos a pusztában (Albrecht Dürer nyomán) és Szent Antal (Israel van Meckenem nyomán) finom művű vésett ábrázolásával. A talp valószínűleg későbbi, feltehetően 17–18. században készült. A felső részen olvasható „BH” monogram feloldása nem ismert. A tárgy autentikussága már a 19. században heves szakmai vitát váltott ki. Marc Rosenberg hamisítványnak bélyegezte a művet, mellyel szemben Kenczler Hugó mutatta ki a felső rész 1510 körüli eredetét, a talprész későbbi, kora újkori voltát.

Irodalom: Jankovich 2002 Kat. 68. (Kiss Etele; a korábbi irodalommal, képpel)

Inv.Poc., 35. Talpas pohár

35. Cyathus argenteus altior miri operis in Transylvania confectus, superiori et inferiori parte, nec non etiam in profundioribus partibus inauratus, per totum puncturis minoribus maioribusque partim rotundis partim quadratis decoratus. Nomen possessoris in fundo incisum exhibens „CEKE IANOS: 1627.” Ponderat semiuncias tredecim et tredecim decimas sextas – 13 13/16.

Ezüst, részben aranyozott; vert, cizellált, poncolt, vésett; m.: 19,7 cm; sz.á.: 9,9 cm; t.á.: 7,6 cm. Azonos az 1955.61.c leltári számú tárggyal.

Talpas pohár, mindkét részen úgynevezett „verejtékes” díszítéssel. A díszponcolt felületbe mélyített, stilizált cseppekből álló csokrok Krisztus szenvedésére utaló motívumok. A talpperemen további vésett felirat olvasható, melyet azonban Jankovich nem említ: DEBRECZENI VARGA CZÉHÉ + BALLA JÁNOS SZERENCSEI JÁNOS-URAIMÉK CZÉHMESTERSIGEK BEN 1703.

Irodalom: Baroque Splendor 1994 Cat. No. 7.

Inv.Poc., 36. Talpas pohár (7. kép)

36. Cyathus argenteus parte superiore in inferiori fascia, a foris vero in figuris prominentibus egregie deauratus, cuius basis animalia quadrupeda exhibet, superior vero pars Archangelum Michaellem stolum, Evam atque Adamum poma paradisiaca decerpentem expellit. Signum artificis Delphinus est; opus vero ipsum seculi 16-ti; inscriptio sequens in basi: MZM. Ponderat semiuncias sex et tres quadrantas – 6 3/4.

Ezüst, részben aranyozott; vert, domborított, cizellált, poncolt; m.: 13,7 cm; sz.á.: 7,5 cm; t.á.: 6,4 cm; Georgius Kozák (említi 1596-tól, megh.: 1611), Brassó. *Kőszeghy* 1936 No. 182/a. Azonos az 1955.60.c leltári számú tárggyal.

Talpas pohár, teljes felületén domborított figurális ábrázolással. A talpon körben három ragadozó, a felső mezőben pedig a Paradicsomból való kiűzetés ábrázolása. Utóbbi kom-

7. kép

Poc.Jank.36. (Fotó: Dabasi András)

8. kép

Poc.Jank.36. mesterjegye (a szerző felvétele)

pozíció a dél-erdélyi ötvösség több emlékééről is ismeretes. A Jankovich-gyűjtemény ábrázolásával teljesen rokon, de sokkal gyengébb kivitelű például a magyarszentbenedeki reformátusok úrasztali pohara. (FRET 1/3. 608–609., No. 18.)

Jankovich a mesterjegyet (8. kép) nem, a mellé bekarcolt tulajdonosi jelzéseket viszont említi.

Irodalom: Baroque Splendor 1994 Cat. No. 11.; Mátyás király öröksége 2008 Kat. XI-64.

Inv.Poc., 37. Pohár

37. Poculum argenteum figuris pertusis in medio ornatum, inter quas celaturae comparent tam in basi quam in medio. Parte antica exhibet celatam effigiem virginis, facem flammantem tenentis cum inscriptione: „VNVS DEVS, VNA FIDES” – in a versa vero signum semianchorae cum litteris GP. 1676. – In fundo habet signum cum litteris CM. Probabilius locum Kolos Monostira, habitationem argenti fabrorum Transylvanicorum designans. Ponderans semiuncias quatuordecim et tredecim decimas sextas – 14 $\frac{13}{16}$.

1936-ban átadva az Iparművészeti Múzeumnak.

A tárgy felirata alapján feltételezhető, hogy eredetileg unitárius úrasztali pohár lehetett a mű. A pohár fenekében olvasható betűk kolozsmonostori jegyként való értelmezése Jankovich fikciója.

Inv.Poc., 38. Pohár

38. Poculum tam a foris quam intus egregie deauratum atque ex filis argenteis invicem compactis conflatum; exhibens in medio insignia cum inscriptione hungarica: „DEBRECENI FRVSINA 1627.” – in facto habens griphum erectum, mucronem manibus tenentem. Supra haec quatuor striae (III) visuntur, denotantes poculum hocce in ordine quartum fuisse. In fundo littera C perinde urbem Kolosvár Transylvaniae denotat. Est insigne artis ex filis argenteis pocula conficiendi paradigma. Ponderat semiuncias quatuordecim et septem octavas – 14 7/8.

Ezüst, kívül-belül aranyozva; vert, poncolt, vésett; m.: 12,3 cm; sz.á.: 9 cm; t.á.: 6,6 cm.

Hengeres, fölfelé enyhén szélesedő forma, egész felületén „gyapjas”-nak nevezett díszponcolással. Előoldalán vésett címer koszorúban, DEBRECENI FRUSINA körirattal. A sisakdísz két oldalán „IA” betűk, a címer fölött „IIII” jelölés. Ez utóbbi alapján egykor egybejáró pohár-sorozat negyedik darabja lehetett.

A fenéken látható, egyelőre feloldatlan beütő kolozsvári hitelesítő jegyként való értelmezését nem támasztják alá adatok. A tárgy típus ismert volt a 17. századi erdélyi ötvöségben, a kolozsvári mesterek fennmaradt emlékei között is találkozunk hasonlókkal. (Bunta 2001 244–247.)

Inv.Poc., 39. Pohár (9. kép)

39. Poculum argenteum e solida lamina argentea confectum, superius per latam fasciam inauratum. Huic ab infra locata sunt duplicia insignia gentilitia, et quidem primum cum inscriptione „GABRIEL IOSIKA” leonem erectum, arborem tenentem, draconem circumdatum; aliud vero radicem nasturtii tribus foliis provisam cum inscriptione: „ANNA TORMA 1681.” In fundo littera C perinde Kolosvarinum designare videtur. Supra haec insignia est numerus romanus V., velut ordinem poculorum designans. Ponderat semiuncias quindecim et septem octavas – 15 7/8.

9. kép

Poc.Jank.39. (a szerző felvétele)

Ezüst, részben aranyozva; vert, vésett; m.: 13 cm; sz.á.: 9,5 cm; t.á.: 7,5 cm; DB jegyű mester (Brassai Dániel, Kolozsvár?). *Kőszeghy* 1936 No.1004.

Hengeres, fölfelé enyhén szélesedő forma, alján és szájpere-me alatt aranyozva. Előoldalán két vésett, koszorúban elhelyezkedő címer, a Jankovich által említett köriratokkal. A szájpere-re vésett "V" a pohárnak az egykori egybejáró pohár-sorozatban elfoglat helyét jelzi. A sorozat további darabjai az Iparművészeti Múzeum 1931-es, Erdély művészetét bemutató kiállításán szerepeltek, azóta lappanganak (Erdély régi művészeti emlékei 1931. Kat. 128.)

A Jankovich által „C”-nek olvasott jegy valójában egy „D”-be írt „B” betűből álló mesterjegy, (10. kép) melyet Kőszeghy az említett kolozsvári mesterhez köt. Ismertek azonban to-vábbi, nagyon hasonló beütővel jelzett tárgyak nagyszebeni, illetve fogarasinak tartott mesterek munkáiként.

Irodalom: Jankovich 2002 Kat. 98. (további irodal-mal, képpel)

10. kép

Poc.Jank.39. mesterjegye
(a szerző felvétele)

Inv.Poc., 40. Talpas pohár (?)

40. Cyathus in forma capricorni, animalis iam in ipsa Tyroli non amplius existentis; constructus ex argenteo, exceptis cornibus, per totum deaurato; super cespitem erectus, gradientibus lacertis et limacibus septus, tenens insignia gentilitia in scuto quadrifariam secto, duos capricornos et lunas deficientes alternatim positas cum anno 1624. et sequenti inscriptione: 16 + W + 24. W: N: V: Z: I: VZ: G: V: S: V: R: S. – Ponderat semiuncias sedecim et tres quartas – 16 $\frac{3}{4}$.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében.

Inv.Poc., 41. Talpas pohár (?)

41. Cyathus argenteus superiori et inferiori parte bene deauratus, quantum ex incusis ornatibus apparet, circa medium seculi 17-mi confectus. Ponderat semiuncias octo et septem octavas – 8 $\frac{7}{8}$.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében.

Inv.Poc., 42. Menyasszonypohár

42. Cyathus peculiaris artificii, qualem complura exemplaria Martinum Lutherum possedisse innuunt; exhibens virginem eleganti ornatu amictam, atque brachia ad divaricandum constricta, cum capite mobili; cuius toga muliebris, figura inversa, poculum constituit, et ita manibus tenta liquorem intus contentum ebibere cogit, secus enim ad consistendum deponi haud quiret. Opus hoc tam ab intus quam extus solide inauratum; in syrmate togae duo insignia, quorum unum caput bovinum, aliud tres pisces in scuto refert. Videntur fuisse insignia cuiusdam abbatiæ. A latere litteræ insculptæ visuntur: HWVLBGK. Ponderat semiuncias decem et mediam – 10 $\frac{1}{2}$.

A tárgy talán azonos az Iparművészeti Múzeumnak átadott művek listájában szereplő „értelmetlen jegyű menyasszonypohár”-ral.

Megjegyzendő, hogy a leírás alapján Jankovich ismerhette a Magyar Nemzeti Múzeum 1825-ös katalógusában, a *Cimeliotheca*-ban szereplő hasonló művet (ltsz.: Cim.Sec. II.IV.11.), amelyen a legkorábban a 17. században készített felirat a tárgyat Luther Márton házasságkötésekor használt pohárként azonosítja.

11. kép

Poc.Jank.43. (a szerző felvétele)

12. kép

Poc.Jank.43. mesterjegye (a szerző felvétele)

Inv.Poc., 43. Talpas pohár (11. kép)

43. Scyphus argenteus superiori et inferiori limbo bene inauratus, exhibens figuras incusas seculo 17-o proprias. In fundo stigmati litteras SH prominentes gerit. Ponderat semiuncias sex, et undecim decimas sextas – 6 $\frac{11}{16}$.

Ezüst, részben aranyozott; vert, cizellált, poncolt; m.: 14,3 cm; sz.á.: 8,2 cm; t.á.: 6,3 cm; Johannes (Hans) Schelker (1632–1659), Nagyszeben. *Kőszeghy* 1936 No. 1396. 55.177.c. Azonos az 1955.177.c leltári számú tárggyal.

1955-ben több olyan tárgy is (újra)leltározta a Magyar Nemzeti Múzeumban, melyek az Iparművészeti Múzeumból került át/vissza. Ezek között található az 1955.177. leltári számú talpas pohár is. A Jankovich-leltár szűkszavú elírásából az „SH” jelzés és a súly-

megjelölés alapján illetve a nagyon sommás leírás ellenére véljük azonosnak a két művet. Az „SH” betűk fejjel lefelé is értelmes kombinációt adnak, melyek tisztán olvashatók a nagyszzebeni mester jegyében. (12. kép)

Inv.Poc., 44. Talpas pohár (13. kép)

44. Cyathus argenteus bene prominentibus figuris tam in basi quam superne probe inauratus, exhibens in medio inauratum sertum de anno 1641. cui inscriptio haec calcographice superinducta est: GEORGIUS MOLNAR NADOS: ANO DOMINI 1641. Ponderat semiuncias sex, et tres quartas – 6 $\frac{3}{4}$.

Ezüst, részben aranyozva; vert, domborított, cizellált, poncolt, vésett; m.: 14,3 cm; sz.á.: 8,2 cm; t.á.: 5,3 cm; AB jegyű, ismeretlen mester, Beszterce (?), 17. század első harmada. *Kőszeghy* 1936 No. 44./a. Azonos az 1955.63.c leltári számú tárggyal.

Talpas pohár, felső része erőteljesen szélesedő hengeres forma, lapos domborítással díszítve. Aranyozott talpán váltakozva porcműves és gyümölcskéteges dísz, a cuppán az osztógyűrű fölött plamettás díszítmény fut körbe, a szájperem alatt porcműves lambrequin.

Irodalom: Mátyás király öröksége 2008 Kat. XI–53.

Inv.Poc., 45. Pohár (14. kép)

45. Cyathus argenteus absque basi, in superiori parte exhibens figuras calcographice incisas atque inauratas; infra has comparet inscriptio adhuc inauratae regionii incisa: „HADADIKOVACTAMAS ANNO DOMINI 1629.” Ponderat semiuncias octo et tres quartas – 8 $\frac{3}{4}$.

Ezüst, részben aranyozva; vert, vésett; m.: 11,3 cm; sz.á.: 8 cm; t.á.: 5,6 cm; jelzetlen.

Hengeres, fölfelé szélesedő, tölcséres pohár. Aranyozott szájperem alatt körbefutó veretműves, virágos díszű lambrequin, vésett felirattal, bekarcolt „KM” tulajdonosi jelzéssel.

Jankovich a hasonló formára korábban a *poculum* megjelölést használta.

Inv. Poc., 46. Pohár (15. kép)

46. Cyathus argenteus absque basi, in superiori margine habens figuras calcographicas et inscriptionem in regione inaurata e sequentibus vocibus constantem: SZASZ FENESY CZIEOB IANOS 1624. Ponderat semiuncias septem et mediam – 7 $\frac{1}{2}$.

13. kép

Poc.Jank.44. (Fotó: Dabasi András)

14. kép

Poc.Jank.45. (a szerző felvétele)

15. kép

Poc.Jank.46. (a szerző felvétele)

Ezüst, részben aranyozva; vert, vésett; m.: 11,2 cm; sz.á.: 7,8 cm; t.á.: 4,9 cm; jelzetlen. Hengeres, szájpereménél szélesedő tölcséres pohár. Aranyozott szájpereem alatt körbefutó indás-leveles vésett díszítés. A díszítmény alatti keskeny, aranyozott sávon olvasható a felirat.

Inv. Poc., 47. Talpas pohár (?)

47. Cyathus minor seculi 15-ti absque basi, e solidiori argentea lamina constructus, prominentibus, iisque ex ipsa fusura prostantibus ornamentibus circa circum 9 faces repraesentantibus decoratus; habens limbum superiorem tam incisuris ornatum, quam inauratum; litteras in fundo incusas, sed illegibiles exhibet. Opus artificii elegantis ad finem seculi 16-ti referendum. Ponderat semiuncias sex et novem decimas sextas – 6 $\frac{9}{16}$.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében.

Inv. Poc., 48. Talpas pohár (?)

48. Cyathus argenteus inferiori, superiori, et media parte ornatus et inauratus, aetate sua ad seculi 15-ti exitum referendus, habens litteras in fundo longe seriori manu leviter incisas G. R. Ponderat semiuncias sex, et tredecim decimas sextas – 6 $\frac{13}{16}$.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében.

Inv. Poc., 49.

49. Cyathus argenteus perinde seculi 15-ti, superiori atque inferiori parte, nec non in medio olim inauratus, incisa folia quercina referens, ast ob vitium fracturae in medio pice oblitus nullam prorsus notam loci, in quo confectus est, referens, sed in fundo seriori manu litteras KF incisas exhibens. Ponderat octo semiuncias – 8.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjtemnyében.

Inv. Poc., 50. Fedeles serleg

50. Calix argenteus tenuiori ex lamina, tam a foris quam ab intus bene inaurata, elaboratus, et figuris lacertarum copiose decoratus, cum operculo eidem superposito aerugine illa viridi, cum qua inventus fuit, provisus. Inventus in eadem cista lignea, copioso aere vallata, et quatuor equinis capitibus, velut totidem substaculis provisa, in qua cyathos et calices argenteos facile 40 ex infelici pugna Mohácsiensi remissos, in deciduaque ripa Danubii ad possessionem Kölesd, in Comitatu Tolnensi, detectos fuisse fama ferebat. Ponderat semiuncias viginti unam et mediam – 21 ½.

Ezüst, aranyozott; vert, cizellált, vésett; m.: 22, 3 cm (fedéllel); sz.á.: 10,7 cm; t.á.: 8,5 cm; jelzetlen. Azonos az 1958.201.c leltári számú tárggyal.

Kerek talp, a talp hátát hat stilizált sárkány figura díszíti. Sima, szögletes szárgyűrű, a cuppa alsó része hengeres, fölötte félgömb alakú forma, ugyancsak stilizált sárkánykakkal díszítve. A domború fedél – egykor magasabb – csúcsdísze három, a korábbiakhoz hasonló stilizált állatalakkal díszített gránátalma.

A serleg alján bekarcolt Sárkány és Zablatth tulajdonosi jelzések, melyekről a Jankovich-leltárkönyv nem tesz említést.

Irodalom: *Mihalik* 1959; *F. Vattai* 1960; Jankovich 2002 Kat. 70.a. (Gerelyes Ibolya; további irodalommal és képpel)

Inv.Poc., 51. Pohár

51. Phiala argentea tribus pyris, veluti substaculis provisa, ab intus per totum, ab extus tantum in margine superiori et inferiori deaurata, num tamen aerugine viridi obducta. In fundo nomen possessoris hungarice „SAZKANE” incisum habens. Possessor Ambrosium Sárkán, summus Ludovici II-di regis thesaurarius, terrestris Dominus castelli Érd, in Comitatu Albensi, in eadem clade Mohácsiensi interiit. Ponderat semiuncias septem et tredecim decimas sextas – 7 13/16.

Ezüst, részben aranyozva; vert, öntött; m.: 8,7 cm; sz.á.: 8,1 cm; t.á.: 8 cm.

Alacsony, hengeres pohár forma, három, körtét formázó láb. Alacsony talapzata és szájpere me profilált, aranyozott. A fenekébe karcolt felirat alapján Jankovich Sárkány Ambrus, II. Lajos király kincstartója tulajdonaként azonosította.

Irodalom: *F. Vattai* 1960; Jankovich 2002 Kat. 70.b. (Gerelyes Ibolya; további irodalommal és képpel)

Inv.Poc., 52. Pohár

52. Cyathus argenteus in suis ornatibus egregie deauratus, eximii operis, qui iuxta figuras, quas repraesentat, ad seculum 13-tium tuto referri potest; habens in fundo amplam circumferentiam ex aquilis et lemniscis bene inauratis conflata; imminens

4 leonibus, totidem substaculis insistentibus, perinde bene inauratis; tam in medio quam superiori extremitate perinde egregie ornatus et bene inauratus apparet, quamquam actu viridi aerugine per totum fere obductus sit. Ex praeattacto thesauro Mohácsiensis, in Kölesd effosso obtentus. Opus hoc est insignis vetustatis, artificii et raritatis monumentum. – Ponderat semiuncias viginti duas et undecim decimas sextas – 22 $\frac{1}{16}$.

Ezüst, részben aranyozott; vert, öntött, domborított; m.: 14,9 cm; sz.á.: 10,8 cm; t.á.: 10 cm.

Karcsú, hengeres, szájpereme felé lendületesen szélesedő tölcséres pohár. Áttört, hatszögű talpzata három öntött oroszlánt formázó lábon áll. A talpzat levelek, indák közt megbúvó két sas figurájával van díszítve. A pohár derekán plasztikus indás, makkos díszű öv. A lehajló szegélyű, aranyozott szájperem liliomos díszű.

Irodalom: Magyar Művelődéstörténet II. 258.; F. Vattai 1960; Jankovich 2002 Kat. 70.b. (Gerelyes Ibolya; további irodalommal és képpel)

Inv. Poc., 53. Pohár

53. Similis sed longe minor cyathus, aquilis tribus, in substaculo sedentibus, innixus; cuius ornatus perinde auro obducti fuerant; nunc totum opus viridi aerugine maculatum. Ex eodem thesauro Mohácsiensis. Ponderat semiuncias octo et mediam – 8 $\frac{1}{2}$.

Ezüst, részben aranyozva; vert, öntött, vésett; m.: 11 cm; sz.á.: 8,7 cm; t.á.: 4,9 cm.

Hengeres, a szájperem felé erősen szélesedő tölcséres pohár forma. Három öntött oroszlánt (Jankovichnál: sast) formázó lábon áll. A pohár alsó peremét liliomos pártájú kötélfonat díszíti. A pohár felső harmadában hasonló, liliomos szegélyű kötélfonatos öv, a profilált, lecsüngő szájperem is liliomos díszű.

Irodalom: F. Vattai 1960; Jankovich 2002 Kat. 70.b. (Gerelyes Ibolya; további irodalommal és képpel)

Inv. Poc., 54. Fedeles pohár

54. Phiala maior argentea tam ab intus quam extus bene inaurata, simili operculo in pomum citrinum desinente provisiva; exhibens ornatus peculiare partim per impressionem, partim vero transcusionem foraminose efformatos; tribus leonibus in basi sedentibus imposita. Ex eodem thesauro Mohácsiano. Ponderat semiuncias duodecim et tres quartas – 12 $\frac{3}{4}$.

Ezüst, aranyozva; vert, öntött, vésett, domborított; m.: 16,3 cm (fedéllel); sz.á.: 8,5 cm; t.á.: 6,9 cm.

Csonkakúp formájú pohár, mely három öntött oroszlánt formázó lábon áll. Talpzata áttört hullámsoros, mérműves illetve két tojásoros díszű sávból áll. A cuppa test közepén szintén tojásoros öv. Fedele enyhén domborodó, csúcsos középrésszel, gerezdes gyöngy csúcscíszszel.

Jankovich *phiala*-nak, csészének nevezi a tárgyat. Így nevezi azonban nemcsak a lapos, szélességéhez viszonyítva alacsonyabb edényeket, hanem a tárgyalat műhöz hasonlatos fedeles, többnyire lábon álló alacsonyabb poharakat is (l. 16., 17., 18., 19., 20. szám).

Irodalom: F. Vattai 1960; Jankovich 2002 Kat. 70.b. (Gerelyes Ibolya; további irodalommal és képpel)

Inv.Poc., 55. Pohár

55. *Cyathus minor absque substaculo, superiori margine habens incisa folia tam vitium quam herbarum; item a latere ac fundo inscriptas litteras GVID. Ex eodem thesauro Mohácsiano. Ponderat semiuncias septem et quinque decimas sextas – 7 5/16.*

Ezüst; vert, vésett; m.: 11,2 cm; sz.á.: 8,9 cm; t.á.: 5,5 cm.

Elegáns, karcsú, szájerem felé erőteljesen szélesedő tölcséres pohár. A szájerem alatt vésett lombdísz fut körbe.

Irodalom: *F. Vattai* 1960; Jankovich 2002 Kat. 70.b. (Gerelyes Ibolya; további irodalommal és képpel)

Inv.Poc., 56. Pohár

56. *Cyathus triplici ornatu superius, in medio, et ad fundum provisus, atque in hoc triplici ordine inauratus, nulla prorsus signa loci aut possessoris aut etiam magistri sui dexterrimi referens. Ex eodem thesauro Mohácsiano. Ponderat semiuncias undecim et unam octavam – 11 1/8.*

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében.

Inv.Poc., 57. Pohár

57. *Similis cyathus triplici ordine ornatus et quondam inauratus, nullis prorsus siglis loci aut possessoris, vel magistri distinctus. Ponderat semiuncias quinque et septem octavas – 5 7/8.*

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében.

Inv.Poc., 58. Pohár (16. kép)

58. *Cyathus argenteus superiori margine sculpturis, folia ac flores referentibus, insigniter ornatus, atque annum 1576-um et litteras Z. G. referens. Ponderat semiuncias novem et mediam – 9 1/2.*

Ezüst; vert, vésett; m.: 12,1 cm; sz.á.: 9 cm; t.á.: 5,5 cm; olvashatatlan, talán DE(?) mesterjeggyel. Azonos az 1955.55. leltári számú tárggyal.

Hengeres, szájereménél erőteljesen szélesedő tölcséres forma. A Szájerem alatt körbefutó vésett moreszk díszítéssel. A poháron szereplő évszám valószínűleg 1516. A pohár vésett ornamensinek motívumai azonban csak a 16. század második feléből ismertek. Ez utóbbi időszakra mutat a jegy formája is. (17. kép)

Inv.Poc., 59. Talpas pohár (18. kép)

59. *Cyathus argenteus, substaculo instructus, superiori et inferiori parte in ornatibus transcusis olim bene inauratus, litteras P. S. in fundo incusas exhibens. Opus seculi 17-mi initiantis. Ponderat semiuncias sex et mediam – 6 1/2.*

Ezüst, részben aranyozva; vert, domborított, cizellált, poncolt; m.: 14 cm; sz.á.: 7,2 cm; t.á.: 6 cm; Petrus Schnell (1637–1657), Nagyszében. (19. kép) *Köszeghy* 1936 No. 1402/c vagy /d.

Talpas pohár, hullámvonalas osztógyűrűvel. Talpán és szájereme alatt laposan domborított porcműves díszítéssel.

16. kép
Poc.Jank.58. (a szerző felvétele)

18. kép
Poc.Jank.59. (a szerző felvétele)

17. kép
Poc.Jank.58. mesterjegye (a szerző felvétele)

19. kép
Poc.Jank.59. mesterjegye (a szerző felvétele)

Inv.Poc., 60. Talpas pohár (20. kép)

60. *Cyathus argenteus substaculo provisus, prominentibus per totum figuris bene auratis decoratus. In fundo habet scutululum cum hoc monogramate I \$. Ponderat semiuncias sex et septem decimas sextas – 6 7/16.*

Ezüst, részben aranyozva; vert, domborított, cizellált, poncolt; m.: 16,4 cm; sz.á.: 7,8 cm; t.á.: 6,4 cm; I(?)SI jegyű ismeretlen mester, 17. század középső harmada.

Talpas pohár, hengeres talprésszel és nyújtott csonkakúp alakú cuppával. A teljes felületet laposan domborított, porcműves keretelésű medalionokba komponált gyümölcs-kötegek díszítik. A szövegbe berajzolva „I” és függőleges vonallal áthúzott „S” betűk. (21. kép)

Inv.Poc., 61. Talpas pohár (22. kép)

61. *Cyathus maior substaculo provisus et in prominentibus ornatibus, qui ab infra aquilam respicientem, cygnum et gallum, serpentem devorantem, exhibent, egregie inauratus, habens in fundo incusum monograma C, probabilius urbem Kolosvár denotans. Ponderat semiuncias undecim et tres octavas – 11 3/8.*

Ezüst, részben aranyozva; vert, domborított, cizellált, poncolt; m.: 17,7 cm; sz.á.: 8,6 cm; t.á.: 7,8 cm; alján ismeretlen mester jegye. (23. kép) Azonos az 1955.402.c leltári számú tárggyal.

Talpas pohár, talpán és szájpereme alatt körbefutó, laposan domborított porcműves díszítés. A hullámvonalas osztógyűrű fölött három madár alakjával: gyümölcsöt csipegető hattyú (?), hátraforduló sas és csőrében kígyót tartó hosszúnyakú madár (Jankovichnál: kakas).

Kolozsvári származtatásával szemben valószínűbb, hogy a pohár valamelyik dél-erdélyi ötvöscéhben készült a 17. század közepén.

Inv.Poc., 62. Talpas pohár

62. *Similis cyathus maior, substaculo provisus, et per totum egregie inauratus, lilia et flores artificiose et prominenter transcusos exhibens, nullo prorsus signo possessoris et magistri sui provisus. Ponderat semiuncias duodecim – 12.*

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében. Súlya és leírása alapján az előző talpas pohárhoz hasonlónak képzelhetjük el, domborított virágos díszítéssel. Ez utóbbi a 17. század második felében készült tárgyat enged feltételezni.

Inv.Poc., 63. Talpas pohár (24. kép)

63. *Cyathus maior argenteus per totum puncturis, cui figurae longiores insertae sunt, contactus, cuius pars superior ita, sicut et insertae glabriores figurae auro inauratae resplendent. In superiore inaurata circumferentia hungarice inscriptum est litteris uncialibus BATORI MARTON 1631. In fundo est scutululum cum monogramate EI. Ponderat semiuncias duodecim – 12.*

Ezüst, részben aranyozva; vert, poncolt, vésett; m.: 19 cm; sz.á.: 9,3 cm; t.á.: 7,3 cm; Tarack Eötvös János (1598–1631), Debrecen. (25. kép) *Szalay* 2001 188. (A jegyrajznál tévesen István keresztnév szerepel.)

20. kép

Poc.Jank.60. (Fotó: Dabasi András)

22. kép

Poc.Jank.61. (Fotó: Dabasi András)

21. kép

Poc.Jank.60.
mesterjegye
(Fotó:
Dabasi András)

23. kép

Poc.Jank.61.
mesterjegye
(Fotó:
Dabasi András)

24. kép
Poc.Jank.63. (Fotó: Dabasi András)

26. kép
Poc.Jank.64. (a szerző felvétele)

25. kép
Poc.Jank.63.
mesterjegye
(Fotó: Dabasi András)

27. kép
Poc.Jank.64.
mesterjegye
(a szerző felvétele)

Talpas pohár, hullámvonalas osztógyűrűvel. A talpat és a cupparész felületét sűrű díszponcolás borítja, melyben elszórtan aranyozott négykaréjos motívumok helyezkednek el. A szájperem alatt vésett palmettás díszű keretben található a felirat.

Irodalom: Szalay 2001 178., No. 284.; B. Bobrovszky 1980 140.; Jankovich 1985 110.; Mátyás öröksége 2008 Kat. VI–17.

Inv.Poc., 64. Talpas pohár (26. kép)

64. Cyathus altior argenteus a foris per totum inauratus, habens substaculum, cui animalia, cervus et canes eundem persequentes, pertusa exhibentur. Cyathus ipse tres equos froenatos exhibet, sed nullum possessoris indicium. In fundo est scutum cum littera AS et nomen possessoris. Ponderat semiuncias quatuordecim et septem decimas sextas – 14 $\frac{7}{16}$.

Ezüst, aranyozva; vert, domborított, cizellált, poncolt; m.: 19 cm; sz.á.: 9,4 cm; t.á.: 8,4 cm.; Andreas Schmidt (műk. 1635–1639), Brassó. *Kőszeghy* 1936. No.204/b. Azonos a 61.2113.c leltári számú tárggyal.

A pohár teljes felületét lapos domborítás díszíti. A talpon vadászjelenet: szarvast üldöző kutyák (agarak?), a cuppán porcműves keretelésű medalionokban három, egyik mellső lábát emelő ló. A szövegbe beszúrt rajzon egymás alá írt kapitális A és S betűk az ötvös mesterjegyének része, a brassói ötvösjegyekben szereplő korona nem szerepel az ábrán. (27. kép)

Inv.Poc., 65. Pohár

65. Poculum elegans argenteum, substaculo suo per cochleam adfixum; totum solide inauratum, pertusas figuras trium rosarum et ornatuum aliorum exhibens, nulla prorsus signa, praeterquam incusas litteras AW exhibens. Ponderat quindecim et septem octavas semiuncias – 15 $\frac{7}{16}$.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvös-gyűjteményében.

Valószínűleg csiga (esetleg kagyló) formájú cuppa résszel készült pohár lehetett.

Inv.Poc., 66. Talpas pohár (28. kép)

66. Cyathus argenteus per totum inauratus, pertusa tria Medusarum capita, variosque flores ac fructus per totum exhibens. Inscriptum nomen possessoris in limbo inferiori ita notatur: „OSGYANI ISTVAN ES CENI ISTVAN CEHMESTERSEGEKBEN 1677.” Ponderat semiuncias tredecim et novem decimas sextas – 13 $\frac{9}{16}$.

28. kép

Poc.Jank.66. (Fotó: Dabasi András)

29. kép

Poc.Jank.66.
mesterjegye
(Fotó: Dabasi András)

Ezüst, részben aranyozva; vert, domborított, cizellált, poncolt; m.: 20,6 cm; sz.á.: 10,1 cm; t.á.: 7,6 cm; EG jegyű mester (Georgius Eötvös Zegeði, (?) Szatmárnémeti), (29. kép) 17. sz. közepe. *Kőszeghy* 1936 No. 2037 (?). Azonos az 1955.62.c leltári számú tárggyal.

Talpas pohár, egész felületén laposan domborított díszítménnyel: porcműves keretelésben gyümölcscötegek, maszkok. Bevésett felirata a talp peremén olvasható.

Inv.Poc., 67. Talpas pohár (30. kép)

67. *Cyathus maior argenteus per totum deauratus, cum substaculo, egregii sane operis et artificii, omnia fere quadrupeda animalia mundi cum venatione representans; nullo prorsus signo possessoris et artificis notatus. Ponderat semiuncias viginti duas et unam decimam sextam – 22 1/16.*

Ezüst, aranyozva; vert, domborított, cizellált, poncolt; m.: 20,6 cm; sz.á.: 11,2 cm; t.á.: 9,5 cm. A talp utólagosan javítva, „megpatkolva”, amely beavatkozás a tárgy súlyát is növelte.

Talpas pohár, egész felületét beborító domborított figurális jelenetsorral: a talpon körbefutó módon, a cuppán spirálisan „föltekeredő” elrendezésben. A tárgy típuson szokatlan ez a fajta dekoráció csakúgy, mint a szereplők nyugatias viselete.

Irodalom: Hanau 1991 Kat. 17. (képpel); Baroque Splendor 1994 Cat. No. 23.; Jankovich 2002 Kat. 112.

Inv.Poc., 68. Talpas pohár (31. kép)

68. *Cyathus reliquis eminentior argenteus, cui tredecim genuini numi argentei romani inserti sunt intra sculpturas auro superinductas. Pars superior eius perinde incisus elegantioribus ornatibus inauratis resplendet. Numismata haec sunt partim Traiani partim Antonini, partim Alexandri Pii, partim etiam familiarum Romanarum Flacciae et Corneliae, quae ita artificiose impositae sunt, ut pars etiam aversa perbene discerni possit. Nec possessoris nec loci signum adest, sed solum monograma artificis G H fundo incusum. Librat semiuncias viginti duas et quindecim decimas sextas – 22 1/16.*

Ezüst, részben aranyozva; vert, cizellált, vésett, a pohártestbe foglalt római érmeikkel; m.: 22,2 cm; sz.á.: 11 cm; t.á.: 8,2 cm; Georgius Sturm (1589–1599), Nagyszeben. *Kőszeghy* 1936 No. 1351. Azonos az 1955.175.c leltári számú tárggyal.

Talpas pohár, úgynevezett „pogánypénzes edény”. A pohár testébe három sorban 12 (és nem 13, ahogyan Jankovich jelöli) érmet foglalt az ötvös. Ennek ellenére azonosíthatjuk az 1961-es revíziókor új leltári számot kapott tárgyat a Jankovich-gyűjtemény e tételével. Gohl Ödön hivatkozott műve már 1912-ben beszámolt a tárgyról, amely tehát a gyűjtemény korai állományához tartozott. A szövegbe berajzolva a függőleges vonallal áthúzott „G”, alatta vízszintesen nyújtott „H” betűből álló mesterjegy ábrája, a súlymegjelölés és a tárgy súlyának egyezése is a tétel és a tárgy azonosságát mellett szól. (32. kép)

Irodalom: Gohl 1912 139.; Mátyás király öröksége 2008 Kat. XI-55. (T. Németh Annamária; további irodalommal, képpel)

30. kép
Poc.Jank.67. (a szerző felvétele)

31. kép
Poc.Jank.68. (a szerző felvétele)

32. kép
Poc.Jank.68.
mesterjegye
(a szerző felvétele)

33. kép
Poc.Jank.69.
(a szerző felvétele)

34. kép
Poc.Jank.69. mesterjegye
és hitelesítőjegye (a szerző
felvétele)

Inv.Poc., 69. Pohár (33. kép)

69. Poculum argenteum ab intus per totum, ab extus vero tantum per fascias superiores et inferiores inauratum; figuris liliorum exhibente ornatu pertusum tres exhibet icones manu sane quam imperita argeto incisas. Nomen possessoris et loci deest, monograma solum artificis I V II in fundo comparat. Ponderat semiuncias duodecim et mediam – 12 ½.

Ezüst, részben aranyozva; vert, domborított, cizellált, vésett; m.: 10,5 cm; sz.á.: 10,9 cm; t.á.: 7,4 cm; „HIA” jegyű Thorn-i (?) (Torún, Lengyelország) mester, 17. század közepe. *Rosenberg* IV. No. 8008.

Ezüst, csonkakúp alakú pohár, felületén laposan domborított porcműves kartusokban három vésett tájkép.

A pohár fenekében hitelesítő- és mesterjegy látható, nem pedig possessor-jelzés. A tárgyat korábban mint trencsényi ötvös művét határozták meg. A jegyeken túl azonban a forma sem jellemző a 17. századi hazai, annál inkább az észak-európai ötvösségre. A szövegbe berajzolva látható a körbe foglalt „T.” (hitelesítőjegy) és a Jankovich által fejjel lefelé ábrázolt, háromkaréjba írt „HI”, alattuk pedig – a Jankovich által „V”-nek olvasott – „A” betűből álló mesterjegy. (34. kép)

Inv.Poc., 70. Pohár

70. Poculum argenteum auro illito copioso resplendens, quod a foris rudi manu incisus vitium foliis ornatum scutum familiae Mikes, leonem videlicet coronatum, tres sagittas tenentem, et annum 1682. exhibet cum inscriptione: CLEMES MIKES. CEL. PR. TRAE. COS. IVD. PRAE. ET. RE. M. PROT. Superius insculptus numerus VIII. seriem poculorum innuit, in fundo vero existens monograma HM et corona argentifabrum Coronensem notat. Ponderat semiuncias viginti duas, et tres octavas – 22 ⅜.

Ezüst, aranyozva; vert, poncolt, vésett; m.: 14,3 cm; sz.á.: 10,4 cm; t.á.: 7,8 cm;

Hans Mautner (műk.: 1670–1694), Brassó. (35. kép) *Kőszeghy* 1936 No. 234/d-e.

Csonkakúp forma pohár, teljes felületét borító cikkcakk-mintás vésett (úgynevezett „trambulirozott”) háttérben leveles-índás díszítmény. A sima, vésett vonalakkal tagolt szájerem alatt címer körirattal, 1682-es dátummal. A peremen „VIII” szám, amely szerint egykor egy *egybejáró* sorozat darabja volt. A „IX” sorszámú pohár 1931-ben, az erdélyi művészetet bemutató, az Iparművészeti Múzeumban rendezett kiállításon még nem szerepelt, de *Kőszeghy Elemér* 1936-os könyvében már említi a tárgyat, mint a Magyar Nemzeti Múzeum példányát. Ezek alapján az említett idő-intervallumban kerülhetett a múzeumba, ahol – a „VIII” számot viselő darabbal való rokonsága alapján – besorolták a Jankovich-gyűjtemény anyaga közé, Poc.Jank.70.b leltári számmal. Ugyane sorozat „III”-as számú darabja a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében (ltsz.: Ö.I.2007.1), (36. kép) a „II”-es számú pedig a sárospataki Rákóczi Ferenc Múzeumban található (ltsz.: 2005.106.1).

35. kép

Irodalom: Erdély régi művészeti emlékei 1931 Kat. 129.; *Kolba* 1976 11–12.; Jankovich 2002 Kat. 99.

Poc.Jank.70. mesterjegye
(Fotó: Dabasi András)

36. kép

Poc.Jank.70.b-a és Ö.I.2007.1 (Fotó: Dabasi András)

Inv.Poc., 71. Pohár

71. Poculum argenteum superiori et inferiori limbo bene inauratum, vastae capacitatis, figuris pertusis, diversa folia representantibus ornatum, inter quae comparent duae effigies, una speculum inspicientis, altera sedentis et flores carpentis mulieris. Nomen possessoris deest. Opus ipsum seculi 16-ti exeuntis ab artifice stigmatē SN proviso elaboratum in urbe Leucsoviensi, cuius insignia crux duplicata incusa sunt, fuerat. Ponderat semiuncias viginti duas, et undecim decimas sextas – 22 ¹¹/₁₆.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében. A leltárkönyvben Jankovich löcsi hitelesítőjegyet (kettős kereszt) és SN mesterjegyet említ. Ilyen mongrammal nem ismert 16. századi ötvös a városban – már ha hihetünk a tárgy datálásának. Figyelembe kell azonban venni, hogy Danzig/Gdansk hitelesítő jegye szintén a kettős kereszt volt.

Inv.Poc., 72. Pohár

72. Poculum argenteum peculiari basi, cui per cochleum validam adstrictum est, provisum, rotunditate hexagona, intersertis fasciis provisum, atque figuris pertusis scalpro identidem repurgato elaboratis ornatum; eximii et pulchri operis, ab intus ita, sicut in sex angulis splendide inauratum, nullam prorsus loci, possessoris, atque eximii magistri sui notam exhibens, Aetate ad medium seculi 17-mi referendum. Ponderat semiuncias viginti quinque – 25.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében.

Inv.Poc., 73. Pohár

73. Poculum maius argenteum, forma sua sexagona priori simile, insistsens basi nodo baltei saxonici efformato, cui per cochleam adstrictum est. Eminentia huius latera pertusis quidem figuris sed scalpro diligenter novius elaboratis, ornantur, exhibentque symbola fidei, spei, et charitatis. Opus hoc ab extus in canalibus, ab intus vero per totum fortiter deauratum est. Possessoris et artificis nullo exhibito indicio, aetate ad seculi 17-mi medium referendum. Ponderat semiuncias triginta duas et undecim decimas sextas – 32 ¹/₆.

A tárgy ma nem azonosítható a Magyar Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében.

Inv.poc., 74. Pohár

74. Poculum magnae capacitatis argenteum, tam ab extus quam intus solide inauratum, atque basi separatim confecta tribus globis maioribus innixa per cochleam crassiorem adstrictum; exhibens figuras maiores cervi ac generosi sonipedis, eique insidentis venatoris cum pluribus aliis magno sane artificio et summa artis dexteritate a peritissimo quodam seculi 15-ti artifice pertuse elaboratas; nullo prorsus seu possessoris seu artificis et loci eidem signo adposito. Ponderans semiuncias triginta quinque et unam decimam sextam – 35 ¹/₆.

1936-ban átadva az Iparművészeti Múzeumnak. Ltsz.: 19.100.

Irodalom: Jankovich 2002 Kat. 107. (Pandúr Ildikó; további irodalommal, képpel)

Inv.Poc., 75. Fedeles pohár

75. Phiala magna argentea tam ab intus quam extus auro sumtuose inaurata, tribus pedibus ursinis insistsens, peculiari etiam tegumento, cui superne conus abiegnus (Tannenzapfen) impositus, provisa. Quemadmodum in tegumento scutum gentilitium (hic tamen vacuum) pallio ducali cinctum et coronatum comparet, ita ab extus genuinum scutum gentilitium Archiducum Austriae, scilicet tres cornices in campo albo, et quinque alaudae in campo rubeo, corona ducali tectae, visuntur. Opus magni pretii, diligenti celatura tam in operculo quam in superiori et inferiori vasis parte ornatum. Librat semiuncias quinquaginta octo et quindecim decimas sextas – 58 ¹⁵/₁₆.

1936-ban átadva az Iparművészeti Múzeumnak. Ltsz.: 19.066.

Irodalom: Jankovich 2002 Kat.118. (Pandúr Ildikó; további irodalommal, képpel)

Inv.Poc., 76. Pohár

76. Cyathus maior argenteus, antiquitate sua ad seculum 14-tum referendus, superiori sui parte tam ab intus quam extus fasciatim inauratus, cui fasciae folia diversa incisa, ab infra vero in latere tripliciter sunt insculpta insignia familiarum de genere Ráthold (utpote per nobiles de Kaza, Putnok, Pásztó, Tar, Feledy et Lórándfy usitata), scilicet truncus cum latiore tiliae folio perinde inaurata visuntur. Nec indicium possessoris, nec loci exhibet, digramate G.V. fundo incuso nomen magistri indicans. Cyathum hunc a piscatoribus Sárospatakiensibus e fluvio Bodrog extractum Antonius Szirmay, eotum Ordinarius Notarius Comitatus Zempliniensis redemit. Ponderat semiuncias octodecim et undecim decimas sextas – 18 ¹/₆.

Ezüst, részben aranyozott; vert, vésett; m.: 16,6 cm; sz.á.: 12,6 cm; t.á.: 7,7 cm; „GI” jegyű, ismeretlen mester, 16. század második fele. Azonos az 1955.54.c leltári számú tárgygal.

Hengeres testű, a szájperem felé lendületesen szélesedő, tölcséres forma. A szájperem alatt vésett későreneszánsz lombos díszítmény fut körbe. A háromszor bevéssett, legallyazott lombot ábrázoló motívumot Jankovich a Ráthold nemzetségből származó Lorántffy család címerábrájaként azonosította. Előkerülésének körülményei és a címerábra alapján a tárgyat hagyományosan sárospataki ötvös munkájának ismeri el a szakirodalom.

A katalógusban használt irodalom rövidítéseinek feloldása

Baroque Splendor 1994

Baroque Splendor. The Art of the Hungarian Goldsmith. Ed.: István Fodor et al. Bard Graduate Center. New York, 1994.

B. Bobrovsky 1980

B. Bobrovsky Ida: A XVII. századi mezővárosok iparművészete (Kecskemét, Nagykovács, Debrecen). Bp., 1980.

Bunta 2001

Bunta Magdolna: Kolozsvári ötvösök a XVI–XVIII. században. Bp., 2001. Bibliotheca Humanitatis Historica XVII.

Erdélyi régi művészeti emlékei 1931

Erdély régi művészeti emlékeinek kiállítása. Orsz. Iparművészeti Múzeum, [Bp.], 1931.

FRET 1/3.

Fontes Rerum Ecclesiarum in Transylvania 1/3. A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközsegeinek történelmi katasztere I. 1648–1800, Kutyfalva–Marosbogát. Kolozsvár, 2009.

Gohl 1912

Gohl Ödön: Érmes edények a Magyar Nemzeti Múzeumban. Numizmatikai Közlemények 11. (1912) 139.

Hanau 1991

Schätze des Ungarischen Barock. Eine Ausstellung in Zusammenarbeit mit dem Ungarischen Nationalmuseum (Magyar Nemzeti Múzeum), Budapest. Hanau, 1991.

Jankovich 1985

Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846). Tanulmányok. Szerk.: Belitska-Scholtz Hedvig. Bp., 1985. Művészettörténeti Füzetek 17.

Jankovich 2002

Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Szerk.: Mikó Árpád. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 2002.

Kolba 1976

Kolba Judit: Hans Mautner brassói ötvös. *Folia Historica* 4. (1976) 7–34.

Kószeghy 1936

Kószeghy Elemér: Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Bp., 1936.

Magyar Művelődéstörténet II.

Magyar renaissance. Magyar Művelődéstörténet II. Szerk.: Domanovszky Endre et al. Bp., é.n. [1939]

Mátyás király öröksége 2008

Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). I. Szerk.: Mikó Árpád–Verő Mária. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 2008.

Mihalik 1959

Mihalik, Sándor: The Hungarian Cup of the Kremlin. *Acta Historiae Artium* 6. (1959) 339–353.

Rosenberg IV.

Rosenberg, Marc: Der Goldschmiede Merkzeichen. IV. Berlin, 1928.

Szalay 2001

Szalay Emőke: Debreceni ötvösség. Debrecen, 2001.

F. Vattai 1960

F. Vattai Erzsébet: A kölesdi ezüstkins. *Folia Archaeologica* 12. (1960) 243–248.

INVENTORIES OF COLLECTION OF MIKLÓS JANKOVICH
IN THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM
I. EARLY MODERN SILVER

Summary

Miklós Jankovich was one of the most important collectors in Hungary ever. His excellent collection of books, medals, silver and jewellery and paintings was bought by the Hungarian Parliament in 1836. Not only the outstanding group of objects, but the original inventories of the collection have been deposited into the collection of the Museum. These inventories written in Latin are an important source not only to the art objects but to the topic of museology, history of collecting activities, as well.

This contribution is the first passage of a planned series of publication of the Jankovich-inventories. This first publication contains the first half of the inventory-book titled *Consignatio Scyphorum, Phialarum, Poculorum, Scutellarum, Cyathorum, Calicum et Cantharorum*; silver vessels – beakers and cups – from the 16–18th century.

Latin text of inventory headings have been transcribed by Zsuzsa Maurer.

A MAGYAR KIRÁLYI SZENT ISTVÁN REND JELVÉNYEI A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN

A Magyar Királyi Szent István Rend jelvényei a magyar történelem legpatinásabb és leg-hosszabb ideig adományozott kitüntetései. A Mária Terézia által 1764-ben alapított rend születésének közelgő 250. évfordulója kiváló alkalmat ad arra, hogy számba vegyük a múzeumban őrzött rendjeleket annál is inkább, mivel a rend történetét bemutató ki-állításal készülünk a jubileumra. A rend történetének itt következő rövid ismertetéséből kitűnik majd, hogy különféle okok miatt Magyarországon viszonylag kevés jelvény maradt meg, ezért a Magyar Nemzeti Múzeum kollekcója épphogy képes a különböző fokozatokat megfelelő számú rendjellel reprezentálni.

A Magyar Királyi Szent István Rend a 18. században egy olyan korban született, amikor Európa-szerte számos kitüntetést alapítottak a különféle alattvalói szolgálatok megjutalmazására. Ez a folyamat mindenütt szorosan összefüggött az államhatalom megerősödésével és modernizálásával. A korábbi középkori alapítású, csak szűkkörben adományozott egyfokozatú rendjelekhez képest a növekvő számú különféle katonai és polgári teljesítmények differenciált elismeréséhez több fokozatú rendjelekre volt szükség. A Habsburg Birodalomban a már létező, de csak az állami hatalom legfelső köreiből adományozott dinasztikus rendek, az Aranygyapjas Rend és a Csillagkeresztes Dámák Rendje mellett Mária Terézia először egy önmagáról elnevezett katonai rendet alapított 1757-ben, a Mária Terézia Katonai Rendet, amelynek jelvényét eleinte két, majd három fokozatban adományozták. 1764-ben pedig a királynő azzal hálálta meg magyar alattvalóinak hűséges helytállását a birodalom egységének megőrzésében, hogy a polgári érdemek megjutalmazására – bécsi tanácsadói ellenzésével nem törődve –, Szent Istvánról elnevezett háromfokozatú rendet alapított. A rend alkotmányának bevezetője utalást tett arra, hogy Magyarország királynője voltaképpen a szent király egykori lovagrendjének emlékezetét élesztette fel az új rend alapításával, amelynek tagjait „Szent István Apostoli Király Vitézeinek” hívták.¹ Erről az egykori rendről hiteles adatok nincsenek, viszont a szent királyra való hivatkozás és magának a rendnek az elnevezése része volt a Mária Terézia uralkodása alatt felerősödött Szent István-kultusznak. A rend a magyar koronához tartozott, nagymesteri méltóságát a mindenkori magyar király töltötte be, prelátusa

¹ *Kisfaludy Kassics Ignác*: Érdem koszorúk vagy értekezés a 'Felső-Ausztriai Császári és Királyi uralkodó Házról és a Jelese Rendekről, megtiszteltetésekről és jutalmazásokról, todalékképp pedig Európában most virágzó egyéb Jelese Rendekről is. Bécs, 1840. 133–178.

az esztergomi érsek, kancellárja a magyar udvari kancellár volt. A Szent István Rend három fokozata korszerűnek számított, ugyanakkor a középkori hagyományok szerint egy időben csak korlátozott számú rendvitéze lehetett: nagykeresztből 20, középkeresztből 30 és kiskeresztből 50, vagyis egyidejűleg 100. Ebbe nem számítottak bele az uralkodóház főhercegei, az egyházi személyek és a külföldiek sem. A rend alkotmányának tradicionális elemei közé tartozott az a megkötés is, hogy tagjai csak nemesek lehettek, bár ettől a megkötéstől az alapszabályok értelmében a nagymester eltérhetett. Az Aranygyapjas Rend mintájára díszes öltözeteket is rendszeresítettek a Szent István Rendhez – a különböző fokozatoknak megfelelően háromfélét –, amelyeket a rend ünnepe napján, augusztus 20-án viseltek a kitüntettek.

A Szent István Rend jelvénye a barokk stílusban megformált magyar királyi koronán függő ívelt szárú zöld zománcos arany kereszt, amelynek közepén kör alakú vörös mezőben a magyar címer egyik eleme, a zöld hármalmon álló apostoli fehér ketős kereszt helyezkedik el, talpánál nyitott aranykoronával. A vörös mezőben a kereszt szára mellett a királynő monogramja: MT látható. A köriratban fehér alapon arany betűkkel a rend latin nyelvű jelmondata: PUBLICUM MERITORUM PRAEMIUM (Az érdem nyilvános jutalma). A középrész hátoldalán zöld tölgyfalevelekből képzett koszorúban fehér alapon a következő felirat: STO. ST. RI. AP., a SANCTO STEPHANO REGI APOSTOLICO (Szent István apostoli királynak) felirat rövidítése. A jelvény szalagjának a színei, a zöld-vörös-zöld is a rend magyar jellegét tükrözték. A nagykereszt szalagját a jobb vállon átvetve viselték, így a jelvény a bal csípőhöz került. A nagykeresztes vitézeknek rendi lánc is járt, amely a rend legmagasabb presztízszű jelvénye volt. A nagykereszthez emellett egy ezüstsugarú csillag is tartozott, amelynek közepét a rendi jelvény előlapi medalionja díszítette. A csillag eredetileg textiltől, majd a 19. század első felétől nemesfém-ből készült és a mell bal oldalára varrták, illetve tűzték. A középkereszt szalagját a nyakban viselték, így a jelvény a nyak alatt közepén függött alá. Az alapításkor a nagykereszt és a középkereszt mérete között nem volt különbség, csak viselési módjában. Később a nagykereszt jelvényének a méretét megnövelték. A kezdettől kisebb méretű kiskeresztet egy háromszögletű szalagon a mellre tűzve viselték. A későbbiek során az öltözködési szokások változásával bevezették először a nagykereszt kisdekorációját (1908), majd a középkeresztét is (1918). Ez azt jelentette, hogy a vállszalag, illetve a nyakszalag helyett az öltözeten a kiskereszt jelvényét viselték úgy, hogy a nagykeresztesek esetében a kiskereszt szalagját a rendcsillag miniatűr változata ékesítette, míg a középkereszteseknél a magyar királyi korona, a szent korona díszítette a szalagot.² A rendjelek az alapszabálynak megfelelően a megadományozottak halála után visszakerültek a rendi kancelláriára, ahol esetleges javítást követően újra adományozásra kerültek.

A rend a Magyar Királyság legmagasabb, míg a Habsburg Birodalomban, illetve 1867-től az Osztrák–Magyar Monarchiában az Aranygyapjas Rend mögött a második legjelesebb polgári kitüntetésnek számított. Nagykeresztjét a legmagasabb rangú állami és egyházi méltóságok, diplomaták, valamint külföldi uralkodók és államférfiak kaphatták meg. A külföldiek kitüntetése a 19. század elejétől hozzátartozott a legmagasabb

2 *Felszeghy Ferenc–Rátvay Imre–Petrichevich György–Ambrózy György: A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Bp., é. n. 278–309.*

szintű államközi kapcsolatok reprezentációjához. A középkeresztet eleinte a társadalom különféle magasabb szintű tagjai, főként grófok és bárók, később ezek mellett a közélet egyéb magasabb rangú alakjai kaphatták meg. Azonban a középkeresztet a 19. század közepétől egyre kevesebbet adományozták. Amíg például a dualizmus magyar miniszterelnökei általában megkapták a rend nagykeresztjét, addig a minisztereket és más magasabb állami pozíciót betöltő személyeket inkább a birodalom későbbi alapítású magas rangú, de emennél kisebb presztízsű rendjeinek, mint az Osztrák Császári Lipót Rend (1808), az Osztrák Császári Vaskorona Rend (1815), vagy az Osztrák Császári Ferenc József Rend (1849) legmagasabb fokozatával tüntették ki, így Baross Gábort a Vaskorona Rend I. osztályával, Hazai Samu bárót a Lipót Rend nagykeresztjével, vagy Klebelsberg Kunó grófot a Ferenc József Rend nagykeresztjével. A kiskeresztet a legkülönbözőbb foglalkozású, saját területükön kiváló teljesítményeket nyújtó közéleti személyek kapták meg, többek között művészek is, mint például Arany János költő 1867-ben vagy Munkácsy Mihály festő 1896-ban. A Szent István Rend története során megmaradt polgári kitüntetésnek, és szemben a Lipót Renddel, a Vaskorona Renddel vagy a Ferenc József Renddel, rendi jelvényeit nem bővítették a kizárólag katonák számára adományozható formákkal. Mindössze egy kivételről van tudomásunk, az I. világháborúban József főherceg és tábornagy kapott hadi dekorációval és kardokkal ékesített rendjelvényt.³

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően, 1918 őszétől a rend szüneteltette tevékenységét, jelvények adományozására nem került sor. 1938-ban a Magyar Királyság kormányzója, Horthy Miklós megújította a rendet. Ehhez rendelkezésére állt a Bécsből Budapestre került rendi kancellária anyaga, jelvények és öltözetek, valamint a levéltár. A megújítás után Horthy, mint a rend nagymestere 1940-ben gróf Teleki Pál miniszterelnöknek a nagykeresztet, 1943-ban Uray István kabinetfőnöknek a középkeresztet, 1944-ben Serédi Jusztinián esztergomi érseknek a nagykeresztet adományozta. Emellett – dokumentumok hiányában, fényképek alapján – három külföldi kapott nagykeresztet a II. világháború éveiben: Hermann Göring német birodalmi marsall, Joachim Ribbentrop német birodalmi külügyminiszter és Ciano gróf olasz külügyminiszter.⁴ Budapest II. világháborús ostroma nagy pusztítást okozott a rendi kancellária anyagában. A Budavári Palotában őrzött anyag, a jelvények és az öltözetek elkallódtak. Egy részük megsemmisült, más részük feltehetően hadizsákmányként a Szovjetunióba kerülhetett.⁵ A Szent István Rend 1946-ban szűnt meg, amikor Magyarország köztársasággá vált. Jelenleg a rend levéltárának egy részét a Magyar Országos Levéltár őrzi. A rend története során a kitüntetettek száma meghaladta az ezerhétszázat. A legtöbb-

3 *Pandula Attila: József főherceg Szent István-Rend nagykeresztje hadidíszítménnyel és kardokkal. Turul 66. (1993) 1–2. sz. 17–22.*

4 *Bodrogi Péter–Molnár József–Zeidler Sándor: Nagy magyar kitüntetéseknévkönyv. Bp., 2005. 36.*

5 Az öltözetekkel kapcsolatban az emlékezet szerint az orosz katonanők becses anyagukért a köpenyeket szétvagdoszták a hímzett részeket pedig eldobálták. Dr. Kalmár János muzeológus egykori elbeszélését Zeidler Sándor idézte fel.

szőr – több mint nyolcszázszor – a nagykeresztet adományozták, mivel a belföldi személyek megtisztelése mellett a legmagasabb fokozatú rendjel szerves része lett a nemzetközi kapcsolatoknak, különösen I. Ferenc és I. Ferenc József uralkodása alatt.⁶

Amint korábban említettük, a rendi jelvényeket az előírásnak megfelelően a megadómanóyozott halála után vissza kellett szolgáltatni a rend kancelláriájához, így az egykor gyártott jelvények jelentős része a Budavári Palotában őrzött rendi anyag sorsára jutott. A különféle magán- és közgyűjteményekbe így elsősorban olyan jelvények kerülhettek, amelyek a kitüntetett személyek birtokában voltak 1918-ban az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásakor, illetve a II. világháború végén. A külföldi uralkodóknak adományozott rendjelek eleve nem kerültek vissza a kancelláriára. Különösen Németországba került így számos nagykereszt – 1900 és 1918 között 34 darab –, de Európa többi országába is jutott belőle. Emellett a Monarchia mindkét felén mindhárom fokozatból számos rendi jelvény maradt a megadómanóyozott személyeknél 1918-ban. Az uralkodóház tagjait nem számítva, közel 120 kitüntetett volt életben a világháború végén Ausztriában és Magyarországon. A megmaradt jelvények számát ugyanakkor növelte az alapszabályok által megengedett eljárás, hogy az adományozás alkalmával kiosztott rendi jelvények mellett a kitüntetettek – természetesen saját költségen – gyakran készítették úgynevezett viseleti példányokat. A nagykeresztrel kitüntetettek – belföldiek és külföldiek egyaránt – általában a csillagból készítették újabb példányt, mivel a kitüntetések viselési szokásai miatt a csillagot kellett hordaniuk a leggyakrabban. Ezért ismerünk számos külföldi műhelyben, például Párizsban vagy Berlinben gyártott csillagot, ugyanakkor ilyen okból Bécsben is készült külföldi kitüntetéshez csillag.⁷ Sajnos a szomszédos Ausztriához képest Magyarországon a történelem sorsfordító viharai a magánszemélyeknél maradt rendjeleket, mind az adományozott, mind a viseleti példányokat sokkal jobban megtizedelték. Mindennek ellenére hazai családi hagyatékokból a legutóbbi időkig kerültek elő rendi jelvények valamely egykor kitüntetett felmenő hagyatékából.

A magyar köz- és magángyűjtemények közül a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára őrzi a Szent István Rend relikviáinak legjelentősebb kollekciját, amelynek kialakulása jól illusztrálja a rendjelek fentebb vázolt „túlélési” lehetőségeit. A gyűjtemény számra nézve csekély, ugyanakkor mégis jelentős, mivel többsége személyhez köthető történelmi relikvia. A kollekcio legjelentősebb darabja a rend alapítója, Mária Terézia királynő által viselt egyedi példány.⁸ Ez a jelvény nem a kancellária anyagából való, hanem a Monarchia felbomlása után a közös kulturális örökség szétesztéséről döntő

6 A rendtagok nevét és számát illetően a szakirodalom általában a Felszeghy-féle listát veszi alapul (*Felszeghy F.–Rátvay I.–Petrichевич Gy.–Ambrózy Gy.* i. m. 288–305. Azonban a tisztí címtár 1917-es kötete (Magyarország Tisztí Cím- és Névtára 36. (1917) 24.) az 1916-os évnél számos olyan nevet is felsorolt a kitüntetettek közt, akik Felszeghynél nem szerepelnek. Így teljesen pontos számot egyelőre nem állapíthatunk meg.

7 Egy Párizsban és egy Berlinben készült csillag a Nudelman 11. Aukció (Budapest, 2011. június 13.) katalógusában 7. és 8. tétel. A bécsi gyártású külföldi kitüntetéshez l. az orosz Szent András Rend csillagát a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában (Itsz.: 140.1970.)

8 *Makai Ágnes–Héri Vera*: Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben. Bp., 2002. 80.; 209.

velencei egyezmény (1932) alapján került Magyarországra.⁹ A kisalakú jelvény aranykeresztjét drágakövekkel rakták ki egyedi módon. Emellett a rend történetének korai jelvényei közül őrzünk egy rendi láncot és egy textilcsillagot. A nagykereszthez tartozó nemesféműből készült csillagok közül három példány jutott a kollekcióba, ebből kettőnek egy-egy tulajdonosa ismert. A 19. század második felében készült csillagok egyike gróf Haller Ferenc lovassági tábornoké volt, míg egy másik csillag utolsó tulajdonosa Horthy Miklós kormányzó volt, aki mint a rend nagymestere viselte.¹⁰ Mindössze egy példánnyal rendelkezünk a nagykereszt vállszalagon viselt jelvényeiből. Ez a darab a késői változatok közül való, feltehetően egy német fejedelemé vagy főrendé lehetett. Tisza István miniszterelnöknek (1903–1905 és 1913–1917) az 1912-ben adományozott nagykeresztjéhez tartozó kisdekorációja az egykori Parlamenti Múzeum anyagával került az Éremtárba 1951-ben. A tragikus sorsú miniszterelnök nemcsak polgári ruhán, hanem mint huszárezredes is viselte a kisdekorációt, mivel ennek elrendelése 1908-ban a hadsereg csukaszürke tábori ruhájának bevezetésével volt összefüggésben.¹¹ A ritkábban adományozott középkeresztek közül mindössze egy 20. század elején gyártott példány került a kollekcióba, eredete ismeretlen. A kiskeresztek közül négy példány jutott a múzeumba, közülük három tulajdonosa ismert: Munkácsy Mihály festőművészt 1896-ban, Szinyei Merse Pál festőművészt 1912-ben, Török Kálmán altábornagyot 1915-ben tüntették ki. A kollekcióhoz tartozik két, polgári ruhán viselt miniatűr jelvény, az egyik háromszögletű szalagon, a másik úgynevezett frakkláncon. A jelvények adományozó okiratai közül az Éremtár egyedül gróf Festetics Pálét őrzi, aki 1780-ban a középkeresztet kapta meg.

A kollekción fentebb ismertetett összetétele mutatja, hogy a gyűjtemény őrzi a Szent István Rend mindhárom fokozatának jelvényét, valamint a legmagasabb fokozat részét képező láncot, csillagot és kisdekorációt. A jelvények részletes leírása előtt, kitérek a rendnek a múzeumban őrzött egyéb relikviáira. A Történeti Tár Textilgyűjteménye tartalmazza a rendi öltözet néhány darabját. Amikor a két világháború között a rend anyagaival az öltözékek is Magyarországra kerültek, akkor a száz öltözetből öt maradt Bécsben és kilencvenöt költözött át Budapestre.¹² A magyar főváros ostroma után ezek is elpusztultak vagy hadizsákmánnyá váltak. A háború után két évvel került a múzeumba a nagykeresztes vitézek öltözetéhez tartozó váll-lepel, a skapuláré. Évtizedekkel később, 1998-ban ugyancsak a nagykeresztesek öltözetének egy darabja, a rendkívül dekoratív gallér jutott a Textilgyűjteménybe, amelynek közepét a nagykereszt textilcsillaga díszíti. Ezt a darabot az ostrom idején mentette meg a pusztulástól a királyi palota egyik rendésze, és családja megőrizte az utókornak. Később még két kisebb hímzett töredék került a Textilgyűjteménybe a nagykeresztesek köpenyeiből, amely alátámasztja az egykori

9 A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban. Katalógus. Bp., 1933. 39.

10 *Makai Ágnes*: Horthy Miklós kitüntetései a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában. *Folia Historica* 23/2. (2002) 87–103.

11 Erre Zeidler Sándor hívta fel a figyelmet.

12 *Tompos Lilla*: A magyar királyi Szent István rendi ornátus magyarországi története és emlékei. *Folia Historica* 23/1. (2002) 171–183.

1. kép

Mária Terézia egyedi jelvénye (Fotó: Képešsy Bence)

pusztulásról fennmaradt adatokat.¹³ A készülő kiállítás szempontjából különösen fontos, hogy a múzeum Történelmi Képcsarnoka számos ábrázolást őriz a rend kitüntetettjeiről a rend jelvényeivel, sőt néhány nagyalakú festményt a rendi ornátusba öltözött nagymesterekről.

1. A Magyar Királyi Szent István Rend alapítójának, Mária Teréziának egyedi jelvénye

(1. kép)

1764.

Anyaga: arany, gyémánt, smaragd, rubin

Mérete: 45×30 mm

Ltsz.: 126.971.2.

¹³ L. az 5. számú jegyzetet.

Az arany kereszt mind a négy szárát egy-egy nagyobb és két-két kisebb smaragd alkotja. A felső keresztzár két kisebb smaragdja hiányzik. A kereszt szárvégei ívesen záródnak. A kereszt közepén a rubin mezőben a smaragd hármashalom felett a kettős kereszt és M T monogram gyémántokból kirakva. A kettős kereszt talpánál arany korona. A medallion körirata alul egy hatágú csillagot fog közre. A kereszt zöld-piros-zöld női csokorszalagon függ egy gyémántokkal kirakott ovális karika közvetítésével.

A rendjelet a királynő halála után a bécsi Schatzkammerben őrizték, majd a Monarchia közös javairól döntő 1932. évi velencei egyezmény alapján 1933-ban került Magyarországra, a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába. A jelvény a királynő személyes példánya volt, amelyet rendszeresen viselt.

2. A Magyar Királyi Szent István Rend nagykeresztje a rendi láncon (2. kép)

A lánc: 18. század utolsó harmada. A jelvény: 19. század második fele.

Anyaga: arany, zománc

A lánc hossza: 1015 mm

A kereszt mérete a koronával: 77×45 mm

A lánc súlya: 410 g

Ltsz.: 64.978. (lánc); 1.979. (jelvény)

A rendi láncot Szent István (Sanctus Stephanus) és Mária Terézia nevének egymást váltó kezdőbetűi az SS és MT alkotják úgy, hogy azokat a barokk stílusú magyar királyi korona, a Szent Korona választja el. Így a koronából 24, az SS és az MT kezdőbetűből 13, illetve 12 szem teszi ki a teljes láncot. A lánc középső eleme egy koszorú, amelyben a Habsburg Ház szimbóluma, egy sas látható, körötte a STRINGIT AMORE (a szeretet köt egybe / szeretettel köt) felirat. A középső elem hátoldalán IGA felirattal beütés. A Magyar Nemzeti Múzeum láncja hiányos, mindössze 18 korona és 8–8 SS és MT szem alkotja, de a láncszemek a középső elemhez képest egyenlő arányban helyezkednek el.

A lánc középső eleméhez karikával csatlakozik a Szent Korona közbeiktatásával a rendi jelvény. A koronához a kereszt barokkos füllel kapcsolódik. A kereszt szárvégei háromszoros ívvel záródnak. Az előlapi felirat erősen kopott. A hátlap eredeti medallionja hiányzik, pótlásul modern foglalatban, átlátszó műanyag lemez alatt egy nyomatból kivágott hátlapi ábrázolást helyeztek el. A kereszt alsó szára mindkét oldalon sérült. A jelvény több problémát is felvet. Eredetileg a nagykereszt és a középkereszt mérete azonos volt. Azonban a 19. század második felében a nagykereszt és a középkereszt mérete már eltért egymástól. A középkeresztnek e korból ismeretes példányai 44–45 milliméter átmérőjűek, míg a nagykeresztnek átmérője 49–50 milliméter, vagyis méreteik szűk határok között változnak. A láncon lévő jelvény formája alapján legkorábban a 19. század második felére datálható és középkeresztnek készült, majd a két darabot utólagosan illesztették egybe. A jelvényen fémjel nincs.

A múzeumban őrzött rendi relikviák egyik legértékesebb, ugyanakkor kevésbé vizsgált darabja az aranyból készült rendi lánc, amely az alapításkor készült a 18. században. A lánc alkotóelemei szépen kidolgozottak, különösen a középső láncszem, valamint a monogramok, amelyek stilizált növényi ornamentikából épülnek fel. A lánc jelenlétének eredetét a rend jelvényei között a középkori uralkodók által alapított rendek jelvényhasználatában lehetjük fel. A Szent István Rend statútumainak 10. cikkelye

2. kép

A Magyar Királyi Szent István Rend nagykeresztje a rendi láncon (Fotó: Dabasi András)

kimondja, hogy a „Nagykeresztes Vitézek nagyobb felékesítésük tekintetéből még egy nyakra való aranylánccal is megtiszteltessenek, hogy így ők nem csak a Rend céljának, mely az érdemek nyilvános elismerésében és jutalmazásában alapul megfeleljenek, hanem hogy azáltal a Rend minden Tagjai iránt viseltető különös hajlandóságunknak nagysága is kitüntessen”. Ugyanez a cikkely előírja, hogy a „Rend ezen lánccal nem csak akkor fognak tartozni a Nagykeresztesek megjelenni, és azt nyakukba akasztva hordozni, midőn a Rend ünnepeire megjelennek, hanem akkor is, és szinte annyiszor, valahányszor ők általunk Udvarunkhoz fognak hívatni”.¹⁴ A lánccal annak a kapcsolatnak volt a megtettesítése, amely a rend céljainak megvalósításában a rend nagymesterét, az uralkodót összekötötte a rend tagjaival, illetve a rend tagjait egymással. A Szent István Rend esetében a középkori rendekhez hasonlóan egy kis létszámú kör tagjait, a 20 főben megállapított nagykeresztes vitézeket jelölte meg a lánccal, azokat, akik a rend céljainak megvalósításában, vagyis a „Birodalomnak méltósága és dicsősége, valamint az Országoknak nyugalma és boldogsága” előmozdításában polgári hivataluk révén hűséges szolgálattal, bölcs tanácsokkal és fáradhatatlan munkássággal elsősorban részt vállaltak. A Szent István Rend lánccal jelmondata, a „stringit amore” erre a különleges kapcsolatra utal, ami a nagykeresztes vitézeket az uralkodóhoz és egymáshoz kötötte.

Mivel a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában őrzött lánccal Magyarországon az egyetlen példány, ezért nem érdektelen újabb kori sorsa sem. Megmaradását részben annak köszönhetjük, hogy 1944–1945-ben már nem volt a Budavári Palotában a rendi kancellária anyagai között. Sorsára egy véletlen derített fényt. Zeidler Sándor a későbbi jeles gyűjtő az 1960-as években egy a filmgyár számára dolgozó szabó kellékei között bukkant egy kisebb kitüntetés együttesre. A kollekciónak tartalmazta a Magyar Corvin Lánccal jelvényét, a lánccal lefüggő medalliont, a Magyar Érdemrend nagykeresztjének arany sugaras csillagát, az esztergomi káptalan jelvényét a felső koronadísz nélkül és a Szent István Rend lánccal. A Corvin Lánccal jelvényének hátoldalán Berzeviczy Albert és Serédi Jusztinián neve volt bevésve.¹⁵ Berzeviczy (1853–1936) mint jeles kultúrtörténész, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke a Magyar Corvin Lánccal alapításakor kapta meg a kitüntetést, amelynek egyszerre tizenkét adományozottja lehetett. Serédi Jusztinián (1884–1945) esztergomi érsek, hercegprímás 1937-ben kapta meg a kitüntetést és lépett az egy évvel korábban elhunyt Berzeviczy helyére a Corvin Lánccal kitüntetettek testületet alkotó körébe. A kollekciónak több darabja is Serédihez köthető. A Magyar Érdemrend nagykeresztjével 1930-ban tüntették ki. A Szent István Rend nagykeresztjét 1944-ben kapta meg. A kollekciónak tartozó esztergomi érsekség káptalani jelvénye nem a szabályos státúumokkal rendelkező kitüntetések közé tartozott, hanem Mária Terézia adományozta örökletes kitüntető jelvényként az esztergomi kanonokoknak. Mindezek alapján feltételezhető, hogy az 1945 elején elhunyt esztergomi érsek kitüntetéseinak egy része került a szabómesterhez a káptalani jelvényrel együtt. A kollekciónak darabjait, ahogyan az más műtárgyakkal is előfordult, egy ideig filmgyári kellékként is igénybe vették. A Szent István Rend lánccal például a Bán Frigyes által 1959-ben rendezett *Szegény gazdagok* című filmben is szerepelt. A Benkő Gyula által alakított Fatia Negra fekete köpe-

14 *Kisfaludy Kassics*: i. m. 147–148.

15 Zeidler Sándor szíves szóbeli közlése.

3. kép

A Magyar Királyi Szent István Rend nagykeresztje (Fotó: Dabasi András)

nyét kötötte össze a film több jelenetében. Jól látható, hogy a rendi jelvény nem volt rajta, és feltehetően ebből az alkalomból csonkíthatták meg, hiszen a lánc eredeti hosszában nem felelt volna meg a célnak. Zeidler Sándor közlése, hogy filmgyári használatakor nem voltak tisztában a lánc anyagával, egyszerű sárgaréznek, másolatnak hitték. Azt követően, hogy az akkor kezdő gyűjtő rábukkant a kollekcióna, az egyes darabok különféle gyűjteményekbe kerültek. A Corvin Lánc jelvénye és a Szent István Rend láncá Bányai Vajk Emil kitüntetés-gyűjtőhöz, aki felismerte a lánc eredetiségét, az esztergomi káptalan jelvénye Kelényi László éremgyűjtőhöz, míg a Magyar Érdemrend nagykeresztjének aranysugaras csillaga Zeidler Sándor gyűjteményébe jutott. A Magyar Nemzeti Múzeum a káptalani jelvényt megvásárolta Kelényi örökösétől, míg a Szent István Rend láncát Bányai Vajk Emilől vette meg azzal az utólagosan hozzáillesztett, javított és

kipótoltt rendi jelvénnel, amely jelenleg is a láncon függ. A Bánki Vajk Emilhez került másik darabot, a Corvin Lánc jelvényét később több más darabbal együtt ellopták gyűjteményéből.

Amennyiben a fentebbi következtetés helytálló a lánc egykori tulajdonosát illetően, úgy a Szent István Rend történetének legkésőbbi fejezetéhez kapcsolódó értékes emléket őrzünk.

3. A Magyar Királyi Szent István Rend nagykeresztje (3. kép)

20. század eleje

Anyaga: arany, zománc

A jelvény mérete a koronával: 90×49 mm

A szalag szélessége: 104 mm, hossza: 1600 mm

Ltsz.: I.C.2006.

A koronához a kereszt egy kör alakú füllel csatlakozik. A kerek fül előlapján arany fémjel: zergefej 3 A (750-es finomság) és FR (Rothe) cégjelzés. A kereszt szárvégei háromszoros ívvel záródnak. A kereszt előlapi körirata aranyszínű betűivel alul egy aranyszínű ötágú csillagot fog közre. A középrész hátoldalának felirata is aranyszínű. A kereszt a korona révén egy karikával csatlakozik a rozettás szalaghoz, a hagyományos lapított gyűrű formájú függesztőtag helyett egy aranyszínű karabiner közbeiktatásával. A karika előoldalán arany fémjel: zergefej 3 A (750-es finomság) és FR (Rothe) cégjelzés. A szalagon a középső sáv erőteljesen lilás árnyalatú. A jelvény a legkésőbbi típusok közül való.

A jelvények pontos datálása igen nehéz feladat, mivel a visszaadási kötelezettség miatt egy-egy példánynak több tulajdonosa is lehetett, így ha ismerjük is valamelyik tulajdonosát, nem biztos, hogy az adott rendjel az illető kitüntetése alkalmával készült. A 19. század utolsó évtizedeitől a műhelyek márkajelei és a fémjelzések adhatnak némi támpontot, de a legtöbb jelvényen nincs jelzés. A jelvények formája alapján sem lehet igazán pontosan meghatározni a gyártás korát. Az általánosan elfogadott felfogás szerint a korábbi darabok esetében a kereszt szárainak vége homorúan, míg a későbbieknél háromszorosan ívelt. Nem világos, hogy volt-e éles cezúra a két forma között, s ha volt, akkor mikor, illetve gyártották-e a két formát párhuzamosan egymás mellett? A háromszorosan ívelt szárvégű jelvény ismereteink szerint 1864-ben a rend megalapításának centenáriumára kiadott díszalbum illusztrációjaként tűnik fel először.¹⁶ A keresztnek a koronához csatlakozó füle hol barokkos kiképzésű, hol kerek. A kerek fülűeket tartják későbbieknek, 20. század elején gyártottaknak. Barokkos típusú füllel viszont több évtizeden keresztül gyártottak jelvényeket, ezért azok elég kevés támpontot nyújtanak a datáláshoz. Így csak elég óvatosan, tág határok között adhatjuk meg az egyes jelvények készítésének feltételezett korát.

A rendjel kitüntettjét nem ismerjük. A múzeum a régiségkereskedelem révén jutott hozzá. Valószínű, hogy külföldről került haza.

16 Memoria insignis ordinis S. Stephani Hung. Regis Apost. Secularis. Bécs, 1864. 2. színes tábla. Előtte, az 1. színes táblán a 18. századi lánc jelvényének szárvégei homorúak.

4. kép

A Magyar Királyi Szent István Rend textilsillaga (Fotó: Dabasi András)

4. A Magyar Királyi Szent István Rend textilsillaga (4. kép)

1800 körül

Anyaga: vászon alpra applikált bársony, selyem-, fémfonallal és bouillonnal (apró, fém spirál) hímzett, sodrott fém dróttal díszített.¹⁷

Átmérő: 92 mm

Ltsz.: 63.978.3.

Textil alpra applikált spirálisan sodrott fém drótból kialakított nyolcágú sugárkoszorú. A csillag közepén vörös kerek bársonyalap, rajta zöld selymfonallal hímzett hármashalom, fölötte fémfonalas hímzéssel készült, ötágú, leveles korona lebeg.

¹⁷ A textilsillag leírásában nyújtott segítségért köszönetet mondok Tompos Lillának.

A koronából fémfonalas és bouillonhímzéssel készült arany kettős kereszt emelkedik ki, két oldalán M és T monogram. A pajzsot belülről kifelé körbeveszi: aranszínű sodrott fémdrót-spirál, majd zöld és ezüstsínű flittersorokból és aranszínű bouillonhímzésből imitált tölgylevelés koszorú, végül ezüstsínű sodrott fémdrót-spirál, spirálisan sodrott dróttal gazdagítva.

A csillagok esetében is problémát okoz a pontos datálás. A textilcsillag az alapítástól kezdve a 19. század első feléig volt használatban, majd áttértek a könnyebben mozgatható fémcillagra. A tulajdonosokhoz köthető darabok gyér száma miatt a szakirodalom adós a kidolgozott tipológiával.

Vétel Bánki Vajk Emil kitüntetés gyűjteményéből több más monarchiabeli rendjellel együtt.

5. A Magyar Királyi Szent István Rend csillaga

19. század közepe

Anyaga: ezüst, arany, zománc

Átmérő: 80 mm

Ltsz.: 105.1971.1.

Nyolcágú, brillezett kivitelű ezüstcsillag. Előlapjának közepén két sor brillezett arany gyöngysor között széles gyűrűben arany makkokkal díszített zöld tölgyfalevél koszorú veszi körül a domború vörös alapon nyugvó zöld hármás halomból kinövő aranszegélyű fehér kettős keresztet. A kereszt lábánál nyitott ötágú arany korona, mellette balra M, jobbra T betű aranyból. A csillag kisebb méretben, az úgynevezett hercegi méretben készült, ugyanakkor a medalionja viszonylag nagy méretű.

A múzeum Fodor György műkereskedőtől vette meg a csillagot, akinek kollekciónakiból idekerült a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztje és oklevele,¹⁸ valamint a Mária Terézia Katonai Rend és a Bajor Korona Rend egy-egy textilcsillaga.

6. A Magyar Királyi Szent István Rend csillaga (5. kép)

19. század közepe

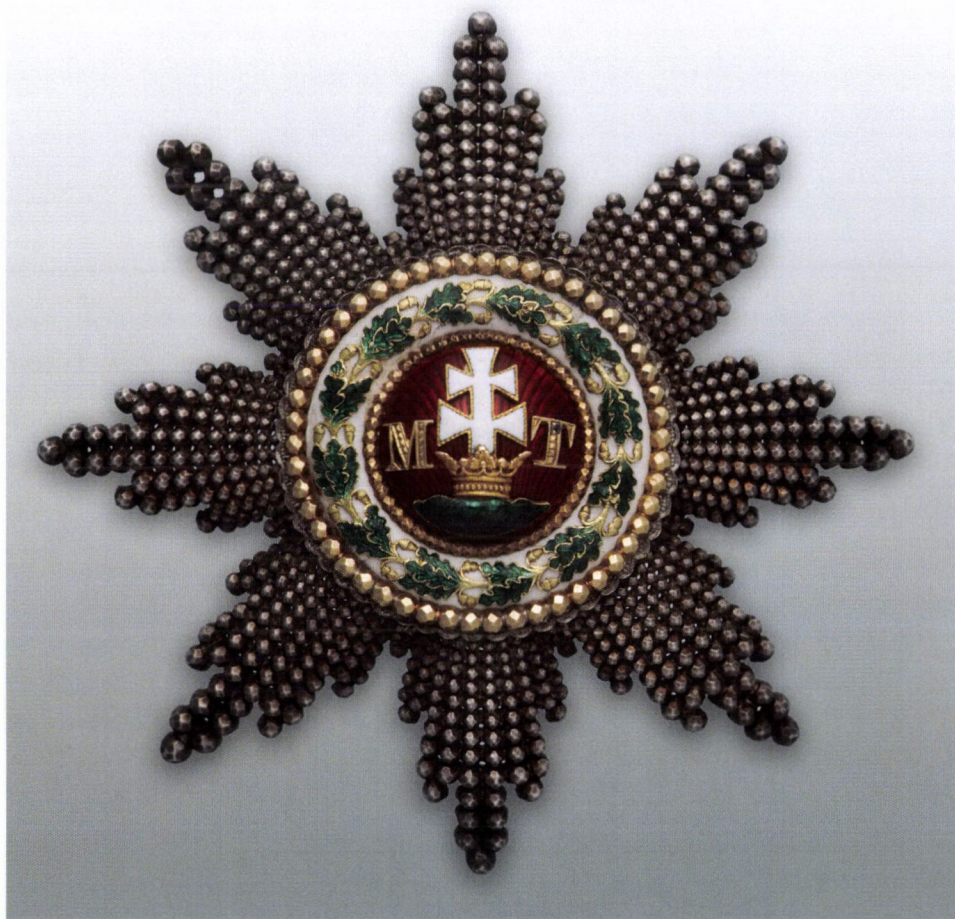
Anyaga: ezüst, arany, zománc

Átmérő: 86 mm

Ltsz.: 170.972.

Nyolcágú, brillezett kivitelű áttört ezüstcsillag. Előlapjának közepén két sor brillezett arany gyöngysor között levő féhgyűrűben arany makkokkal díszített zöld tölgyfalevél koszorú veszi körül a domború vörös alapra applikált zöld hármás halomból kinövő aranszegélyű fehér kettős keresztet. A kereszt lábánál nyitott arany korona három fő, és közte két kisebb ággal. Az M és a T betű arany. A csillag két sugarán javítás nyomai.

¹⁸ *Pallos Lajos–Szvitek Róbert*: Cristoph von Pittel a Mária Terézia Katonai Rend kiskeresztes lovagja. Az Érem 2007/2. 32–37.

5. kép

A Magyar Királyi Szent István Rend csillaga (Fotó: Dabasi András)

Hátlapjának közepét egy 36 mm átmérőjű kör alakú ezüst lemezzel lefedték. A lemezen vésett kurzív felirat: *Dem / General der Cav. / Graf Haller / zum Andenken / von / E. H. A.* (gróf Haller lovassági tábormoknak emlékül E. H. A-tól) Nem fémjelzett.

A felirat alapján a csillag gróf Haller Ferenc lovassági tábormoké volt, aki nyugalomba vonulásakor kapta meg a rend nagykeresztjét 1860-ban. Haller az udvar hű embereként 1841 és 1846 között horvát bán, 1865-ben Erdély kormányzója, majd a kiegyezés után testőrparancsnok. A hátlapi ajánlás feltehetően Albrecht főhercegtől (E. H. A. = Erzherzog Albrecht?) származik, aki Magyarország polgári és katonai kormányzója 1851 és 1860 között. Haller Ferenc 1856-ban főhadsegéd volt Albrecht főherceg mellett. A csillag későbbi sorsa ismeretlen, egy magánszemélytől vásárolta meg a múzeum.

7. A Magyar Királyi Szent István Rend csillaga

Századforduló

Anyaga: ezüst, arany, zománc

Átmérő: 90 mm

Ltsz.: 17. C. 994.4.

Nyolcágú, brillezett kivitelű áttört ezüstcsillag. Előlapjának közepén kívülről két sor brillezett ezüst gyöngysorral közre fogott fehér gyűrűben barna makkokkal díszített zöld tölgyfalevél koszorú veszi körül a domború vörös alapra applikált zöld hármashalomból kinövő aranszegélyű fehér kettős keresztet. A kereszt lábánál nyitott ötágú arany korona, mellette balra M, jobbra T betű aranyból. Hátlapján rombusz alakú FR (Rothe) mesterjegy és ezüstjel, a tűn ugyanilyen mesterjel mellett egy nagyobb és egy kisebb, kopott, téglalap alakú C.F. ROTHE beütés és két A betű látható. A fémjelek a századfordulóra datálják a darabot.

A csillag Horthy Miklósnak az emigrációból hazatért hagyatékából származik, amelyet Horthy a rendi kancellária Budapestre került anyagából választott ki 1938-ban, amikor a rend megújítását követően annak nagymestere lett. Horthy a háborúból való sikertelen kiugrási kísérlet után 1944. október 16-án német fogolyként rövid időt kapott arra, hogy legszükségesebb személyes holmiját összecsomagolhassa a Budavári Palotában. Ekkor vette magához azt a néhány kitüntetést, amelyet menyé, özvegy Horthy Istvánné, született gróf Edelsheim-Gyulai Ilona a rendszerváltás után más relikviákkal együtt a Magyar Nemzeti Múzeumnak eladott. A múzeumba került kitüntetések, mint a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztje, a Katonai Érdemkereszt hadidíszítményrel és kardokkal ékesített II. osztálya, a Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített hadidíszítményes és kardos nagykeresztjének kisdíszítménye, a Magyar Vöröskereszt Érdemcsillaga, a vítezi jelvény, és természetesen a Szent István Rend csillaga Horthy legnagyobb becsben tartott, leggyakrabban viselt kitüntetései közé tartoztak. Mindamellett csak töredékét képezik az egykori kormányzó hatalmas kitüntetés-együttesének.¹⁹ A felsoroltakkal együtt hazakerült egy kitüntetéssor, amely szalagtartó sínre összefűzött háromszögszalagos kitüntetésekéből állt, valamint a Mária Terézia Katonai Rend 1918 után készült lovagkeresztje és az emigrációban kapott Chile Érdemrendjének I. osztálya a rendi láncon.²⁰ Ezenkívül joggal feltételezhető egy az 50-es végén az Éremtárba került kitüntetésről, a japán Legfelsőbb Krizantém Rend jelvényéről, hogy a Horthynak 1938-ban adományozott rendjellel azonos.²¹

19 Ehhez l. Magyarország Tiszti Cím- és Névtára 51. (1944) 51.

20 Makai Á. i. m. 90–95.

21 Sallay Gergely Pál: Horthy Miklós Krizantém Rendje a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában. Folia Historica 22. (2004) 373–384.

8. A Magyar Királyi Szent István Rend nagykeresztjének kisdíszítménye

19. század közepe

Anyaga: arany, zománc

A kereszt mérete a koronával: 60×34 mm

Ltsz.: 14.951.130.

A rend nagykeresztjének kisdíszítménye a rend kiskeresztje, háromszögletű szalagján a rendi csillag 20 mm átmérőjű miniatűrjével.

A koronához a kereszt barokkos füllel csatlakozik. A kereszt szárvégei ívesen záródnak. Az előlapon aranybetűs felirat alul egy arany ötágú csillagot fog közre. A háromszögletű szalagon a rendi csillag 1908-tól bevezetett 20 mm átmérőjű miniatűrje. A jelvényhez aranyozott vörös színű doboz tartozik, amelynek tetejét az aranyszínű magyar királyi korona díszíti.

A kitüntetés tulajdonosa Tisza István volt. A rendjel eredetileg a Parlamenti Múzeum gyűjteményében volt. A II. világháború után a Parlamenti Múzeum megszüntetését követően Tisza István valamint Tisza Kálmán, Baross Gábor és Klebelsberg Kunó néhány kitüntetése a múzeum Éremtárába került.

9. A Magyar Királyi Szent István Rend középkeresztje (6. kép)

Századforduló

Anyaga: aranyozott ezüst, zománc

A kereszt mérete a koronával: 79×45 mm

Ltsz.: 58.959.

A koronáról a kereszt egy kör alakú füllel csatlakozik. A kereszt szárvégei háromszoros ívvel záródnak. A kereszt közepén az aranyszegélyű fehér zománcozott kettős kereszt applikált, a talpánál az ötágú nyitott korona ezüstsínű. Az előlapi felirat aranyszínű betűi alul egy aranyszínű ötágú csillagot fognak közre. A középrész hátoldalán az ezüstsínű feliratot barna makkos zöld tölgyfalevél koszorú veszi körül. Hátul a kereszt egyik szárán a zománc erősen sérült. Az aranyozás a koronán, a függesztő elemeken, valamint a kereszt peremén több helyen lekopott. A jelvény egy vékony kör alakú szabadon mozgó függesztő karika segítségével csatlakozik a gyöngyszegélyes, bordázott ovális karikához, amelyen a középkereszt nyakszalagját fűzték át. A szalag színe: zöld-lilászöld. A kör alakú függesztő karikán ezüst fémjel: kutyafej 3A (800-as finomság) és a bécsi „A” ponc. Valószínűleg viseleti példány volt.

Vétellel került a múzeumba. Az eladó tudni vélte, hogy egy állami tisztviselő volt, akit valamikor az 1880-as években tüntettek ki a rend középkeresztjével, de az általa megadott név nem szerepel a megadományozottak eddig ismert listáján.

6. kép
A Magyar Királyi Szent
István Rend középkeresztje
(Fotó: Dabasi András)

10. A Magyar Királyi Szent István Rend kiskeresztje (7. kép)

19. század első fele

Anyaga: arany, zománc

A kereszt mérete a koronával: 73×33 mm

Ltsz.: 65.1941.14.

A rendi jelvény zöld zománcozott aranykeresztjének kifelé szélesedő szárjai keskenyebbek a lentebb leírt jelvények száraihoz képest. Az előlapi felirat fekete betűi alul egy fekete hatágú csillagot fognak közre. A középrész hátoldalán a fekete színű felirat felett és alatt egy ~ formájú díszítmény. A kereszt egy barokkos formájú füllel csatlakozik a barokk stílusú aranyból készült szent koronához, amely kiképzését tekintve egyoldalú lemezveret. A korona hátlapját egy függőlegesen egy ketős aranydrót íveli át, így képezve a koronából szalagtartó elemet. A jelvény szalagja hiányzik. Nem fémjelzett. Mária Terézia drágaköves rendjelét nem számítva ez a darab a gyűjtemény legarchaikusabb keresztje. A magasabb fokozatokhoz hasonlóan a kiskeresztek mérete sem állandó, az itt közölt darabok mérete 32 és 34 milliméter között mozog.

A fenti rendi jelvényt Munkácsy Mihályt tüntették ki 1896-ban, aki kérelmezte, hogy mentesüljön a visszaadási kötelezettség alól. A rendjel Munkácsy többi értékes kitüntetésével és különféle művészeti díjérmeivel együtt került a Magyar Nemzeti Múzeum Erekljetárába, majd onnan 1941-ben az Éremtárba.

7. kép

A Magyar Királyi Szent István Rend
kiskeresztjének hátoldala
(Fotó: Dabasi András)

11. A Magyar Királyi Szent István Rend kiskeresztje

19. század második fele

Anyaga: arany, zománc

Mérete a koronával: 60×34 mm

Ltsz.: 4.945.6.

A koronáról barokkos füllel csatlakozik a kereszt. A kereszt szárainak zöld zománca világosabb színű a megszokottnál. A kereszt szárvégei ívesen záródnak. A kereszt közepének mezeje narancsvörös. Az előlapi felirat aranszínű betűi alul egy arany ötágú csillagot fognak közre. A középrész hátoldali felirata aranszínű. A jelvény a korona tetején átvezetett szabadon mozgó aranykarikával csatlakozik a háromszögletű zöld-bordóvörös-zöld textilszalaghoz. A karikában arany fémjel: zergefej 3 A (750-es finomság) és FR (Rothe) jelzés látható. A jelvényhez aranyozott vörös színű doboz tartozik, amelynek tetejét az aranszínű magyar királyi korona díszíti, belül a ROTHE & NEFFE WIEN K. u. K. KAMMER – JUWELIERE jelzés.

A fenti rendjelvénnel Szinyei Merse Pál festőművészt tüntették ki 1912-ben. A művész 1919-ben a zűrzavaros viszonyok miatt a Magyar Nemzeti Múzeumban helyezte el kitüntetését, amelyet a II. világháború után a múzeum Éremtárában vettek nyilvántartásba.

12. A Magyar Királyi Szent István Rend kiskeresztje

Századforduló

Anyaga: arany, zománc

Mérete a koronával: 61×34 mm

Ltsz.: 14.C.2000.1.

A koronáról kerek füllel csatlakozik a sötétzöld zománcú keresztkez. A kereszt szárvégei háromszoros ívvel záródnak. A felirat aranszínű betűi alul egy arany ötágú csillagot fognak közre. A középrész hátoldalán aranyperemű barna makkos tölgyfalevelés koszorúban a felirat fekete betűkkel. A jelvény a korona tetején átvezetett merev aranykarikával csatlakozik a háromszögletű világoszöld-lilászöld-világoszöld textilszalaghoz. A jelvényen fémjel nincs.

A fenti rendjelvénnel Török Kálmán altábornagyot tüntették ki 1916-ban. A rendjelvény a Török Kálmán hagyatékában megmaradt gazdag kitüntetés kollekció részeként 2000-ben került a Magyar Nemzeti Múzeumba. A tábornok kitüntetései legértékesebb darabja volt ez a kiskereszt. A kollekcióval érkezett iratok között találjuk egyebek mellett katonai előléptetési okleveleit és kitüntetései adományozásával kapcsolatos okiratait. Ez utóbbi között van a Szent István Rend kancelláriájának 1915. augusztus 14-én kelt levele, amelyben értesítették a kiskereszt adományozásáról. A kollekciót a tábornok leszármazottaitól vásárolta a múzeum.

8. kép
A Magyar Királyi
Szent István Rend
kiskeresztje
(Fotó: Dabasi András)

13. A Magyar Királyi Szent István Rend kiskeresztje (8. kép)

19. század második fele

Anyaga: arany, zománc

Mérete a koronával: 58×32 mm

Ltsz.: 12.C.986.1.

A koronához a kereszt barokkos formájú füllel csatlakozik. A kereszt szárvégei háromszoros ívvel záródnak. A kereszt talpánál háromágú nyitott aranykorona. A felirat fekete betűi alul egy csillagszerű díszítményt fognak közre. A középrész hátoldalán a fekete színű felirat felett egy ~ formájú díszítmény. A jelvény a korona tetején átvezetett szabadon mozgó aranykarikával csatlakozik a háromszögletű zöld-bordóvörös-zöld textilszalaghoz. A jelvényen nincs fémjel.

A Magyar Nemzeti Bankban egykor letétbe helyezett rendjel hivatalos átadással került az Éremtárba.

14. A Magyar Királyi Szent István Rend miniatűr jelvénye (9. kép)

19. század második fele vagy századforduló

Anyaga: arany, zománc

Mérete a koronával: 31×18 mm

Ltsz.: 123.971.1.

A koronához a kereszt kerek füllel csatlakozik. A kereszt szárvégei ívesen záródnak. A medalon narancsvörös, a kettős kereszt talpánál háromágú nyitott aranykorona. Az előlapi felirat arany színű betűi alul egy arany színű ötágú csillagot fognak közre. A középrész hátoldalának felirata fekete. A jelvény a korona tetején átvezetett szabadon mozgó aranykarikával csatlakozik a háromszögletű zöld-lilásvörös-zöld textilszalaghoz. A viselés céljából a szalag hátoldalára egy 18 mm átmérőjű fekete gombot varrtak. A jelvényen fémjel nincs.

A miniatűr a főtí Károlyi család ajándékozta a múzeumnak a Vöröskereszt I. osztályú Díszjelvényével, a Máltai Lovagrend jeruzsálemi díszítményes parancsnoki keresztjével és az Olasz Korona Rend I. osztályú keresztjével együtt.

9. kép

A Magyar Királyi Szent István Rend miniatűr jelvénye

(Fotó: Dabasi András)

10. kép

A Magyar Királyi Szent István Rend középkeresztjének miniatűr jelvénye láncoskán (Fotó: Dabasi András)

15. A Magyar Királyi Szent István Rend középkeresztjének miniatűr jelvénye láncocskán (10. kép)

19. század közepe

Anyaga: arany, zománc

Mérete a koronával: 37×20 mm

Ltsz.: 126.971.3.

A koronához a kereszt barokkos formájú füllel csatlakozik. A kereszt szárvégei háromszoros ívvel záródnak. A kereszt talpánál ötágú nyitott aranykorona, a kereszt két oldalán aranszínű M és T betű. Az előlapi mező körül a felirat fekete betűi alul egy hatágú csillagot fognak közre. A hátoldal fekete felirata felett egy ~ formájú díszítmény. A kereszt egy-egy szárának zománca elől és hátul is sérült. A jelvény a korona tetején átvezetett szabadon mozgó aranykarikával csatlakozik a lánchoz. A lánc kettős karikákkal összekötött 24 áttört virágszerű szemből áll, valamint ehhez kapcsolódó kettős láncsorhoz, amelyet egy téglatest alakú díszes kapocs köt egybe. A jelvényen és a láncocskán fémjel nincs.

A rendjel Lonovics József egri érsek hagyatékából való, akinek 1845-ben adományozták a rend középkeresztjét. Ezzel együtt került a múzeumba többek között az érsek olvasója, püspöki és érseki pecsétnyomója és elefántcsontra festett miniatűr portréja. A hagyatékot Lonovics Gyula, a Szent István Rend lovagkeresztjének kitüntetettje, korábbi udvari tanácsos ajándékozta a múzeumnak 1911-ben.

BADGES OF THE ROYAL HUNGARIAN ORDER OF SAINT STEPHEN IN THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM

Summary

The Department of Coins and Medals of the Hungarian National Museum holds several badges of the most honorific Hungarian award of the past centuries, the Royal Hungarian Order of Saint Stephen.

The Order of Saint Stephen was founded in 1764 by Queen Maria Theresa in the honour of Saint Stephen, founder and first king of the Hungarian state. The Queen of Hungary – at the same time head of the Habsburg Empire – intended this act to show her gratitude for the fidelity of her Hungarian subjects, who contributed to saving the integrity of the Empire throughout the War of the Austrian Succession (1740–1748) as well as the Seven Years' War (1757–1763). The Order belonged to the Crown of Hungary, its Grand Master being the reigning King or Queen of Hungary, its Prelate the Archbishop of Esztergom, and its Chancellor the Chancellor of the Hungarian Court. The order was awarded as acknowledgement of outstanding civic merits towards the royal dynasty. Without the supernumeraries, the three-grade Order of Saint Stephen could consist of 20 knights grand cross, 30 knights commanders and 50 knights.

The badge of the Order of Saint Stephen is a green enamelled cross suspended from the Hungarian royal crown (here shaped in Baroque style), in the centre of the

cross there is a red enamelled medallion bearing an element of the Court of Arms of Hungary: a white patriarchal cross issuing from a coroneted green mound. In the red field, the letters M.T. (the monogram of the Queen) are placed at either side of the cross. The surrounding letters show the Latin devise of the order: PUBLICUM MERITORUM PRAEMIUM (Public reward of the merit). The white enamelled obverse of the medallion shows the legend STO. ST. RI. AP., the abbreviated form of SANCTO STEPHANO REGI APOSTOLICO (to the Apostolic King Saint Stephen). The colours of the ribbon, green–crimson–green, also reflected the Hungarian character of the order.

The order was the highest civil award of the Kingdom of Hungary, and the second highest one (next to the Order of the Golden Fleece) in the Habsburg Empire and after 1867 in the Austro-Hungarian Monarchy. Its grand cross was awarded to state and church notabilities of the highest rank, to diplomats and sovereigns of foreign countries. The knight commander's cross was awarded to various personalities of higher ranks in the public life, like state, military or church officers. The knight's cross was awarded to citizens of different professions showing excellence at their respective fields of work, also to artists.

After the split of the Austro-Hungarian Monarchy, from autumn 1918 the order suspended its activity, no new badges were awarded. In 1938, Miklós Horthy, Governor of the Kingdom of Hungary renewed the order. The siege of Budapest during World War II caused great losses in the archives of the order. The material guarded in the palace of Buda, the badges and robes were lost. Part of them was destroyed, while another part may have come to the Soviet Union as war booty. The Order of Saint Stephen was abolished in 1946, when Hungary became republic.

Since according to the statutes of the Order the insignia were to be returned to the Chancery on the death of the holder, we know nothing of the badges that were guarded there during the years of World War II. What could be acquired by private and public collections are the badges possessed by their holders after 1918 and 1945. Even today, badges of the order still appear in family heritages as a patrimony of an ancestor once awarded.

Among the Hungarian collections, the largest set of relics of the Order of Saint Stephen is held by the Hungarian National Museum, being, however, a rather scarce material. From the badges preserved in the Department of Coins and Medals of the museum, the most important one is the unique exemplar worn by the Queen Maria Theresa, foundress of the Order. The legs of the golden cross of the small badge are set with emeralds, the centre is made of rubies, the charge and the monogram of diamonds. In addition to this, we have a collar and a textile star from the earliest badges of the history of the order. From the metal stars belonging to the grand cross, three exemplars are held by the collection, and one possessor of each are known: one of the stars made in the second half of the 19th century was received by the Count Ferenc Haller, General of the cavalry in 1860, while the last holder of another star was Governor Miklós Horthy, who wore it as Grand Master of the order. We only have one exemplar of the badges of the grand cross. It is one of the latest pieces, made at the beginning of the 20th century. The "small decor" belonging to the grand cross awarded to István Tisza, prime minister (1903–1905 and 1913–1917) in 1912. Only one badge of the – relatively less frequently awarded – knight commander's cross belongs to the collection; it was manufactured at

the beginning of the 20th century. The Museum owns four knight's crosses, from which the holders of three are known: the painter Mihály Munkácsy was awarded in 1867, the painter Pál Szinyei Merse in 1912, while the lieutenant-general Kálmán Török in 1915. The collection also holds two miniature badges, which were worn on civil dress, one on a tri-fold ribbon, another on a so-called tailcoat chain. The latter piece belonged to Archbishop József Lonovics.

Aczél Eszter

A LŐW HARANGÖNTŐ CSALÁD MŰKÖDÉSE MAGYARORSZÁGON

A Magyar Nemzeti Múzeum Ipartörténeti Gyűjteménye 2002-ben kisebb tárgy- és irategyüttessel gyarapodott ajándékozás útján, amely többek közt a Magyarországra bevándorolt és ott megtelepedett németajkú Johann Lőw rézöntő és utódai magyarországi működését tanúsító eszközökből és kéziratos emlékekből, hivatalos iratokból áll. A dokumentumok tanúsága szerint egyik fia, Móric, majd egyik unokája, Lajos harangöntő lesz. A kutató azzal a sajátos helyzettel találja szemben magát, hogy a családi hagyomány és a rendelkezésre álló adatok szerint Budán működött harangöntő üzemben öntött harang Magyarország területén jelenleg és az elmúlt másfél évszázadra visszatekintve nem ismeretes, az egykori tevékenységre csupán az írásos források utalnak.

Az ajándékozó a családban zömében szájhagyomány útján továbbadott, családtörténeti vonatkozású, gazdag és szerteágazó adathalmaz kíséretében adta át a dokumentumokat és tárgyakat. Többszöri beszélgetés – információk, adatok pontosítása – során derült ki, hogy elbeszélése részben a családi tradíciókon nyugszik, esetenként több évtizedes egyéni családtörténeti kutatásokon alapszik, számos vonatkozásban pedig hipotézisekre épül. Így a bekerülés óta eltelt időszak a források elemzésével, egybevetésével, a tárgyakhoz kapcsolódó, vagy kapcsolt adatok, állítások valóságtartalmának felülvizsgálatával telt.

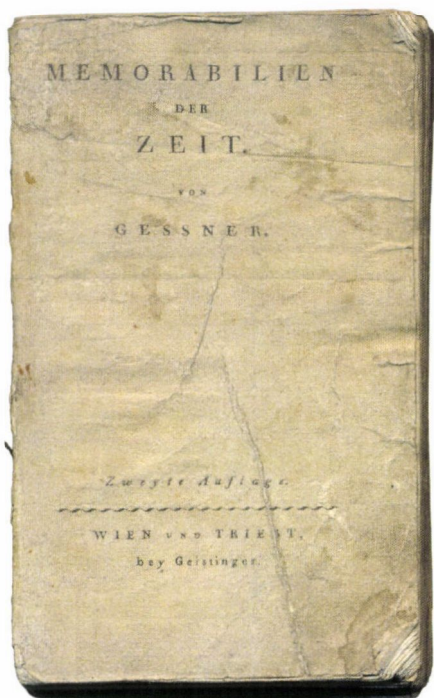
A múzeumnak átadott 16 darabot számláló emlékanyag fele kapcsolódik közvetve, vagy közvetlenül a réz- és harangöntéshez. Kutatásaim kiindulópontját, alapját ílymódon az alábbiak alkották:

- 1) Familiáris a Lőw-család tulajdonából, Bécs–Trieszt, 19. század eleje. Budán vezették a 19. század elejétől 1879-ig.
- 2) Lőw Móric rézöntő legény vándorkönyve, Budán nyomtatták 1838-ban; 1840–1855 között Budán (1840), Győrött, Rév-Komáromban (1842), Bécsben, Prágában, Drezdában, Lipcsében (1846), Halléban (1848), Wittenbergben, Berlinben, majd ismét Drezdában, Pozsonyban és Budán (1855) látták el bejegyzésekkel. Papír, nyomtatott, kéziratos bejegyzésekkel és pecsétekkel.
- 3) [Lőw] Károly József keresztlevele (Buda, Tabán, 1868. november 17.), amelyben apja Lőw Mauritius campanarum fusormagisterként (harangöntő mester) szerepel.
- 4) Lőw Lajos inaslevele. Buda, Tabán, 1869. augusztus 15. Papír, kézirat, pecséttel ellátott.
- 5) Lőw Lajos szabadulólevele. Buda, 1874. április 12. Papír, kézirat.
- 6) Pecsétnyomó Lőw Móric tulajdonából. Buda, 19. század közepe, sárgaréz, fa nyéllal.

7) Mércse harangöntéshez, hangmagasság beállításához londoni és nürnbergi mértékekkel. Sárgaréz rúd, jelzett: M:LÖW GLOCKENGIESSER OFEN. Alul 1860-as évszám beütve. A Nemzeti Múzeum Ipartörténeti Gyűjteményének páratlan értékű és érdekességű darabja.¹

8) Fűrész M:LÖW GLOCKENGIESSER OFEN jelzettel, 1858-as évszámmal.

A családi hagyomány az első Löw megjelenését Magyarországon Buda 1686-ban a töröktől történt visszafoglalásához kapcsolja. Lotharingiai Károly seregét kísérve érkezhetett Budára mint a pattantyúsok mellé verbuvált rézöntő mesterember.² A leszármazottak elődjüket Ulmból származtatják, aki érkezhetett sokakhoz hasonlóan a legendás „Ulmer Schachtel” („ulmi bárkák”) egyikével. Vélhetően ez az állítás nem helytálló, mármint az, hogy a protestáns Ulmból érkezett volna Magyarországra a katolikus Löw-család valamelyik sarja, hacsak nem éppen vallása miatt. Sokkal valószínűbb, hogy Ulm, mint a Magyarország felé indulók gyűjtőhelye, csupán egyik állomása volt a Löwök esetében is a betelepülési folyamatnak.

1. kép

A Löw család familiárisa, 19. század eleje

(Fotó: Dabasi András)

1 Lapjain:

1. GLOCKEN TÖNE [harang hangok] felirat között hangok alulról felfelé haladva bevágott vonalkázott osztásokon: azaz GLOCKEN H / B / E / ES / D / CIS // C / H / B / A / AS / G / FIS / F / E / ES / D / CIS / C TÖNE.

2. Balra a haranghangoktól EISEN felirat és számsor 5, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 27, 30, 33, 36, 50, 75, 82, 100, 110, 130, átütve/javítva 140, 146, 153, 160, 187, 200, 230, 260, 410, 530, 2 db négyszirmú virág egymás mellett, 725, 912, 1030 IN.

3. Jobbra a haranghangoktól alul négyszirmú virág, felette függőleges vonalra merőlegesen vonalkázott osztásokon alulról felfelé haladva számsor: 12, 25, 50, 75, 100, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 15, 19, 21, 26, 30, 36, 45, 51, 62, 70, 88, 100, 122, 153, 173, 210, 237, 287, 363, 410, 500 NURN felirattal.

4. A nürnbergi mértéktől tovább jobbra lévő oldalon alul négy szziromból álló virág, majd lentől felfelé sokcsomos vonal mentén osztások hozzárendelt számokkal:

3, 5, 10, 25, 40, 50, 60, 100, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45, 50, 55, 60, 65, 70, 80, 90, 100, 120, 150, 200 eltérő (növekvő) távolsággal LONDON M: LÖW egyforma betűtípussal beütve, majd kisebb betűkkel GLOCKENGIESSER alatta OFEN.

A mércse fent gömb alakú fogógombban végződik, melynek legszélesebb pontján granulált sor fut körbe.

2 Drexler Győző szíves közlése.

2. kép

Lőw Móríc vándorkönyve, 1838. (Fotó: Dabasi András)

Feltételezhető, hogy Dél-Németországból származik Johan(n) Lőw német ajkú rézöntő (1795–1874), aki a 19. század első évtizedeiben érkezett Magyarországra. Budán telepedett le, ahol ezután is rézöntő mesterként tevékenykedett. Családja férfitagjai majd három generáción át űzik a rézöntő mesterséget.

A familiáris (1. kép) legkorábbi adatot felmutató bejegyzése szerint az 1874. május 10-én elhalálozott Johan Lőw rézöntő mester 1795. május 11-én született.³ Idősebb fiát, az 1822-ben született Moritz Lőw/Lőw Móríc rézöntő legényt, annak Budán, a „Királyi Magyar Univers. Könyvnyomtató Házában” 1838-ban nyomtatott, magyar-német nyelvű vándorkönyve (2. kép) szerint 1840-ben indította útnak Budáról.⁴ Móríc ismereteit és képességeit a Habsburg Birodalomban és jelentős német városokban működő mes-

3 Magyar Nemzeti Múzeum Ipartörténeti Gyűjtemény, Ltsz.: 2002.5.g.1.

4 Magyar Nemzeti Múzeum Ipartörténeti Gyűjtemény, Ltsz.: 2002.5.g.2.

374/1882.

Keresztlevelél

Művét az Urbanus

Művét ezennel hivatalosan bejegyztem miszerint a *Budapesti Tabáni* római katolikus plébániára keresztelték anyakönyvünk III. ik kötetében 328. ik lapján 1868. márc. 22. napján *harvan nyolcszáz harvan nyolcszáz ik és November 21. ik napján* korlátozott foglaltságú!

Sor- szám.	Születési és házasp. nap.	Kereszt- elési nap.	A kereszteltnek.			Tiszteletnek szülői és keresztneve, polgári állása s utóneve.	Lakhely, utca, ház száma	A keresztelési szülői és keresztneve, polgári állása s utóneve.	A keresztelési szülői és keresztneve, polgári állása s utóneve.	Keresztelt.
			Nevet.	Nem e	Állapota					
			Neve.	Pierfi.	Nő	Törvényes.	Törvény- telen.			
435-17.	1868. 11. 21.	1868. 11. 21.	Mauritius Josephus.	masz.	Lajos mus.	Lőr. Mauritius campanarum fusormagisp. R. C. és Lieder Kar- barn R. C.	Buda Tabán Atilla u. 655.	Vogl Joz- sef János merra R. C. és nevez: Tschischner Lajos R. C.	P. Angelo Müller Lajos R. C.	

Műlt Budapesten a Keresztlevelél
1882. június 18-án

Minek nagyobb hűtér hárdoman ezen saját aláírásommal
Károly József által aláírva.

Lőr. József
Tabáni plébános

3. kép

Lőw Károly József keresztlevelé, 1868. (Fotó: Dabasi András)

tereknél bővítette. A vándorkönyv hivatalos bejegyzései szerint Győrött (1842), Bécsben, Prágában, azután Drezdában, Lipcsében (1846), Halléban (1848), Wittenbergben, majd Berlinben dolgozott szorgalmasan, mígnem Drezdán, Pozsonyon keresztül visszatért, befejezván céhes legényvándorlását. Vélhetően vándorló rézművesként tovább járta a világot, mígnem 1855. május 29-ével végleg hazatért, s apjánál űzte tovább a rézműves mesterségét, majd együtt alapíthatták a harangöntő üzemet.

Közben 1850-ben nőül vette az 1830-ban született Lieder Bertát, a Drezdából 1820-ban Budára települt Karl Friedrich Lieder (Drezda, 1801–Buda, 1843) leányát. Házasságukból két fiú és hat leány született. Ehhez kapcsolódóan számunkra különösen fontos, hogy közülük az 1868. november 17-én született Károly József nevű fiának a tabáni plébános által kiállított keresztlevelében (3. kép) a római katolikus vallású apa már mint Lőw Mauritius campanarum fusormagister, azaz harangöntő mester került bejegyzésre.⁵ Lakhelyük már ekkor Buda, Tabán, Atilla u. 655-ben volt. A Tabánban ekkorra a török uralom idején elmenekült magyar lakosság helyére betelepült különböző délszláv népek, s kisebb számban németek éltek. A szőlőművelők mellett jelentős az iparosok és a kereskedők száma is.

Lőw Móric idősebb fia, Lajos (1851–1879) szintén kitanulta a harangöntő mesterséget. A mesterségbeli jártasság megszerzését Lőw Lajos 1869. augusztus 15-én, majd 1874. április 12-én Budán kelt bizonyítványai tanúsítják. A négy évi inaskodást igazoló

5 Magyar Nemzeti Múzeum Ipartörténeti Gyűjtemény, Ltsz.: 2002.5.g.3.

Gönzweig!

Die für Löw Lajos und Ofen in
Ungarn gebrachte 20 Kreuzer alte Briefmarken,
die, seit Aufhebung desselben am 15. August
1869, bis zum 12. April 1874. bin ich
den Kaufmann als Gewerkschaftsbesitzer
zu Ihrer Güte und Sie wissen, dass Sie
nicht willig sind, diese Briefmarken
zu kaufen, ich habe mich mit dem
Kaufmann zu sprechen, und ich
dieser Ungarn von mir zu lassen.

Da ich jedoch zu lassen sie, und wenn
sein Glück zu verkaufen, so habe ich mich
Anfragen mich zu lassen können, ich diese
verkaufte Gönzweig privat Pflichten
meiner Pflicht genügt zu lassen.

Ich wünsche diese alle auf dem
oben genannten Löw Lajos zur
Aufhebung zu lassen.

Ofen am 12. April 1874.

Löw Lajos
Gewerkschaftsbesitzer

5. kép

Lőw Lajos szabadulóllevele, 1874. (Fotó: Dabasi András)

iratot (4. kép) az apa, Lőw Móríc harangöntő állította ki saját kezűleg, saját, fent említett pecsétjével ellátva, Budán a Tabán [Atilla u.] 655. szám alatt Lőw Lajos számára (1869. augusztus 15.).⁶ Hasonlóképpen a szabadulóllevelet, (5. kép) amely igazolja, hogy Lőw Lajos 1869–1874 között harangöntő legényként teljesített szorgos munkát, s „alaposan kitanulta” a mesterséget és „dicséretesen viselte magát” (kelt 1874. április 12-én).⁷ Idézem: „Dieser Lőw Lajos, aus Ofen in Ungarn gebürtig ... hat bei mir als Glockengießer Geselle gearbeitet und hat sich während dieser Zeit stets willig, gütig, treu und ehrlich erwiesen. Ofen den 12. April 1874, Moritz Lőw, Glockengießer M.” azaz „A Magyarországon, Budán született Lőw Lajos harangöntő legényként dolgozott nálam, és ez idő alatt mindig készségesnek, szívesnek, hűségeseznek és becsületesnek bizonyult. Buda, 1874. április 12. Lőw Móríc, harangöntő.” Figyelemreméltó momentum, egyben az aszsimilációs folyamatra utaló jel, hogy míg saját nevét hol németül Moritz Lőw-ként, hol Lőw Móríc-ként használja, addig fia nevét a német szöveggörnyezetben is csupán ma-

⁶ Magyar Nemzeti Múzeum Ipartörténeti Gyűjtemény, Ltsz.: 2002.5.g.4.

⁷ Magyar Nemzeti Múzeum Ipartörténeti Gyűjtemény, Ltsz.: 2002.5.g.5.

gyarul adja meg. Lőw Móric az üzemet, amely Budán a Tabánban állt, Lajos fiára hagyta. Míg az 1873-ban pusztító árvíz (az Ördög-árok áradását) sikerült átvészelni, addig az időközben elhunyt Móric öröksége mégis tiszavirág-életűnek bizonyult. Az 1875. évi (1875. június 26.) hatalmas felhőszakadás, s az 1876. évi árvíz romboló erején már nem sikerült úrrá lenni.⁸ Miként ezt egy 1876. március 1-én kelt felhívás is jelzi, „a fékezhetetlen elem iszonyú pusztítással árvíz alá borította a főváros nagy terjedelmű egyes részeit ... az árvíz által elborított városrészekben a házak omlanak...”.⁹ Ez végleg megpecsételte a Lőw-üzem sorsát, többé nem tudták helyreállítani.

A harangok sorsa, története Magyarországon sem más, mint másutt.¹⁰ A békeidők kedveztek a harangöntésnek, ilyenkor többek közt az újraöntésnek eshettek áldozatul a történeti értékű, becses darabok, míg a háborúk visszavonhatatlanul a beolvasztás áldozatává tették őket. Ez történhetett a Lőwök által öntött harangokkal is, 1916-ban fiatal korukra, „történelmi múltjuk hiánya” miatt nem régiségnek számítva menthetetlenül beolvaszthatták őket.¹¹ Ílymódon a rendelkezésünkre álló csekély, ám nem elhanyagolható adatokba kapaszkodva engedjük kirajzolódní azt a képet, amelyet egy német nyelvterületről elszármazott mesterember és utódai magyarországi ténykedéséről, próbálkozásairól nyerhettünk. A harangöntésre a dokumentumok mellett az egyszerű, harangot ábrázoló, M. LÖW feliratos pecsétnyomó,¹² a londoni és nürnbergi mértékeket tartalmazó mérce M. LÖW GLOCKENGIESSER OFEN jelzettel,¹³ valamint azonos jelzetű, 1858-as évszámmal ellátott fűrészt¹⁴ utalnak. (6. kép)

Az üzem pusztulását követően a család felhagy ezirányú tevékenységével, leszármazottai a magyarországi polgárság sorait erősítve tevékenykednek, így akad köztük ügynök, díjnok, majd egyiküket az 1920-as években a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank főpénztárosaként láthatjuk viszont.¹⁵ Az utódok a 20. században a magyarországi „svábok” sorsát, annak a mindenkori történelmi események függvényében hullámozóan hol pozitív, hol negatív történéseit élék meg. Napjainkra e Lőw család nevét viselő utód nem maradt, a női ágon leszármazottak asszimilálódtak.

Összefoglalva elmondható, hogy a Lőw-harangöntő üzemet Lőw Móric 1855. május végén történt hazatérése után alapíthatta (Vándorkönyv), de mindenképpen 1868. november 17. előtt (amikor is Károly József nevű fiát keresztelték). Az üzem 1869-ben és 1874-ben működött (Lőw Lajos bizonyítványai), 1875-ben viszont az árvíz pusztítása miatt nagy valószínűséggel már nem állt. Ezen időhatárok miatt nem szerepel, nem is

8 Tanácsi felhívás az árvízkárosultak támogatására. In: Források Budapest Múltjából. II. Források Budapest történetéhez. Szerk.: H. Kohut Mária. Bp., 1971. 501.

9 Uo. 110.

10 Bővebben *Patay Pál*: Régi harangok. Bp., 1977. 55.; *Uő*: A Haranggyűjtemény. In: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Szerk.: Pintér János. Bp., 2002. 328–331.

11 Uo.

12 Magyar Nemzeti Múzeum Ipartörténeti Gyűjtemény, Ltsz.: 2002.5.d.

13 Magyar Nemzeti Múzeum Ipartörténeti Gyűjtemény, Ltsz.: 2002.5.a.

14 Magyar Nemzeti Múzeum Ipartörténeti Gyűjtemény, Ltsz.: 2002.5.b.

15 Drexler Győző szíves közlése.

szerepelhet egyrészt például Pest-Buda-Óbuda 1855 tavaszán készült lakónyilvántartásában, másrészt a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának ... a budapesti kamarai kerület kézmű- és gyáriparáról (az 1870–1875-iki években) készült jelentésében, amely megjelent Budapesten, 1877-ben. Ugyancsak emiatt véletlenül sem szerepelhet Jörg Wernisch ausztriai harangokat bemutató kötetében, ahol pedig a Lőw Leonhard és a Lőw v. Lőwenberg Nick. Joh. Anton nevek felbukkannak. Azonban teljes mértékben kizárható közöttük bármiféle kapcsolat, csupán névazonosságról lehet szó.¹⁶

A három generáció (Johan Lőw, fia Lőw Móric, fia Lőw Lajos) életpályája egyéni sorokon keresztül azt példázza, hogy a 19. századi magyarországi iparfejlődés fő vonalai (a céhes ipar válságától a gyáripar térnyeréséig), nevezetesen a kézműipar, majd a kapitalista nagyvállalatok mellett a magyar iparfejlődésben jelen vannak, még ha kisebb számban is, a szabad iparúzóik és a – már a szabad iparúzást megelőzően is a nem céhes iparokhoz tartozó – önálló iparosok, köztük a harangöntők. Teljes képet a 19. századi ipartörténetről ezek figyelembevételével, bevonásával kaphatunk, így a Lőw-család működésére vonatkozó további kutatási eredmények a jövőben is megérdemelik a figyelmet.

DIE GELB- UND GLOCKENGIESSERFAMILIE LŐW IN OFEN IN UNGARN

Zusammenfassung

Über drei Generationen übten Männer der Familie Lőw im 19. Jahrhundert das Gelbgießerhandwerk und später das Glockengießerhandwerk in Ungarn aus.¹⁷ Die Familie stammt vermutlich aus Süddeutschland, es stehen uns leider keine Belege zur Verfügung, woher und wann sie genau nach Ungarn kamen. Einige, dem Ungarischen Nationalmuseum geschenkte Objekte und Dokumente tragen zur Geschichte der in Ofen (Heute zu Budapest) angesiedelten Familie Lőw bei. Das älteste Stück ist ein Familienbuch, welches Geburts- und Todesdaten der Familienmitglieder aus der Periode zwischen 1795 und 1879 enthält.

Der frühesten Eintragung des Familienbuches nach ist der im Jahre 1874 verstorbene Gelbgießermeister Johan Lőw am 11. Mai 1795 geboren. Den Sohn, den Gelbgießergesellen Moritz Lőw (geb. 1822) machte der Vater laut dessen zweisprachigen (deutsch-ungarischen) Wanderbuches 1840 in Ofen auf den Wanderweg. Die Eintragungen zeigen, dass Moritz Lőw während seiner Wanderungen in Raab, Wien, Prag, danach in Dresden,

¹⁶ Wernisch, Jörg: Glockenkunde von Österreich. Journalverlag, Lienz i. Ost., 2007. 293.

¹⁷ Aczél Eszter: Lőw Móric és Lajos nyomában / An Spuren von Moritz und Ludwig Lőw. In: A 6. harangtörténeti ankét előadásai. Öntödei Múzeumi Füzetek 17. Budapest, 2007. 10–11.; Ulő: Die Glockengießer, die in Ungarn ihr Glück suchten / A harangöntők, akik Magyarországon keresték boldogulásukat. In: Deutsche in Ungarn – Ungarn in Deutschland. Europäische Lebenswege. Németek Magyarországon – Magyarok Németországban. Európai életutak. Ulm, 2006. 18–19.

6. kép

A Löw család harangöntő tevékenységére utaló tárgyi emlékek (Fotó: Dabasi András)

Leipzig, Halle, Wittenberg, dann in Berlin fleißig gearbeitet hat, zuletzt über Dresden, Pressburg heimgekehrt ist. Er schloss die Wanderungen am 29. Mai 1855 ab. Der Pfarrer im Tabán (gehört heute zu Budapest) stellte den Taufschein von Karl Joseph [Lów] aus (geboren am 17. November 1868) und nannte den Vater schon beim Namen Lów Mauritius campanarum fusamagist., das heißt Moritz Lów Glockengießermeister. Der Überlieferung der Familie nach gründete dieser Moritz Lów den Glockengießerbetrieb, den er samt fachlichen Kenntnissen dem älteren Sohn Lajos Lów (1851–1879) aus der Ehe mit Berta Lieder – Tochter des aus Dresden nach Ofen ausgewanderten Karl Friedrich Lieder (Dresden, 1801–Buda, 1843) hinterließ. Der Glockengießerbetrieb stand in Ofen, im Stadtteil Tabán, ganz bis zu den Überschwemmungen in den Jahren 1875/1876, als er nach den Hochwasserschäden nicht mehr wiederhergestellt werden konnte.

Die Glocken haben auch in Ungarn das gleiche Schicksal, die ähnliche Geschichte, wie anderswo. Während die Friedenszeiten dem Glockengießen günstig sind, schaden ihm die Kriege unwiderruflich. Die Glocken gingen oft unrettbar verloren, indem sie eingegossen wurden. Trotzdem zeigen wir das Bild, welches wir über die Tätigkeit eines von deutschem Sprachgebiet entstammten Handwerkers und seiner Nachkommen in Ungarn gewonnen haben. Auf das Glockengießen weisen ein einfacher Stempel mit Glockendarstellung, ein Maßstab mit Londoner und Nürnberger Maßen (signiert: M. LÓW GLOCKENGISSER OFEN), und eine Säge mit der Jahreszahl 1858, genauso signiert, hin. Die Fachkenntnisse werden durch die Zeugnisse von Lajos Lów (ausgestellt in Ofen am 15. August 1869, sowie am 12. April 1874) belegt. Nach vier in der Lehre verbrachten Jahren stellte der Glockengießer Moritz Lów eigenhändig den Lehrbrief in Ofen im Tabán [Atilla Str.] 655. mit dem oben genannten Stempel versiegelt für Lajos Lów aus. Ähnlicherweise das Zeugnis von der fleißigen Arbeit des Glockengießer-gesellen in den Jahren 1869–1874.

Nach der Zerstörung des Betriebs hörte die Familie mit ihrer früheren Tätigkeit auf. Die Nachkommen sind Angehörige des Bürgertums, einen von ihnen sehen wir in den 1920-er Jahren als Hauptkassier der Pester Ungarischen Handelsbank wieder. Im 20. Jahrhundert erleben die Nachfolger das Schicksal der ungarländischen „Schwab-
ben“, welches von den jeweiligen historischen Geschehnissen abhängig mal positive, mal negative Richtungen nimmt. Heute hat diese Familie mit dem Namen Lów keinen Nachfolger mehr, die Nachkommen in weiblicher Linie wurden assimiliert.

Radnóti Klára

VADÁSZKÜRTÖK
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM FEGYVERTÁRÁBAN*

1807-ben József nádor, a múzeum fő kurátora Miller Jakab Ferdinánd múzeumi őrrrel együtt kidolgozta, mit kell gyűjtenie egy nemzeti közgyűjteménynek, s ezzel meghatározta a Magyar Nemzeti Múzeum máig is érvényes gyűjtőkörét.¹ Így kezdődött meg a hadtörténelmi emlékek gyűjtése a múzeum Régiségtárában. Ide került minden hadászathoz, vadászathoz kapcsolódó tárgy, többek közt a hadinak minősített hangszerek is. Ezeket aztán mindig együtt kezelték a fegyverekkel, s hagyományosan azóta is a Fegyvertár állományába tartoznak. Ez viszont azzal járt, hogy a fegyverek mögött óhatatlanul háttérbe szorultak, a gyűjtemény gondozóinak érdeklődési körén kívül estek.² Még ha történetileg, művészettörténetileg jelentős értéket képviselnek is, nem kerültek az érdeklődés homlokterébe, s tudományos igényű feldolgozásukra (talán a legelőször bekerült darab kivételével) sem került sor. Fegyvertárban más jellegű műtárgyakat is őrizni nem számít példa nélküli megoldásnak; utalnék itt a hasonlóság okán például a drezdai Rüstkammerre (die Rüstkammer – fegyverkamra, fegyverraktár), ahol a száz választófejedelmek kincsei között 160 hangszer is található, melyből 134 darab a 16–18. századból származó natúrürt. A gyűjtemény ráadásul nagyon jól feldolgozott, s ami egyedülállóvá teszi: fennmaradtak az eredeti inventáriumai is. A gazdag gyűjteményt legutóbb Stephan Blaut vizsgálta, aki a 16–18. századból fennmaradt 134 vadászkürtöt méret és forma alapján nyolc csoportra osztotta.³

A Nemzeti Múzeum Fegyvertárában nyolc, egykor vadászathoz használt kürtöt tartunk nyilván, leltári szám szerint: 57.6477.; 54.1622.; 57.6475.; 57.6476.; 58.7536.; 57.6474.; 68.9008.; 58.6478. (Főbb adataik összefoglaló táblázatát lásd a cikk végén.)

* A Zenetudományi Intézetben 2008. november 18-án Falvy Zoltán 80. születésnapja tiszteletére rendezett hangszertörténeti és zeneikonográfiai konferencián elhangzott előadás átdolgozott verziója.

1 Lásd erről legutóbb: *Kovács Tibor*: Fejezetek két évszázad múzeumtörténetéből. In: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Bp., 2002. 9–10.

2 Köszönöm Kovács S. Tibornak, hogy a gyűjteményébe tartozó műtárgyakat tanulmányozásra átengedte

3 *Blaut, Stephan*: Die Jägerhörner in der Rüstkammer der Staatlichen Kunstsammlungen Dresden. In: *Musica Instrumentalis. Zeitschrift für Organologie* Band 2. Nürnberg, 1999. 8–22.

A jelenlegi fegyvertári leltári számok nem sok útmutatást adnak a kürtök történetére nézve, s a ránk maradt (jórészt szűkszavú) ismertetések, leltárkönyvi bejegyzések következtében e tárgyak esetében gyakorta csak feltételezésekre hagyatkozhatunk.

A kürt – ha csak a hozzánk legközelebb álló, az európai kultúrát meghatározó keresztény hagyományt vesszük figyelembe – szimbolikus jelentéssel felruházott hangszer (csakúgy, mint a trombita és a harsona). Isten akaratának hirdetője, Isten utolsó figyelmeztető üzenetét közvetíti, utasításokat ad, illetve a hívők is kürttel folyamodnak Isten segítségéért.⁴ A kürt hangja isteni jelkép, Isten megjelenését adja hírül, hősi karaktereket formál, ünnepélyes alkalmakkor harsan fel, nemcsak az ószövetségi időkben, de sokkal később is: J. S. Bach egyházi műveiben (pl. a H-moll misében) a kürtöt Krisztusnak szokás megfeleltetni.⁵

Ez a többrétű szimbolikus jelentéssel felruházott jeladó eszköz a magyar történelemben és néphagyományban is jelentős szerephez jutott. Mint hadiszerszám jeleníti meg az a közismert monda, amely Lehel vezér történetét örökíti meg. Eszerint Lehel – vagy Lél – és Bulcsú vezér a Lech mezei csatában fogságba esik. Kivégzése előtt Lehel utolsó kívánsága, hogy hadd kapja vissza a kürtjét, hadd fúhassa meg azt utoljára. Mikor kézhez kapja, úgy üti homlokon hangszerével Konrád császárt, hogy az rögtön kileheli a lelkét. Közben Lehel diadalmasan felkiált: „előttem fogsz menni és szolgálni fogsz nékem a másvilágon”.

Lehel valóban történeti személy, törzsfő volt, csakúgy mint Bulcsú, aki a horka tisztségét töltötte be, s mindketten a kalandozó hadjáratok vezetői voltak a 10. század derekán. Lehelnek már a neve is érdekes: a „lél” ősi örökség a finnugor korból, eredeti „lélegzet, lehelet,” élet jelentése valószínűleg már ekkor továbbfejlődött a „lélek, szellem” értelmezés irányába. Átvitt értelemben ez lehet a kürtös, a kürtöt fújó személy is. A mondabeli – és történeti – Lehel vezérnek a legfőbb ismertetőjele a kürt. Anonymusnál Lehel kürtje indítja a csatát, Kézai népmondaként utal a kürt szerepére, 1358-ban a Képes Krónika pedig részletesen kibontja az egész történetet. A kürt a keleti nomád népeknél méltóságjelvény. Rangjelző az is, hogy miből készül, lett legyen ivó-, vadász-, avagy harci kürt. Lehel a feltételezések szerint a kürtös tisztségét töltötte be a vezérek között, kürtje talán törzsének helyét is jelezte a magyar törzsek közt.

Lehel kürtjének története tapadt hozzá ahhoz az elefántcsont kürthöz, amit a jászberényi Jász Múzeumban őriznek. Magával a nevezetes jász kürttel sokan és sokat foglalkoztak, első közlése „két rézbe vágott rajzolatokkal” Molnár Ferenc kiskun kapitány nevéhez fűződik „Jász-Berény várossában lévő Leel kürtének, vagy jászkürtnek esmérete” címmel. Az 1788-ban Bécsben és Posonyban kiadott mű rövid időn belül több kiadást is megért, s széles körben ismertté vált. Eszerint a kürt Lehel vezéré volt, díszítése pedig az egész magyar őstörténetet bemutatja. Ezt a véleményt már 1790-ben kétségbe vonták, jelezvén „azt, hogy tábori kürt, vagy Lehelnek öldöklő eszköze volt volna, soha bébizonyítani nem lehetne”.⁶ Mégis, ettől kezdve a magyar történetírásban a kürt kap-

4 pl. IV. Móz. 10, 1–10., II. Krón. 13, 12–18.

5 Szimbólumtár. Szerk.: Pál József–Újvári Edit. Bp., 1997. 292–293.

6 B. V. L.: Könyv-Visgálatások. A Hazai Literatura. Tudományos Gyűjtemény 1. (1817) 4. kötet 97.

csán egy hosszú polémia bontakozott ki, amelyben a legkülönfélébb délibábos elméletek mellett már a 19. században tudományos igényű kritikával is találkozunk. „Nemzeti szokás az már nálunk és egyéb népeknél is, hogy a mi jeles, nevezetes, vagy ritka tárgyat bírunk, történetünk első rangú tényezőinek neveihez fűzzük, nekik tulajdonítjuk. Köztudomású a kegyelet, mely a népmondákkal és mesékkel egybefonódva bizonyos nimbust fon még némely csekély becsúnek látszó emlék köré is, ha azt mondjuk, hogy Árpád apánk, sz. István, sz. László, avagy Mátyás királyainktól származik. E kegyelet emelte a néphagyomány körébe a jász-kürtöt is, és lett belőle *Lehel kürtje*.”⁷ – jelenik meg a nagyközönség számára 1879-ben a józan hangú ismertetés „hazánk egyik legnevezetesebb történeti és műemléktárgyá”-ról.

A kürttel foglalkozó kutatások azonban máig sem hoztak egyértelmű, minden szempontból elfogadott eredményeket. Olyan alapkérdésekben sincs közmegegyezés, mint pl. a kürt készítésének helye és ideje. A kürt kutatásában talán Pulszky Ferenc és Hampel József érte el a legtöbbet: ezek szerint 9. századi bizánci munkaként tartjuk számon, s nagy valószínűséggel császári cirkuszi játékoknál használták.⁸ A 20. század derekán legátfogóbban László Gyula elemezte és összegezte a hozzá kapcsolódó elméleteket, tanulmányokat. Összefoglalójából kiderül, hogy – bár nem tudni, mikor és milyen úton-módon került a híres olifánt a jászokhoz – már 1642-ben ott van a jászberényi református egyházközség pecsétjén, s már 1847-ben 10. századi bizánci faragványként vélekednek róla Szerelmey Miklós: Magyar Hajdan és Jelen című kötetében.⁹ A későbbi kutatók, ha lehet, még nagyobb óvatossággal szemlélik a tárgyat s nyilvánítanak véleményt: a kérdéskör legutóbbi áttekintője, Kiss Etele összefoglalójában a korábban általánosan elfogadott 10–11. századi datálás mellett egy 12. századi elképzelést is ismertet, s a készítés helye tekintetében is különböző variációkat sorol, melyek közt Dél-Itália, orosz területek mellett a magyarországi készítést sem zárja ki.¹⁰

Lehel kürtjének története közismert, a nemzeti büszkeséget tápláló, a magyar virtust példázó történetek egyik legismertebb mondája. Lehel kürtje a magyar koronához hasonlóan méltóságjelvény, a jászság egységének szimbóluma, s ugyanakkor a honfoglalás korának egyik fő jelképe. A sok legendával övezett reprezentatív műtárgy szerepeltetésekor, ismertetésekor a kapcsolódó tudományos kutatások esetenként kevésbé szenzációs eredményei elhomályosulnak a hagyományokban gyökerező, a nemzeti hiúságot is legyezgető, s immár széles körben elterjedt magyarázatok mellett.

A közismert méltóságjelvényen túl azonban Lehel vezért már a 19. század elején más kürtökkel is kapcsolatba hozták. 1817-ben a Tudományos Gyűjteményben a B. V. L. monogramot használó, kritikus hangot megütő szerző egy korábbi híradást¹¹ annak fényében is megkérdőjelez, hogy „a múlt évben az Austriában virágzó Mölcki Benedictinusok

7 Czobor Béla: A Jász-kürt. Vasárnapi Ujság 26. (1879) 3. sz. 40.

8 Hampel József: A jász kürt domborművei. Archaeológiai Értesítő 23. (1903) 97–163.

9 László Gyula: Lehel kürtje. Bp., 1953. 1–17.

10 Kiss Etele: Lehel kürtje. In: Történelem – Kép. Szerk.: Mikó Árpád–Sinkó Katalin. Bp., 2000. 520–526.

11 Décsy Antal: A jász, vagy-is ijász kürtön lévő metszésekről és azoknak értelméről. Miskolc, 1815.

egy több század óta Leel Kürte nevezete alatt nálok őriztetett Szarvat küldöttek ajándékba a' Nemzeti Magyar Museum számára, melyben az most mindenkitől látható".¹² Ez az első híradás a Nemzeti Múzeumba 1816-ban bekerült kürtről. A melki apátság egykori ajándékát ma is a Nemzeti Múzeum őrzi, kürtjeink közül ez került be legkorábban a múzeumba (Itsz. 57. 6477). (1. kép) Ennek a kürtnek kapcsán az a szerencsénk, hogy a Cimeliothecában, azaz az első nyomtatásban megjelent leltárkönyvben (1825) már szerepel, s ráadásul annyira részletes a leírása, hogy biztosan azonosítható.¹³ (Az is szerencsés, hogy újabb kori leltári száma mellett nem tűnt el a tárgyról a régi szám: Cim. Sec. 65.50.) Ezt a kürtöt említi Hampel is a jász kürt irodalmának áttekintésekor, bár 1903-ban ő már úgy véli, hogy „az egyszerű szarv, s a kezdetleges vésések a XVIII. századon nem mennek túl”.¹⁴ S hasonlóképpen vélekedik László Gyula is 1953-as összefoglalójában, amelyben summásan annyit ír, hogy „Lehel kürt is van még kettő: az egyiket a melki apátság ajándékozta a Nemzeti Múzeumnak, a másikat a Rákócziak munkácsi várában őrizték, ezek azonban későbbinek vélhetők”.¹⁵ (A munkácsi várban őrzött kürtről Thaly Kálmán ad először hírt, ennek nyomán említi Hampel is idézett munkájában.¹⁶)

A Cimeliotheca szerint a tárgy József nádor adománya a Nemzeti Múzeumnak, neki pedig a melki apátság adta. A gondos leltár azt is feltünteti, hogy mire használták: „in venatione ad convocandos canes adhibitum fuit”, azaz vadászatkor a kutyák hívására alkalmazták ezt a szokatlanul nagy méretű, hajlított, marha szarvából készült, ezüsttel díszített kürtöt, melynek alsó része kiszélesedik, s ezüsttel (valaha az ezüst pánt aranyozott volt) keretelt.

A leírás a Lehel-kürthöz való kapcsolatát is felveti, röviden ismerteti a Lehel-történetet, s azt, hogy már a legrégebbi időkől ismertek ilyen díszesen megmunkált kürtöket, de ezt nem datálja. Rövid irodalomjegyzéket is ad, s mint tudományos műhöz illik,

12 B. V. L. i. m. 97.; Kiss E. i. m. 522–523.

13 „Cornu tortuosum, bouinum, insolite magnum, cui epitonium eburneum argentea lamina applicitum est in orificio: inferior pars se late diffundit, circumdata argento: in cauitate interna LEHEL DUX ita effigiatus habetur, quemadmodum in *Mausoleo Ducum, et Regum Hung. fol. Norimbergae 1663. pag. 67. cum exercitu, castra metante, pingitur. Inscriptione gaudet germanica: Lehel der XI Herzog in hungarn. a. 855.*

Hoc diu in Praelatura Mellicensi Austriae asseruatum, et in venatione ad conuocandos canes adhibitum fuit. Probabilius artifex euntum Lehelis cum Conrado nouit, putans illud bouinum fuisse, quo Dux Imperatorem mactasse narratur. Quod fortasse verosimilius est, quam, vt credamus, parthicum illud cornu, in domo ciuica apud Jászberényienses, et a FRAN. MOLNÁR in *Notit. cornu Leelis Jászberénii asseruati.c. fig. 8. Viennae 1789.* adumbratum, Lehelis fuisse. OLIGER. IACOBÆUS in *Museo Reg. Danico* Part. II. Sect. II num. 59. profert simile aureum, quod Danicum audit, atque num. 60. Oldenburgicum ex argento, quod venatorium dicitur. Antiquissimis temporibus videntur plura huius generis cornua pretiosa in vsu fuisse. Quidquid horum sit, non moramur. Mellicense recentis est operae, et donatum Sereniss. Archiduci Iosepho Palatino, a quo Museum accepit. Proxime illud descripsit V. Capitaneus Dist. Iazyg. et Cum. Petr. HORVÁTH etc. Értekezés a' Kunoknak és Jászoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotokról. 8. Pesten 1823. p. 148.”

14 Hampel J. i. m. 98.

15 László Gy. i. m. 17. A munkácsi várban őrzött kürtről lásd Kiss Etele idézett cikkét.

16 Hampel J. i. m. 98.

1. kép

A melki apátság ajándéka, leltári száma: 54.6477. (Fotó: Dabasi András)

párhuzamokat.¹⁷ A legérdekesebb az ezüst koszorú díszítése. A külső oldalára geometrikus mintákat véstek, s itt látható az ötvös mesterjegye is. A koszorú belső oldalán sátrak között egy harcos alakját látjuk, aki tollas forgóval díszített sisakban fordítja felénk fejét, bal vállán óriási buzogányt tart, oldaláról széles szablya lóg, jobb kezével pedig egy kürtöt fog. A rajz két oldalán a felirat: LEEL der XI herzog (ez van az ábrától balra) – in hungarn: A. DCCCCLV. (ez pedig jobbra.) Azaz a kürtön Lehel vezért ábrázolták, s ezért is nevezte „Lehel-kürt”-nek ezt a műtárgyat még az 1950-es években is László Gyula.

Lehel vezér ilyenforma ábrázolása igen elterjedt volt Magyarországon az ún. „Nádasdy-Mausoleum” megjelenése óta. A híres művet Nádasdy Ferenc országbíró költségén és előszavával 1664-ben adták ki Nürnbergben, 59 uralkodó ill. vezér portréjával. A képmások ennél korábbiak, az 1620-as években készültek Ferencffy Lőrinc magyar történeti munkájához, ez viszont soha nem jelent meg. A Nádasdy-Mausoleum egy (Mikó Árpád méltatása szerint)¹⁸ „dagályos dicsbeszéd”, amelynek óriási hatása volt: a 19. századig ez határozta meg az uralkodóábrázolásokat, ill. a nemesi történelemszemléletet. Erősítette a nemesi nemzettudatot, Nádasdy országbíró célja szerint a barbár

17 *Cimeliotheca musei nationalis hungarici, sive catalogus historico-criticus antiquitatum, raritatum, et pretiosorum cum bibliotheca antiquaria, et numaria eiusdem instituti.* Buda, 1825. 65.

18 Mikó Árpád: *A Nádasdy-Mausoleum.* In: *Történelem – Kép.* Szerk.: Mikó Árpád–Sinkó Katalin. Bp., 2000. 389–390.

2. kép

LEEL der XI herzog in hungarn: A. DCCCCLV (Fotó: Dabasi András)

ellenségtől dúlt Magyarországon az ősök emlékezetét segített megőrizni.¹⁹ A Nádasdy által kiadott metszetek mindenesetre hosszú karriert futottak be, aminek egyik szép példája a Nemzeti Múzeum vadászkürtje is. (2–3. kép)

A korabeli irodalomban mindenesetre a melki kürtöt is Lehel tulajdonaként említik: a Tudományos Gyűjtemény szerzője a melki kürt „tekervényes” alakjára hivatkozva amellett foglal állást, hogy a fennmaradt ábrázolás szerint Mátyás korában a melki kürtöt tekintették („akár helyesen, akár helytelenül”) Lehel tulajdonának,²⁰ 1823-ban ezt Lehel vadászkürtjeként, a jász kürtöt pedig tábori, harci kürtjeként azonosítják.²¹

Ami a datálást illeti, Lehel vezér korához kötni a melki apátság ajándékát teljesen lehetetlen. A tárgy korának meghatározásában a koszorúba karcolt ábrázolás, az ezüst ötvösjegy, ill. maga a hangszertest is segít. Az ötvösjegy – bár a Magyar Nemzeti Múze-

19 *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et primorum militantis Ungariae Ducum ...*, Norimbergae, 1664.

20 *B. V. L.* i. m. 102.

21 *Horváth Péter: Értekezés a' Kunoknak és Jászoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotjokrul.* Pest, 1823. és *Kiss Etele* i. m. 523.

LEEL V, CAPITANEUS HUNGARO. R.V.M.

3. kép

Lehel vezér a Nádasy-Mausoleumban (Fotó: Dabasi András)

4. kép

A koszorú geometrikus díszítése és az ötvösjege
(Fotó: Dabasi András)

umban megtalálható jegykönyvek egyikében sem található meg pont ez – mégis, több jegyet összevetve úgy ítélem, hogy a 18. század második fele, vége tájára, osztrák területre – talán Graz környékére – jellemző.²² (4. kép)

A kürt múzeumbeli sorsáról később is van adatunk: a Kalauz a Régiségtárban 16. kiadásában, 1912-ben. Eszerint a 4. teremben, a hadtörténelmi régiségek közepette lehetett megcsodálni ezt a kürtöt, a 4. terem leírását pedig Nagy Géza²³ nyomán ismerjük.²⁴

Erről a kürtől van a legtöbb ismeretünk, az összes többiről már lényegesen kevesebb adattal rendelkezünk. A Fegyvertár többi hasonló jeladó hangszere sokkal kisebb figyelmet keltett. S még ha találunk is valamely közlést egy-egy hangszerről, képek híján nagyon nehéz azonosítani a rövid leírásokat. Például ugyanebben a Kalauzban (1912) még több vadászkürtörről esik szó a 4. terem előtti folyosón. Az egyik a 35. szekrényben különféle vadászfegyverek, evőkészletek, sólyom-főkötők között volt látható: „Vadászkürt rövid tülökszarvból”,²⁵ a másik pedig török fegyverek között kapott helyet a 37.

22 Itt köszönöm meg Kiss Erika kolléganőmnek a segítségét, aki az ötvösjegyek avatottabb ismerőjeként maga is utánanézett a kérdésnek, s tőlem függetlenül ugyanerre a feltevésre jutott.

23 Nagy Géza (1855–1915) régész és etnográfus, már 1875-ben is dolgozott a Nemzeti Múzeumban, ahol 1902-től a hadtörténelmi gyűjtemény vezetője, múzeumi igazgató ór, 1901-től a MTA levelező tagja.

24 Kalauz a Régiségtárban. Bev.: Hampel József. Bp., 1912.¹⁶ 4., 219.

25 Uo. 55–56.

szekrényben: „Magyar kürt ökörzarvból”. Mindkét tárgy Delhaes István hagyatékával került a múzeumba.²⁶ Delhaes István (1845–1901) festőművész és műgyűjtő a Nemzeti Múzeumra hagyta értékes gyűjteményét, s az 1902-ben bekerült mőtárgyak ma több múzeumot is gazdagítanak.

Ugyancsak ki volt állítva (a 39. szekrényben) egy „Kürt ökörzarvból, vadászati jelenettel és 1824. évszámmal; Krausz Béla ezüstműves ajándéka 1896”.²⁷ Ez a közlés zavarbaejtő, mert a mőtárgyak között van kürt vadászjelenettel (ltsz.: 54.6475 és 54.6476.), viszont nyilvántartásunk szerint egyik sem Krausz Béla ajándéka, van viszont Krausz Jakabtól vétel útján, valószínűleg 1896-ban szerzett vadászkürt, ezen viszont nincs vadászati jelenet (ltsz.: 54.1622.). Azaz egy-egy mőtárgy azonosítása a korábbi említések alapján sokszor nem lehetséges, illetve feltevéseinket nehéz hitelt érdemlően bizonyítani. A 49. szekrényben a 18. és 19. századi fegyverek között ismertet a Kalauz egy vadászkürtöt: ökörzarvból, vadászjelenettel, „a harmincas évek körül készítette Cornides N. Kassán”.²⁸ A ma múzeumunkban őrzött ökörzarvból készült kürtök közül ezt az 54.6476. leltári számúval lehet azonosítani, miután az 1912-ben már a múzeumban volt, vadászjelenettel díszítették, s az ezüstjegy szerint a Felvidéken készült, nagyjából az itt megadott időben, azaz kerülhetett be Kassáról, de ez pillanatnyilag egy feltételezés, bizonyíték jelenleg nincs az azonosságra. S arra sem, hogy az 1912-ben kiállított vadászkürtök mindegyike ma is létezik, hiszen a múzeum gyűjteménye többször is szenvedett károkat.

A Fegyvertárban ma őrzött jelzőkürtök a fentebb már ismertetett melki apátságtól származó (ltsz.: 57.6477.) mőtárgy mellett a következők:

54. 1622. leltári számú kürt, ami vételként (Krausz Jakabtól²⁹) 1896-ban került a gyűjteménybe, a leltárkönyv szerint a 19. században készült. (5. kép) Fúvókája hiányzik, zöld zsinóron függ, a hangtölcsért nagyon kiszélesítették egy vas karimával, ez egyértelműen a hangszer jelzőfunkciójára utal. Ilyen kürtöket használtak falkavadászat esetén, ill. pásztorok is, sőt, toronyőrök, éjjeliőrök jeladó hangszere is volt. Koszorújának díszítése alapján akár korábbi is lehetne, ez ugyanis nagyon hasonlít a lipcsei hangszer-múzeum egy szignálatlan, de 17. század végi hangszerére.³⁰

Restaurátor kolléga szerint ez a típusú díszítés fegyvereken hosszú időn át teljesen általános,³¹ s a sokat emlegetett drezdai gyűjteménynek nagyon hasonló kürtje (gondolok itt a szélesedő tölcésre) 1751-re datált.³² Méretei, díszítése miatt – összevetve a többi, gondosan megmunkált, nyilvánvalóan 19. századi hangszerrel – megkockáztatnám,

26 Uo. 57.

27 Uo. 62.

28 Uo. 64.

29 Ebben az időszakban a leltárkönyv szerint Krausz Jakabtól a múzeum többször is vásárolt, többek közt pecsétnyomókat, bronz fibulákat, Árpád-kori ezüst hajkarikát, stb.

30 *Heyde, Herbert*: Hörner und Zinken. Leipzig, 1982. 23. színes tábla, ill. 1647. számú Hifthorn: 117. ill. a minta rajza: 269.

31 Köszönöm Szőke Gábor segítségét.

32 *Blaut, S. i. m.* 14.

5. kép

Az 54.1622. leltári számú kürt (Fotó: Dabasi András)

6. kép

Az 54.6475. leltári számú kürt (Fotó: Dabasi András)

hogy ez korábbi is lehet, mint ahogy kartonján szerepel, azaz ahogy elődeink meghatározták az 1950-es években. Határozottan persze nem állíthatom, hiszen ez a típus egészen a 20. századig széles körben elterjedt.

Az 54.6475. leltári számú kürtöt szintén vásárolta a múzeum 1895-ben (Sugár Miklóstól). (6. kép) Ez egy egészen más kidolgozású kürt: a kartonja szerint 18. századi, ha azonban megnézzük az ötvösjegyet az ezüst koszorún, akkor ezt a datálást pontosíthatjuk. A „13” az ezüst finomságát jelzi, az „EF” jel pedig Kőszegi szerint Eduardus Feldmayer Korompán, aki 1830 és 1869 között működött.³³ (7. kép) Ez a tárgy nincs feltüntetve művei között, de a bélyeg egyértelműen őt jelöli. Korompa (Krompach)³⁴ Szepes megyei bányaváros, már a 13. századtól ismert vas és ezüsbányászatáról. Tehát a kürt készítése

7. kép

Eduardus Feldmayer jegye (Fotó: Dabasi András)

33 Kőszegi Elemér: Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Bp., 1936. 183.

34 Korompa ma Krompachy, Szlovákia.

8. kép

Csatajelenet a kürtön (Fotó: Dabasi András)

ideje nagy valószínűséggel a 19. század dereka, s nem a 18. század. Lehet persze, hogy a koszorút később tették rá egy korábban elhullott ökörnek a szarvára, de az megint érdekes kérdést vet fel, hogy milyen marhának a szarvából készülhetett maga a hangszer. (lásd később!)

Ez a gyönyörű kidolgozású kürt is marhaszarvból készült. (8–9. kép) Az egészet feketére festették, majd belekarcolták a díszítést: csatajeleneteket, szarvas és kutya alakját. A súrlódás miatt néhol a festés már lekopott. Fúvókája hiányzik. Zöld bojtos zsinóron függ. A festés csersavval (tanninnal) történhetett, azaz csertölgy kérgét és gubacsát porrá őrölve egy alkoholos-vizes oldatba tették (fele-fele arányban). A por maga világosbarna, de a tárgyakat feketére festi ez az oldat, amely festés után egy ideig még fog. Szokás volt még korommal is feketére festeni.

Az 57.6476. leltári számú kürtöt 1948-ban vette a múzeum (Fáy Györgytől). Ez is bekarcolt és festett vadászjelenetekkel ékes, de itt a szaru maradt eredeti színében. (10. kép) A kürt egyik oldalán lován hátraforduló kalpagos vadász pisztollyal céloz egy nagy agyaráú, kövér vadkanra, a másik oldalon egy tumultuózus vadászjelenetet karcolt a szarvba a művész. (11–12. kép) Az egész vékony tülköt megvilágítva jól látszik

9. kép

Szarvas ábrázolása (Fotó: Dabasi András)

a karcolásos technika. Távoli analógiákat csak a kanásztülkök között, a juhászok által faragott, díszített, karcolt jeladó szerszámok között találtam. A karcolás, mint technika megegyezik ugyan, de ebben az esetben más egybeesésről nem beszélhetünk.³⁵ A lován hátraforduló pisztolyos, kalpagos férfit nem lehet a kanászok közé besorolni, ennek a díszítésnek semmi köze a népi díszítésekhez. Ami megegyezik, az az alapanyag, a marha szarva. A pásztorművészetben a név is gyakorta vadászkiáltás, így nevezi pl. tülkeit az idősebb Kapoli mester.³⁶ Magát a pásztorművészet szó használatát, fogalmát Hermann Ottó vezette be, s az 1896-os ezredéves kiállításon kezdte bemutatni tárgyait, ezért is kerültek be a Nemzeti Múzeumba ekkor ilyesféle tárgyak.

Az idők folyamán többfajta díszítési technika is meghonosodott, vidékenként, korszakonként más és más volt jellemző. A 19. század 20-as éveiben jelenik meg a Dunántúlon az ún. „spanyolozás” (a kivésett alapot spanyolviasszal – azaz pecsétviasszal – töltik ki), s így színesednek a tárgyak. Ezt követően honosodik meg a „karcolozás” divatja a '60-as években: késheggyel karcolják meg a tárgyat, majd a karcolásba valamilyen festőanyagot dörzsölnek. Azaz egy sokkal grafikusabb ábrázolás divatja terjedt el. Ha nem

35 Madarassy László: *Művészkedő magyar pásztorok*. Bp., 1935.; *Manga János: Magyar pásztorfaragások*. Bp., 1976. 33–36., 83.

36 *Domanovszky György: A két Kapoli*. Bp., 1983. és Madarassy i. m. 80.

10. kép

Az 54.6476. leltári számú kürt (Fotó: Dabasi András)

11. kép

Vadászjelenet (Fotó: Dabasi András)

találták elég színesnek a mintát, úgy egyes felületeket választóvízzel (azaz salétromsavval) sárgára, barnára festettek. A karcolás mellett divatos lesz a domború faragás, ami a 19. század végén már uralkodóvá válik a pásztorművészetben, legalábbis a Dunántúlon.³⁷ A kanásztülköt tehát faragták domborműszerűen, vagy karcolták – a pásztorok szóhasználatában „sértegették”, „karcolták” –, de kedvelt volt a maratás (választó-

³⁷ Domanovszky Gy. i. m. 8–10.

12. kép

Vaddisznó karcolásos technikával (Fotó: Dabasi András)

vízzel, bürök főzetével, bürzsönnyel ill. tintával való „festegetés”), a kiöntés („ónozás”, „cinozás”, „spanyolozás”) és a berakás (rézzel, szaruval vagy „kócsaggal” azaz kaucsukkal).³⁸ Mára már meghökkentő számunkra a „mocsokvirág” elnevezés – ez kalapzsír, pipamocsok, korom, grafit, égetett dióbél, vagy faggyúval összegyúrt puskapor – amivel a tárgyon levő árkolást betömik, s ez aztán a tárgy megtisztítása után is ott marad (tisztítás: zsurlófűvel, üvegdarabokkal).³⁹

A 58. 7536. leltári számú kürt ajándékként került (Panos Alajosnéól) a gyűjteménybe 1950-ben. (13. kép) Aranyozott réz szereléssel ellátott, nagyon kecses, hosszú ökörszarv, a 19. század elejére datálták. A rézszalag díszítése, ez az elegáns leveles girland mind a koszorún, mind a fúvókán a lipcsei hangszergyűjtemény egy 1830 körüli jelzetlen, de cseh gyártmányú klappentrombitájának a díszével egyezik meg.⁴⁰

13. kép

Az 58.7536. leltári számú kürt (Fotó: Dabasi András)

38 *Madarassy L.* i. m. 157–159.

39 Uo. 83–84.

40 *Heyde, Herbert: Trompeten, Posaunen, Tuben.* Wiesbaden, 1985. 134., 256.

14. kép

Az 57.6474. leltári számú kürt (Fotó: Dabasi András)

A 57.6474. leltári számú kürt nagyon hasonló az előzőhöz. Felirata a réz karikán: „Palermo, 1825” ugyanolyan díszítéssel, mint az előbb említett hangszer. A kürt 1902-ben a Delhaes-gyűjteménnyel került a múzeumba. (14. kép)

A 68.9008. leltári számú kürt nagyon eltér az előzőktől. Dormándy Géza gyűjteményéből származik. Dormándy Géza I. világháborús katonatiszt volt, aktívan szervezkedett a Tanácsköztársaság ellen, el is fogták. Az 1950-es években egész gyűjteménye bekerült a Nemzeti Múzeumba – fegyverek, páncélok, síléc, stb. Az 1960-as években leltározták be a tárgyakat. Ez a kürt fából készült, barna bőrrrel van bevonva, nagyon szép kidolgozású, mives csont fúvókával. Egy egyszerű bőr szíjjal lehetett vállra akasztva viselni. A szíj a hangszer testén fonott. (15. kép) A leltározók 17. századinak vélték. Mára a hangszer fa teste már eltört. A fúvóka és a hangszer többi része annyira eltérő kidolgozású, hogy számomra nagyon is kétséges, hogy összetartoznak-e. Még akkor is, ha a fúvóka szemlélatomást pontosan illeszkedik a hangszerbe. (16. kép)

Fából készült „híradó” kürtöt, amit bőrrrel vontak be, már az ezredéves országos kiállításon is bemutatattak, mégpedig a „vajdahunyadi lovagteremben”, s a 15. századra datálták.⁴¹ A fából készült fúvóshangszerek bőrrrel való bevonása végül is praktikus okokra vezethető vissza: a dupla nádnyelves hangszerek legrégebbi formáinak egyike az ív alakú, enyhén hajlított hangszer. Ezeknél a hajlított részt még egyenes állapotában fűrták és esztergálták ki, majd kis ékeket vágtak ki a hanglyukakkal szemben, s így hajlították meg a csövet. Ezt aztán bőrrrel kellett bevonni, hogy ne szeleljen. Ez volt jellemző a 18. századi oboa da cacciaakra – „vadászoboa” –, miután a hajlított test a vadászkürtre emlékeztet egy kissé, vagy az angolkürtre, ami szintén nem kürt, csak az ívelt forma idézi fel a vadászkürtöt.⁴²

41 Magyar Hadtörténelmi Emlékek az Ezredéves Országos Kiállításon. Szerk. Dr. Szendrei János. Bp., 1896. 165.

42 *Van der Meer, John Henry: Hangszerek az ókortól napjainkig.* Bp., 1988. 135.

15. kép

A 68.9008. leltári számú kürt (Fotó: Dabasi András)

A pásztorhangszerek között is voltak fából készültek, de ezek más technikával készültek, s más módon tömítették is őket (hosszában hasítással, vesszőgúzzsal ill. vasabronccsal összefogva), bár Sárosi Bálint azt is látta, hogy ha megrepedt a fakürt, arra a székeleyek nedves lóbelet húztak, ami rászáradva a hangszerre, elzárta a réseket.⁴³

Az 58.6478. leltári számú kürt sem hasonlít semmiben az előzőkhöz: sárgaréz, mesterjelzése szerint „Macht Johann Christian Müller in Neustadt bei Dresden 1738”, s egy barna bőr tartósíja van. A Delhaes-gyűjteményből került be a Nemzeti Múzeumba. Reprezentatív darab – a keszthelyi Helikon Kastélymúzeumban vadászati kiállításán látható sok éve – én is csak vitrinben láttam.

A Fegyvertár nyolc vadászkürtjéből hat egy típusba sorolható. Ezek mind a német földön a 17. században a legelterjedtebb S-forma kürtök közé sorolhatók, amiket „Rüdenhorn”-nak vagy egyszerűen „Waldthorn”-nak neveznek. (Der Rude – kopó, szelindek, azaz a névből következően ezekkel a jeladó szerszámokkal – mint ahogy a Cimeliothecában is olvashattuk – a vadászkutyákat irányították.) Vadászathoz egyéb-

43 Brauer-Benke József: Ősi pásztorhangszerek, szarukürtök és fatrombiták. A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 48. (2009) 131–135.

ként mindenkor sokféle eszköz volt szükséges: 1617 táján az idősebbik Jan Brueghel (1568–1625) egy vázlatán sokféle jelzőszerszámot csodálhatunk meg: kolompot, csengettyűt, csalogató sípot és különféle kürtöket. A rendszerezéshez is kiváló rajzon a művész szemlátomást vadászati segédeszközöket ábrázolt. Nem fegyvert ugyan, de „akusztikus vadászfelszerelést”.⁴⁴

Az emlegetett drezdai gyűjtemény esetében többször is az szerepel a 16–18. századi szarvakból készült kürtök esetében, hogy Auerochs – bölény, ill. őstulok (*Bos primigenius*) szarvából készült⁴⁵ –, márpedig ez a faj ekkor már nem létezik, az utolsó őstulokok a Német-Lengyel Alföld tengermelléki területein pusztulnak ki Európában a 13–14. században. (Magyarország területén Zalavár környékén, a 10. században élt utoljára ez a faj a régészeti csontleletanyag alapján, de a 12. századig Szászország, Brandenburg és Alsó-Szilézia területéről is eltűnik.)⁴⁶

A Nemzeti Múzeumban levő kürtök esetében hajlamosak vagyunk kijelenteni, hogy magyar szürke marha szarvából készültek, de az a típusú magyar szürke

marha, amit ma tenyésztenek a Hortobágyon, s amiről a 19. század második felében, 20. század elején azt tartották, hogy honfoglaló őseinkkel együtt érkezett hazánkba, az valójában csak a 18. század végétől kezdve, a reformkor időszakában alakult ki,

16. kép

A 68.9008. leltári számú kürt csont,
és az 54.6476. leltári számú kürt szaru fúvókája
(Fotó: Dabasi András)

44 Blaut, S. i. m. 10–11.

45 Uo. 12.

46 *Vörös István: Early medieval aurochs (*Bos primigenius* boj) and his extinction in Hungary. Folia Archaeologica 36. (1985) 193–221.*

s többször volt azóta is fajtaváltás.⁴⁷ Ha a koponya- és szarvméreteket elemezzük, azt látjuk, hogy azok folyamatosan nőnek,⁴⁸ s végül is a legszebb, leghosszabb tüлке a szürke marha ökröknek van, az igazán parádés kürtök ezeknek az állatoknak a szarvából készültek. (A tehének és a bikák tülökhossza nagyjából egyforma, az ökrökénél kisebb. Az állat életkorával együtt a tülök hossza jelentősen nő.)⁴⁹ A feldolgozott adatok szerint a 17–18. századi magyarországi ökrök szarvának hosszúsága, formája, és szarvállása jelentősen különbözik a 19–20. századitól: a 17–18. századi szarvhosszúságok 290–427 mm közöttiek, a 19–20. századiak 520–830 mm közé esnek!⁵⁰ Más kérdés, hogy múzeumba, megőrzésre valószínűleg a legerősebb, legszebb, leghosszabb szarvak kerültek, tehát az átlag az ennél lényegesen kisebb lehetett. De a vizsgálat adatai szerint a szarvak nagysága a meglehetősen rövid idő alatt mintegy a duplájára nőtt. Ezek miatt az adatok miatt is kétségbe kell vonnunk az 57. 6475. leltári számú kürt esetében a 18. századra való datálást. Annak teljes hossza 745 mm, azaz az ötvösjeggyel együtt már teljes bizonyossággal állítható, hogy a jelzőkürt a 19. században készült, semmiképpen sem az 1830-as évek előtt.

A tülkök hosszán túl a tenyésztők nagyon sok figyelmet fordítottak a szarv állására és a színére is. Már az 1870-es évektől kezdve jelennek meg mezőgazdasági szakírók tollából a szarvasmarha küllemi jegyeit taglaló traktátusok. Ezekből kiderül, hogy a legszebb szarvalaknak a „csákó” minősült mindig is, ezt követte a „gallyas”, nem kedvelt (túltenyésztésre utal) a „lantos”, közönségesnek hat a „villás”, bikák esetében a leggyakoribb a „tülkös”, s végül ritka, de szép a „pörge”. Szintén fontos kérdés a szarv színe. Ez az állat életkorával együtt változik, kifejllett állatokon szürkés, vagy sárgás árnyalatú fehér, a szarv vége pedig fekete.⁵¹

Hogy miképp lesz az ökor szarvából „csontkürt”, azt leginkább a hangszeres pásztorzene tanulmányozói írták le részletesen gyűjtőútjaikon, de ez a metódus nem sokban különbözik a korábbi, „történeti” módszerektől. Először is: a bal szarvból lesz igazán jó a hangszer, mert ez áll kézre, s így a tölcser előre, kissé fölfelé veti a hangot. Ha megvan a megfelelő szarv, akkor azt ki kell szárítani – nyáron ez egy hét, felakasztva valami meleg helyre – aztán ki kell főzni, majd a belsejét kitisztítani, a falát megvékonyítani, mert csak az áttetszően vékony falú hangszernek van szép hangja, majd következik a kürt hegyének kifúrása, s végül a külső felület megmunkálása. Szívesen megtoldották a hangszer tölcserét bádog- esetleg rézlemezzel, hogy szebben szóljon. A fúvókát „munsteklit” (a német Mundstück után) vagy szaruból vagy fából készítették.⁵² Nagyjából ugyanígy

47 *Vörös István*: Adatok a magyar szürkemarkarha és rackajuh történetéhez. Az Arany János Múzeum Közleményei 10. (2004) 212–215.

48 *Kőrösi Andrea*: A magyar szürke marha kraniometriai jellemzése. Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok II. Bp., 2008. 106–114.

49 Uo. 135.

50 *Vörös I.* Adatok a magyar szürkemarkarha i. m. 205.

51 *Kőrösi A.* i. m. 15–22.

52 *Békéfi Antal*: A bakonyi pásztorok zenei élete II. Népi hangszerek, hangszeres zene. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 13. (1978) 380–382.

írják le a vadászkürt készítését a bécsi Kunsthistorisches Museumban őrzött 16. századi itáliai vadászkürt kapcsán,⁵³ de hasonló módszerekről számolnak be a német területeken készített jelzőhangszerek esetében is.⁵⁴

A 18–19. században sokféle kürtöt használtak vadászathoz, ezek között azonban olyan is volt, ami elvesztette korábbi jelzőfunkcióját, s díszes zsinórzatával csupán a vadászruha éke lett. 1724-ben Hans Friedrich von Flemming: *Vollkommene Teutsche Jäger* című könyvében németes alapossággal ismerteti a tökéletes vadász rekvizitumait. Ezek között van a kis Jagdzink is, ami általában bivalyszarvból készül, ezt kifőzik és kiegyenesítik; de készülhet elefántcsontból, illetve más, értékes anyagból, díszítik vadászjelenetekkel, s egy gazdagon díszített zsinórzat is tartozik hozzá. Hangjáról amúgy meglehetősen lekicsinylően nyilatkozik von Flemming: sok fáradtsággal egy magas, rikácsoló hangot lehet belőle csak kicsiholni, de gyakorta meg sem tudták fújni, azaz a valamikori jelzőszekőzből az idők folyamán dísz lett. Ezt erősíti meg 1746-ban Dübel az ő *Jäger-Practica* című művében, hogy bár díszes zsinórzaton függ a vadász oldalán, az bele sem tud fújni a kürtbe.⁵⁵

Díszként, egy csoporthoz tartozás szimbólumaként viselték, azaz státuszszimbólum volt a díszes zsinórzaton függő kis jelzőhangszer. A Nemzeti Múzeumban őrzött vadászkürtök esetében is gyanítható, hogy néhány kürtöt eleve dísznek szántak, például úgy vannak felfüggesztve, hogy eleve alkalmatlanok a megszólaltatásra. Ám – miután nem rendelkezünk pontos eredeti leírásokkal – csak feltételezésekre szorítkozhatunk. Az is előfordulhat, hogy valamikor, már a múzeumba való bekerülés után kiállítási céllal változtattak néhány hangszeren, hogy például szebben mutasson a vitrinben. Vagy a tönkrement zsinórzatot megkurtították, s ezzel együtt egy kicsit változtattak a kürt testén is.

A Nemzeti Múzeum ökörszarvból készült hangszereinek egyébként von Flemming megállapítása szerint durva, mély hangúnak kellene lennie.⁵⁶ Az ilyen típusú népi hangszerek hangját népzene kutatók tanulmányozták. „A kürt nehézkes, nyögdecselő, kinos, rekedező, meglehetősen kellemetlen hangot ad” – vág egybe a népzene kutató véleménye Flemming tudósításával –, „de az bizonyos, hogy a falu felső végétől az alsóig elhalatszik.” Minél hosszabb szarvból készül, annál jobban szól, ezért aztán meg is toldják a szarvakat.⁵⁷

53 Hopfner, Rudolf: *Meisterwerke der Sammlung alter Musikinstrumente*. Wien, 2004. 34–35.

54 Flachs, Werner: *Das Jagdhorn. Seine Geschichte von der Steinzeit bis zur Gegenwart*. Schweiz, 1994. 149–153.; Blaut, S. i. m. 14.

55 Flachs, W. i. m. 149–150.

56 Uo. 150–153.

57 Madarassy L. i. m. 211–212.

Bartók 1910-ben az Ipolyságban,⁵⁸ Békefi Antal pedig 1968-ban a Bakonyban⁵⁹ gyűjtött kanászkürt dallamokat, utóbbi össze is vetette a tapasztalatait Bartókéval. Bartók megfigyelése szerint az ipolysági pásztorok hangkészlete leggyakrabban 4 hang, de 3 illetve 5 hangot használó pásztor is van. Egy-egy kanász általában azonos hangkészlettel él. „A túlköknek magas hangzása miatt lehetséges rajtuk az alaphangot megfújni. Viszont ugyancsak ez az oka annak, hogy a természetes skálának 3, legfeljebb 4 hangját kapjuk meg belőlük.”⁶⁰ Békefi tapasztalata szerint a bakonyi pásztorok szélesebb skálájú dallamokat játszanak, olyan is akad köztük, aki hét hangon játszik. Igaz, ő több esetben a dallam elfütyülését, eléneklését, eldúdolását vette alapul, mert az idős, fogatlan kanászok már nem tudták megszólaltatni hangszerüket.⁶¹

1996-ban, mikor a Nemzeti Múzeum megnyitotta a „Honfoglaló magyarság” kiállítását, az ünnepélyes megnyitón megszólalt a híres-nevezetes Lehel-kürt is. Hosszú ideig tartotta magát a legenda, hogy Lehel kürtjét csak Lehel vezér tudta megfújni, de 1898. augusztus 25-én Káldy Gyula zeneszerző és karmester szólaltatta meg, s Beck Péter, az Operaház első kürtöse is eljátszott rajta egy dallamot. 1953-ban Kádár Ferenc, dévaványai pásztor, a népművészet mestere játszott rajta – ő a visszaemlékezések szerint méhviasszal és kályha samottal tömte el a repedéseket rajta, hogy megszólaljon a kürt –, majd 1974-ben Baki Katalin, 1977-ben Szalóczi Miklós játszott rajta.⁶²

1996-ban a megszólaltató művész Préda László volt. Komolyan vette feladatát: leutazott Jászberénybe tanulmányozni és kipróbálni a kürtöt a rövid szereplés előtt. A jász kürt ugyan fúvóka nélkül is megszólalt, de a kiállításmegnyitón a művész egy modern fúvóka segítségével játszott el egy dallamot. Emlékei szerint fúvóka nélkül három hang szólalt meg, fúvókával pedig öt, de sok gyakorlással minden bizonnyal több is megszólalhat – fűzte hozzá, mert minden esetben attól függ a zene, hogy milyen affinitása van a fúvó embernek.

A Nemzeti Múzeumban őrzött vadászkürtök hangját nem ismerjük. Több esetben hiányzik a fúvóka, maga a hangszer repedt, sérült, a melki kürtöt például eleve úgy fúrták ki, hogy alkalmatlan arra, hogy hangot adjon. Ugyanakkor ez nem von le történeti értékéből, nem hangszerként, hanem történeti emlékként őrizzük őket.

Rövid áttekintésemben összegeztem, mit lehet tudni a rendelkezésre álló szakirodalom alapján a Nemzeti Múzeumban őrzött vadászkürtökről, de ez az összegzés sok esetben csupán problémafelvetés, s csak további kutatások kiindulópontja lehet. Remélem, hogy a későbbiekben további részletekre is fény derül, s a feltételezéseket is sikerül igazolni.

58 *Bartók Béla: A magyar nép hangszerei I. A kanásztülok.* Ethnographia 22. (1911) 305–310.

59 *Békefi A. i. m.* 378–390.

60 *Bartók B. i. m.* 306.

61 *Békefi A. i. m.* 385–388.

62 *Képes magyar zenetörténet.* Szerk.: Kárpáti János. Bp., 2011. 24.

A Fegyvertár vadászkürtjei:

Leltári szám	Mesterjelzés	Kor	Anyag	Hossz (mm)	Hangtölcsér legnagyobb átmérője (mm)	Bekerülés módja
57.6477. (Cim. Sec. 6550.)	G.T.R. (?) ötvösjel	18. sz. második fele, vége	Ökörszarv, ezüst koszorú	730 (koszorú nélkül 660)	150	Ajándék (melki apátság)
54.1622.		19. sz. – (esetleg 18. sz.)	Ökörszarv, ónozott vaslemez koszorú	380 (koszorú nélkül max. 300)	140	Vétel (Krausz Jakab)
57.6475.	EF ötvösjel	1830–1869 között	Ökörszarv, ezüst koszorú	745	122	Vétel (Sugár Miklós)
57.6476.		19. sz. közepe	ökörszarv	540	99	Vétel (Fáy György)
58.7536.		19. sz.	Ökörszarv, aranyozott réz szereléssel	905	110	Ajándék (Panos Alajosné)
57.6474.		1825	Ökörszarv, réz koszorúval (koszorú felirata: Palermo, 1825)	870, fúvókával együtt 985	105	Ajándék (Delhaes István)
68.9008.		17. sz. (?)	Fa, bőrrel bevont, csont fúvóka	588 (fúvóka nélkül 550)	100	Ajándék (Dormándy Géza)
58.6478.	Macht Johann Christian Müller in Neustadt bei Dresden	1738	Sárgaréz, barna bőr tartószíj	500	140	Ajándék (Delhaes István)

JAGDHÖRNER IN DER WAFFENSAMMLUNG
DES UNGARISCHEN NATIONALSMUSEUMS

Zusammenfassung

Das Horn ist im europäischen Kulturkreis ein mit symbolischer Bedeutung versehenes signalgebendes Gerät, und es gewann als solches eine bedeutende Rolle auch in der ungarischen Geschichte und Volkstradition. Dieser Tatsache ist zu danken, dass das Stift Melk im Jahre 1816 Erzherzog Joseph, dem Palatin von Ungarn ein aus Rinderhorn gefertigtes, mit Silber verziertes Blashorn schenkte. Dieses Horn war der Überlieferung nach das Horn des Fürsten Lél. Palatin Joseph schenkte dieses Horn dem Museum, später auch andere signalgebende Geräte, die als Geräte der Kriegsführung, der Jagd in der Waffensammlung untergebracht wurden. Heute werden in der Waffensammlung des Museums acht, einst bei der Jagd benutzte Hörner aufbewahrt. Obwohl sie um die Wende des 19. zum 20. Jahrhundert lange Zeit in den Ausstellungen des Museums zur Schau gestellt waren, wurde ihnen – bis auf die erste Ausstellung – nur wenig Aufmerksamkeit gewidmet, und auch heute sind sie relativ weniger bekannt. In dieser kurzen Veröffentlichung wird aufgrund der zur Verfügung stehenden Literatur zusammengefasst, was von den einzelnen Stücken zu wissen ist, d.h. wie man heute die früheren Datierungsversuche beurteilt, was man unseren heutigen Kenntnissen nach von ihrer Geschichte, Verzierung, ihrem Material, Ton weiß. Diese Zusammenfassung bedeutet in vieler Hinsicht nur das Aufwerfen der Probleme, und kann den Ausgangspunkt weiterer Forschungen bilden.

AZ EGGER MŰKERESKEDÉS
ÉS KAPCSOLATA A NEMZETI MÚZEUMMAL
A DUALIZMUS KORÁBAN

A Nemzeti Múzeum gyűjteményei a 19. században igen jelentős mértékben gyarapodtak az adományok útján. Az egyszerű polgárok és főrangú személyiségek egyaránt ajánlottak fel műtárgyakat a nemzet múzeumának. A múzeum kétszáz éves fennállásának alkalmával megjelentetett kötet átfogó képet nyújt azokról az adományokról, amelyekkel az egyes gyűjtemények ezen az úton gazdagodtak. Kevesebb adatot közöltek azonban arról, hogy a Nemzeti Múzeum a 19. század második felében rendszeres kapcsolatokat ápolt több Pesten működő régiségüzlettel, amelyektől nagy számban vásárolt régészeti, történeti emlékeket, műtárgyakat. A műkereskedelemben igen jelentős helyet töltött be az Egger testvérek cége. Erre ugyan a múzeumi szakirodalomban nem egyszer hivatkoztak, de története, valóban fontos szerepe a gyűjteményanyag gyarapításában feltáratlan maradt.

A kiegyezés után a gazdaság, a kereskedelem fejlődésének köszönhetően a polgárság oly jelentősen gazdagodott, hogy műtárgyak vásárlása is lehetővé vált számára. Ennek a polgári igénynek kielégítésére Pesten több régiségüzlet létesült. Az 1850–60-as években Pesten már hét képkereskedés nyílt meg, melyek többsége a Terézváros nem igazán jómódú negyedében volt található. Az akkor is már valóban előkelő helyen, a belvárosi Dorottya utcában, csak Egger Sámuelnek, a város egyetlen régiségkereskedőjének érmekeket, régiségeket és „naturáliákat” árusító üzlete működött.¹

A dualizmus korában a műárusok többnyire zsidó származásúak voltak. Közülük egyesek nemcsak egyszerű kereskedők, hanem műötvsők, a tárgyakat nemcsak kereskedelmi értékük, hanem történeti jelentőségük, művészi értékük alapján is becsülni tudó szakértők is voltak. Ezek a műkereskedők a jól megszervezett beszerzői, ügynöki hálózat útján megszerzett műtárgyakat a Nemzeti Múzeumnak, gazdag polgárok magángyűjteményeinek ajánlották fel megvételre.

A legjelentősebb pesti műkereskedő cég tulajdonosai az Egger testvérek, Dávid, Heinrich és Sámuel voltak. Családnevük az 1780-ban II. József rendelete szerint előírt, a Habsburg Birodalomban élt zsidóság számára kötelezően felvett német nevek egyike volt. A fivérek azonos családhoz való tartozására egy 1875-ben közzétett gyászjelen-

1 *Vörös Károly*: Pest-Budától Budapestig. 1849–1873. In: Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Szerk.: Vörös Károly. Budapest története IV. Bp., 1978. 287.

Régi pénzek,

régiségek, magyar övek, mentekötők és gombok, kardok, mellyek közt Balthory István eredeti kardja is létezik, továbbá más egyéb régi fegyverek, mindennemű ásványok, rovarok, lepkék, kitömött madarak, pompás kolibrik, madártojások, tengeri és földi csigák, a legillendőbb áron eladatnak és becseréltetnek **EGGER S.**, természetiek és régiségek irodájában Pesten, al-országuton
1144 18. szám alatt. (5-6)

Pesti érmek, ásványok és régiségek irodája
Dorottya-utca 14, a régi Lloyd-épületben
ajánlja gazdag választékát antik- és középkori minden országbeli pénzek- és érmékből; továbbá gazdag raktárát ritka ásványok- és lepkékből, egyenkint és egész gyűjteményekben
mint karácsonyi és ujévi ajándékokra
alkalmas tárgyakat. Szépen rendezett ásvány-gyűjtemények 3 frtól 25 frtig, folyvást készletben.
Állat üvegszemek minden színben és nagyságban. — Ugyanott érmek, régi pénzek, ásványok, régiségek egyenkint és egész gyűjteményekben a legmagasb áron megvetetnek. 1145

1. kép

Az Egger régiségkereskedés hirdetései a Vasárnapi Ujságban, 1857., 1860–1870-es évek

tésben felsorolt személyek alapján lehet következtetni.² A gyászlap a következőképen hangzott: „Bak Rozália, született Egger saját és gyermekei: Béla, Ilka, Gusztáv, Lajos, Adolf, József Marió s Sándor s többi rokonok nevében fájdalmas szívvel tudatja szeretett és felejthetetlen férje, illetőleg atyjuk és rokonuk Bak Sámuelnek folyó hó 26-kán délelőtt 11 óraker rövid szenvedés után, fáradhatatlanul munkás és tiszteletet kivírt életének 67-dik évében történt gyászos elhunytát. Földi részei a szeretett elhunytnak szerdán e hó 27-én délután 4 és fél óraker fognak a főtéren levő saját házából az izr. sírkertben örök nyugalomra tétetni. Kelt Gyulán, okt. 26-án 1875. Bak S. Lipót mint testvér, Özv. Iritz Amália nővér, Egger Dávid vő. Egger Gizella, Egger Fanny, Egger Géza, Egger Béla, Bak Róbert unokái. Egger Samu, Egger Jakab, Egger Bernát, Egger Henrik, Ungár Mór, Pintér Jakab sógorok, Egger Zsófia, Egger Nanette, Egger Julia, Egger Janka, Egger Zsófia, Bak Paulin, Ungár Josephin, Pintér Czeccilia sógornők. Béke poraira.”

2 Békésmegyei Közlöny 2. (1875) 88. sz. 3.

A felsoroltak között szerepelt Egger Dávid, Béla, Henrik, Jakab, Samu, akik később különböző cégekben tulajdonostársak voltak. Arról, hogy a régiségkereskedő Egger fivérek is közöttük vannak, a Budapest Fővárosi Levéltárban őrzött ügyiratokban felsorolt személynevek (Egger Dávid, Egger Dávidné sz. Back Ilka, Egger Béla, Egger Sámuel) tanúskodnak.³

Az Egger család nem gyulai, Békés megyei illetőségű volt, a tagjainak neve az említett gyászjelentésen kívül nem szerepel az ottani 19. századi zsidóság névjegyzékében. Egyedül a gyászjelentést kiadó Egger (Bak) Rozália élt Gyulán, aki egy ottani tekintélyes kereskedő, a helyi zsidó hitközség egyik előjárójának a felesége lett.⁴ Az említett Egger fivérek pesti, bécsi voltát tevékenységük helyszínei mutatják. 1856-ben David, Heinrich (Henrik) és Samuel Egger Bécsben az Operring 7. szám alatt nyitott érem és régiségüzletet (Münzen und Antiquitäten). 1867-ben a Herrengasse 5., 1868-ban a Kärthnerring 2. szám alatt is volt üzletük, majd 1879-ben S. Egger & Comp. egyik címe Kohlmarkt 8. 1888–1890 között az Egger fivérek (Brüder Egger) cégének helye a Augustinerstraße 8. szám volt.⁵ Pesten, a Vasárnapi Ujságban közzétett hirdetései szerint Egger Sámuel 1857-ben az Al-országút (ma Múzeum körút) 18. szám alatt nyitott régi pénz és régiségkereskedést. Ezután a Dorottya utca 11. szám alatt, majd 1866 közepétől a Llyod épületben, a Dorottya utca 14-ben bérelt üzletének helyet.⁶ A neves építész, Hild József tervezte Llyod palota a régi Pest egyik reprezentatív Duna-parti épülete, a tőzsdének és több banknak is a székhelye volt, így az Egger testvérek régiségkereskedés irodájának rangos helyet nyújtott. A műkereskedésről Pesten a Vasárnapi Ujságban 1856–1890 között rendszeresen jelentettek meg hirdetéseket. (1. kép) A bécsi üzletet már 1868-ban olyan fontos folyóiratban is hirdették, mint az American Journal of Numismatics.⁷ (2. kép)

A fentebb név szerint említett Egger fivéreken kívül 1877-től a bécsi üzlet résztulajdonosa volt még Egger Jakab, majd az 1880-as évektől Pesten Egger Dávid fia, Gyula is a régiségkereskedő cég egyik belfogója lett. Pesten 1889-ben az Egger Testvérek, illetve Brüder Egger név alatt bejegyzett cég, közkereseti társaság tagjai Egger Dávid, Henrik és Gyula voltak.⁸ A család nevezetes tagjaként megemléltendő még Egger Béla (Bernhard [Buda, 1831.–Bécs, 1910.]), aki a monarchia elektrotechnikai iparának egyik fontos alakja, gyártulajdonosa volt. 1862-ben Bécsben Telegraphen Bauanstalt néven távíró építő üzemet, majd 1872-ben Pesten, a Dorottya u. 9. számú házban távírdszerelő műhelyt létesített. Első gyárában (Első Osztrák–Magyar Villanyvilágítási és Erőátviteli Gyár, 1882.) és az Egger Béla és Társa közkereseti társaságban Egger Dávid, Henrik és Jakab alapító tagként vettek részt. A négy Egger fivér és Egger Gyula 1889-ben Villanyos Izzólámpa-

3 Budapest Főváros Levéltára IV.1411.b - 1875-03582; VII.173 - 1880.0200; VII.173 - 1894.3244; VII.184 - 1877-5

4 Dancs Balázs: A gyulai zsidóság története. 5. http://web.axelero.hu/dios1/dancs_gyzstortenete.pdf (2011. szeptember 21.)

5 Wilson, Wendell E.: The Mineralogical Record Biographical Active <http://www.minrec.org/labels.asp?colid=496> (2011. szeptember 23.)

6 Vasárnapi Ujság 11. (1864) 22–27., 33–34., 41. sz.; 18. (1871) 3–6. sz.

7 American Journal of Numismatics Vo. III. - No. 1, May 1868.

8 Budapesti általános cím- és lakjegyzék. 1889–90. Szerk.: Mezei Antal. Bp., 1889. 385.

EGGER BROTHERS,
Numismatic and Archæological Establishmen
FOR THE SALE AND PURCHASE OF ALL KINDS OF
COINS AND ANTIQUITIES.
A NUMEROUS AND CHOICE STOCK OF.
AMERICAN COINS AND MEDALS.
CORRESPONDENCE SOLICITED.
CATALOGUES ARE PERIODICALLY PUBLISHED
VIENNA (AUSTRIA),
KÄRNTNERRING, Nr. 2.
BRÜDER EGGER,
WIEN.

2. kép

Az Egger régiségkereskedés hirdetése az *American Journal of Numismatics*-ban, 1868.

gyár Rt. néven létesített vállalatot, majd 1896-ban megalapították az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Részvénytársaságot. Ez a vállalat volt elődje a Tungstram műveknek, amelynek termékei a mai napig jól ismertek. A tehetséges, sikeres Egger családnak utolsó ismert, nevezetes tagja a gyártulajdonos Béla (Bernhard) fia Ernst Egger volt (Bécs, 1867.–Therezienstadt, koncentrációs láger, 1944.), aki a 20. század első felében az osztrák elektromosipar vezető alakjai közé tartozott.⁹ Megemlítendő még, hogy egy másik dualizmus korabeli pesti nagyiparosnak, a gyógyszergyáros Egger Leónak a családneve ugyan azonos volt a fent említett Egger fivérekkal, de rokoni kapcsolat nem fűzte őket egymáshoz.

Az Egger fivérek üzleti érdekeltségeinek részét alkotta még a Sáros vármegyei Vörösvágás-Eperjes melletti dubniki opálbányák 1879–1896 közötti bérlete is. Erről Jókai Mór is megemlékezett az útleírások című írásában: „Még délután időnk volt jó négy lovas tót paraszt szekérrel (más jármű ezt ki nem állja) megjárni a dubniki opálbányát ... Ez ismét olyan unikum, amit Magyarország leírásánál ki kell emelnünk; mert opál csak itt terem az egész világon, bányaszámra. ... A dubniki opálbánya állami tulajdon és jelenleg a budapesti Egger-czég bérletében műveltetik, kik azért az államnak 24 ezer forint évi bért fizetnek. Mind a két Egger fivért itt találtunk a bányatelepen kedves családjaikkal együtt, kik ott egy gyönyörű kilátású kastélyban az egész nyarat üdülésül töltik, de a tél idején is felváltva itt laknak. Volt alkalmunk az ő vezetésük mellett bejárhatni egyikét a művelés alatt lévő opálbányáknak ... Az után megnéztük az opáلكöszörülő

⁹ *Jenei Károly*: Az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. és elődvállalatai. Tanulmányok Budapest múltjából 22. (1988) 337–338.; *A Tungstram Rt. története 1896–1996*. Szerk.: Koroknai Ákos. Bp., 2004. 6–7.; *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. Band I. Wien, 1957. 221.

műhelyt, a hol annak az ékszerbe való alakját megadják, s az élvezetes és tanulságos kirándulás után, búcsút véve a kedves családtól, még azon este holdvilágnál visszatérünk Ránkra.”¹⁰

Egger Dávidot (Pest, 1832.–Budapest, 1897.) régiségkereskedő volta mellett a 19. század második fele magyar ötvösművészetének egyik jelentős alkotójaként tartják számon. Alkotásait az itáliai, francia neoreneszánsz munkák stílusában mintázta meg, amelyre a zománc mintaelemekből, drágakövekből álló gazdag díszítés volt a jellemző. Az Egger műhely korai, 1865 előtt készített ötvösmunkáit a következő elismerő sorokban méltatták: „a cseh és magyarországi arany és ezüstipar is a londoni kiállításon dicséretesen volt képviselve és egy pesti aranyműves (Egger művei) csinosságga, jeles és correct rajzánál fogva éppen úgy mint két prágai czég érmeikkel lettek kitüntetve.”¹¹ Kiss Ákos művészettörténész szerint Egger Dávid tevékenységének korai szakaszát a neohellén formák jellemezték, s a görögös mintavilágot egészen a nyolcvanas évek elejéig alkalmazta.¹² Egger Dávid formálta meg Ipolyi Arnold püspök számára az 1879-ben készített reprezentatív sodronyzománcos kelyhet és mellkeresztet.¹³ Ipolyi Arnold az alapítandó magyar iparmúzeum javára a Nemzeti Múzeumban 1874-ben tartott felolvasásában a zománcművészet kiváló művelőiként említette az Egger testvéreket: „Ki kell azért nevezetesen emelnem pesti hazánkfiait, az Egger aranyműves és régiségárús testvéreket, Egger Soma czéget, kik e régi magyar zománcznak kereskedésbe hozásával, de annak utánzásával is nemcsak emlékét, nevét, hanem technikáját is újra felélesztették, érvényesítették és nevét keresetté tették.”¹⁴ A magyar mű és történeti emlékek 1876-os kiállításának alkalmából, a magyar ötvös- és zománcművekről írt tanulmányában külön kiemelte az Egger és társa ötvösmunkáit, így zománcdíszes kardokat és öveket, gombházakat, a herceg Eszterházy tárgyak közötti szelencét. Másutt a következőket írta: „... erdélyi zománc utánzása nagy lendületnek örvend. Több műhely dolgozik rajta Budapesten is. Nem kis dicséretére válik ez hazánkfiainak, az Egger testvérek, a Veininger, Ratzisdorfer s Egger és társa czégeknek, hogy ily részben gyengébb, de részben kitünőbb, sőt nevezetes tökélyre vitt művek alkotásával hazai e nemű régi díszes zománcz-művészetünket felélesztették”.¹⁵

Szalay Imre, az Iparművészeti Társulat másodelnöke, majd 1894–1915 között a Nemzeti Múzeum főigazgatója, az 1886. évi országos tárlatáról írt ismertetésében a követke-

10 *Jókai Mór*: Villámvonat szekéren. In: *Uő*: Életemből. Igaz történetek, örök emlékek, humor, utleírás. II. Jókai Mór összes művei. XCVII. Bp., 1898. 453–454.

11 *Konek Sándor*: Az ausztriai birodalom, jelesen a magyar korona országainak statistikai kézikönyve. Pest, 1865. 326.

12 *Kiss Ákos*: A díszítő- és az iparművészetek újhelén stilusirányzatáról. Művészettörténeti Értesítő 23. (1974) 113.

13 *Cséfalvay Pál*: Ipolyi Arnold a műgyűjtő. In: Ipolyi Arnold emlékkönyv. Halálának századik évfordulója alkalmából az esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga. Szerk.: Cséfalvay Pál–Ugrin Emese. Bp., 1989. 114. 36. kép

14 *Ipolyi Arnold*: Műipari tanulmányok. II. A magyar és erdélyi zománcz. In: *Uő*: Műtörténeti tanulmányok. Ipolyi Arnold kisebb munkái IV. Bp., 1887. 431–432.

15 *Ipolyi Arnold*: Műtörténeti tanulmány különös tekintettel a magyar ötvös- és zománczműre. In: *Uő*: Műtörténeti tanulmányok. Ipolyi Arnold kisebb munkái IV. Bp., 1887. 533.

zőképpen méltatta Egger Dávid kiállított ötvösműveit: „Egger Dávid az antik ötvösség mintájára dolgozik, csupán ezidén tett kivételt azzal, hogy mint a vörösvágási opálbányák bérlője, az opálszilánkokat nagyon ügyesen felhasználta tűkre és borche-okra.”¹⁶ Egger Dávid egyik jelentős ötvösműve, egy opál- és drágakövekkel gazdagon díszített, zománcműves szenteltvíztartó az Iparművészeti Múzeum tulajdona.¹⁷ Kiemelkedő alkotásai közé tartozik egy ékszerkészlet is, amelyet a főváros Rudolf koronaherceggel kötött házassága alkalmával Stefánia belga hercegnő számára nászajándékként készített 1881-ben. A zománcberakással, briliánsokkal, rubinokkal, opálkövekkel gazdagon díszített arany ékszerkészlet fülbevalókból, nyakláncból, övből, kapcsokból, tűkből áll. Őrzési helye a bécsi Schatzkammer. Megformálására mintául szolgált a Nemzeti Múzeum két középkori műtárgya, Szapolyai Izabella királynő nyakláncja és másfaja.¹⁸

A két ötvösművész Egger fivért, Dávidot és Henriket a művészettörténet is a dualizmus korának jelentős ötvösművészei között tartja számon. Németh Lajos tevékenységükről a következő véleményt formálta meg: „A historizáló iparművészetnek a kilencvenes években erős ágai közé tartozott a fémművesség. A nyolcvanas években is működő Egger testvérek és a Bochruch cég tervei említhetők. ... Az ékszerművességben Egger Henrik opálékszerei értek el jó szakmai színvonalat, aki az antik formák követője volt.”¹⁹ Marosi Ernő az Egger testvérek szerepét az erdélyi email megújításában emelte ki.²⁰

A régiségkereskedő volta, ötvösművész tevékenysége mellett Egger Dávid aktívan részt vett a régészeti, iparművészeti egyesületek életében. Már az 1850-es években több ízben adott hírt a bécsi k. und k. Münz- und Antiken-Cabinet számára Óbudán előkerült római sírkövekről, leletekről, bronzkori urnasírokról.²¹ 1879-ben az Országos Régészeti és Embertani Társulat taggá választotta,²² alapító és választmányi tagja volt a Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter által 1885-ben létrehozott Magyar Iparművészeti Társulatnak.²³ Részt vett az 1876-ban Pesten megrendezett nemzetközi embertani és ősrégészeti kongresszuson,²⁴ 114 darab különböző korú aranytárgyat mutatott be az 1884. évi magyar történeti ötvösmű-kiállításán.²⁵ Rendszeres kapcsolatot ápolt a Nemzeti

16 Szalay Imre: A művészi ipar az országos tárlaton. Művészi Ipar 1. (1885–1886) 143.

17 Az iparművészet könyve. III. Szerk.: Ráth György. Bp., 1912. 323. 166. kép; Békési Éva: Neorokokó stílusú kehely a 19. század végéről az Egger testvérek műhelyéből. Ars Decorativa 16. (1997) 149. 4. kép

18 Pulszky Károly: Budapest nászajándéka. Vasárnapi Ujság 28. (1881) 20. sz. 310; Fillitz, Hermann: Katalog der weltlichen und der geistlichen Schatzkammer. Wien, 1968. 34. XI. b. 41.

19 Magyar művészet 1890–1919. Szerk.: Németh Lajos. Bp., 1981. 216., 219.

20 Marosi, Ernő: Die ungarische Kunstgeschichte und die Wiener Schule 1846–1930. Ausstellung, Collegium Hungaricum. Wien, 1983. 55.

21 Seidl, Johann Gabriel: Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie. Wien, 1856. 295–296.

22 Archeologiai Értesítő régi folyam 13. (1879) 128.

23 Művészi Ipar 1. (1885–1886) 184.

24 Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques, compte-rendu de la huitième session, Budapest 1876. Bp., 1877. I. XXVI.

25 A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma. Bp., 1884. VI.

Múzeum Régiségtárának igazgatójával, Hampel Józseffel. Erről többek között Hampel Józsefnek azon megjegyzései tanúskodnak, amelyek szerint Egger Dávid régiségárusnál régészeti leleteket tekintett meg.²⁶

A régiségkereskedő cég másik tulajdonosa, Egger Henrik vezette a bécsi üzletet. Pályáját ötvösmesterként kezdte, majd jelentős műgyűjteményt hozott létre. 1914-ben bekövetkezett halála után gyűjteményét örökösaitől az Iparművészeti Múzeum kedvező, „ajándékaron” vásárolta meg, amelyet ott évtizedekig az úgynevezett Egger szobában őrizték, mutatták be.²⁷ Kiemelkedő darabjai az Iparművészeti Múzeum Gyűjtők és kincsek című, 2006-ban megnyílt tárlatán szerepelnek. A mintegy félszáz műtárgyat tartalmazó gyűjteményen kívül 14 olyan historizáló ötvösművet ajándékozott Egger Henrik a múzeumnak, amelyek a bécsi Egger műhelyben készültek. 1992-ben a 19. század második fele, a historizmus és eklektika ötvösművészeti stílusát tükröző műtárgyak tárlatán az Egger testvérek műhelyében készített mestermunkákat mind kiállították.²⁸

Az Egger és társa régiségkereskedő cég harmadik tulajdonostársa, Egger Sámuel a Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak volt tagja. Két fivérével Dáviddal és Henrikkel együtt részt vett az 1876-os nemzetközi régészeti kongresszuson, s az ott rendezett kiállításon bemutatta gyűjteményének 18 darab jellegzetes őskori bronztárgyát.²⁹ Az 1884. évi magyar történeti ötvösmű tárlaton hat aranytárgyat állított ki.³⁰ A gyarapodási naplók bejegyzései szerint a legtöbb értékes műtárgyat ő adta el a Nemzeti Múzeumnak. Ortway Tivadarnak a régiséggyűjtemény 1874-es állapotát ismertető cikkében közzétett adat szerint az Egger cégtől 16 darab arany- és ezüst tárgyat vettek, összesen 4570 forintért.³¹ Ez akkor igen komoly összegnek számított. Arról, hogy Egger Sámuel tekintélyes régiségkereskedő volt az egykori Pesten, tanúskodik egy, a képzőművészeti társulat 1867. évi régiségkiállításáról szóló híradás, amelyben olyan neves kiállítók között szerepelt neve, mint gr. Andrassy Manó, Ráth György, Pulszky Ferenc, gr. Zichy Jenő.³²

Az Egger testvérek ékszer, érem és régiségkereskedő cég tulajdonosai között még szereplő Egger Dávid fia, Gyula kevésbé volt ismert. A korabeli irodalmi adatok megemlítik, hogy 1879-ben az Országos Régészeti és Embertani Társulat taggá választotta

26 *Hampel József*: Magyarhoni régészeti leletek repertórium. Második közlemény. *Archeologiai Közlemények* 13. (1879) 2. füzet 45., 52.

27 *Layer Károly*: Az Egger szoba. In: *Uő*: Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum gyűjteményeinek leíró lajstroma műtörténeti magyarázatokkal. Bp., 1927. 59.; *Az Iparművészeti Múzeum Egger szobája*. *Magyar Iparművészet* 27. (1924) 40.

28 *Historizmus és eklektika. I–II. Kiállítás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeiből*. Szerk.: Vadas József–Vadászi Erzsébet. Bp., 1992. Kat. 359., 374–376., 385–492., 513.

29 *Congrès international i. m. XXVI.*; *Hampel József*: Collection de M. Egger Samu á Budapest. In: *Uő*: Catalogue de l'exposition préhistorique des musées de province et des collections particulières de la Hongrie. Bp., 1876. 89.

30 *A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma. i. m. VI.*

31 *Ortway Tivadar*: A Magyar Nemzeti Múzeum érem és régiséggyűjteménye 1874-ben. *Archeologiai Közlemények* 10. (1876) 112.

32 *A képső-művészeti társulat régiségkiállítása*. *Vasárnapi Ujság* 14. (1867) 13. sz. 151.

3. kép

Vétel az Egger régiségkereskedéstől: Bronzkori aranykincs, Nagyberki, Berki-puszta (Fotó: Dabasi András)

Egger Gyula bölcsészhallgatót, 1887-ben pedig az Iparművészeti Társulat rendes tagja lett.³³ 1889-től Egger Béla (Bernhard) elektrotechnikai cégének beltagjaként tevékenykedett.

A Nemzeti Múzeum Régiségtárának és az Egger testvérek vállalkozás több évtizedig tartó kapcsolatának története 1859-ben vette kezdetét. A leltárkönyvi bejegyzés szerint ekkor az Egger kereskedés küldeményeként egy cserépedényt kapott a Tár, amelyet Esztergom-Királyföldön találtak.³⁴ A kapcsolat azonban csak 1870-től vált rendszeressé. Ebben az évben Egger Samu 22 darab római és népvándorlaskori bronztárgyat ajándékozott, majd még ugyancsak ebben az évben három esetben vásárolt tőle a Régiségtár különböző korú ékszereket, s más régi tárgyat.³⁵

33 Archeologiai Értesítő régi folyam 13. (1879) 208.; Művészi Ipar 2. (1887) 13.

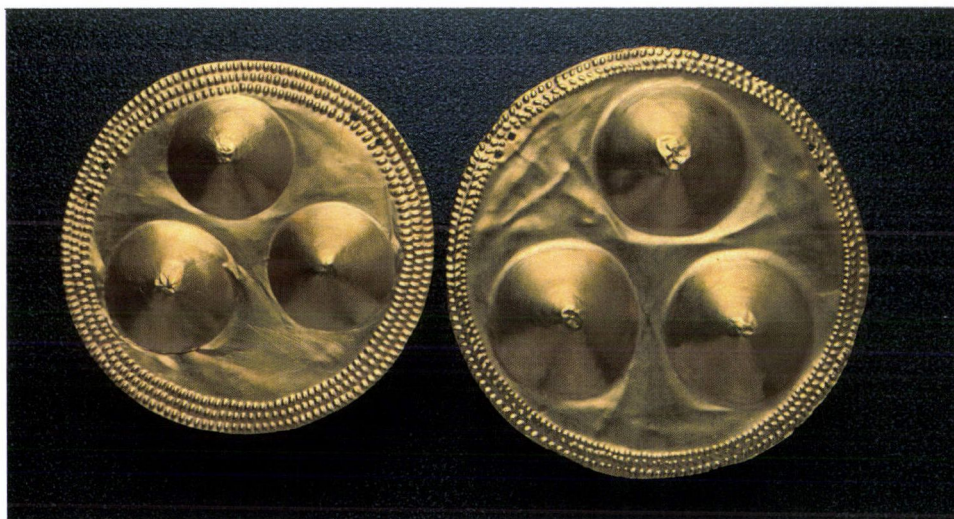
34 Ltsz.: 34.1859, elveszett.

35 Pl. őskori rézvésső: *Patay, Pál*: Kupferzeitliche Meißel, Beile und Äxte in Ungarn. München, 1984. 49. Kat. 201. Prähistorische Bronzefunde Abt. IX. Bd. 15.; avar bronz szíjvég: *Csallány, Dezső*: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Schrifttum und Fundorte. Bp., 1956. 130.

4. kép

Vétel az Egger régiségkereskedéstől: Frank Bálint aranyozott ezüst kupája, 1697. (Fotó: Dabasi András)

5. kép

Vétel az Egger régiségkereskedéstől: Rézkori aranykorongok, Tenja-Orlovinja (Fotó: Dabasi András)

Az 1871. évben megvásárolt régiségek közül jelentős értékkel bír a Somogy megyei Nagyberki mellett fekvő Berki pusztán előkerült, középső bronzkori, a Kr. e. 16. századból származó arany kincslelet, amely kilenc darab csónak alakú, tömör hajkarikát tartalmaz.³⁶ (3. kép)

A következő évben négy alkalommal 66 darab muzeális értékű tárgy, érme volt a Régiségtár szerzeménye az Egger cégtől. Külön említésre méltó közülük egy középkori bronz gyertyatartó, valamint egy emailos berakással díszített római bronzgomb és két bronz avar szíjvég.³⁷

Az 1874-ben megvásárolt tárgyak között kiemelkedő értékű műtárgy az egyik legjelentősebb erdélyi ötvösművész, Hahn Sebestyén 1697-ben készített alkotása, egy ezüst aranyozott fedeles kupa. A kupa testén három domborított jelenet, fedelén lovas vitéz, s három gyermek figurája van. Alján szerepel a mester, Sebastian Hahn neve. A fedő belső oldalára vésték fel a megrendelő nevét: Valentinus Franck de Frankenstein.³⁸ (4. kép) Ugyanebben az évben szerzett meg a Régiségtár egy középkori bronz kereszt-

36 A Magyar Nemzeti Múzeum őskori aranykincsei. Főszerk.: Kovács Tibor–Raczky Pál. Bp., 2000. 120. Kat. 19.

37 Lovag, Zsuzsa: Mittelalterliche Bronzegegenstände des Ungarischen Nationalmuseums. Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archaeologica III. Bp., 1999. 72. Kat. 179.; B. Bónis Éva–Sellye Ibolya: Római kori email munkák. Bp., 1988. 70.; Csallány, D. i. m. 130.

38 Mihalik, Sándor: Der Goldschmied Sebastian Hahn (1645–1717). Acta Historiae Artium 16. (1970) 149.; A Magyar Nemzeti Múzeum történeti kiállításának vezetője. 2. XI–XVII. század. Főszerk.: Kovács Tibor. Bp., 1996. 73. 63. kép; Gerelyes Ibolya: Az Ötvösgyűjtemény. In: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Szerk.: Pintér János. Bp., 2002. 203.

6. kép
Vétel az Egger
régiségkereskedéstől:
Rézkori arany
ékszerek
(Fotó: Dabasi András)

töredéket,³⁹ egy II. Maximilianus császár portréját ábrázoló, 1566-ból származó ezüstérmét, Schwendi Lázár 1566-ban készült aranyozott ezüst érmét, Miksa főhercegnek egy 1612-es ezüst emlékérmét.⁴⁰

Az Egger cégtől 1875-ben és 1876-ban megvásárolt, ajándékként kapott tárgyak között főleg érmek vannak.⁴¹ Az 1877. évi vételben egy rézkori, három kerek dudorral díszített aranykorong feltétlenül külön említést érdemel.⁴² Ezt a horvátországi, Eszékhez közel fekvő Tenja-Orlovinja pusztán találták 1863-ban öt hasonló arany mellkoronggal együtt. Közülük többet az Egger cég szerzett meg. Egyet a Nemzeti Múzeumnak, egyet

³⁹ Lovag, Zs. i. m. 24. Kat. 9.

⁴⁰ Magyar Nemzeti Múzeum. Főszerk.: Fodor István. Bp., 1992. 152. 385. kép; Pallos Lajos: Az Éremtár. In: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Szerk.: Pintér János. Bp., 2002. 235.

⁴¹ Archeologiai Értesítő régi folyam 12. (1878) 78. (1849-es magyarországi hadjárat résztvevőnek orosz ezüst emlékérme); Uo. 121. (II. Lajos magyar király emlékérme)

⁴² A Magyar Nemzeti Múzeum őskori aranykincsei. i. m. 31. 11. kép

Ráth Györgynek, egyet pedig Kárász Géza szegedi gyűjtőnek adtak el. 1871-ben Ráth György a saját példányát eladta a Régiségtárnak, 1877-ben pedig az Egger cég megőrizte darabot vette meg a Nemzeti Múzeum. (5. kép) Az aranykincs az őskori aranyművesség kezdeti szakaszának, a Kr. e. 4. évezred első felének ritka emléke.⁴³

Az 1877. évben egy másik, egyedülálló őskori ékszert is megszerzett az Egger cég közvetítésével a Nemzeti Múzeum. Ez egy aranyhuzalból megformált aranyfibula.⁴⁴ Hasonló, nyolcas alakokra megformált testű bronzfibula több is található a későbronzkori, a Kr. e. 12–11. századi ékszerek között, de aranyból csak ez az egy darab készült.

Az igen ritka, rézkori aranyékszerek számát gyarapította három karika alakú csüngő és két tű, amelyeket egy évvel később adott el az Egger testvérek régiségkereskedése. Lelőhelyükről sajnos nem maradt fent adat, feltehetőleg azonban sírból kerülhettek a napvilágra.⁴⁵ (6. kép) Ugyancsak ekkor megvásárolt későbronzkori aranyékszerek közé tartozik az erdélyi Bányhegyen talált arany karperec. Kora a Kr. e. 12. század.⁴⁶

1878-ban a magyar honfoglaláskor emlékanyagát négy aranyozott ezüst szivalakú övverettel gyarapította Egger Sámuel ajándéka. Ezek sírleletek, de lelőhelyük ismeretlen.⁴⁷ A későbronzkori bronzfegyverek számának növekedését egy tömör markolatú kard,⁴⁸ s egy lándzsahegy jelentette.

1879-ben és az 1880-as évek első felében csak néhány tárgyat vett a Régiségtár az Egger testvérek régiségkereskedésétől. Közöttük egy, az erdélyi Máramaros megyében talált arany karperecekből álló kincs a legértékesebb. Ennek kora a Kr. e. 12. század.⁴⁹ Jelentős őskori emlékeket képvisel két bronztárgykból álló lelet is. Az elsőt a Tiszaszentimrén talált bronzkincs alkotja. Ebben a Kr. e. 10–9. századból származó kincsben tokos balták, lándzsahegyek, sarlók, karperecek vannak, összesen ötven darab.⁵⁰ A második nagyobb tételt a Graffenried gyűjteményének egy része alkotja. A gyűjtő, báró Graffenried-Burgenstein Emmanuel osztrák kapitány Budafokon telepedett le, s hozott létre az 1860–1870-es években egy, főleg őskori bronztárgykból álló gyűjteményt.⁵¹ Halála után a gyűjteményt Egger Samu vásárolta meg. A Régiségtárnak 1883-

43 A Magyar Nemzeti Múzeum őskori aranykincsei. i. m. 17–18.

44 Treasures of the Hungarian Bronze Age. Catalogue to the Temporary Exhibition of the Hungarian National Museum September 20–December 31, 1994. Ed.: Kovács, Tibor. Bp., 1994. 92. Pl. 34.

45 A Magyar Nemzeti Múzeum őskori aranykincsei. i. m. 26. 8. kép

46 Archeologiai Értesítő régi folyam 12. (1878) 225.; *Mozsolics, Amália*: Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi. Bp., 1973. 190. Abb. Taf. 95. 2.

47 *Hampel, Joseph*: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I–III. Braunschweig, 1905. II. 614., III. 412. t. C. 1–4.

48 *Kemenzsei, Tibor*: Die Schwerter in Ungarn. II. Stuttgart, 1991. Tafel 32. No. 136. Prähistorische Bronzefunde Abt. IV. Bd. 9.

49 *Hampel József*: Máramaros megyei aranylelet. Archeologiai Értesítő régi folyam 14. (1880) 29–32.; *Mozsolics, A.* i. m. 198.

50 *Hampel József*: A bronzkor emlékei Magyarhonban. I–III. Bp., 1886. I. 172–173. t.

51 *Kenner, Friedrich*: Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie (1856–1858). Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 24. (1860) 362–375.

ban továbbított részen túl megmaradt több darabot az 1891. évi londoni aukción adták el.⁵² Ebből a gyűjteményből szerezte meg a Régiségtár az egyik legnagyobb későbronzkori, Kr. e. 10. századi bronzkincsből hat kardot. Az eredetileg 1858-ban Hajdúböszörményben napvilágra került bronzkincsből már korábban is megkapott a Régiségtár több bronzedényt, kardot.⁵³ A megvett tárgyak között van egy Felsődobozán talált, a Kr. e. 12. századból származó bronzkincs is.⁵⁴

A magyarországi ötvösmunkákat 1884-ben bemutató tárlaton nem csak a múzeumok, egyházak, hanem magángyűjtemények anyagát is kiállították. A harmadik legnagyobb számú ötvösművel Egger Dávid szerepelt, összesen 114 darabbal. Fivérei, Henrik és Sámuel csupán három illetve hat aranytárgyat mutattak be ezen a tárlaton. A kiállítás témájának megfelelően őskori, római, népvándorláskori aranyékszerek is helyet kaptak. A Nemzeti Múzeum később több tárgyat is megszerzett ezek közül.⁵⁵

Rómer Flóris 1868-ban közölt egy cikket az *Archaeologiai Közleményekben* Egger Dávidnak a párizsi világkiállításon bemutatott ezüst lemezeiről. Ebben két nagyméretű, gazdag geometrikus vésett vonalmintával, trébelt domború motívumokkal díszített övlemezt írt le, amelyekre a Duna–Tisza összefolyásánál fekvő Titelen bukkantak. Az együtt előkerült négy ilyen ezüstöv közül kettőt a Louvre vásárolt meg, a másik kettőt már 1868-ban a Nemzeti Múzeumnak ajánlották fel. Akkor Rómer Flóris a Tudományos Akadémián mutatta be az egyedülálló ötvösremekeket, de a Nemzeti Múzeum nem tudta megfizetni a kért magas vételárat. A megvételre végül is csak Egger Dávid halála után került sor. Az ezüstövek a Kr. e. 5–4. századi ÉNy-balkáni illír ötvösművészet remekművű alkotásai. (7. kép)⁵⁶

Egger Samuel halála után gyűjteményét 1891-ben Londonban a Sotheby's aukciós cégnél árverezték el. Ezen az aukción a Nemzeti Múzeum is több tételt vásárolt meg. Az így megszerzett műtárgyak⁵⁷ egyike az Erdély DK-i részén, Nagyszeben központú Királyföldön előkerült ezüst fülbevalókból, gyöngyökből álló honfoglaláskori kincslelet.⁵⁸ A megvett leletek között van egy ezüst karperecpár, valamint több üveggyöngy, amelyek a Kr. u. 2–4. századi szarmata kor emlékei. Szintén az Egger cég adott el Kárász Géza szegedi gyűjtőnek három hun kori arany övcsatot, amelyeket végül 1893-ban vett meg a Nemzeti Múzeum. A negyedik, szegedi lelőhelyű, gránátkövekkel díszí-

52 *Catalogue of the Important Collection of Bronze Arms and Implements, and Ornaments in Gold, Silver and Bronze, formed by the Late Dr. S. Egger, of Vienna ... which will be sold by auction by Messrs. Sotheby, Wilkinson and Hodge. London, 1891.*

53 *Mozsolics, Amália: Bronzefunde aus Ungarn. Kiel, 2000. 43–46. 30–35. t.*

54 *Mozsolics, A. Bronze- und Goldfunde i. m. 134–135.*

55 A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma. i. m.

56 *Rómer Flóris: Egger Dávid Párizsban kiállított ezüst lemezei. Archeologiai Közlemények 7. (1868) 158–161.; Vasárnapi Ujság 15. (1868) 17. sz. 204.*

57 *Hampel József: A n. múzeumi régiségosztály gyarapodása 1891-ben. (Januáriustól Szeptember végéig.). Archeologiai Értesítő 11. (1891) 448–450.*

58 *Mesterházy Károly: A királyföldi kincs és kapcsolatai. In: A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Szerk.: Wolf Mária és Révész László. Miskolc, 1996. 57–64.; „Őseinket felhozád...”. A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Szerk.: Fodor István. Bp., 1996. 239.*

7. kép

Vétel az Egger régiségkereskedéstől: Ezüst övlemezek,
Kr. e. 5. század, Titel (Fotó: Dabasi András)

tett arany hun övcsat több magángyűjtő után a Metropolitan Múzeum gyűjteményét gyarapítja.⁵⁹

Az Egger régiségkereskedés utoljára 1898-ban adott el a Nemzeti Múzeum Régisegtárának nagy értékű műtárgyakat, a Komárom megyei Ászáron szántás közben, 1884-ben a felszínre került római kori ezüstkincset. A kincset Egger Dávid szerezte meg, de nem ajánlotta fel vételre, hanem birtokában tartotta. 1897-ben történt halála után vásárolhatta meg azt a Régisegtár. (8. kép) A kincset első tudományos értékelését Hampel József adta közre.⁶⁰ Az ezüst karpereceket, fibulát, csatot, láncot, csüngőt és bronzedényeket tartalmazó kincs legértékesebb darabja az Atta nevű római katona bronzlapra vésett, a katonaságtól elbocsájtó okmánya. Ennek dátuma a Kr. u. 148. év.

A történeti, régészeti műtárgyak mellett több ízben szerzett meg a Nemzeti Múzeum érmetek, régi pénzeket az Egger régiségkereskedéstől. A korábban már felsorolt szerzeményeken túl megemlítendő, hogy 1871-ben 26, 1872-ben 62, 1874-ben 8, 1875-ben 38, 1876-ban 46 darab érmet vett meg az Éremtár. Ezután 1880-ban római császárkori érmetek ajándékként,⁶¹ majd Ferenc József és Erzsébet szlavóniai látogatásának emlékérmét, Zrinyi Miklós 1533-as ezüst tallérját vételként szerezte meg a Múzeum.⁶² Az Egger cég által rendezett érem árveréseken az 1910-es évekig gyarapította gyűjteményét az Éremtár.⁶³ A jelentősebb aukciós vételek sorát 1896-ban Zichy Jakab gróf gyűjte-

59 *Diner, Josef*: Sammlung Géza v. Kárász. Catalog der Kunstgegenstände und Antiquitäten. Bp., 1890. 8. Abb. Taf. II. 4.; *Bóna István*: A hunok és nagykirályaik. Bp., 1993. 256., 262–263.

60 *Hpl. [Hampel József]*: Aszári kincs. Archeologiai Értesítő 5. (1885) 24–30.

61 Archeologiai Értesítő régi folyam 12. (1878) 78., 121.; Uo. 14. (1880) 37.

62 *Pallos L.* i. m. 235.

63 Uo. 245., 248.

8. kép

Vétel az Egger régiségkereskedéstől: Római kincslelet, Ászár (Fotó: Dabasi András)

ményének a bécsi árverése nyitotta meg. A vétel kiemelkedő darabjai: János Zsigmond két aranyforintja, II. Rákóczi György 1659-es nagybányai tallérjának kettős próbaverete, Kemény János egy kiadatlan tallérja, Apafi Mihály 1675-ös tízes aranya, II. Lipót aranyveretű denárja 1689-ből, III. Károly erdélyi hatos aranya 1759-ből. 1906 és 1912 között 3560 korona értékben 42 darab érmét vásárolt a Nemzeti Múzeum az Éremtár számára az Egger testvérek árverésein.

Gohl Ödön – aki 1895-ben lett az Érem- és Régiségtár tisztviselője – éremtári működése alatt tudatosan igyekezett pótolni az Éremtár gyűjteményeinek hiányosságait. Különösen törekedett a görög éremcsoportok fejlesztésére. Gohl véleménye az volt, hogy az országban „egyetlenegy olyan görög éremgyűjteményt lehessen találni, amely önálló tudományos kutatásokra és tanulmányokra legalább valamennyire alkalmas.” 1911-ben sikerült elérnie, hogy rendkívüli javadalomként évi 7500 koronát állítsanak be a költségvetésbe a görög gyűjtemény fejlesztésére. Ebből az összegből vásárolta meg az Éremtár az Egger Testvérek által vételre felajánlott görög érmeket: 1912-ben 47 dara-

bot 3563 korona értékben, 1914-ben 23 darabot 1741 korona értékben, 1915-ben a keretet túllépve – a rendes évi javadalom terhére is – 59 darabot 9205 korona értékben, 1916-ban 31 darabot 3952 korona értékben és 1917-ben 154 darabot 8297 korona értékben.

Gohl Ödön természetesen a magyar és erdélyi éremgyűjtemény fejlesztését sem hanyagolta el. Kiemelkedő szerzeménynek számított az Egger Testvérektől megvásárolt Bocskai István hataranyosának (1605) megvásárlása 1918-ban 3200 korona értékben. Szintén a magyar pénzgyűjteményt gyarapította a 1917-ben a Festetics-éremgyűjteményből származó kiváló darabok megvásárlása. A Festeticsek gyűjteménye a 18. századra nyúlik vissza, és az egyik legnagyobb hazai éremkollekciónak számított gazdag antik és hazai sorozataival. Különösen az erdélyi pénzekben és a magyar és erdélyi vonatkozású emlékérmekben volt páratlan. A 20. század elején a Festetics család pénz-zavarba került és az éremgyűjteményt egy darab kivételével eladták az Egger Testvéreknek 144.000 koronaért. A cég először a Nemzeti Múzeumnak ajánlott lehetőséget a vásárlásra. A múzeum két részletben összesen 100 darab, az Éremtárból addig hiányzó magyar és erdélyi pénzt szerzett meg a gyűjteményből 4970 koronaért. A vétel nagyobb része aranyforintokat tartalmazott Nagy Lajostól kezdve III. Károlyig, illetve tallérokat I. Ferdinándtól Mária Teréziáig.⁶⁴

Az Egger Testvérekkel a Nemzeti Múzeum kapcsolata ezután gyakorlatilag megszakadt. A leltárkönyvek tanúsága szerint utolsó alkalommal 1927-ben vásárolt az Éremtár – egy 34.45 grammos, tíz dukát súlyú érmet, I. Lipót tallérját – a régiségkereskedéstől, 350 pengő értékben.

Az Egger Testvérek céget a 19. század végén Roger Antal vette át, aki ugyancsak nevezetes ötvös volt. Az ezután főleg éremkereskedést folytató cég nevét azonban az új tulajdonos megőrizte egészen az 1910-es évekig. Az Egger fivérek közül Heinrich az Iparművészeti Múzeummal ápolta kapcsolatokat, majd halála után gyűjteményét az Iparművészeti Múzeum szerezte meg.

A Nemzeti Múzeum nem az egyetlen vásárlója volt az Egger régiségkereskedés közvetítette műtárgyaknak. Bécsi üzlete a k. und k. Münz- und Antiken-Cabinetnek is adott el régiségeket. Több régészeti leletet vásárolt tőle a szegedi földbirtokos, Kárász Géza műgyűjtő,⁶⁵ valamint Ráth György jogász, műgyűjtő, az Iparművészeti Múzeum 1881–1896 közötti főigazgatója. Ráth Györgyhez főleg különféle ékszerek, ezüst és zománcozott ötvösművek kerültek ezen az úton, közöttük nemcsak antik darabok, hanem az Egger műhely alkotásai is. Az 1890-es évektől Ráth György főleg érmekeket gyűjtött. Gyűjteményének több kitűnő darabját, jeles német és itáliai mesterek műveit az Egger fivérektől szerezte meg, amelyeket ma már a Nemzeti Múzeum Éremtárában őriznek.⁶⁶

64 Bertók Krisztina–Tóth Csaba: Adatok a keszthelyi Festetics-éremgyűjtemény történetéhez. Numizmatikai Közlöny 96–97. (1997–1998) 129–148.; Pallos L. i. m. 248.

65 Diner, J. i. m. 5. Abb. Taf. I. 1., 2., 5.

66 Horváth Hilda: Egy műgyűjtemény metamorfozisa. Ráth György műtárgy-vásárlásai – különös tekintettel iparművészeti kollekcójára. In: Egy magyar polgár. Ráth György és munkássága. Szerk.: Horváth Hilda. Bp., 2006. 76.

Az Egger fivérek régiségkereskedése nem az arisztokrácia, hanem a múzeumok, vagyonos polgárok számára gyűjtött, s adott el történeti értékű régiségeket. Tevékenysége egyik forrását a 19. század második felében az ipari, mezőgazdasági fejlődés megkövetelte földmunkák során napvilágra került emlékek, valamint értékes régi érmék, pénzek alkották. Az így megszerzett gyűjteményanyagban számos olyan tárgy található, amelyek egyedülálló emlékei a magyar föld, nemzet történetének, s amelyek az Egger műkereskedelem közvetítése nélkül múzeumba nem juthattak volna. Ezek nem csak fontos forrásanyagot nyújtottak a múlt megismeréséhez, hanem a Nemzeti Múzeum kiállításai számára is elsőrendű műtárgyakat szolgáltattak.

*DIE BEZIEHUNG DER ANTIQUITÄTENHANDLUNG EGGER
ZUM UNGARISCHEN NATIONALMUSEUM
IN DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN MONARCHIE*

Zusammenfassung

Dank der Entwicklung der Wirtschaft und des Handels in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts wurde die Sammlung von Antiquitäten auch für das wohlhabend gewordene Bürgertum möglich. Um den anwachsenden Nachfragen gerecht zu werden, wurden in Pest (heute zu Budapest) mehrere Antiquitätenläden eröffnet, von denen sogar mehrere gute Kontakte mit dem Ungarischen Nationalmuseum knüpften.

Die Besitzer der bedeutendsten Antiquitätenhandlung in Pest waren die Brüder Egger, namens Dávid, Henrik (Heinrich) und Sámuel. Im Jahre 1856 eröffneten Dávid, Henrik und Sámuel Egger einen Münzen- und Antiquitätenladen in Wien, Opernring 7. Im Jahre 1867 hatten sie auch einen anderen Laden, Herrngasse 5, dann vom Jahre 1879 an unter dem Namen S. Egger & Comp., Kohlmarkt 8. Zwischen 1888 und 1890 hatten die Brüder Egger in der Augustiner Str. 8 einen Antiquitätenladen. Laut seiner Anzeigen im Vasárnapi Ujság (Sonntagsblatt) eröffnete Sámuel Egger im Jahre 1857 in Pest (Al-országút/Untere Landstraße Nr. 18; heute Múzeum körút/Museumsring) einen Laden für alte Münzen- und Antiquitäten. (Abb. 1.) Dann mietete er weitere Läden für sein Antiquitätengeschäft in der Dorottya Str. unter Nr. 11, bzw. von der Mitte des Jahres 1866 an im Llyod-Gebäude, Dorottya Str. 14. (Abb. 2.)

Die Mitglieder der in Pest (heute Budapest) 1889 unter dem Namen Egger Testvérek, bzw. Brüder Egger eingetragenen Firma, offenen Handelsgesellschaft waren Dávid, Henrik und Gyula Egger. Als wichtiges Mitglied der Familie galt auch Béla Egger (Bernhard [Buda, 1831–Wien, 1910]), der eine bedeutende Persönlichkeit der Elektrotechnik-Industrie der Monarchie, Fabrikhaber war. Die Gebrüder Egger waren zwischen 1869 und 1896 auch an der Miete des Opal-Bergwerks von Dubnik bei Vörösvágás-Eperjes im Komitat Sáros interessiert.

Der Antiquitätenhändler Dávid Egger (1832–1897) gilt auch als einer der bedeutenden Schöpfer der ungarischen Toreutik der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Mehrere seiner Werke werden im Kunstgewerbemuseum in Budapest, sowie in der Schatzkammer in Wien aufbewahrt. Er nahm auch an der Tätigkeit von ungarischen

Vereinen für Archäologie, Kunstgewerbe aktiv teil. Der andere Inhaber der Firma Egger & Comp., Sámuel Egger war ebenfalls eine bekannte Persönlichkeit des Antiquitätenhandels im damaligen Pest. Henrik Egger schuf durch seine Sammeltätigkeit eine bedeutende Antiquitätensammlung. Nach seinem Tode 1914 kaufte das Kunstgewerbemuseum seine Sammlung von den Erben an. Gyula Egger, der Sohn von Dávid Egger war weniger bekannt, aber auch er war Mitglied von archäologischen und kunstgewerblichen Vereinen.

Die mehrere Jahrzehnte andauernde Beziehungen zwischen dem Antiquitätenkabinett des Ungarischen Nationalmuseums und dem Unternehmen der Brüder Egger wurden von 1870 an intensiver. In den 1870er Jahren erwarb das Museum von der Firma Egger bedeutende Antiquitäten, Münzen, wie z. B. den in Berkipuszta (Komitat Somogy) zum Vorschein gekommenen Goldschatzfund aus dem 16. Jahrhundert v. Chr. (Abb. 3.). Ein besonders wertvolles Stück ist der vergoldete Deckelkrug aus Silber von einem der bedeutendsten siebenbürgischen Toreuten, Sebastian Hahn 1697 angefertigt (Abb. 4.). Erwähnenswert sind auch zwei aus dem 4. Jahrtausend v. Chr. stammende kupferzeitliche Goldscheiben, in der Tenja-Orlovinja-Puszta (Kroatien) aufgefunden wurden (Abb. 5.), eine Goldfibel aus dem 12.–11. Jahrhundert v. Chr., sowie kupferzeitliche Goldschmuckstücke (Abb. 6.) und ein bronzezeitlicher, am Fundort Bárányhegy in Siebenbürgen gefundener goldener Armreif. Sámuel Egger schenkte dem Museum vier vergoldete, herzförmige Gürtelbeschläge aus Silber, womit er die Sammlung der Fundstücke der ungarischen Landnahmezeit des Museums bereicherte.

Ende der 1870er und in der ersten Hälfte der 1880er Jahre kaufte das Antiquitätenkabinett des Museums mehrere Fundstücke von der Antiquitätenhandlung der Brüder Egger (bronzezeitliches Schwert, Lanzenspitze, Goldschatz vom Komitat Máramaros, drei spätbronzezeitliche Bronzeschätze). 1884 wurde eine Ausstellung aus den Werken ungarländischer Toreuten organisiert, in der Ausstellung zeigten die Brüder Egger 120 Artefakte, später erwarb das Ungarische Nationalmuseum mehrere Stücke davon. Dávid Egger stellte 1866 in der Weltausstellung in Paris die in Titel zum Vorschein gekommenen silbernen Gürtelbleche aus. Es gelang dem Antiquitätenkabinett erst 1897, diese Stücke anzukaufen. Diese Gürtelbleche aus dem 5.–4. Jahrhundert v. Chr. sind prachtvolle Werke der illyrischen Toreutik auf dem Nordwestbalkan (Abb. 7.). Nach dem Tode von Samuel Egger wurde seine Sammlung im Jahre 1891 in London bei Sotheby's versteigert, auch das Ungarische Nationalmuseum kaufte mehrere Versteigerungsposten an (landnahmezeitlichen Grabfund von Királyföld in Siebenbürgen, drei hunnische Goldschnallen).

Die Antiquitätenhandlung Egger verkaufte zum letzten Mal im Jahre 1898 Antiquitäten von hohem Wert dem Ungarischen Nationalmuseum, und zwar den in Ászár (Komitat Komárom) bei Ackerbestellung zum Vorschein gekommenen römerzeitlichen Silberschatzfund (Abb. 8.). Neben Objekten von archäologischem, historischem Wert erwarb das Ungarische Nationalmuseum auch alte Münzen von der Antiquitätenhandlung Egger.

Fisli Éva

SZAVAK KŐBE VÉSVE
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ
BUDAPESTI EMLÉKTÁBLÁIRÓL*

„A tér ellentétes reprezentációknak, az emberi cselekvéseket irányító nagy gondolkodási rendszerek töredékeinek tárgya. A tér konfliktusok tétje, olyan hely, ahol a stratégiák kialakulnak, amelyet sokféle praxis jelöl. Tehát minden időpillanatban számos kölcsönhatás eredménye.”¹

Míg az 1993-ban megvalósult Szoborpark sikerrel mutatja be az államszocialista korszak bukása után „értelmetlenné és jelentésnélkülivé vált”² emlékműveket, s az emlékezethelyekről is számos tanulmány és feldolgozás³ született, a háború után felavatott, majd a kilencvenes években részben elmozdított, részben átalakított emléktáblákról ez ideig kevesebb szó esett. Pedig az épületek falán e táblák hiánya épp annyira beszédes, mint korábbi jelenlétük.

Ebben a dolgozatban a második világháború budapesti emléktábláinak sorsát vizsgálom; egyebek közt felhasználva a Magyar Nemzeti Múzeum (továbbiakban MNM) Történeti Fényképtárában található fotókat. Nem célom a táblák és a hozzájuk kötődő gyakorlatok monografikus feldolgozása, csupán szerettem volna felvillantani egy gazdag forráscsoport néhány jellegzetes aspektusát.

Idő és tér pecsétje. Az emléktábla mint tárgy és szöveg

Az emléktábla történeti előzményeként lexikonjaink rendre az epitáfiumot jelölik meg, azaz a középkori templomokban fellelhető, többnyire feliratos sírkőlapokat, a halottak emlékére készített, diszes keretű vagy domborműves, szöveges táblákat. Ezeknek az epitáfiumoknak a vizsgálata hagyományosan a művészet- és építészettörténet, illetve a felirattan körébe tartozik. A 20. században tömegessé váló, nem kis részben lakóházak falaira helyezett emléktáblák azonban többnyire nem tekinthetők művészi alkotásnak; s nem is annyira tárgyként mint szöveggént tarthatnak számot érdeklődésre.

* Jelen szöveg a Hajnal István Kör konferenciáján (Alsólendva, 2005. augusztus) és az *Association for the Study of Ethnicity and Nationalism* (ASEN) 16., *Nations and their Pasts: Representing the Past, Building the Future* című konferenciáján (London School of Economics, London, 2006. március) tartott előadásaim átirat változata. Itt köszönöm meg Vörös Boldizsár és Pótó János kritikus észrevételeit.

1 *Lepetit, Bernard: Tér és történelem.* In: *Tér és történelem.* Szerk.: Benda Gyula–Szekeres András. Bp., 2002. 72. Takács Ádám fordítása.

2 *Apor Péter: Az „emberarcú szocializmus”: Szoborpark.* Szoc.reál 8. (2003.augusztus) 20.

3 Így pl.: *Pótó János: Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika.* Bp., 2003.

„TÖRTÉNELMI TÉNY, HOGY A SZORONGATOTT MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG
FORRADALMI ERŐI 1956 NOVEMBER 4–ÉN INNEN HIRDETTÉK MEG AZ
ELLENTÁMADÁST A SZOCIALISTA MAGYARORSZÁG GYŐZELMÉÉRT”

/KÁDÁR JÁNOS/

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁS PÁRT UJJÁLAKULÁSA ÉS A
FORRADALMI MUNKÁS-PARASZT KORMÁNY MEGALAKULÁSÁNAK EMLÉKÉRE.

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁS PÁRT
SZOLNOK MEGYEI BIZOTTSÁGA

SZOLNOK MEGYE
TANÁCSA

1. kép

Egy látványos példa Szolnokról, é. n. (Fotó: Ismeretlen fényképező)

A politikai emléktábla illékony műfaj. Sorsa kivédhetetlenül a köztéri politikai emlékművekre is váró gyors elévülés. Méreténél és jellegénél fogva azonban sérülékenyebb, mint a szobrok. Ám még a legegyszerűbb emléktábla is túlmutat önmagán, amikor kimetsz a térből egy darabot, hiszen megjelöli – s az idő pecsétjét nyomva rá –, fel is függeszti az adott helyet annak köznapi státusza alól. Az emléktábla ugyanakkor nem külön térképző,⁴ mint az egyébként magyarázó és/vagy emlékező felirattal ugyancsak megjelölt emlékművek. Az emléktábla pusztán valamihez képest, valamihez járulva létezik. Általában egy épületrészhez vagy épülethez simul, s a ház privát történetére úgy nyit ablakot, hogy annak csupán egyetlen apró darabját emeli ki (többnyire azt, hogy ki lakott/született/halt/fordult meg meg *éppen ott*); így a kimetszett teret szimbolikus jelentéssel ruházza fel. E jelentés rögzítésének igénye az emléktábla-állítók legfontosabb mozgatórugója.

A politikai emléktáblák, mindig valamilyen értékrendhez kötődnek, s nem csupán megjelölnek, kimetszenek egy teret, hanem *eseményesítenek* is, egy történeti elbeszélés

4 Míg „A szoborállítások terek kialakítását, térrendezéseket tesznek szükségessé”. Nagy Illdikó: Az emlékműszobrászat kezdetei Budapesten. Szobrok és szobrászok. Budapesti Negyed 9. (2001) 2–3. sz. 200.

lényeges epizódjainak és főszereplőinek nevesítésével.⁵ Felirataik nem cizellált kijelentések, pusztán tömör minősítések; egy-egy szereplő vagy történeti pillanatot megjelöltek hely rövid esszenciái – legalábbis amint azt a megrendelő elképzelte. (1. kép)

Az emléktábla felavatását követően hozzászürkül a házfalakhoz, s csak évfordulók alkalmával kerül újra a figyelem középpontjába. A rendszeres megemlékezés, a koszorúzás, az emléktábla jelölte szereplő vagy esemény fontosságának „ismétlődő tudatosítása” azt jelzi, hogy a politikai szféra változatlanul igényt formál a tábla kifejezte legitimációra.⁶ Amikor ez az igény megszűnik, a tábla és az általa kijelölt tér elveszti jelentőségét, s – akár nagy testvérei, az emlékművek – üres forma, „szelíd karikatúra”⁷ lesz. Radikálisabb politikai változások idején gyakran le is kerül a falakról.

Az, hogy Budapest 1989 után elmozdított emléktáblái mégsem tűntek el nyomtalanul, részben azoknak a katalógusoknak köszönhető, amelyekben időről időre összegyűjtötték és közreadták a főváros jelentősebbnek ítélt emléktábláit is.⁸ E katalógusok listáinak összevetése jól mutatja azt is, hogy az elmúlt másfél évtizedben miképpen módosult Budapest köztéri emlékanyaga.

A táblák rongálásának, leszerelésének, cseréjének írásos nyomait gyakran fellelhetjük a kora kilencvenes évek önkormányzati iratait is őrző Budapest Galériában, és a helyi vagy az országos sajtó egykorú híradásaiban. Míg a hatóságok körültekintően javasolták – a hivatali út gondos betartásával – egy-egy idejétmúlt vagy „pontatlan” megfogalmazás cseréjét vagy eltávolítását, az újságírók gyakran követelték a leszerelést, vagy már a tábla eltűnéséről tudósítottak.

A régi budapesti emléktáblák egy része a leszerelése után a Kiscelli Múzeumba került; több azonban megsemmisült, mire a hivatalos levéltre sor került volna.⁹ Az írott források mellett itt lesz különösen lényeges a fényképek szerepe, ezek ugyanis megőrizték az egykori táblák lenyomatát. Számos ilyen táblafénykép fellelhető a MNM Történeti Fényképtárában is. A továbbiakban rájuk figyelek.

5 „Minden politikai propaganda előszeretettel idézi a múltat. A tömegek meggyőzésének egyik legkézenfekvőbb módja ugyanis a jelennel hasonlóságot mutató, de egyszer már lejátszódott, tehát ismert végeredményű események, folyamatok párhuzamba állítása a jellel. Ezek a helyzetpárhuzamok azonban óhatatlanul sematikusak, mivel a történelem sohasem ismétli önmagát. Ráadásul a politikai propaganda nem csupán azzal torzít, hogy sematizálja, egyszerűsíti a múltat, hanem azzal is, hogy a történelem szövegéből csak az általa „haladónak”, saját elődjének tekintett személyeket, eseményeket emeli ki. Ez a sematizált történelemkép jelenik aztán meg a politikai propaganda különböző műfajaiban, a szónoklatokban, vezércikkekben, emlékművekben stb.” *Pótó János: Rendszerváltások és emlékművek. Budapesti Negyed 9. (2001) 2–3. sz. 222.*

6 *Pótó J. Rendszerváltások i. m. 224.*

7 *Wehner Tibor: A hazugság és a hiány emlékművei. Előadások, tanulmányok, cikkek, röpiratok, feljegyzések a magyar szobrászatról 1986–1999. Bp., 2001. 35.*

8 Rajna György katalógusa 1977-ben és 1989-ben, a Budapest Galéria kiadványai 1985-ben, 1987-ben, és 1998-ban jelentek meg. Külön csoportba sorolhatók a Városszépítő (majd Városvédő) Egyesület 1980-as években megjelent kiadványai, melyekben házról házra járva értékes információkat gyűjtöttek össze a főváros veszélyeztetett emlékeiért sikra szálló szerkesztők.

9 Így pl. a Mezőkövesd u. 10. alatti ház udvarán levő „Felszabadulás” tábla, melyet ismeretlen tettesek összetörték.

Az emléktábla-kép mint műtárgy és tanú

„Jóllehet ma ott tartunk, hogy az számít eseménynek, amit érdemes lefényképezni, végső fokon mégis a – legtágabban értelmezett – ideológia határozza meg, mi minősül eseménynek. Mindaddig, míg egy esemény nem kapott nevet, és minősítést, nem lehet dokumentálni – se fényképpel, se más módon. A fényképen rögzített bizonyíték sose képes létrehozni – pontosabban szólva azonosítani – az eseményeket; a fénykép szerepe mindig csak akkor kezdődik, ha az esemény már nevet kapott.”¹⁰

A Történeti Fényképtár Városkép gyűjteménye számos emlékmű és emléktábla képét őrzi. A – 19. század végétől fogva – a „nevezetességek” fényképezése azt is magával hozta, hogy olykor több évből is találni az adott helyről készített felvételeket, ekképpen összevethetők az utcakép, az épületek, a közlekedési eszközök, a járókelők viseletének változásai is. Az archívumot építő elődeink a megemlékezésekről, ünnepi évfordulókról készült fotókat is gyűjtötték; ezek révén emlékműavatásokról, emléktábla-leleplezésekről és koszorúzásokról, szónokokról és hallgatóikról kaphatunk képet.

A honvédelemképzéstől, majd az első világháborúnak és Trianonnak szentelt köztéri szobrok, s a szovjet emlékművek avatásain át a kilencvenes években leleplezett második világháborús emlékművekig gazdag fényképanyag áll a múltat fürkészők rendelkezésére. Ez a forráscsoport évtizedek során került a gyűjteménybe, részben vásárlás, vagy ajándékozás, részben célzott, tudatos gyűjtés eredményeképpen. Ez utóbbi alá tartozik az a kataszter is, amely választott témát érinti.

2. kép

A vigszínházi csata 1955-ben avatott emléktáblája, 1966.

(Fotó: Ismeretlen fényképkészítő)

A Fényképtár – egyik – jogelődjét is magába foglaló volt Magyar Munkásmozgalmi Múzeum 1981–1982-es évkönyvében az 1977–1980 közötti időszak gyűjtési eredményei közé sorolja a „magyarországi új- és legújabbkori történelmi emlékhelyek és a szovjet hősi emlékművek kataszterének elkészítéséhez szükséges adat- és fotógyűjtés indítását”.¹¹ E gyűjtés eredménye – a megmaradt kartonok – ma az MNM Adattárában lelhetők fel.¹² A kézzel vagy géppel írt katalóguscédulák sorra veszik a „felszabadulási” emléktáblák méreteit, anyagát, feliratát és avatásának időpontját.

¹⁰ Sontag, Susan: A fényképezésről. Bp., 2010. 32. Nemes Anna fordítása.

¹¹ Esti Béla: Beszámoló a múzeum munkájáról. A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve 1981–1982. 8.

¹² Említi még: Ságvári György: Hadiemlékek, katonasírok, emléktáblák – a háború emlékeztetői (Tárgyasult emlékezet a köztereken). In: Emlékek a Hadak útja mentén II. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és társadalom. Szerk.: Ravasz István. Bp., 2007. 22.

A kataszterből kiderül, hogy 1955-ben – a háború vég 10. évfordulóján – több 60×80 cm-es, ruskicai márványból készített táblát is állítottak a fővárosban; s az ostrom eseményei között üzemek felszabadításáról is megemlékeztek. (2. kép)

Az országos, betűrendbe rendezett cédulákon azonban nem csupán szovjet emlékművek összeírása lelhető fel, hanem más is előfordul – a helyi adatközlők igyekezetének hála –: így például a tatárjárás emlékoszlópa... A cédulahalmaz persze sok szempontból vizsgálható. Magam az adatközlőktől összegyűjtött, illetve a Földvári Árpád által célirányosan készített fényképekre figyelek elsősorban, melyek a Történeti Fényképtárban találhatóak. Felhasználom az elmúlt évtizedben a fővárosban készített saját felvételeimet is.

A második világháború budapesti emléktábláiról

A második világháború első emlékművei és emléktáblái is elsősorban katonai jellegűek voltak és a szovjetekhez kötődtek.¹³ A sebesség, amellyel felállították őket, jelzi ideológiai fontosságukat is; ekkor nem csupán az elesettek síremlékei, hanem „a hatalom vizuális jelképei”.¹⁴ A kommunista hatalomátvételt követően a háború nyilvános értelmezése Magyarországon is a szovjet mintát követte.¹⁵ A háborús küzdelem e minta szerint elsősorban ideológiák harca volt.

Az ideológiai töltet 1956 őszén is megmutatkozik, amikor a felkelők országszerte számos kommunista és szovjet emlékjelet megrongáltak vagy eltávolítottak.¹⁶ A felkelés leverése után a korábbi gyakorlat folytatódott.¹⁷ Az 1980-as évek közepétől, a kerek évfordulók alkalmával azonban a traumatikus múlt újraéledésének lehetünk tanúi¹⁸ és az embermentők emléke is nyilvánosságot kap.¹⁹ Mindenekelőtt azonban újraéled a háborús idők üldöztetései emléke. Egyfelől megjelennek a civilek (zsidók, romák, nem kommunista politikai foglyok) szenvedéseire, másfelől a magyar katonákra emlékeztető emlékjelek. A következőkben – a teljesség igénye nélkül – pusztán nyers tematikus felosztásban tekintsük át, mi mindenről emlékeznek meg a háború régi, és új emléktáblái Budapesten.

13 Michalski, Sergiusz: Public Monuments. Art in Political Bondage 1870–1997. London, 1998. 126.

14 Uo. 107.

15 A múlt politikai felhasználásairól az államszocializmusban I. pl. *Apor Péter: Immortalitas imperator: a Munkásmozgalmi Panteon születése.* Aetas 17. (2002) 2–3. sz. 178–204.

16 L. pl. *Kovács Andor: Forradalom Somogyban. Az 1956-os forradalom és előzményei a csurgói járásban.* Magyar Öregdiák Szövetség–Bessenyei György Kör, New Brunswick, N.J., 1988. 91–190. Közli: *Romsics Ignác: Magyarország 20. századi háborúi és békéi.* Dokumentummontázs. In: *Képtelen háború.* Szerk.: Gombár Csaba–Volosin Hédi. Bp., 2004. 243–254. itt 246.

17 Az ideológiavesztésről I. *Pótó J. Rendszerváltások i. m.* 236.

18 A nemzet fogalmának újraéledéséről a közbeszédben I. *Körmendy Lajos–Majoros István–Gradwohl, Paul: Identité nationale et histoire en Hongrie: impact des mutations politiques récentes.* In: *Bénger, Jean–Gradwohl, Paul: Construction de la mémoire de XXeme siècle en Hongrie: sortir de l’image du peuple victime de l’injustice des grandes nations. Approches documentaire de l’historiographie et de la „gestion” de l’histoire contemporaine en Hongrie depuis 1989.* Párizs, 1997. 155.

19 A Wallenberg-emlékműről I. *Prohászka László: Szoborhistóriák.* Bp., 2004. 189–192.

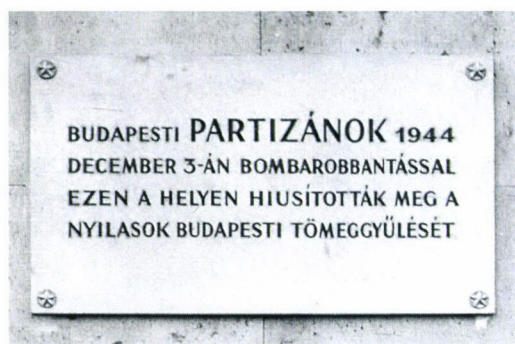
3. kép

A XI. kerület 1955-ben leleplezett emléktáblája, é. n.
(Fotó: Ismeretlen fényképező)

5. kép

Andrássy úti emléktábla 2010-ben
(Fotó: Fisli Éva)

4. kép

Partizánakció emléktáblája, Erkel Színház, é. n.
(Fotó: Ismeretlen fényképező)

1) *Mindenekelőtt természetesen a harci eseményekről, a fegyveres konfliktusok egyes epizódjairól:* megörökítve csatákat, az ostrom eseményeit, katonai akciókat, szabotázsokat, átállások emlékeit. Ezek közül egyik az ún. vígszínházi csata emléktáblája.²⁰ A főváros ostromának más mozzanatait is megörökítették emléktáblával; ezek jórészt a partizánakciókat vagy a szovjet hősi halottak emlékjeleit jelentették. E táblákat a kilencvenes évek elején nagyrészt eltávolították. (3–5. kép)

²⁰ Ez 1955-ben kiadott Gábor Endre-féle „A szobrok és jelentősebb emléktáblák jegyzékében” is szerepel. Budapest szobrai. Szerk.: Gábor Endre. Bp., 1955. 67.

6. kép

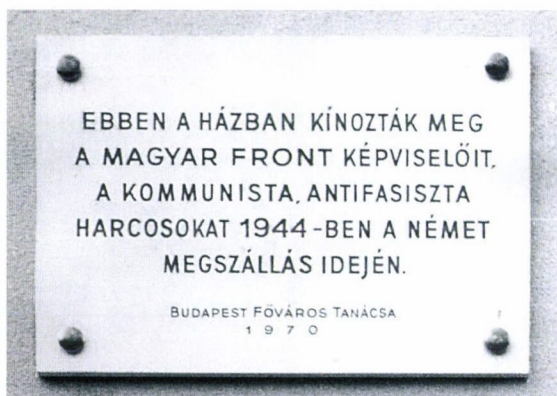
Doni veteránok a Hadtörténeti Múzeum udvarán tartott megemlékezésen, 2003. január (Fotó: Fisli Éva)

2) *Katonákról: a) egyénileg; b) együttesen vagy egységenként*

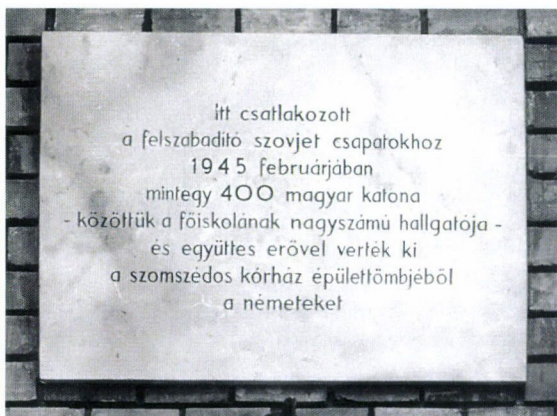
Az egyéni táblákra felhozhatók az embermentésben részt vállaló magas rangú tisztek táblái.²¹ A közkatonáknak névtelenül állítanak emléket: a kilencvenes években honvédelmi emléktáblák kerültek az első világháborús emlékművek másik oldalára. Csíkszentmihályi Róbert 1993-ban felavatott bronz domborműve a Hadtörténeti Múzeum belső udvarán a 2. magyar hadsereg katonáinak állít emléket; a tábla megrendelője ekkor már a Vitézi Rend. (6. kép)

Ami az új emléktáblák kezdeményezőit illeti, eleinte egykori bajtársak, később hivatalos szervek, egyesületek, önkormányzatok, majd a Honvédelmi Minisztérium felügyelete alá tartozó Hadtörténeti Intézet és Múzeum maga is állítat katonákra emléktáblákat. Ezáltal mintegy befogadja a korábban a hivatalos megemlékezéseken mellőzöttek emlékét. Azt is láthatjuk, hogy a fegyveres ellenállásról részint új táblákkal emlékeznek meg, részint eltűnnek a partizán-táblák. (7. kép)

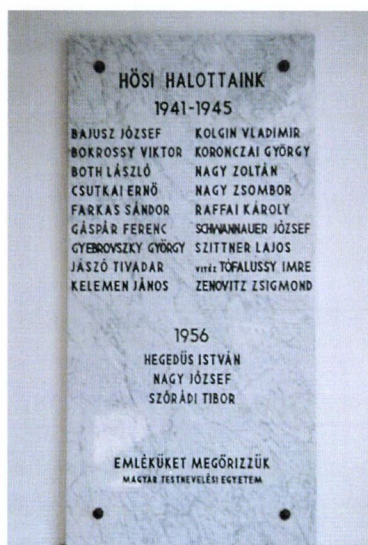
21 Így a Reviczky ezredesnek 1981-ben állított emléktábla: Herczeg Klára domborműves táblája. II. ker., Mandula u. 25. „Reviczky Imre / ezredes / 1896–1957 / emlékére / aki a II. világháborúban / üldözöttek ezreit / mentette meg a / pusztulástól.” Negyven év köztéri szobrai Budapesten 1945–1985. Szerk.: Hadházy Levente–Szilágyi András–Szöllőssy Ágnes. Bp., 1985. 178. 475. tétel; Már a rendszerváltozás után kerül ki a Szondy utcai házra a Nagybacsoni-tábla. 1992 óta Koszorús Ferenc és katonái emlékét a Dohány utca elején őrzi tábla ezzel a szöveggel: „Koszorús Ferenc vk. ezredes és hős katonái emlékének, akik 1944. július 5-én és 6-án megakadályozták a / budapesti zsidóság deportálását.” *Prohászka L.* i. m. 193.

7. kép
Emléktábla a Ráby Mátyás utcából, 1970.
(Fotó: Földvári Árpád)

8. kép
Emléktábla az Alkotás úton, é. n.
(Fotó: Ismeretlen fényképező)

9. kép
Emléktábla a Testnevelési Egyetem Alkotás úti épületében, 2005.
(Fotó: Fislí Éva)

Bár rendkívül sok a párhuzam a térség országai közt, a halottaknak tulajdonított jelentések mindig lokálisak.²² Magyarországon a kilencvenes évek elejétől a – Sára Sándor Krónika című sorozatában már korábban témává tett – Don-kanyar fokozatosan beiktatódott a nagy nemzeti tragédiák sorába. Az emléktáblák is ennek a háború-elbeszélésnek a részei, a katonák pedig hol egy elhibázott politika áldozataiként, hol a hősi helytállás példaképeiként tűnnek fel a megemlékezések szónoklataiban. (8–9. kép)

²² Reinhart Koselleckel egyetértve *Verdery, Katherine*: The Political Lives of Dead Bodies. Reburial and Post-socialist Change. New York, 1999. 22.

3) Üldöztetésről, a háború civil tapasztalatairól

A háború – és különösen az 1944-es év civil (állampolgári) tapasztalatai közé sorolom a származási vagy politikai okokból üldözöttek emléktábláit. Ezek egy része az egykori gettó falain ma is látható. A rendszerváltozás után megfigyelhető, hogy a főváros különféle pontjain lengyel menekültek táblái tűnnek fel.

A háborúnak, mint politikatörténeti időszaknak is vannak új táblái; olyan politikusok kapnak emléktáblát a kilencvenes években, akiket az államszocializmus éveiben „nem haladó személyiségként” tartottak nyilván: így Vázsonyi János, Sigray Antal, vagy Budapest egykori polgármestere, Kóvágó József.²³ A közös e politikusokban, hogy az emléktáblákon valamennyien áldozatokként jelennek meg, akiket a németek, a nyilasok és/vagy a kommunisták üldöztek. Szintén üldözötteknek állít emléket a háború közben/végén szovjet hadifogságba esett civilek és katonák emlékére 1994-ben leleplezett magyar–német nyelvű emléktábla, az óbudai városháza falán. (10. kép)

10. kép

Az óbudai városháza fala, 2005.

(Fotó: Fisli Éva)

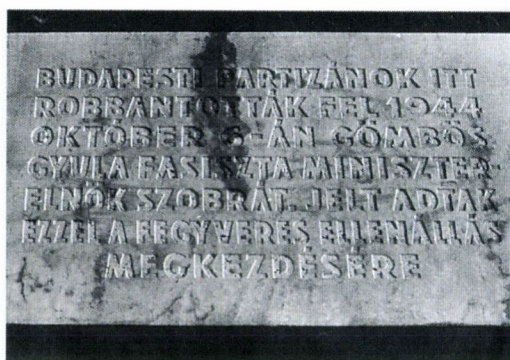
23 A heves vitákat kiváltó Teleki-szobor helyett emléktábla került a Magyarok Világszövetségének székházába.

11. kép

Raul Wallenberg domborműves táblája, 2005.

(Fotó Fisli Éva)

12. kép

Döbrentei téri emlékkő

(Fotó: Ismeretlen fényképező)

13. kép

A módosított emlékkő 2011-ben

(Fotó: Fisli Éva)

Az 1980-as években feltűnt embermentő-emléktáblák közül kiemelkedik Raoul Wallenberg új, domborműves táblája, melyet 1989 augusztusában avattak fel a régi emléktábla helyett.²⁴ (11. kép) Szintén a civil tapasztalathoz sorolom a háború idején életmentő szolgálatot teljesítő légósok, tűzoltók²⁵ és egészségügyi dolgozók²⁶ emlékére állított jeleket, s ezen a ponton kell megemlíteni a háborút követően a felrobbant bombák miatt meghalt tűzszerészek emléktábláját is.²⁷ E táblák érdekessége, hogy a háborús tapasztalat olyan humanitárius oldalára mutatnak rá, mely azóta sem vesztett érvényességéből.

A jelentés tagadása: rongálások

Nem minden tábla állja ki az idő próbáját. Az emléktáblák üzenetével szembeni ellenállás, avagy átalakításuk egyik radikális formája a – többnyire anonim és kollektív – rongálás, vagy annak legradikálisabb formája, az eltávolítás, aminek szó szerint *ki vannak téve*. Ide tartozik – a vandál vagy anyagi motivációjú csonkítások kivételével – „minden esztétikai vagy politikai célú erőszakos beavatkozás, amellyel az elkövető a köztéri mű jelentését kívánja megváltoztatni. A spontán átalakítás bevált eszköze ezúttal is a festékszóró spray.”²⁸

Az elmúlt két évtizedben több példa is volt erre; a rongálás a legitimációt megkérdőjelező ledöntés enyhébb változata; célja a jelentéskioltás. (12–13. kép)

A táblák vagy szobrok jelölte esemény emlékének szimbolikus kioltása egyúttal aktuális politikai provokáció. A politikai emléktábla ugyanis sohasem semleges; mindig a tér manifeszt uralása is. A továbbiakban két példával szemléltetem, miképpen válhat a tér izzó konfliktusok tétjévé.

24 Akkor a halálozás évének jelölése ellen a jelenlevő egykori diplomatatárs, Per Anger tiltakozott, később az évszámot lecsiszolták. *Prohászka L.* i. m. 191.

25 Az el nem évülő táblák közé tartozik a Hegedű utcai, 1967-ben leleplezett tábla: „Itt halt hősi halált / 1944. XII. hó 30-án a VI. légó / szd. két ifjú szolgálata / BARNOVSZKY JÓZSEF / és KELEMEN FERENC / majd néhány nappal később / az udvarban / CSÉP JÁNOS szfv. tűzoltó. Az ostrom alatt hősi halált / halt minden légó szolgálatos / és hivatásos tűzoltó / örök emlékére állították / kegyelettel a volt / Bajtársak.” (*Kiemelés tőlem. F.É.*) Csorba Géza munkája, VI. kerület, Hegedű utca 4. *Rajna György*: Budapest köztéri szobrainak katalógusa. Bp., 1989. 259–260. 4888. tétel.

26 Az orvosok és nővérek emlékére 1985-ben a Szabolcs utcai kórházban az Orvostovábbképző Intézet állított emlékkövet az alábbi felirattal: „Hála és elismerés azoknak / az orvosoknak, ápolónővé- / reknak, műszaki dolgozóknak / nak és segédszemélyzetnek, / akik a német megszállás és / a nyilas rémuralom idején / rendkívül nehéz körülmények / között áldozatkész és önfel- / áldozó módon gyógyítottak / és életeket mentettek. / – Hazánk felszabadulásának 40. / évfordulója alkalmából – / az Orvostovábbképző Intézet dolgozói.” *Rajna Gy.* i. m. 433–434. 8320. tétel

27 Csíkszentmihályi Róbert, I. kerület Logodi és Tábor u. sarka. *Prohászka L.* i. m. 69.

28 *Boros Géza*: Budapesti emlékmű-metamorfózisok 1989–2000. Budapesti Negyed 9. (2001) 2–3. sz. 247.

Metszéspontok: helyek helyei

„[A város] szellemi képződmény is, a múlt-jelen-jövő mindenkori találkozóhelye, metszéspontja. Örökli a megelőző nemzedékek tárgyi környezetét, vállalja vagy rombolja, de mindenképpen ütközteti vele a saját vágyait, lehetőségeit, gazdasági-szociális követelményrendszerét.”²⁹

Egy hatemeletes ház udvarán az egykori Néphadsereg (ma Falk Miksa) utcában az ötvenes években lelepleztek egy emléktáblát.³⁰ A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában őrzött fotó tanúsága szerint egy vörös csillaggal díszített fehér kőlapon ez a felirat állt: „Ezen a helyen halt hősi halált / 1945 január hó 16-án / két ismeretlen hős / szovjet katona. / Ez a fa hirdesse / a jövő nemzedékek számára / dicső emléküket.” Ezt a táblát 1956 őszén elmozdították, majd rövidesen felülírták egy másikkal.³¹ Legalábbis ez az, amit az új felirat állít: (14–15. kép)

14. kép

Két szovjet katona emléktáblája, 1950-es évek
(Fotó: Ismeretlen fényképező)

15. kép

Módosított emléktábla, 1957.
(Fotó: Ismeretlen fényképező)

29 Budapest köztéri szobrai 1692–1945. Szerk.: Hadházy Levente–Szilágyi András–Szöllőssy Ágnes. Bp., 1987. 5.

30 L. Adalékok a Lipótváros történetéhez. II. Szerk.: Farkaslaky Erzsébet–Ráday Mihály. Bp., 1988. 204.

31 A Fővárosi Emlékmű Felügyelőség kartonján T 119 számon szerepel. Címe: Szovjet hősi emléktábla. Budapest Galéria Irattár.

A második kis tábla esetében világos, hogy az MSZMP (V/5. pártkörzete) igyekezett felülírni a pár hónappal korábban megnyilvánuló ellen-emlékezetet. Ekképpen nem csupán a korábban elmozdított tábla visszahelyezéséről és kiegészítéséről van itt szó: nem csupán a két ifjú szovjet katona halálára, hanem *posztumusz* ellenségeikre, az „ellenforradalom” katonáira és az ő leverésükre is emlékeztetnek. A korábbi emlékjelet feltehetően spontán elmozdítását – valószínűleg a vörös csillag miatti népharag megnyilvánulását – úgy tüntetik fel tehát, mint a szovjetek elleni akciót.

A helyi pártszervezet – immár vörös csillag nélkül – helyreállítja az emlékjelet a *Néphadsereg* utcában. A szimbolikus felülírás dátuma a felszabadulás ünnepe. Az üzenet egyértelműnek látszik: a kommunista felszabadítók diadala a fasizmus fölött megkét-szereződik az „ellenforradalom”³² leverésével. Ez az ikertábla 1988-ban még a helyén volt. Valamikor a kilencvenes években távolították el. A Néphadsereg utcát azóta átnevezték, később az egész épületet felújították. Ma sem tábla, sem fa nincs az udvaron.³³

16. kép

A Gestapo Fogházviseltek Körének emléktáblája a Gyorskocsi utcában, é. n.
(Fotó: Ismeretlen fényképkészítő)

17. kép

Koszorúzás
a Gestapo Fogházviseltek Körének táblájánál, 1984.
(Fotó: Székely Tamás)

32 1956 ellenforradalomra minősítéséről l. még *Apor P.* Immortalitas i. m. passim

33 E táblák kapcsán érdekes eredményeket hozhat úgy a párttörténeti források áttekintése, mint a ház lakóival folytatott beszélgetések vizsgálata. Jelen írásnak ez nem feladata.

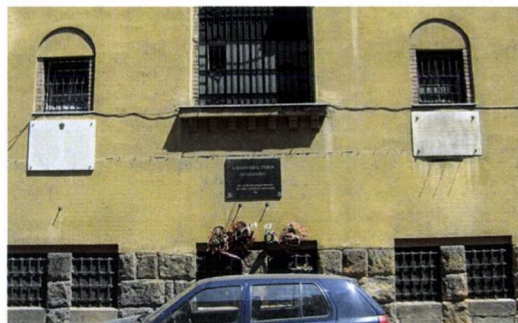

18. kép

A KDNP emléktáblája, 2005. (Fotó: Fisli Éva)

Gyorskocsi utcai fogház

Budapest jól ismert fogházépülete ma is használatban van. Homlokzatára 1947-ben emléktáblát függesztettek, mely a mai napig látható. (16–17. kép) Úgy tűnik, sokáig ez az első és sokáig az egyetlen olyan fővárosi emléktábla, mely az üldöztetésekre emlékeztet és maguk a túlélők helyezték el.³⁴

19. kép

Gyorskocsi utcai táblák, 2005. (Fotó: Fisli Éva)

34 A Gestapo Fogházviseltek Köre 1945 májusában alakult. Megkísérelte a Gestapo által „politikai okokból őrizetbe vett magyarok és lengyelek szervezett felkutatását, összefogását. Megkezdte a megöltek, meghaltak neveinek összegyűjtését, nyilvános lépéseket tett emléküik megőrzésére, áldozatok méltó megőrkítésére. Tagjaik az összejövelekre akként is készültek, hogy alkalmanként négy volt bajársukról emlékbeszédet mondtak.” *Szita Szabolcs: A Gestapo Magyarországon. A terror és a rablás történetéből. Bp., 2002. 294.*; 1945 júliusában a körnek 512 élő tagja volt (köztük 142 nő), többek közt id. Antall József, Nagy Ferenc, dr. Andorka Rudolf, Peyer Károly. A kommunista diktatúra felé közeledve tagjait meg- és elhurcolták, 1948 után a Kört felszámolták. A GFK 1947-es emléktábla-avatására 1947. május 11-én került sor „kegyeletteljes ünnepség során”. I. *Szita Sz. i. m. 344.* Az avatásról készült fotót közli *Szita Sz. i. m. 320.*

A második, a kommunista terror áldozataira emlékeztető táblát 45 évvel később,³⁵ míg a harmadik, a lengyel menekültekről – és a nekik menedéket adó Magyarországról – megemlékező táblát 1999-ben leplezték le.³⁶ (18. kép)

A Gyorskocsi utcai fogház különböző éveken avatott emléktábláit ugyanarra a falra helyezték, eltérő magasságban, de közel egymáshoz. Sajátos háromszögük megjelöli a helyet; mely sokféle egyéni szenvedés emlékeit őrzi.³⁷ Jelenlétük azonban az épület falán a megtorló-kínzó hatalmak *eltűntét* jelenti. E táblák felerősítik, vagy kioltják egymást, mindig aszerint, hogy éppen ki és mikor helyez el rájuk koszorút. (19. kép)

Invenció és gyász

Miféle összefüggéseket fejthetünk fel mindezek mögött? A világháború emléktáblái kapcsán megállapíthatjuk, hogy a negyvenes évek gyötrelmes emlékei a kilencvenes évek államszocializmus utáni kontextusában újra sürgetőkké váltak. A háború maga is az éppen szétporló rezsim *előtti* időszakként értelmeződött újra, s ez az aspektus megke-
rülhetetlen, ha a kor emléktábla-elmozdításainak miértjét kutatjuk.

A történelem e szükségszerű újírását figyelve érdemes észrevenni, hogy az éppen átfomálódó intézmények, mint például a hadsereg, igyekeznek használható, hazafias múltképet alkotni. Ennek a hagyományos típusú nacionalizmusnak a feléledése némi-
képp magyarázhatja az új emléktáblákra támadt igényt is. Ám nemcsak intézmények befolyásolják a kollektív megemlékezéseket.³⁸ A kilencvenes évek elején új emlékezők lépnek színre. Párhuzamosan a háborús naplók, visszaemlékezések tömeges megjelenésével, a háborús tapasztalat civil dimenziója vált fontossá, az új cselekvők pedig a tér nevesítését/elfoglalását igényelték. Immár több szinten idézhető meg a múlt nyilvánosan is. Az önkormányzati emlékjelek egyben a helyi csoportok, pártok, szervezetek legitimációjának eszközei is. Az emléktábla-állítás folyamata tehát leírható azon társadalmi igények szerint is, melyeket egy-egy felirat kielégít.³⁹ (20. kép)

35 „A KOMMUNISTA TERROR ÁLDOZATAIÉRT / KERESZTÉNYDEMOKRATA NÉPPÁRT / BUDAPEST II. KERÜLETI SZERVEZETE / 1991”

36 „AZOKNAK A LENGYEL MENEKÜLT / HAZAFIAKNAK EMLÉKÉRE, AKIK / 1939 ÉS 1944 KÖZÖTT A LENGYEL KÖZTÁRSASÁG KORMÁNYA BUDA- / PESTI KÉPVISELETE, A LENGYEL / POLGÁRI BIZOTTSÁG, A LENGYEL / KATOLIKUS LELKIPÁSZTORI HIVA- / TAL, A LENGYEL INTÉZET ÉS A / LENGYEL KÖNYVTÁR KÖTELE- / KÉBEN TEVÉKENYKEDTEK, VALA- / MINT A BALATONBOGLÁRI LEN- /GYEL GIMNÁZIUM PAPJAI, TANÁ- / RAI ÉS DIÁKJAI VOLTAK, AKIK 1944. / MÁRCIUS 19. UTÁN A GESTAPO / ITTENI BORTÓNÉBEN RABOSKOD- / TAK, AKIKET A MAUTHAUSEN- / GUSENI KONCENTRÁCIÓS TÁBOR- / BA SZÁLLÍTOTTAK ÉS MÁRTÍR- / HALÁLT HALTAK. / A HONFITÁRSÁK / VARSÓ-BUDAPEST, 1999”

37 Az épület másik oldalán Nagy Imre és társai tiszteletére elhelyezett tábla látható.

38 A kollektív megemlékezés (remembrance) fogalmáról l. War and remembrance in the twentieth century. Ed.: Winter, Jay–Sivan, Emmanuel. Cambridge, 2000 [1999]. 9.

39 Between history and histories: the making of silences and commemorations. Ed.: Sider, Gerald–Smith, Gavin. Toronto, 1997. 11.

20. kép

Egy emléktábla emléktáblája, 2009. (Fotó: Fisli Éva)

Fontos mozzanat, hogy a kilencvenes évek elején felavatott új táblák nagy része a veszteség, a kései gyász⁴⁰ emlékjele. Ezért a múlt hivatalos használatain túl az is lényeges, ahogy a személyes gyász nyilvános, közösségi megemlékezésbe fordul, olyan különféle tevékenységi területek közti interakciók eredményeképpen, mint a politika és a gyász. Mindez úgy is felfogható, mint folyamatos mozgás a magán- és a nyilvános szféra között.⁴¹ A korábbi évek gyakorlatától eltérően egyre több magánszemély és csoport is állít ugyanis köztéri emlékjeleket. Ezt belátva jutunk el a tér és emlékezet pluralitásának gondolatáig, végső soron pedig a hivatalos emlékeztetők vizsgálatától a megemlékezők vizsgálatáig.

40 Gyászon itt a halálra és a szenvedésre adott emberi választ értem. L. The Politics of War Memory and Commemoration. Ed.: Ashplant, T. G.–Dawson, Graham–Roper, Michael. London, 2000. 7–11.

41 „Private within the Public; the Public within the Private” I. Lüdtke, Alf: Histoires of Mourning. Flowers and Stones for the War Dead, Confusion for the Living – Vignettes from East and West. In: Between history and histories i. m.

A táblaállítás szándéka mögött húzódhat személyes gyász, egyéni veszteség, s a megemlékező csoportok esetében talán a nyilvános elismertetés is cél, vagyis az emberek véleményeinek, hagyatékuknak, és „áldozat-“ vagy „túlélő”-státszuknak az elismertetése.⁴² A táblák avatóünnepségein általában heterogén a közönség; az emléktábla-állítás ezért kollektív, de nem egynemű kísérlet a tér szimbolikus jelentéssel való felruházására.

Korántsem biztos azonban, hogy e kísérlet minden elemét felfejthetjük. Ennek pedig egyáltalán nem a rendelkezésre álló írott vagy képi források hiánya az oka. Az emléktábla ugyanis felavatása után hozzászürkül a házfalakhoz, s csak különleges alkalmakkor, virággal, koszorúval, mécsesekkel, festékszóró spray-vel hívják fel rá a figyelmet. De vajon a járókelők, a tér használói, akik nap mint nap elhaladnak mellette, észreveszik-e?

Innen már csak egy lépés annak belátása, hogy több felől közelíthetjük meg az emléktáblákat, aszerint, hogy azt vizsgáljuk-e, hogy az egymást követő hatalmi elit miképpen mutatják be – emléktáblákkal is – a háborút?⁴³ Netán, hogy miféle eljárásrend szerint állíthatók a táblák? Milyen az intézményi háttér az intézkedések mögött? Ki kezdeményezi az emléktábla-állítást? Miféle háború-képek fejthetők fel a táblaszövegekben? Ki és miképpen uralja a nyilvános emlékezetet, a városi teret? Vagy inkább arra keressük a választ: kik vesznek részt a táblaavatáson? Miféle ceremóniarend szerint avatják a régi és új táblákat? Milyen spontán megnyilvánulásokat észlelünk a táblák körül? Hogyan szegülnek szembe olykor a helyi megemlékezések szervezői a hivatalos háborúverzióval?⁴⁴ Ki rongál és miért?

Úgy vélem, hogy a két fő (vagyis az invencióra fókuszáló, ún. felülről történő, és a gyászt illetve az emléktábla használóit és befogadóit vizsgáló, ún. alulról történő) megközelítés nem kizárja, sokkal inkább kiegészíti egymást.⁴⁵ Következetes alkalmazásuk már egy újabb kutatás feladata.

WORDS CARVED INTO STONE. ON THE PLAQUES OF WORLD WAR II IN BUDAPEST

Summary

The Sculpture Park, realized in 1993, successfully displays the memorials which have become “pointless and meaningless” (Apor) after the fall of the state socialist era. Numerous studies and adaptations have been produced about the sites of remembrance as well. However, there has been much less said so far about the plaques which were

42 The Politics of War Memory i. m. 3.

43 *Ingrao, Charles W.*: Foreword. In: *Staging the Past. The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present.* Ed.: Bucur, Mariar–Wingfield, Nancy M. Indiana, 2001. ix.

44 Vö. „...local commemorations sometimes clash with the official discourse about war” In: *Staging the Past* i. m. 3.

45 A kétféle módszertani beállítódás összevetésére l. *The Politics of War Memory* i. m. bevezetése.

inaugurated after 1945 and then partly removed, partly reconstructed in the 1990's. The absence of these tablets on the walls is often just as telling as their previous presence was.

The city and its houses stand in the intersection of several ages. Since the early 1990's, many heterogeneous types of plaques have been placed in public spaces, and many new or revived organizations have set commemorative signs in order to legitimize themselves, while numerous old plaques have been removed. The primary aim of my paper is to call attention to the fact that former plaques, already circumscribed as a subtype of political memorials, and our photos recording and preserving them can be studied from various points of view.

This time I focused on the fate of memorial plaques of World War II in Budapest, using the photos of the Historical Photo Department of the Hungarian National Museum. I did not intend to produce a monograph on all the plaques and all the related practices, only wanted to highlight some characteristic aspects of a rich source, pointing out the possible directions of a research on them.

First I give a survey of the available resources on removed memorial plaques (published catalogues and collected photos), then I describe the types of plaques commemorating World War II in Budapest. Finally, I illustrate with two examples how urban space can become the stake of fierce conflicts. 1.) The story of the war memorial damaged in 1956, then re-inaugurated – and supplemented by a twin plaque condemning the previous damage – in 1957 reveals how power reseizes the right of public commemoration. 2.) The plaques at the prison in Gyorskocsi street inaugurated in diverse years preserve the traces of varied individual sufferings. Their presence on the walls of the prison is, however, indicates the disappearance of a retaliating and excruciating power.

As we have already seen in connection with the plaques commemorating World War II, the painful memories of the 1940's became urgent again in the post-communist context of the 1990's. The war itself was reinterpreted as the period *before* the regime just falling apart in those moments, and that aspect cannot be neglected in a research trying to find the reasons for removing plaques in that era.

But not only institutions have an influence on collective commemorations. New agents of remembrance entered the stage in the 1990's, who claimed for the naming and taking of public spaces. The process of setting plaques can therefore also be described according to social demands satisfied by certain inscriptions.

Fülöp András

A GYULAI GAÁL CSALÁD HOSZTÓTI TEMPLOMA AZ ÚJABB KUTATÁSOK FÉNYÉBEN

Hosztót falu Veszprém megyében, Devecsertől nyugatra fekszik. Római katolikus temploma a település határában, egy külön álló dombon, a falu temetőjének sírjaitól övezve emelkedik. (1. kép) Régóta közismert, hogy a középkori eredetű épület mai formáját annak a Gyulai Gaál családnak köszönhetően nyerte el, melynek számos tagja generációkon keresztül e templomot választotta temetkezési helyül. Ugyanakkor értő szem számára az is feltűnhetett, hogy a templom újkori építéstörténete az eddig gondoltnál összetettebb lehet, ennek igazolására viszont csak egy esetleges falkutatás adhatta meg a választ.

Mint oly sok helyen, itt is az épület műemléki felújítása hozta el ennek a lehetőségét. A település és a kistérség pályázatot nyújtott be a templom fedélszékének és homlokzatainak felújítására, melyet 2010 tavaszán és őszén az ilyenkor szokásos műemléki falkutatás előzött meg. A kutatást a Magyar Nemzeti Múzeum–Nemzeti Örökségvédelmi Központ Műemléki Kutatási Osztályáról e sorok írója végezte, az építészeti tervek pedig ugyanezen intézményrész műemléki tervezési osztályáról Albert Tamás készítette. Az elvégzett feltárási munkák nemcsak az építész számára szolgáltattak adatokat, hanem, mint látni fogjuk, esetenként segítettek kitölteni azokat a „hiányokat”, melyek a templom építéstörténetére vonatkozó írott források egyenetlenségéből adódtak.

A templom vázlatos története

A templom dombon emelkedő, keletelt, egyhajós, támpillérekkel megerősített sokszög-záródású szentélyvel ellátott épület, nyugati homlokzata elé ugró toronnyal. (2. kép) Szentélye ékbordás boltozattal fedett, a zárókövön egyszerűen faragott Kálvária jelenet látható. (3. kép) Hajója és sekrestyéje fiókos dongaboltozattal fedett, az előbbi a templomtérbe beálló falpillérekre támaszkodik. (4. kép) A karzat szakasza csehsüvegboltozattal fedett, ugyanígy csehsüvegboltozatos a toronyalj is. A templom falazott szószéke, sekrestyeajtaja, főoltárképe (Mária megkoronázása és mennybevétele) barokk.¹ A templomberendezéshez tartozik még Krisztus barokk faszobra, a déli fal mellett egy lourdes-i barlang Máriával és a falazott szószék fölött egy festmény, rajta a Madonna, továbbá

1 A két ikonográfiai típus összekapcsolására l. A keresztény művészet lexikona. Szerk. Jutta Seibert. Bp., 2004. 221.

1. kép

A templom délről, a kutatás idején (a szerző felvétele)

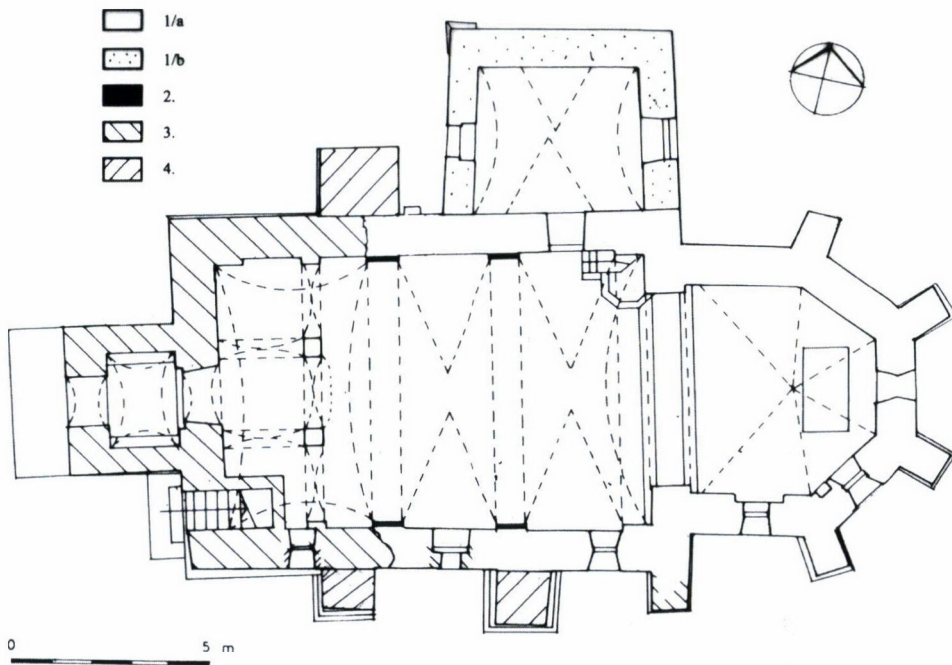
a Mariazell-i kegytemplom ábrázolása. A szentély déli falában papi ülőfülke, a délkeleti falban egy kis fülke. Az északkeleti szentélyfalban egy kis ablakban meghagyták a korábbi felújítás során megtalált meszelést, rajta 17. századi bekarcolásokkal.

A település az írott forrásokban először 1268-ban szerepel, amikor a vármegye hosztóti várnépeit (*castrenses de Huzevtovch*) említik.² A templomot elsőként az 1333. évi pápai tizedjegyzékek sorolják fel, Tamás nevű papjával együtt.³ A falu birtokosa a középkor folyamán a Szalók nembeli Hosszútóti család volt, amely a településről vette nevét.⁴ 1455. február 1-én ismét említik a templomot, ezúttal Keresztelő Szent János oltárával együtt. Az adat érdekessége, hogy amikor a Marczali család egyik közeli, Nyavalyád nevű birtokát az erenyei és uzsai pálos kolostorra hagyta, úgy rendelkezett, hogy ha az uzsai – akkor épp üres – kolostorba a remete testvérek nem akarnának beköltözni, akkor a birtok fele részét a hosztóti templom Keresztelő Szent János oltárára, an-

2 Árpádkori új okmánytár. VIII. Közzéteszi: Wenzel Gusztáv. Pest, 1870. 141. sz.

3 Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. Tom II. Bp., 1899. 66.

4 A Szalók családbeliek 1337. évi osztozkodására, benne Hosztótra vonatkozóan I. Hazai okmánytár. I. Kiadják: Nagy Imre–Páur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső. Győr, 1865. 115. sz.

2. kép

A templom periodizációs alaprajza

(rajz: Arnóti Zsuzsa, 1/a- 14-15. század, 1/b14-15. század, 2-1739-1742, 3-1836, 4-1900 k.)

nak *rectorai* (oltárospapjai) kapják.⁵ Ez utóbbira alighanem sor is került, ugyanis a pálosok többé már nem tértek vissza az uzsai kolostorba (helyettük a ferencesek telepítették újjá a 15. század második felében). Nem tudjuk viszont, hogy kik viselték a hosztóti oltár oltárospapi tisztségét, s hogy ez a gyakorlat milyen régre ment vissza.⁶ Az eddigi szakirodalom az adatból arra a következtetésre jutott, hogy a Keresztelő Szent János oltár a templom főoltára volt, ami egyben az egyház patrónus szentjét is megadná.⁷

5 „... aut ubi ipsi fratres heremite in dictum claustrum de prescripta Wsa nunc vacuum intrare nollent, extunc mediatem ipsius predii cum suis utilitatibus, altari Beati Johannis Baptiste in ecclesia parochiali in possessione Hozywthoth constructo eiusdemque rectoribus pro tempore constitutis in perpetuum elemosinam dedisset, donasset et contulisset, imo dedit donavit et contulit...” (Zala vármegye története. Oklevéltár II. Szerk.: Nagy Imre–Véghely Dezső–Nagy Gyula. Bp., 1890. 285. sz.)

6 A *rector* oltárigazgatói jelentéséről, annak feladatiról I. Rácz György: A magyarországi káptalanok és monostorok magisztrátus-joga a 13–14. században. *Századok* 134. (2000) 176–180.

7 További irodalommal és kitűnő alaprajzi felméréssel: Koppány Tibor: Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében II. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 11. (1972) 225. 8. kép

1550-ben a templom még a katolikusok kezén volt, ekkor István nevű plébánosát említik.⁸ A falu birtokosa, Hosztóti Imre, amint egy 1561. évben írt levélben írják, „kastélt akar csináltatni Hoztoton az szentegyházban...”, továbbá árkot ásott a templom körül.⁹ Az erődítés nyomai a déli oldalon még sejthetők.¹⁰

A 16. század második felétől a reformáció rohamos előretörése nyomán követhető a veszprémi egyházmegye egészében, s nem kivétel ez alól a veszprémi püspökök új székhelyének számító Sümeg térsége sem.¹¹ Hosztót a 16. század végén 17. század elején már evangélikus vallású volt. 1616-ból van adatunk az első név szerint ismert lelkészre, de egy másik híradásból tudjuk, hogy már elődje is prédikátor – tehát protestáns – volt. Így volt ez még 1661-ben is.¹²

A falut a Hosztóti család 1629-ig bírta, majd ettől kezdve Vizkeleti János és leszármazottai kezén öröklődött tovább. 1724-ben Niczky Ádám lett a település tulajdonosa.¹³ Az ő idejére, 1728-ra teszik a templom első újkori felújítását,¹⁴ bár kérdéses, milyen sikerrel zajlott ez le, hiszen 1732–1733-ban az Acta Cassae Parochorum romosként (*ruinata*) jellemzi a hosztóti egyházat.¹⁵ Közben 1732-ben újabb birtokosváltás következett be: Kelcz Ádám táblabíró lett Hosztót földesura,¹⁶ aki épp csak használható állapotban tartotta a templomot. Helyén egy afféle fészert (*tugurium*) emeltetett szalmatetővel, itt szolgáltatták ki a szentségeket. Ennek az épületnek, mint írják, csupán a szentélye volt boltozott.¹⁷ Hasonló megállapításokat

3. kép

Kálváriajelenet a szentély zárókövén
(a szerző felvétele)

8 Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. V. Szerk.: Karácsonyi János–Kollányi Ferenc–Lukcsics József. Bp., 1912. 457.

9 Komáromy András: Magyar levelek a XVI. századból. I. Történelmi Tár 8. (1907) 145–147.

10 Magyarország Régészeti Topográfiája 3. Szerk.: Bakay Kornél. Bp., 1970. 21/2. lelőhely

11 A veszprémi püspökök Sümegre költözéséről és az egyházmegyei viszonyokra összefoglalóan, további irodalommal: Molnár Antal: A veszprémi egyházmegye a török hódoltság idején. In: Veszprém a török korban. Szerk.: Tóth G. Péter. Veszprém, 1998. 72–75.

12 Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. I. Sopron, 1924. 455., további irodalommal, forrásokkal.

13 Móricz Béla: A Gyulai Gaál család története. Kézirat. Hn. 1966. MOL P 1589. 248.

14 Petrák Mihály: Acsády Ádám veszprémi püspöksége. Veszprém, 1949. 56.

15 Acta Cassae Parochorum (továbbiakban: ACP) 7. füzet. Szerk.: Henszlmann Lilla. Bp., 1980. 137–139.

16 Móricz B. i. m. 249–250.

17 ACP 7. 137.

4. kép

A templomhajó nyugatról (a szerző felvétele)

olvashatunk egy másik, 1737-ben kelt forrásunkban is. A fentieket azzal egészítették ki, hogy a sekrestye is romos állapotban volt, az ablakok hiányoztak, lenvásznakkal vonták be a nyílásokat, hogy ne fújjon be a szél. Megemlékeztek továbbá egy oltárról, melyhez két papírképből álló, szakadozott oltárkép tartozott.¹⁸

A templom nagyobb átalakítása 1739–1740-ben kezdődött el. Ekkor, immáron bizonyos Bakó Farkas földesurasága idején, nagyrészt a Helytartótanács költségére szerződést kötöttek Fux Mátyás sümegi kőművesmesterrel. Megbízatása a templom „két részről való falának némely darab részről való fundamentombul föl építése”, továbbá a sekrestye boltozása, kijavítása, új padlóval való felszerelése, karzat készítése, boltozása, a templom vakolása, meszelése volt. Emellett a kőműves feladata volt a templom „romlandó mostani falait eldönteni”. Lényeges, hogy a kőműves egy torony építésére is vállalkozott, melynek magassága 12 ölnyi (22,7 m), szélessége, csakúgy mint hosszúsága harmadfél ölnyi (4,73 m) volt, ami magasabb és alapterületre is nagyobb a templom mai tornyánál. Ugyanekkor téglásmesterrel és áccsal is szerződtek a szükséges építőanyag illetve a tetők, falépcsők készítésére.¹⁹ A későbbi források úgy tudják, hogy a templom

18 Veszprémi Érseki Levéltár (továbbiakban: VÉL) A 39b 1/166. Protocolla Episcopalia Ecclesiae Hosszútótiensis status ruinosus descriptus per VAD Stephan Lenthly.

19 ACP 7. 138–139.

felújítása csak 1742-re fejeződött be, már egy újabb birtokos, Gyulai Gaál Gábor révén,²⁰ aki ez év június 1-én vásárolta meg a hosztóti birtokot.²¹ Gyulai Gaál Gábor a család legjelentősebb tagjának számított, hiszen ő volt az Esterházy-család ozorai uradalmának *inspector*a, s jelentős vagyonosodása, birtokszerzései is e tisztségre vezethetők vissza.²²

Az így elkészült templomot először az 1746. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv írja le. A templom, melynek titulusa Mária mennybevétele volt, egészében új boltozat alatt állt, szentéllyel, sekrestyével, téglából épített szószékkal és egy faoszlopok tartotta karzattal. A templom tornya is elkészült, s mint megtudjuk, téglából és deszkából készült (ellentétben a mai, kőből épített toronytesttel). A berendezéshez egy oltár és egy Szűz Máriát a gyermek Jézussal ábrázoló faszobor tartozott.²³

Ezután évtizedekig nem történt építkezés a templomon, legalábbis 1778-ban úgy tudták, hogy az 1742-ben befejezett felújítás volt a legutolsó.²⁴ Időközben azonban a Gyulai Gaál család tagjai elkezdtek temetkezni a templom kriptájába. Gyulai Gaál Gábor és özvegye, Kazy Julianna még az andocsi ferencesek templomát választották végső nyughelyül, de fiuk, Ignác – amint erre legutóbb a helytörténeti irodalom rámutatott – 1777-ben már a hosztóti templom kriptájába temetkezett, akit további családtagok követtek.²⁵ Így pl. Gyulai Gaál János, aki Hosztót birtokosaként hunyt el 1804-ben, fiúörökös nélkül. Emiatt a család újraosztotta a birtokait, melyek közül Hosztót Gyulai Gaál Mihály, majd özvegye kezén találjuk, egészen az utóbbi 1823-ban bekövetkezett haláláig.²⁶ Ezt követően Mihály fiai, Mihály és Károly örökölték volna a birtokot, ám mivel kiskorúak voltak, Hosztót 1830-ig bérbé adták, s csak ennek lejárta után lettek tényleges birtokosok.²⁷

Később arról hallunk, hogy 1836-ban Gyulai Gaál Mihály, József és Károly „a szentegyháznak fennmaradásához ... építőszereket” biztosított, míg a munkaerőt a helyiek adták.²⁸ Ebből arra következtetünk, hogy a templomon valamiféle építkezés zajlott, de hogy pontosan milyen természetű, arra nincs további írott adatunk.

20 VÉL A 8 14. Canonica Visitatio 1778. 27–36.

21 *Móricz B.* i. m. 250–252.

22 Uo. 216.; vö. még: *Koppány Tibor: Ozora és uradalmának építészete a 18. században. A Wosinszky Mór Megyei Múzeum Évkönyve 17.* (1992) 229–258., 233–234.

23 VÉL A 8 5. Canonica Visitatio 1746. 52–55.; Az 1748. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv (VÉL A 8 8. 158–163.) kifejezetten fa toronyról szól, továbbá arról, hogy a plébános a régi (*antiquum*) tabernákulumot az oltár közepére helyezte, míg a Mária-oltárkép az ugyanezen oltár fölött helyezkedik el.

24 VÉL A 8 14. Canonica Visitatio 1778. 27–36. 1771-ben az eddig ismert adatokat közlik, melyek közül kiemelemdő a fából készült karzat további megléte. (vö.: *Ördög Ferenc: Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771) III.* Budapest–Zalaegerszeg, 1983. 591., a karzatra vonatkozó *aperibus extractum* rész feltehetően elírás.)

25 *Palágyi Klára: Hosztót–Hosszútót. Hosztót, 2000.* 78–79.

26 *Móricz B.* i. m. 383., 416., 420–421.

27 Uo. 441–444.

28 VÉL A 8 109. Canonica Visitatio 1838. f2.

Gyulai Gaál Mihály az évek során eladósodott, így kénytelen volt 1852 tavaszán eladni Hosztótót Politzer Mihály jánosházi kereskedőnek, amivel a család itteni birtoklása egyszer és mindenkorra lezárult. A templomba való temetkezések sorában a legutolsó Gyulai Gaál Amáliáé, akinek földi maradványait 1889. december 15-én a „hosztóti családi sírboltban” helyezték el.²⁹

Úgy tűnik, ezután évtizedekig nem végeztek felújítást a templomon, melynek állapota a 19. század végére alaposan leromlott. Mint írják, „a templom déli falazata részint a boltozat nyomása, részint a tetőzet rosszasága miatt ... ki fog dűlni” – állt Vidi Lajos ács és Gróf Károly kőműves jelentésében. A déli fal kihajlott, egy repedés keletkezett, a kötőgerendák elkorhadtak, a falazatokat kötővasakkal kellett volna összefogni. A templomnak új tetőt, déli falhoz hozzátoldva három, az északi falhoz nekiépítve egy 2×2 m-es alapterületű támpillért javasoltak építeni. A templomot életveszélyesnek nyilvánították, és 1888. július 5-én bezárták.³⁰ A plébános – hivatkozva az 1836. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvre – felhívta Gyulai Gaál Ödön figyelmét, hogy a templomfelújítás költségei a kegyuraság révén a családot terhelik. Ebből kiviláglik, hogy amikor a 19. század közepén a család eladta a hosztóti birtokot, botor módon elfelejtette a templom kegyuraságát is átruházni új tulajdonosára, amit az is bizonyít, hogy Gyulai Gaál Ödön nem tiltakozott, inkább kifogást keresett. Cserébe a következőt kérte: „a szabadba nyíló ajtó helyén a kriptát kibővíthessem, azt beboltozhassem, hogy kívülről ajtó ne legyen”. Egy oltárszerű emléket is akart a templombelsőbe emelni, amit a falnak kellett volna fenntartani. A plébános 1894. évi levelében jelezte, hogy a kegyúr eme szándékát régóta ismeri, elfogadja, de most már tényleges anyagi segítséget is várna. Határozott felkérésének eredményét nem ismerjük, csupán annyit tudunk, hogy Gyulai Gaál Ödön 1904-ben meghalt.³¹ A helyreállítás is elkészült, igaz, nem teljesen úgy, mint ahogy az a kőműves és az ács szakvéleményében szerepelt.

A templom egyik kriptáját a II. világháború idején feldúlták. Amint Móricz Béla, a Gyulai Gaál család történetének kitűnő monográfusa írja, látott egy, a „templom éjszaki oldalán épített toldalékot”, mely utólag hozzáépített kriptá volt. „Midőn én az 1950-es évek elején megnéztem, ez a földalatti toldalék kriptá még a háborús dúlás emlékét őrizte. Fel volt törve, s benne kilenc ércpokorsó felfeszítve. A ruhafoszlányokról megállapíthatóan a halottak a XIX-XX. század fordulójáról származóak lehetnek.”³² A templom nyugati homlokzati falán lévő kriptalejárót is 1955-ben falazták el ismét, amint azt a rajta lévő emléktábla hirdeti.

29 Móricz B. i. m. 444, 457; Palágyi K. i. m. 79.

30 Móricz B. i. m. 364–365.

31 Uo. 506., 513–514.

32 Gyulai Gaál Endre pl. 1863. évi végrendeletében sírboltot rendelt magának és feleségének a templom „éjszaki oldalán jelenleg álló tölgyfa alá” (Móricz B. i. m. 498., 509–510.), ami meg-
egyezhet ezzel a sírlepítménnyel.

A falkutatás eredményei

Előzményként konstatálhattuk a helyszínen, hogy a templom homlokzatairól átlag 2 m magasságban leverték a vakolatot. A tetőfelújításhoz felállított állvány alsó szintjéről nagyobb felületeken tudtuk a kutatósávokat kialakítani, de az állvány felső szintje, melyről az ablakok záradáka, a főpárkány vizsgálható lett volna, nem volt biztonságos. Ezeket a falfelületeket hosszú létráról tudtuk kutatósávokkal vizsgálni, ez alapján véve elegendő is volt.

A külső falkutatás során megerősítést nyert, hogy a templom szentélye és hajójának keleti fele, akárcsak a sekrestye, *középkoriak*.³³ A tisztán törtkövekből rakott falazat habarcsa a középkori falfelületeken meszes, nagyobb kavicsos anyagú volt. Lábazatra utaló nyom a szentélyen – leszámítva a támpilléreket, ahol nem lehetett vizsgálni a cementes lábazat miatt – nem mutatkozott, vakolatból lehetett.

A szentély keleti homlokzatán a vakolat repedése már kirajzolta az egykori csúcsíves ablakot. (5. kép) A kutatás során megállapítottuk a nyílás eredeti méreteit: 85 cm széles és 234 cm magas (a könyöklőtől a csúcsívig). A nyílás káviái és boltöve, akár a szentély többi ablakánál törtkőből rakottak, csupán a függőleges kávak és a könyöklő találkozásánál helyeztek el (itt a jobb alsó sarokban) egy szebben megfaragott követ. A könyöklők szintén törtkőből falazottak voltak. A kivitelezés közbeni megfigyelés idején keleti szentélyablaknál – annak kibontása után – azonosítottuk a beforduló sárgás kavicsos első periódusú vakolatot, mely eltérően a falazóhabarcsból egy keményebben, glettszerűen felhordott réteg volt. Az ablak rézsús káviájának felső részén ez már nem volt megtalálható, ehelyett egy sárgás, homokos vakolatjavítás került fel, mely helyenként ráfutott az előbb említett vakolatra, tehát későbbi. E homokos vakolaton egy alapmeszelés volt megfigyelhető, rajta egy – immáron látszó – fehér meszelés, melyre utóbb egy szürke festés került fel. Mivel a befalazás részben megóvta, ennél az ablaknál lehetett legjobban nyomon követni az egykori kőszerkezetet. Ennek szaránál egy-egy rétegváltozón jól megmaradt az egykori ablaküvegnek szolgáló falc, mely – a középkori templomablakoknál általánosnak mondható módon – kívül helyezkedett el. A csúcsív indításánál, tehát vállvonalban ez a falc megszűnik, ami arra utal, hogy fölötte egy mérmű helyezkedett el, annak karéjai hordozhatták a falc folytatását, ám a mérmű elemeit lefaragták, és a puha homokkőben a csonkjait teljesen észrevétlenül eltüntették, melyre az említett utólagos meszelésrétegek, majd szürke festés ráfutottak. A középső mérmű csúcsát a mai kőszerkezetbe is belefartagták, mindössze ennyi maradt meg az egykori kőrácsból. A kőszerkezetbe utóbb belülről egy falcot véstek, és egy ablaktokot helyeztek be, amit az ablak kibontásakor megtaláltunk. Mögötte érzékelhető volt a befelé szélesedő, rézsús káva.³⁴ A kőszerkezetre is ráfutó meszelésrétegek és rajtuk a szürke festés már kihajlott erre a fatokra. Még később belülről illetve kívülről elfalazták az ablakot, bent hagyva az említett fatokot.

33 Az északi, északkeleti és keleti szentélyhomlokzaton látszott egy vízszintes falegyen, mely alatt kerekdedebb kövekből rakott textúra, fölötte nagyobb törtkőből rakott falszövet mutatkozott, ám habarcsban különbség nem mutatkozott.

34 Az ablak befelé induló rézsús káviáján a szürke festés alatt többféle színezett réteget találhatunk, ám mivel kívülről hozzáférni nem tudtunk nem vizsgáltuk behatóbban.

A szentély és a hajó többi középkori (ma is működő) ablakán is feltehetően hasonló mérművek voltak, ám azokat is teljesen levesték, és ugyanúgy meszelés takarja őket. A szentély délkeleti homlokzatán az ablak méretei ugyanazok, de ez egy működő ablak. Annyiban tér el a keleti homlokzattól, hogy az oldalsó rézsűs kávékban is mutatkoznak jól megfaragott réteggövek. A déli szentélyablaknál fölfelé húzott kutatósávban vizsgáltuk az esetleges főpárkány helyét, de ilyenek nyomát – sem kőből, sem vakolatból – nem találtuk. A felső 20 cm falszövet a középkori falazathoz képest új, feltehetően valamelyik tetőcserénél az egykori párkány is sérült, viszszabontották, majd ráfalaztak.

A falkutatás során megállapíthattuk, hogy a szentély támpillérei középkoriak, mind habarcsukat, mind textúrájukat tekintve. Lent ugyan elválnak a szentélyfalaktól, de följebb mindenhol kötésben voltak, tehát egy periódusúak.

A sekrestye viszonya az északi hajófalhoz érdekesebbnek tűnt. Egyrészt megfigyelhetjük, hogy a két épületrész falazata elvált, a sekrestye falának kicsit gömbölydedebb kövei, habarcsa viszont megegyezett a templomszentély lábazati zónájában helyenként tapasztalt textúrával, illetve a középkori habarccsal. Mindezek alapján lehet, hogy csak egy második középkori építési fázisnak kell tartanunk.³⁵ A sekrestye felső falszövege teljesen újr épített, a mai járószinttől 210 cm-re egy vízszintes falelválás fölött szintiszta téglafalazat jelentkezik, ez is újkori.

5. kép

A keleti szentélyablak, kibontás után (a szerző felvétele)

³⁵ A sekrestye nyugati falán nyíló modern kori ablak helyén ugyan eredetileg egy 108 cm széles ajtó volt, de azt is utólagosan vágták bele a középkori falszövetbe. Hasonló mondható el a sekrestye keleti ajtajáról is. Környezetében a falszöveten szintén vannak törkő-tégla javítások, de a falszövet eredendően középkori.

A hajó déli falán tett egyik alapvető megállapításunk az, hogy a nyugati támpillértől keletre, tőle 45 cm-re egy függőleges, szabálytalan falelválás mutatkozott. Tőle keletre a már ismert, középkori törtkő falazat jelentkezett, sárgás kavicsos habarccsal, tőle nyugatra egy nagyon kevés téglával vegyesen alkalmazott törtkő falazat, homokos, sűrűsárga habarccsal. (2. kép) Az elválás a fal felső zónájában feltehetően behúzódtott a nyugati támpillér mögé, mert fent már csak a középkori falszövetet láttuk. Úgy tűnik, hogy ez sosem volt egy élő falsarok, mintha a középkori templom nyugati végét elbontották volna. A déli oldalon lévő támpillérek közül a délkeleti hajósarkot támogató pillér középkori, külső síkját azonban utólag javították újkori téglákkal.³⁶

A legkeletibb hajóablak még középkori, törtkőből rakott kávékkal és boltövével, az ablak jobb alsó sarkánál egy szebben faragott kőelem. A kerekdedebb kövekből rakott lábazati zóna itt, az ablak alatt nem volt érzékelhető, csak egy falegven.³⁷

A középső és a nyugati támpillér közötti falfelület tűnt a legérdekesebbnek. A jelenlegi félköríves lezárású ablak 30×14×6? cm méretű téglából rakott, utólagos a középkori falszövevhez képest.³⁸ Arra számítottunk, hogy esetleg egy középkori ablak közelében nyitották, nagyobb felületen rábontottunk, de középkori ablaknak, elválásnak, boltövének nyomára sem bukkantunk. Ettől az ablaktól keletre, a nyugati támpillértől keletre mérve 240 cm-re azonban egy csorbázott falfelület jelentkezett a falon, egészen a középső támpillérig tartott, a fal csorbázott felülete nagyjából az utólagos ablak záradékáig volt észlelhető. Sem fölötte, sem a lábazati zónában nem találtunk csorbázatot. Eddigi adataink alapján egy támpillért feltételezünk itt, melyet hasonlóan a szentély támpilléreihez, csak fölül kötöttek be a falba, lent csak hozzáépítették. Mindezek alapján felvetjük, hogy a következő középkori hajóablak már csak tőle nyugatabbra, a már említett függőleges falelválástól nyugatabbra férhetett el.³⁹

A templom padlásterében lényeges megfigyeléseket tehettünk a középkori periódusra vonatkozóan. Látható volt, hogy a szentély bordás keresztboltozatainak sűvege törtkőből rakott. Eredetinek tartható a hajó felé néző oromfal, ám rajta eredeti tetőlenyomatot a szentély felé nem tudtunk felfedezni, csupán egy-két, a fallal egyidős gerendafészket. Talán eredeti a hajóba vezető átbújónyílás is. Ugyanennek az oromfalnak viszont a hajó felé néző síkján a mainál meredekebb hajlásszögű tető lenyomata jelentkezett. A hajó utólagos, téglából készült kétszakaszos fiókos dongaboltozatának készítésekor láthatóan egy korábbi – a csapolásai alapján középkori – kötőgerendát belefoglaltak a keletebbi dongaívbe, ami ma is látható.

36 Téglaméret: 30×15×6,5 cm.

37 A fölötte nyitott kutatósávban ugyanazt találtuk, mint a szentélynél: egy visszabontás és egy újkori ráfalazás jelentkezett egy vízszintes elválás formájában, tehát semmilyen adatunk nincs középkori főpárkányra. Az ablaktól nyugatabbra az állványzat szerkezetétől nem tudtunk kutatni, hozzáférni a falfelülethez.

38 Megjegyezzük, hogy falszövetben helyenként téglá kifoltozásokkal találkoztunk, ezek azonban habarcsuk alapján csak utólagos javítgatásoknak minősülnek, mögöttük megvolt a középkori falazat.

39 Mindenestre a középkori nyílásrendszerrel kapcsolatban – különösen ott ahol kívülről támpillér takarta a falfelületet – szükségesek lennének belső kutatások.

A falkutatás és a történeti adatok alapján kimondhatjuk, hogy a templom első periódusa egy gótikus stílusban felépített, a támpillérekkel megerősített, sokszögzáródású szentéllyel és ismeretlen lefedésű, illetve nyugati kiterjedésű hajóval ellátott épület. Ennek kora – 14–15. század – ma még aligha adható meg pontosabban, hiába sugalmazák az eddig javasolt datálások a 15. század végét.⁴⁰ Jelen pillanatban a fogódzót a szentélyben található ékbordák (3. kép) nyújthatnák (már ha a bordaíndítások a falazattal egyidősek). Ugyanakkor tudnunk kell, hogy az ékbordák használata – igaz, a hosztótinál zömökebb változatban – már a 13. században jelen volt: ilyen látható a soproni Szent Jakab-templomban,⁴¹ és eredetileg is ékbordák voltak a veszprémi ún. Gizella-kápolna földszinti terében.⁴² A kutatás régóta számon tartja azt is, hogy ékbordákat a 13. század után is alkalmaztak,⁴³ ráadásul hosszú ideig, mint arra győri püspökvár 1487-es Dóczy-kápolnájának alsó szintjén látható, a hosztótihoz hasonló, karcsúbb ékbordák utalnak.⁴⁴ Így mindaddig, amíg a belső kutatások során valami datáló értékű lelet kerül elő, a templom ma látható középkori részleteit a 14–15. századnál pontosabban nem merénk meghatározni. Régészeti kutatás híján megállapíthatatlan, hogy volt-e esetleg korábbi, utóbb visszabontott középkori periódus, ennél fogva ma még nem lehet állást foglalni a tekintetben, hogy az 1333-as első említés idején már ezt az épületet írták le, vagy egy korábbi.

Még a középkorban – akár ugyanebben a periódusban, ám egy későbbi építési fázisban – felépítették a mai sekrestyét, amely egykor esetleg oldalkápolnaként is működhetett, hiszen a hajóból és nem a szentélyből nyílt.⁴⁵

A második nagy építési periódust az 1739–1742 között lezajlott, Gyulai Gaál Gábor idejében befejezett építkezéshez kötjük. Erre már jól használható írott forrásokkal rendelkezünk. Amint azt láttuk, a munkák bizonyos bontásokkal kezdődtek; úgy gondol-

40 *Koppány Tibor*: Későgótikus építészeti emlékek a Balatonfelvidéken. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 2. (1964) 196. 17. jegyzet; *Zsiray Lajos*: A hosztóti plébániatemplom. Műemlékvédelem 18. (1974) 74–77.

41 *Csatkai Endre*: Sopron és környéke műemlékei. I. Bp., 1953. 314–316.

42 A kápolna feltárásáról: *Kralovánszky Alán*: Újabb adatok a veszprémi Gizella-kápolna középkori és újkori építéstörténetéhez. Építés-, Építészettudomány 15. (1983) 273–281.; *Rostás Tibor*: A veszprémi úgynevezett Gizella-kápolna épülete a 13. században. In: Tanulmányok Tóth Sándor 60. születésnapjára. Szerk.: Rostás Tibor–Simon Anna. Bp., 2000. 65.

43 Elég legyen csak idézni e helyütt a legkorábbi tipológizálási kísérletek egyikét: *Várnai Dezső*: Budavári középkori boltozatok bordáinak formai fejlődése. Budapest Régiségei 16. (1955) 363–371. 1/9. kép.

44 Az adatot és a borda felmérését László Csabának köszönöm. Az épületegyüttes építéstörténetére I. *Út*: A győri püspökvár építéstörténetének vázlata. Arrabona 38. (2000) 101.

45 A kérdést a sekrestyében egy esetleges oltáralap feltárása válaszolhatná meg. Egy ilyennek meglelte már csak azért is érdekes, mert az eddigi irodalom az 1455-ös oltárjavadalmat a főoltárra értette, s így az emlegetett Keresztelő Szent János-patrocíniumot a templom egészére vonatkoztatta. Egy ilyen oltárjavadalom, melynek jövedelme az oltárospapot illette, azonban akár egy mellékoltárra – különösen ha az egy külön kápolnában kapott helyet – is vonatkozhatott. Igaz, hasonlóra főleg székesegyházakból, városi plébániatemplomokból vannak adataink – alighanem a jobb forrásellátottság miatt (vö. pl. *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971. 146–158. stb.)

juk, hogy ez elsősorban a középkori templomhajó nyugati végét érintette. A templomot rövidebbre vették, és egy új nyugati homlokzati falat húztak be, aminek emlékét a padlástérben találtuk meg. A kétszakaszos fiókos dongaboltozat fiókjai fölötti térdfalon több ponton egy vakolatréteg jelentkezett, mely nyugati hevederívénél egy-egy függőleges vonal mentén megszakadt, illetve befelé hajlott.⁴⁶ (6. kép) Ennek vonalában egy-egy falcsorbázat volt megfigyelhető, mindezek egy korábbi, visszasabontott nyugati falra utalnak. A vakolatréteg egy viszonylag durva habarcs szétkenéséből származott, és jól látszott, hogy a dongaboltozat fiókjainak homlokíveire felülről ráhajlott, tehát nem egy korábbi síkmennyezetes korszak felfutó vakolatáról van szó. Mindez azt jelenti, hogy egy rövidebb templomhajóval kell számolnunk, a fiókos dongaboltozat idejében.

Amint a korabeli felújítás „műleírásából” tudjuk, egy új torony és karzat kialakítása is tervbe volt véve. Az előbbinek méreteit is megadják, mint említettük, nagyban eltér a mai torony méretitől. A néhány évvel későbbi egyházlátogatási jegyzőkönyv adatai szerint a tervbe vett épületrészek meg is épültek, a torony téglából és deszkából készült, a karzat pedig fából, eltérően a mai kőből épült toronytól és a falazott karzattól. Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy a templom mai tornya és karzata biztosan nem ehhez a periódushoz sorolható. Ide köthetjük viszont a sekrestye boltozását, amit eredetileg is terveztek. A sekrestye fiókos dongaboltozatához nagyon hasonló a hajóé is, jóllehet, eredetileg ez sem szerepelt a tervekben. A középkori falakhoz való utólagosságát – a boltvállak belső kutatása nélkül is – jól mutatja, hogy a keletebbi boltozatszakasz fiókjának válla elétakar a keletebbi, középkori hajóablaknak. (4. kép) Talán nem tévedünk, ha az építkezések idején birtokossá lett Gyulai Gaál Gábor személyének és felajánlásának tudhatjuk be, hogy végül a hajót is beboltozták, az építkezést tehát az eredeti tervekhez igényesebben fejezték be.

Ekkor vagy a következő évtizedek folyamán egy kriptá is létesült a templomban a Gyulai Gaál család számára, melybe először 1777-ben temetkeztek. Ugyanakkor az írott forrásokból kiderül, hogy 1778-ig újabb építkezés nem folyt az épületen. Ebből következően a családi kriptának a mai, nyugati homlokzati falban kialakított (elfalazott) lejárója utólagos kialakítású, hiszen a mai nyugati hajófal sem létezett még ekkor.

A következő nagy építési periódust már a 19. század első felére kell tennünk. A templomról készült műemléki leírások a templom tornyát eddig is klasszicistának határozták meg, s ezt a kormeghatározást a falkutatás és az írott adatok egyaránt alátámasztják. Építési adatunk, mint láttuk, az 1836. évből van, amikor a Gyulai Gaál család – közelebről nem részletezett – építési munkálatait említik a templomon. A periódus keltezését egyéb adat híján ehhez az évhez kötjük. A déli homlokzaton megtalált – fentebb már leírt – függőleges elválastól nyugatra a hajót homokos, szürke habarcsba rakott, elszórta téglát is tartalmazó törtkő falazattal meghosszabbították. Az új nyugati hajófallal kötésben megépítették a mai tornyot, mely alul nagyrészt törtkőből, felül téglából⁴⁷ áll. A toronytól északra a nyugati hajófalban egy új kriptalejárót hoztak létre. (7. kép) Ugyan a nyílás szélét és elfalazását mai állapotában nagyrészt 20. század közepi téglák alkotják, megfigyeltünk olyan, a falszövevel egyidős téglát, mely láthatóan eredetileg is a lejáró

46 A nyugatabbi fiók középtengelyétől mérve 200 cm-rel nyugatra.

47 Téglaméret: 30×14,5×6 cm.

6. kép

A padlástérben megtalált nyugati zárófal helye a déli hajófalon
(a szerző felvétele)

káváját képezte.⁴⁸ A toronytól délre, szintén a nyugati falon nyílt a külső karzattfeljáró. Jelen formájában az ajtó és kiékelése 20. századi, ám helyén eredetileg is ajtó volt, amint azt a kutatás során az eredeti téglából falazott ajtókáva vonala kirajzolta.

A templom toldása révén létrehozott nyugati hajószakasz csehsüveg-boltozatos, eltérően a korábbi fiókos donga lefedéstől. Ekkoriban készülhetett a mai falazott karzat is, melynek alja szintén csehsüveg-boltozatos. A déli homlokzaton a középkori fal szövetben egy új, félköríves lezárású ablakot hoztak létre, téglá boltívvel.⁴⁹ Bizonyára ekkor készült a karzatablak, melynek záradékát valószínűleg utóbb alakították át csúcsívesre.⁵⁰

48 Látható, hogy egy vízszintes fa áthidaló volt a nyílás fölött, de a kriptalejárót utóbb befalazták, erősítésképp beletéve egy téglá boltívet, amely azonban önmagában nem állt meg, csak az alatta levő befalazással együtt. A befalazást alighanem a rajta levő 1955-ös emléktábla keltezi.

49 Téglaméret: 30×14×? cm.

50 A karzatablak kizárólag téglából készült (27×14×6 cm), a téglaméret a támpillérek 1900 körüli, sávosan kialakított falzatában szereplő téglákra emlékeztet. Rakásmódja alapján a falszövetnél későbbinek is tartható lenne, ugyanakkor habarcsa nem különült el. Alsó felét szinte azonnal felfalazták a káváéhoz hasonló téglából és habarccsal, igazodva a karzathoz. A káváknban beforduló vakolat, meszelés nem volt. A záradék jobb felső sarkában látható téglák megengedik, hogy eredetileg nem csúcsíves volt az ablak záradéka, vagy laposabb ívűre tervezték, de meggondolták magukat.

7. kép

A kriptalejáró feltárt nyomai a nyugati falon (a szerző felvétele)

Amint az írott forrásokból kiderül, egészen a 19–20. század fordulójáig nem történt újabb építkezés a templomon. Mint láttuk, 1900 körül a plébános elvégeztette a szükséges beavatkozásokat az időközben életveszélyessé vált templomon. Leszedette a korábbi, tönkrement fedélszéket, és megépítette a kutatáskor látott, nem szakszerű beavatkozásoktól sem mentes – ránézésre állószerű, de gyakorlatban inkább függesztőműves – ácsszerkezet. Az akkori kőműves ajánlásának megfelelően vonóvasak is készültek, ezek azonban inkább az ácsszerkezethez kapcsolódtak, amint azt a fedélszékben is láttuk. Hasonlóképp a déli oldalon három helyett csak két támpillért építetett, az egyiket közülük a középkori és a 19. századi periódus határára.⁵¹ A támpillérek falazata jellegzetes sávosan rakott kő-tégla falazat.⁵² Egy vaskos támpillért – szintén a két periódus találkozásánál – építettek az északi oldalra is, igaz két építési fázisban.

Végezetül meg kell emlékeznünk a legújabb, 21. századi periódusról is, melyet műemléki helyreállításnak hívunk. (8. kép) Az hogy pályázati pénzből egy kis közös-

51 Az utóbbi támpillér aljában egy-két kősort bekötöttek, ezért a támpillér magját eleinte a nyugati toldással egy időnek vettük, jóllehet, a nagy részét már akkor is igen késeinek tartottuk. Hozzájárult ehhez, hogy a habarcsok itt nemigen különültek el.

52 Téglaméret: 28×14,5×6 cm.

8. kép

A helyreállított templom délkeletről (a szerző felvétele)

ség meg tudta valósítani a felújítást, mindenképpen örömteli. Reméljük, hogy mostani templomfelújítás tapasztalatai nem rettentették el a templom használóit, és idővel mégis bele mernek vágni a belső – előbb-utóbb elkerülhetetlen – helyreállításába is.⁵³

THE CHURCH OF THE GYULAI GAÁL FAMILY IN HOSZTÓT IN THE LIGHT OF THE LATEST INVESTIGATIONS

Summary

The Gyulai Gaál family was possessor in Somogy and Veszprém County in the 18–19th century. The most famous member of this family was Gábor Gyulai Gaál, the inspector

53 Az már napjaink pályázatainak alapvető fogyatékosága, hogy a megfelelő előkészítettséget nem kéri számon az építetőkön, pedig a műemlékeknél előre tudható, hogy bizonyos munkarészek (pl. kutatás) kikerülhetetlenek. Nem árt továbbá, ha már ekkor rendelkezésre áll legalább egy engedélyezési terv is, mely az építető számára segít konkretizálni a várható feladatokat, költségeket. Végül az is e helyreállítások javára válik, ha az árversenyt megnyerő kivitelező tudja és akarja is „olvasni” az építészeti terveket.

of the Esterházy estate in Ozora. He bought Hosztót, a village in Veszprém County, in 1742, and it was him who restored its roman catholic church. In the church a crypt was built which was used for family burials after 1777.

According to the building archeological investigations and the written sources it came to light, that the chancel and its ribbed vaulting was built in the 14–15th century, just like the eastern part of the present-day nave and the sacristry. From 1739 to 1741 the western part of the gothic nave was pulled down by the former possessor, and it is possible, that the smaller nave and the sacristry was vaulted by Gábor Gyulai Gaál around 1742. In 1836 the nave was enlarged, a new tower was affixed to it, and the crypt was altered. Around 1900 an additional support was given to the walls by the parish priest. In 2010 the roof and the facades were restored (the architect was Tamás Albert).

A művészettörténet és technikatörténet igen fontos dokumentumai azok a feljegyzések, gyakran vaskosabb füzetek, melyekbe egy-egy mester jegyezte le szakmája műveléséhez szükséges ismereteit. A középkorból számos, festő- és építőmesterek által készített, használt mintagyűjtemény maradt fenn.¹ Ettől eltérő típus az ötvösök és másféle kis-művészetek számára készített technológiai és receptleírásokat tartalmazó kézikönyv.² A kézművességben a sokszorosított grafika elterjedésével a nyomtatott mintalapok, mintakönyvek lesznek a legfontosabb forrásai a mestereknek, az új és még újabb irányzatok, divatossá váló motívumok terjesztői. Mellettük természetesen továbbra is él a középkori céhes gyakorlat nyomán elterjedt gyakorlat a legény- és mesterélet során megismert minták, eljárások lejegyzése. A magyarországi kézművesség, közelebbről az ötvösség történetéből szerencsére több ilyen „jegyzetkönyvet”, úgynevezett ötvöskönyvet is ismerünk.³ Ezek közül a legismertebb Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve, melyben előbb a drágakövek leírását és azok gyógyhatását közli, majd a különféle ötvösrecepteket, eljárási módokat írja le.⁴ A Lugossy-kódexként ismert emlék irodalmi szövegeket, ötvöstechnikai feljegyzéseket és a 16. század végének úgynevezett *moreszk* díszítménye-

1 A fennmaradt művek katalógusa. Scheller, Robert W.: *Exemplum. Model-Book Drawing and the Practice of Artistic Transmission in the Middle Ages (ca. 900–ca. 1450)*. Amsterdam, 1995.

2 Legfontosabb emlékei a Theophilus Presbyter néven ismert, a 11–12. század fordulóján keletkezett műve illetve Benvenuto Cellini: *Schedula diversarum artium*. Kiadása az bécsi példány alapján: *Schedula diversarum artium. Revidirter Text, Übers. u. Appendix von Albert Ilg*. Wien: Braumüller, 1874. (Quellenschriften für Kunstgeschichte und Kunsttechnik des Mittelalters und der Renaissance ; 7). *Benvenuto Cellini: Due trattati di Benevenuto Cellini ... uno dell'oreficeria l'altro della scultura*. Firenze, 1568.

3 A magyarországi emlékek áttekintése: *Vattai Erzsébet*: Néhány adat az ötvösmesterség és szerzők történetéhez (X–XIX. sz.) *Archaeológiai Értesítő* 80. (1953) 151–158.

4 *Ballagi Aladár*: Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve. *Archaeológiai Értesítő* 3. (1884) 1. rész 201–392.

ihéz készült mintalap-kivágatokat tartalmaz.⁵ A kolozsvári egyetem központi könyvtára őrzi azt az 1677–1772 között íródott, első bejegyzőjéről Tar Andrásról elnevezett, három kötetből álló mintakönyvet, amelyet kolozsvári, kassai és debreceni ötvösök használtak.⁶ A kötetek néhány személyes, vagy tárgyak elkészítési módjára, illetve eljárási módokra vonatkozó, valamint verses bejegyzésen kívül csak kézzel rajzolt és máshonnan kivágott, beragasztott mintarajzokat tartalmaznak.⁷ Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében őrzi Szigeti Sámuel 1774-ben és 1777-ben írt munkáját, amelyben ötvösrecepteken túl ötvösmunkához szükséges cikkek árjegyzékét, javításra átvett tárgyak listáját is lejegyezte, valamint terveket és elkészített tárgyak lenyomatát rajzolta bele.⁸

Kiss János révkomáromi ötvösnek a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött könyve⁹ sem különbözik jelentősen a már említett munkáktól. Ugyanakkor szembetűnő, hogy a minden valószínűség szerint 1798. október 8-án megnyitott könyvben¹⁰ számos olyan bejegyzést is találunk, mely nem köthető az ötvösmesterséghez. A könyv nyitó lapjain – más kezek írásával – a könyv későbbi sorsára vonatkozó bejegyzések is olvashatóak. Az első, szép kalligrafikus írás szerint Kiss János 1821-ben¹¹ elajándékozta a kötetet, de a megajándékozott nincs megnevezve.¹² Az ezt követő bejegyzés¹³ szerint 1821. május 13-án a könyv tulajdonosa Pap János volt.¹⁴

A kézirat leírása előtt tekintsük át ötvösünk életútját az ötvöskönyv bejegyzései alapján. 1783. március 1-én, a ma Komáromhoz tartozó Szőnyben született Kiss Mihály és

-
- 5 *Rómer Flóris*: Adalék a magyar ötvösség történetéhez. Századok 1877. 222–235. A kódex egy része: Debrecen, Református Kollégium Nagykönyvtára. L. Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). I. Szerk.: Mikó Árpád–Verő Mária. Bp., 2008. 78. Kat. I-19a (Fekete Csaba). Az ötvöstechnikai szövegek és a metszetek: MTA Könyvtára, Kézirattár K 56. L. Mátyás király öröksége i. m. 78–79. Kat. I-19b (Mikó Árpád)
 - 6 Kolozsvár, Babeş–Bolyai Egyetem Központi Könyvtár, Kézirattár Mss. 161/I–III.
 - 7 A dokumentum teljes terjedelmében megtekinthető az interneten: <http://documente.bcucluj.ro/patrimoniu.html> (2011. október 15.)
 - 8 Iparművészeti Múzeum, Adattár ltsz.: KRTF 0406.; *T. Németh Annamária*: Ötvösrajzok a barokk korban. Magyar Ötvös 4. (1993) 1. sz. 3.
 - 9 Leltári száma: Udgy. 1968.1.
 - 10 A könyv borítójának belső oldalán a következő felirat olvasható: „Jannesz Kis Anno Domini 1798. esz 8. oct”.
 - 11 E dátum kapcsán némi ellentmondás van, hiszen Kiss János ekkor már nem élt. Mivel jelen ismereteink szerint nem volt házas, és gyermekei sem voltak, így a név alatt vagy egy esetleges nagybátyot, vagy névazonos személyt kell keresnünk.
 - 12 Erre vonatkozóan az alábbi szöveg olvasható: „Joannes Kis Anno Domini 1821dik Esztendőben Ajándékozta”.
 - 13 Szövege: „ Joannes Pap Domini Anno 1821dic 13 may”.
 - 14 Pap János feltételezhetően azonos azzal a „PJ” mesterjegyű komáromi ötvössel, akit Kőszeghy Elemér még nem ismert névről. Kőszeghy 4 tárgyat említ tőle, mindegyiken szerepel a komáromi céh hitelesítő jegye is. *Kőszeghy Elemér*: Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Merkzeichen der Goldschmiede Ungarns vom Mittelalter bis 1867. Bp., 1936. 180. No. 1046. Grotte András azonosította a „PJ” mesterjegyet Pap János ötvösmesterrel. *Grotte András*: Adatok a magyarországi ötvösség történetéhez IV. (Komárom és Nógrád vármegye). Művészettörténeti Értesítő 55. (2006) 165–166.

Holovits Anna református szülők második gyermekeként.¹⁵ A felcseperedő János 1797. április 13-án a révkomáromi Nemes Simon Istvánhoz¹⁶ került ötvösinasnak, akitől 1802. május 28-án szabadult fel.¹⁷ Május 30-án kezdte el könyvébe bemásolni addig összegyűjtött ismereteit. A következő év április 6-án a céhes szokásokat követve vándorolni indult, azonban nem nyugat-európai országokat keresett fel, hanem a Magyar Királyság keleti „végeit”. Előbb mindössze két hónapig Gyöngyösön lakott Goldperger Károlynál,¹⁸ majd a nyár elején Budán egy hónapig állt Czigler Pál¹⁹ és Wolfgang Jocher²⁰ szolgálatában. A budai ötvösöktől megválva Nagyváradra ment Nádudvari Istvánhoz,²¹ akitől egy év után három hónapra Kolozsvárra szegődött Héthársi Gergelyhez.²² 1804. szeptember 12-én Marosvásárhelyre érkezett Hozsárd Istvánhoz, akitől egy év leteltével – a városban maradva – Hozsárd Józsefhez²³ állt be. 1806. júniusában visszaindult Komáromba, de útközben előbb Kis Józsefnél²⁴ Kolozsváron töltött másfél hónapot, majd Nagyváradon újfent Nádudvari Istvánnál hét és fél hónapot. 1807 tavaszán ért Komáromba, ahol meglátogatta egykori mesterét, másfél hónapig dolgozva műhelyében. 1807. júniusában

15 Magyar Országos Levéltár A 1557 számú mikrofilm Komárom-Szőny vegyes anyakönyve. A szülők első gyermekét szintén János névre keresztelték (1779. február 23.), aki két és fél éves korában (1781. augusztus 14.) meghalt.

16 Nemes Simon István komáromi ötvös 1828. december 1-én halt meg. *Kapossy János: Magyarország ötvösök a XVIII–XIX. században.* Bp., 1934. 45.

17 Az ötvöskönyvben szereplő adatokat megerősíti a komáromi ötvös céh protokolluma is. *Štátny Archív v Nitre, Pobočka Komárno, Ötvöscéh, A szabad királyi Komárom városában lévő nemes ötvös chéhnek authenticus prothocolluma.* Ab anno 1781mo die 1ma May. fólió nélkül

18 1795-ben, mint ötvöst említik. *Kőszeghy E. i. m.* 119. No. 704., 705.

19 Czigler (Ziegler) Pál Ferenc 1793-ban lett mester, 1824-ben még említik mint ötvöst. Komáromban született, 1769-től 1774. augusztus 2-ig Puchmayer János Mihálynál tanult. A budai kora klasszicista ötvösség szerényebb képességű mestere volt. *P. Brestyánszky Ilona: A pest-budai ötvösség.* Bp., 1977. 49.; 168.; Jegyét l. *Kőszeghy E. i. m.* 59. No. 343.

20 Wolfgang Jochner 1798-ban lett mester, 1828-ban még működik. *Kőszeghy E. i. m.* 59. No. 345.; *P. Brestyánszky I. i. m.* 184.

21 1804–1816 között említik, mint vidéki mestert a kassai céhben. *Kőszeghy E. i. m.* 274.; No. 1551. Művei közül a Magyar Nemzeti Múzeum egy kávéskannát őriz. Ltsz.: 63.73.

22 Héthársi Gergely kolozsvári ötvös (1746–1809), 1774-ben tett polgári esküt, céhes ötvösmesterként is ez után működhetett. *B. Nagy Margit: Stílusok, művek, mesterek. Művészettörténeti tanulmányok.* Bukarest, 1977. 211.

23 Bár jól olvasható a név írása, de feltételezhetően egy család két tagjáról van szó, akár Hozsárd, akár Hozsárd a családnév. B. Nagy Margit említ egy 1810–1812 között biztosan Kolozsváron működő Hosard (Honsard) István nevű ezüstművest. *B. Nagy M. i. m.* 213. Ez a mester akár azonos is lehet az 1804–1805-ben Marosvásárhelyen dolgozó ötvössel. A feltevés azonban nem igazolható, mert az adott időszakra vonatkozó marosvásárhelyi források hiányoznak. Az 1785. évi népszámlálásban nem szerepel a két ötvösre vonatkozó adat, ahogy az 1828. évi népszámlálás adatai között sem található rájuk vonatkozó bejegyzés. L. A Román Állami Levéltár Maros Megyei Igazgatósága, Marosvásárhely város levéltára. Összeírások és népszámlálások (119. leltár) 9. cs. VII. kötet (1785-ös népszámlálás); 22. csomó (1828-as népszámlálás) Az adatot Kovács Mária-Mártának köszönjük.

24 Kolozsvári Kis József ötvöst 1796-ban egy kehely feliratában említik. *Kőszeghy E. i. m.* 171. No. 1007.

ismét útra kelt, és Pesten Prandtner József²⁵ szolgálatába állt. Azonban Pesten sem tölthetett el sok időt, hamarosan visszatérhetett Komáromba és beállt a céhbe, de rövidesen, 1809. augusztus 30-án 26 éves korában ideglázban meghalt.²⁶

Kiss János ötvöskönyve egy Bázelen 1770-ben nyomtatott jövendölés²⁷ magyar nyelvű másolatával kezdődik. A Ládek Mártonnak tulajdonított látomás²⁸ Európa országainak eljövendő sorsáról szól. Ezt követi egy 1799-ben lejegyzett, Magyarország földrajzát, közigazgatását kérdés-felelet formában bemutató egység.²⁹ E szövegtől nem elkülönülve, csupán a „más” szócska beiktatásával öt verset, éneket jegyzett le Kiss János,³⁰ amelyek a kor közköltészetének darabjai.³¹ Közülük az első a *Mit használ a világ kezdetű*³² Nyéki Vörös Mátyás által írt énekeltszerű szövegének 18. századi átdolgozása,³³ de a konkrét szövegcsalád önálló variánsként terjedt a korban, katolikus és protestáns forrásokban is, 7–10 versszaknyi terjedelemben.³⁴ A második verset – *Nagy Isten mi hív vezérünk kezdetű* – egyelőre nem sikerült azonosítani. A következő, a *Jaj betölt az óra kezdetű*³⁵ az 1780-as évektől népszerű református halotti ének, amely Sárospatakon, de szórványosan a Dunántúlon is ismert.³⁶ A negyedik, *A királyi székben ülőnek kezdetű* vers a Jelenések

25 Az idősebb Prandtner Józsefről van szó, aki Budán született, és 1819. december 18-án halt meg. 1791. december 4-én lett mester, 1793. szeptember 25-én pesti polgárjogot kapott. 1812. december 13-tól alcéhmester. A család a legjelentősebb pesti ötvösdinasztiaik közé tartozott. *P. Brestyánszky I. i. m. 57.; 320.*

26 Szlovákiai Református Keresztyén Egyház, Komárom. Komáromi halotti anyakönyv 1783–1852. fol. 177. Az anyakönyvben a következő bejegyzés található: Jochanes Kis, aurifaber Sodalis, Szönyino oriundus. *annorum 26. febris nervosa.*

27 Sajnos a másolás alapjául szolgáló művet nem sikerült beazonosítani.

28 Ötvöskönyv, fol. 1–7. A fólió számozást a kézirat készítője is megtette, de ezek jó része az idők során keletkezett sérülésekben eltűnt. A fennmaradó számozásból úgy tűnik, hogy a bejegyző a 80. oldalig számozta a könyvet. Hivatkozásainkban ezt alapul véve folytattuk a fóliószámozást.

29 Uo. fol. 8–14.

30 Az ötvöskönyvben fellelhető versek és énekek azonosításában nyújtott segítségért Csörsz Rumen Istvánnak tartozunk köszönettel.

31 Ötvöskönyv fol. 14–15.

32 A vers öt strófáját az ötvöskönyv egy későbbi – metszettel részben leragasztott – oldalán is lejegyezte a szerző. Ötvöskönyv fol. 123.

33 Régi Magyar Költők Tára: XVII. század. 2. Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyok István és Nyéki Vörös Mátyás versei. Kiad.: Jenei Ferenc–Klaniczai Tibor–Kovács József–Stoll Béla. Bp., 1962. 500–505.

34 L. még *Bartha Dénes: A XVIII. század magyar dallamai. Énekeltszerű versek a magyar kollégiumok diák-melodiáriumaiából (1770–1800).* Bp., 1935. 237–239. 160. dallam; A szövegcsalád készülő kritikai kiadása a Régi Magyar Költők Tára XVIII. Közköltészet III. Sajtó alá rendezte: Csörsz Rumen István–Küllös Imola. Szerkesztés alatt.

35 Az ének két strófáját az ötvöskönyv egy későbbi – metszettel részben leragasztott – oldalán is lejegyezte a szerző. Ötvöskönyv fol. 124.

36 Bővebben: *Bartha D. i. m. 119–120. 50. dallam*

könyve 5. fejezetének 13. verse. Végül a befejező vers, amely a *Szép Ilonának híres férjhez menése* címet viseli, közismert, *A gunaras lány* típuscímű 18. század végi vígballada. Az 1770-es évektől Sárospatakon, Debrecenben és néha a Dunántúlon is felbukkan.³⁷

A könyv következő egységében *A Biblia históriáról* címmel ugyancsak kérdés-felelet formában előbb magára a Bibliára vonatkozó információkat kapunk, majd a Károli Biblia sorrendjében az Ószövetség könyveiről olvashatunk.³⁸ Feltételezhető, hogy mindkét kérdés-felelet formában írt rész iskolai oktatási anyag. Ugyan nincs tudomásunk arról, hogy Kiss János hol tanult meg írni, járt-e népiskolába, de egy 1795-ben kiadott rendelet a városokat arra kötelezte, hogy vasárnapi iskolákat állítsanak fel, ahol az írni, olvasni és számolni nem tudó inasokat oktatták. Sőt ugyancsak ennek az évnek az őszén egy másik rendelet kötelezővé tette a céhekben tanuló inasok részére a vasárnapi rajziskola látogatását is.³⁹

A könyv következő, legnagyobb egysége tartalmazza azokat a bejegyzéseket, amelyeket ötvösünk Révkomáromban, 1802. május 30-án kezdett „újonnan írni”, (1. kép) bemutatva az ötvösmesterség szerszámain, és a mesterség praktikáit,⁴⁰ amelyhez – általunk is közölt – mutatót készített.⁴¹ A 173⁴² technológiai leírást tartalmazó rész korábbi receptek módosult formájú átvétele.⁴³ E rész bemásolása után juthatott hozzá, ismerhette meg egy újabb eljárási módot, mert ennek a leírása a mutató után található.⁴⁴ Két üres oldalt követően az ötvös rövid életrajzát olvashatjuk születésétől 1807-ig terjedően, amelyben elsősorban azokat a személyeket, helyeket nevezi meg ahol és akinél szolgált, az időtartam megjelölésével együtt.⁴⁵ A következő főlíón egy virág ceruzarajza látható, amit azoknak a szerszámoknak a leírása követ, amelyeket munkájához vásárolt, megnevezve, hogy egy adott eszközből hány darabot és mennyiért szerzett meg,⁴⁶ (2. kép) Tekintettel arra, hogy ez a lista több tudományág képviselői számára adhat értékes adatlékot, átírását szintén közöljük.

A következő 24 lapot kivágták a könyvből. A lapcsonkok alapján úgy tűnik, hogy ezt nem egyszerre, hanem legalább négy alkalommal végezték el. A könyv eladója elmondása alapján nagyanyja is a könyv lapjait használta, ha üres papírra volt szüksége.⁴⁷

37 Bővebben: Uo. 93–94. 29. dallam; 1840-ig feljegyzett szövegváltozatainak repertóriumát adja: *Küllős Imola: Balladaszüzsék és -típusok legrégebbi kéziratok feljegyzései*. In: *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. III. Szerk.: Andrásfalvy Bertalan–Domokos Mária–Nagy Ilona. Bp., 2004. 271–272.

38 Ötvöskönyv, fol. 16–29.

39 *Mészáros István: A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996–1996*. Bp., 1996. 36.

40 Ötvöskönyv, fol. 30–71.

41 Uo. fol. 72–78.

42 A leírásokat a szerző számozással látta el, amely 1–172-ig terjed, de tévedésből a 28. számot kétszer használta.

43 T. Németh A. i. m. 4.

44 Ötvöskönyv, fol. 79.

45 Uo. fol. 82–84.

46 Uo. fol. 86–87.

47 T. Németh Annamária szóbeli közlése.

Eött vös Mester séghez. Tartozó perfamit
Ujonnán való le írása, és az Drága Kővedvill.
is irtam valamitt ebben az könyvben, emlel égett.
őráért, és más fele praxtikális mesterséghez való.
találtatt nak benne Irtam Ujonnán 1802. Dil.

Éstendőben Májusnak 30. napján Ötvös Kiss János.
Pér Komáromban

1. Rezes ezüstött finimitani
Kétt hatt Grisprant, 2, hatt galic követ, 2 hatt kienkövett.
Eaz hatt simott vös ett ebben mint eaz itzes üvegben.
meg rel főzni aztán az ezüstött benne polmeg del,
főzni avit utivaliz az ezüst finummahy.
2. Rezett ezüstözni
Feknehözöl ezüstött vadj menyitt arat az enber meg
kel valgho vözben ettetni $\frac{1}{2}$ vöshöz. Fel hatt balamjára
 $\frac{1}{2}$ hatt üvegott $\frac{1}{2}$ hatt igettett hártisott öbve kel tözni és
az ezüstött köztiben kel keverni pol öbvetörni is az alaz
munkátt meg keni 2, fel hártani aztán háaz meleg bot.

1. kép

Az ötvösreceptek leírása kezdő oldalának részlete, 1802.

Biztosan volt azonban olyan kivágott lap is, amelyen írás állt, hiszen az utolsó kiszakított lapon a rajta látható szótöredékek alapján megfigyelhető, hogy egykor mindkét oldalán különböző tintával írt írást tartalmazott.

Az ezt követő első fólión ismét a közköltészet két darabját olvashatjuk, amelyet ötvösművek ceruzával készített tervrajzai követnek.⁴⁸ E két vers közül az első mindössze két sorból áll,⁴⁹ és feltételezhetően Látzai Szabó József a pápai református kollégium teológiaprofesszora versének kezdősorai. A széles körben elterjedt, bibliai témára épülő,

48 Ötvöskönyv, fol. 89–124., fol. 126–128.

49 Halleluja ki gyötrötte a kemény szívű fáraó[t] / erős karral összetörte a bosszúálló fáraót.

33 Műserek száma és ára amelyeket vettem

Vettem 167 Darabbal alos pontzolt egy,
Dél fűszel és egy lalattal — — — — — 15 — 7
Vettem 3 Sima véselőtt nyelvel — — — — — 5 — 18
Vettem 3 méltó műsért — — — — — 5 — 4
Vettem 4 lobortz gömbölyű pegeletes — — — — — 3 — 48
Vettem 1 vas lálalmat — — — — — — — 36
Csinaltattam 11 Darab véselő és mézőnyelűt 6x 1 — 6
Vettem 1 Éles véselőtt — — — — — 1 — 18
Vettem 1 kis lapos fogott — — — — — — — 20
Csinaltattam 2 fűszel táblát 18 fűszel — — — — — 8 — 6
Vettem 1 Dabályos könyvet valójággal — 6 — 10
Vettem ~~1~~ Haram lobortz pegeletes — — — — — 4 — 6
Vettem 1 kis fűszel véselőtt és nyelűtt — — — — — 1 — 5
Vettem 2 véselőtt nyelűtt — — — — — 2 — 18
Vettem Sargaris véselőtt amely va
g, on 180 as as fűszel véselőtt vándarab — — — — — 16 — 10

2. kép

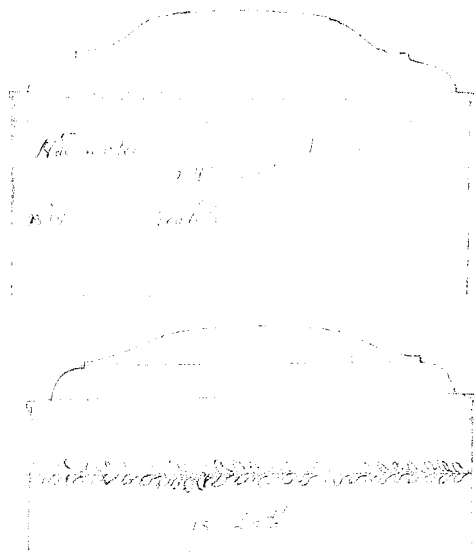
Az ötvösszerszámok leírása első oldalának részlete, 1802.

több változatban ismert verset a kollégium Komáromba költözésének agítálására írta szerzője.⁵⁰ A másik, a *Pest Buda és Révkomárom ku rep, Híres város mind a három ku ku ku ku* a 18. század végén, 19. század elején közismert sorpárokból, vándorstrófaból összeállított refrénes versfüzér.

50 Csörsz Rumén István: A pápai református kollégium bibliai éneke 1804-ből. In: Septempunctata. Tanulmányok Petróczy Éva hatvanadik születésnapjára. Szerk.: Pénzes Tiborc Szabolcs. Bp., 2011. 109–121.

A kézirat végén a beragasztott minták között, és részben a szövegre ráragasztva az úrvacsoravétel során elmondott imák,⁵¹ illetve különféle énekek szövegei találhatóak.⁵² Itt ötvösünk ismét leírta a korábban már említett *Nagy Isten mi hív vezérünk* kezdetű verset, melyet az *Úr Isten jól látád, mely hibás én életem* kezdetű református bűnbánó ének követ. Ez utóbbi egy, a német *Groß ist, o großer Gott* fordítása, amelyet a nagy kollégiumokban Maróthi György többszólamú kiadványának köszönhetően a 18. század közepétől ismertek.⁵³ A *Téged úr Isten, dicsérünk szüntelen* kezdetű, az 1780-as évektől elterjedt református templomi ének, amely gyakran előfordul a kollégiumi dalkönyvekben – melodáriumokban – is.⁵⁴ A következő, *Oh szeretlek ó szeretlek, Uram szívből szeretlek* kezdetű ének Maróthi György többszólamú énekkiadásának 1764-ben közreadott, Varjas János-féle bővítése alapján elterjedt, német eredetű ének.⁵⁵ Az ötvöskönyvben utolsóként szerepel az *Ébredjél fel óh én lelkem* kezdetű református ének, amely Sárospatakról terjedhetett el.⁵⁶

Kiss János ötvöskönyvében a terjedelmes bejegyzések mellett számos cezurarajz és beragasztott metszet, kalendárium-kivágás, imakönyvből kivágott képecske is szerepel. A kézművesség minden ágában, de ma a képzőművészetek közé sorolt festők, szobrászok illetve az építőmesterek gyakorlatában is hosszú generációkon keresztül az ilyen gyűjtemények jelentették a szakmai ismeretek hagyományozásának legfontosabb „csatornáját”. A technikai fogások mikéntje, a receptúrák és a szerszámok felsorolása mellett a vándorlás, a mesterség tanulása, gyakorlása során megismert formák mellett a nyomtatás elterjedésével párhuzamosan, a 16. század első negyedétől a sokszorosított mintalapok, mintakönyvek váltak a kézműves „kézikönyvek”, esetünkben az ötvöskönyvek legfontosabb részévé. A mintalapoként szolgáló

3. kép

Tervrajzok cukordobozokhoz

51 Ezek: Úrvacsorájához való hálaadás; Mikor a kenyeret veszed; Mikor a bort veszed; Mikor hálaát adsz az Istennek.

52 Ötvöskönyv, fol. 125–126.

53 *Csomasz Tóth Kálmán*: Maróthi György és a kollégiumi zene. Bp., 1978. 136–138.

54 *Bartha D.* i. m. 262–263. 180. dallam

55 *Csomasz Tóth K.* i. m. 180–182.

56 *Bartha D.* i. m. 268–269. 185. dallam

metszetek, mintalapok, mintakönyvek legkorábbi példái közé tartoznak a textilművéség mestereinek szánt kiadványok,⁵⁷ de már a 16. század közepétől készülnek mintalapok ötvösöknek, különböző kerámiafélék készítőinek, díszítő festéshez. Különösen sok ilyen metszetes mintalap került ki Nürnberg és Antwerpen nyomdáiból. A minták inventorai és metszői már nem voltak feltétlenül művelő kézművesek, bár ismertek közöttük ötvös, szobrász képzettséggel rendelkező mesterek.⁵⁸ A mintalapokat a műhelyek, mesterek örökítették tovább utódaiknak. A rajtuk szereplő formák, ornamentelemek keletkezésük után, generációkkal később is felbukkanhatnak tárgyakon. De éppen a magyarországi ötvöskönyvekből, így Kiss János művéből állapítható meg az is, hogy a mintalapok ábrái akár évszázadok múltán is szolgálhatnak kiindulópontul ötvösök *példametszései*hez. Ezek a többnyire (vörös)réz dúcra készített munkák az ötvösöcéhbe lépni kívánó legények kötelező feladati közé tartoztak. A vésés nagy ügyességet igénylő technikáját legkönnyebben a kis lemezeken lehetett elsajátítani, gyakorolni. Bár nem kerültek be a *mesterremek* tárgyak közé, az inasszegődtetésnek, és -felszabadulásnak azonban feltétele volt ilyen *példametszések* készítése. Így a nagymúltú kassai ötvösceh 1639-es inasszegődtetési rendjében is előírták tizenkét *példa* bemutatását.⁵⁹

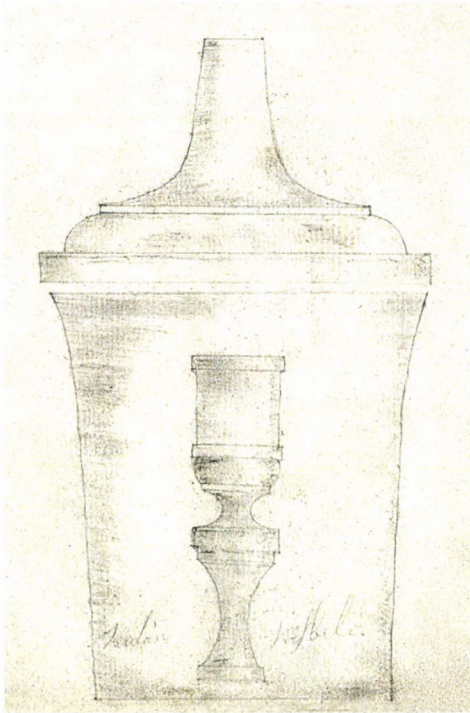
A mintalapok mellett az ötvösök saját rajzaikon, vázlataikon örökítették meg a gyakorlatban legfontosabb típusokat vagy az éppen számukra különösen tetsző formákat, dekorációkat. Kiss János könyve ceruzarajzainak túlnyomó többsége világi ezüstművet ábrázol, egy 1805-ös évszámot viselő votív⁶⁰ kivételével. Egy – feltehetően filigrándíszes – gombon kívül ékszerek sem szerepelnek a rajzok között. A tárgyak rajzait szinte minden esetben hozzájuk rendelt megnevezés, gyakran súlymegjelölés is kíséri. Az evőeszközökhöz készült ábrák valószínűleg afféle „szabásminták” voltak: erre utal a *francia villa* rajza, melyen a villa ágait nem jelölte a rajz készítője, csak a villa lapátrészének jellegzetes, trapéz alakban összeszűkülő végződését. A kanalak között találunk *gazdálkodó* (azaz tálaló), *evő*-, és *kávés* kanalakat is. A kanalak merítője a magyarországi emlékszerkezetben a 18. század utolsó éveitől népszerű tojásdad forma, a szár végződése félkör alakban ívelt. Az asztali edények között van baluszter forma *nádméz porozó* (cukorszóró), urna- és doboz forma *cukordoboz*, (3. kép) sőtartó, több gyertyatartó, úti étkezéshez, (4. kép) *lábos*, kis kannácska és kancsó (5. kép) is. A rajzok közül több is az előkelő háztartásokban divatos toalett-készletek ezüstműveihez készült. Így például szerepel kö-

57 F.M.: Lace Pattern Books of the Sixteenth Century. The Metropolitan Museum of Art Bulletin 14. (1919) Vol. 4. 86–89.

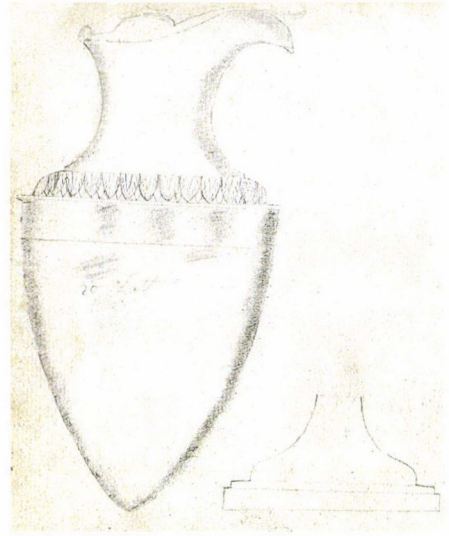
58 Például az 1490 körül született Peter Flötner a 16. század kezdetén Augsburgban működött szobrászként. Később, Nürnbergben azonban termékeny rajzoló-metszőként működött, akinek művei kiváló alapul szolgáltak bútorokhoz, ötösművekhez, de számos könyvhöz is készített illusztrációkat. De továbbra is készített kisbronzokat, melyek később – mintalapjaihoz hasonlóan – széles körben, sokáig másolt modellekké váltak. Munkáinak hatása egész Közép-Európában, így a hazai ötvösségben is jelentős. L. *Mihalik József*: Beham és Flötner művészete hazai emlékeken. Archaeologiai Értesítő ú. f. 18. (1898) 289–305.

59 *Dr. Szendrei János*: Egy ötvös-remek a múlt századból. Magyar Iparművészet 1. (1898) 296.

60 Ötvöskönyv, fol. 96. Enyhén domború, szív alakú lemez, a felső két ívben egy szempár. A 18–19. század fordulójáról számos hasonló emléket ismerünk, melyeket egykor a népszerű búcsújáróhelyek csodatévőnek tartott kegyképei, kegyszobrai köré akasztottak a hívek.

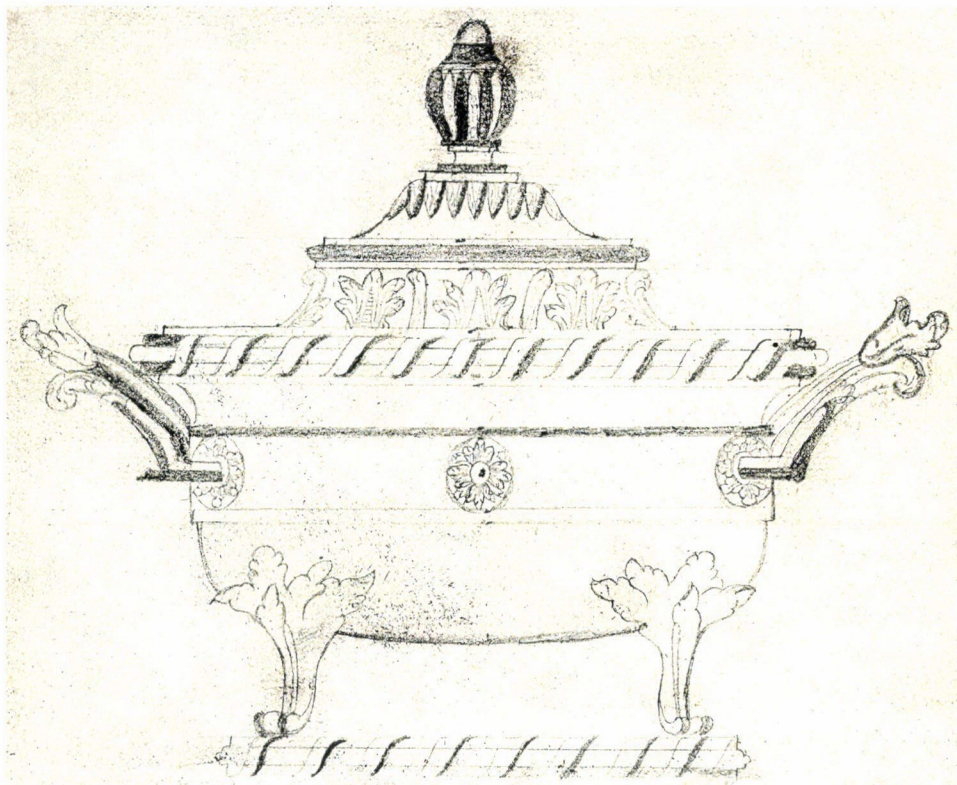
4. kép
Rajz úti étkészlethez

5. kép
Kancsótest és edény talpa

zöttük fésűtartó doboz és pomádés tégely is. Egy egész oldalt betölt egy különleges, reprezentatív ötvösmű, egy fedeles levestál ábrázolása. (6. kép) A tál szájeremén és az alátét peremén végigfutó *fascies*-szerű díszítmény, az akantuszlevelet mintázó lábak a 19. század elejének bécsi ötvösségének hatását mutatják. Sajnos, a minden bizonnyal hasonló kortárs magyar – pesti, pozsonyi, nagyszombati – művek közül nem ismerünk fennmaradt emléket. Ugyancsak a 18–19. század fordulója bécsi ötvösségét idézi egy áttört, valószínűleg fűrészelt technikával készíteni tervezett kosárka rajza is.

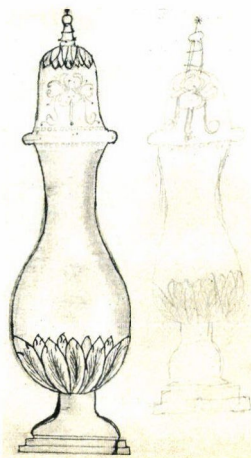
A ceruzával készített rajzok között vannak gyakorlott kézre valló, árnyékolt, finoman kidolgozott példák és akad néhány kezdetlegesebb mű is. Utóbbiak között olyan is megfigyelhető, mely egy másik, szintén a könyvben szereplő ábrát követ, azt próbálja másolni több-kevesebb sikerrel. (7. kép) Itt kell megemlítenünk a rajzok feliratait és az ötvöskönyv fejezeteinek kézírása közötti különbséget. Bár az egyik esetben ceruzát, a másikban vágott végű (lúd)tollat használt az író, néhány betű (N, L, szókezdő K) alakításában eltér a két kéz. A rajzok említett minőségbeli különbsége mellett további érv a kezek elkülönítéséhez maguknak a tárgyaknak a típusa. Az évszámot (1805) is viselő votívtárgy minden bizonnyal Kiss János műve. Az úti étkészlet, a gyertyatartók, az urna formájú cukortartók, a cukorszórók alakja és a még oly vázlatosan jelezett dekorációk is Kiss János rövid életének idejére jellemzők. Ezzel szemben a szigorúbb, geometrikus

6. kép

Fedeles levesestál rajza

formálású, doboz alakú cukortartó vagy a toalettészlet darabjai inkább a 19. század második, harmadik évtizedének ötvösművein köszönnek vissza. Mindezek alapján elképzelhetőnek tartjuk, hogy Kiss János halála után, a ma még ismeretlen „2. tulajdonos” és a könyvet harmadikként (?) birtokló Pap János idején is tovább folytatták a könyvet, gyűjtötték bele a mintarajzokat.⁶¹ Ez érvényes a beragasztott metszetekre is. Közülük néhányat Kiss János által papírra vetett szavak, egész sorok tetejére ragasztott be egy feltehetően későbbi kéz. Azt se feledjük, hogy Kiss János ötvösként első generációs

7. kép

Rajz cukorszóróhoz

⁶¹ Ahogyan az is valószínű, hogy az addigi művek a későbbi tulajdonosoknak (is?) szolgálhattak mintául. Pap Jánosnak ismert szem alakú votív műve, a bodajki katolikus templom emlékei között. L. *Somogyi Árpád–Weiner Mihályné: Fejér megye ötvösművészeti és önművészeti emlékei. Az Iparművészeti Múzeum Forráskiadványai I. Bp., 1969. 26., 38. szám.*

mester volt. A feltehetően ötvös-családból származó Pap János birtokában nagyobb valószínűséggel lehettek 18. századi komáromi, nagyszombati ötvösök *példametszései* is.

Kiss János saját metszeteinek lenyomatait is megtaláljuk az ötvöskönyvbe ragasztva.⁶² (8–12. kép) Mindegyik a *próbametszés* első fázisa után, magáról a dúrról készített, átsatírozott mű, tehát nem nyomat, mint a könyvbe beragasztott, 18. századi példák. Kiss János művei saját kompozíciónak látszanak. Többnyire virágcsokrot, leveles-virágos ornamenteket illetve egy pipázó alakot ábrázolnak, rajtuk az ötvös monogramjával illetve évszámmal az 1799–1801 közötti időszakból. A figurális kompozíció gyenge kézre vall, sokkal jobban sikerültek a növényi motívumok. A vésés is kissé „darabos”, merev, különösen a hátterek sraffozása. Az ötvöskönyvbe

8. kép
Kiss János
virágmintás próbametszete,
1799.

9. kép
Kiss János pipázó alakot ábrázoló
próbametszete, 1800.

10. kép
Kiss János
virágmintás próbametszete, 1801.

62 Ötvöskönyv, fol. 115–118., 122.

11. kép
Kiss János leveles-virágos ornamentet
ábrázoló próbametszete, 1800.

12. kép
Kiss János virágmintát, pávát, illetve 1799-ben készült oroszlánt ábrázoló próbametszeteit,
valamint Pétsvárady Sámuel madarakat, rovarokat ábrázoló metszetét bemutató oldal

13. kép

Pap Sámuel komáromi ötvös két metszetlapja Johannes Nikodemus metszetlapja társaságában

14. kép
Pétsvárady Sámuel madara-
kat ábrázoló metszete, 1762.

beragasztott mintalapok között több olyat is találunk, mely feltünteti a mű készítőjét. Pap Sámuel⁶³ komáromi ötvösnek két lapja is szerepel a könyvben, Johannes Nikodemus metszetlapja társaságában.⁶⁴ (13. kép) Mindkét ötvös lapjain jóval korábbi, még a 17. század végének növényi ornamentikájára jellemző motívumokat találunk: örvénylő leveles, nagyszirmú virágszalakat, egymásba kanyarodó indájú leveleket. Pétsvárady Sámuel⁶⁵ 1738-ban szintén Nagy Mihály műhelyében készítette el *példametszését*. Tőle több művet is találunk az ötvöskönyvben. Míg azonban madarakat, rovarokat ábrázoló metszetei⁶⁶ (melyeken „SA PE” jelzés, illetve az egyikben „Ao 1762” is olvasható) igen kiváló rajzúak,

63 Grotte A. i. m. 173–174.

64 Ötvöskönyv, fol. 92. „SAMUEL :PAP: SCULPSIT APUD DOMINUM M: NAGY: ANNO 1744 Die 1° May” és „IOHANNES NIKODEMUS SCULPSIT IN CIVITATE COMAROMIENSIS APUD DOMINUM ZILAY” feliratokkal. A lapokon ez esetekben nem szerepel a „rajzolta” kifejezés, mindhárom esetében csak a „metszette” igét olvashatjuk. Az erdélyi és a magyarországi emlékek között találunk példát mindhárom megoldásra; a rajzolt/metszettes, a csak metszette illetve csak a mester nevének feltüntetésére. L. Mátéfi Dániel 1767 (mindkettő), Gyujtó Mózes 1741 (csak a név), Gyergyai Mihály 1768 (csak a metszette). L. Ötvöskönyv, Kolozsvár, Babeş-Bolyai Egyetem Központi Könyvtár, Kézirattár Mss 161/I–III.

65 A mintalap alkotója az ötvösdinasztia több hasonnevű tagjai közül az 1750-ben elhunyt Sámuel volt. L. Rozványiné Tombor Ilona: A Pétsvárady ötvöscalád. Művészettörténeti Értesítő 33. (1965) 258.; Grotte A. i. m. 171.

66 Ötvöskönyv, fol. 118–119. Pétsvárady ezen művei a 16. század végének maniersita rajzaira vezethetők vissza. Az antwerpeni Peter Holtswijler művei között találkozunk hasonló ábrázolásokkal. L. Pechstein, Klaus: Zeichnungen des Antwerpener Goldschmiedes Peter Holtswijler. Berliner Museen 23. (1973) Heft 2. 55–57.

15. kép

Pétsvárady Sámuel emberalakos, madaras,
növényi ornamentikás metszete, 1738.

(12, 14. kép) addig az 1738-as művén kevésbé gyakorlott kezűnek mutatkozik.⁶⁷ (15. kép) Ez utóbbi művel egy metszetbe komponálva látható növényi ornamentika – melyen csak metszőként nevezi meg magát Pétsvárady – rajza és vésése azonban szintén nagyon kvalitásos. A berasztott metszet-lenyomatok egyik legkiválóbbika felirata szerint Nagyszombatban készült, Debreczeni István (Stephanus Debreczeni) és Ujvári István (Stephanus Ujvari) neve szerepel rajta.⁶⁸ (16. kép) A metszetet utóbbi készítette a – feltehetően idősebb – mester nyomán. Dátum nem szerepel a metszeten, de készítésének idejét a 18. század első harmadára tehetjük. Debreczeni István a 1688-ban tett polgáresküt Nagyszombatban, 1727-ben pedig már csak örököseit említik.⁶⁹ Mindezek alapján adódik a következtetés, hogy a mintarajzok, példametszések esetében el kell választanunk a rajz, a dekor kialakítását és magának a metszetenek az elkészítését. Feltehetően sokkal ritkább volt az a „valódi”, invención alapuló rajztudás, mint azt minőségi próbametszések viszonylag magas számából következtetnénk. A magyarországi ötvöskönyvek egyik jellemzője, hogy

67 Ötvöskönyv, fol. 123.

68 Ötvöskönyv, fol. 121. „Sculptum in Civitate Tirnavia Per Stephanum Uivari Apud Stephanum Debreceni Civem et Aurifabrum ibid et Inapressum” körirattal.

69 *Grotte András*: Adatok a magyarországi ötvösség történetéhez VI. Nagyszombat (I. rész: 15–17. század). Művészettörténeti Értesítő 58. (2009) 134–135. A publikációban a szerző azonosítja Szigeti Sámuel ötvöskönyvét a Kiss János komáromi ötvös által megkezdett ötvöskönyvvel. Valójában az 1774-ből való Szigeti-féle könyv, mely Kiss János művéhez hasonlóan recept- és mintarajz-gyűjtemény, illetve a különféle ötvös mintalapok gyűjteménye az 1884-es ötvösműkiállítás után került az Iparművészeti Múzeumba. L. *Pulszky Ferenc*: Adalék a magyar ötvösipar történetéhez. Nemzet 3. (1884 április 2.); -ő-: Régi magyar ötvös-rézmetszők. Magyar Iparművészet 6. (1903) 222–223.

a rajzokon szereplő ötvösnekhez egyetlen teljesítmény kapcsolódik, ahogyan azt Pétsvárady esetében is láttuk. Mindez megmagyarázza azt a feltűnő tényt is, hogy igen sok, 18. századi – datált – mű jóval régebbi, sokszor 17. századi dekoráció-terveket követ. Hasonló mintákkal, díszítványokkal azonban a névvel is szereplő ötvösök illetve kortársaik tárgyi emlékegyében nem találkozunk. Régebbi, sokszor generációkkal korábbi lapok, rajzok másolása bevett gyakorlat volt a kézműves hagyományban. Magában a tárgyalt ötvöskönyvben is találunk olyan, beragasztott lapocskákra készített ceruzarajzokat, melyek éppen Pap Sámuel egyik, a könyvben is szereplő metszetének motívumait ismétlik, utánozzák.

Pétsvárady Sámuel 1738-as lapjának ovális mezőbe komponált leveles díszítménye közös előképre vezethető vissza Juhász István 1731-es metszetével.⁷⁰ (17. kép) Hasonló jelenség a miskolci ötvöscéh történetéből is: *Martinus Vasarheli* 1775-ben készült mintalapját – amely vélhetően maga is egy 17. század második feléből való mintalap után készült – 1825-ben *Michael Szabo* rajzolja, metszi rézbe.⁷¹ A kolozsvári Egyetemi Könyvtár ötvöskönyveiben is számos esetben találkozunk ugyanazzal a kompozícióval más-más ötvösnévvel, különböző dátummal jelzett metszeteken.⁷² Így le kell mondanunk néhány, kitűnő kezű, elsősorú rajzkészségű ötvös „létéről”, helyette azonban egy nagyon fontos kérdésre nyerhetünk igazolást – még ha csak deduktív módon is. Ez pedig a Nyugat-Európában a 16. század közepső harmadától egyre nagyobb mennyiségben és választékban megjelenő mintalapok hazai elterjedtségének kérdése. A Lugossy-kódex néven ismert mű beragasztott lapjai alapján megfogalmazódó feltevést egészíti ki a komáromi ötvöskönyv is: a generációkon át másolt példametszések alapján mondhatjuk, hogy

16. kép

Ujvári István Nagyszombatban készült metszete

⁷⁰ Ötvöskönyv, fol. 124.

⁷¹ Dr. Szendrei János: Egy ötvös-remek a múlt századból. Magyar Iparművészet 1. (1888) 297–298.

⁷² Például Josephus Brassai 1768-as és Josephus Vásárhelyi 1772-es példametszése ugyanazt a kompozíciót ábrázolja. L. Ötvöskönyv, Kolozsvár, Babeş-Bolyai Egyetem Központi Könyvtár, Kézirattár Mss 161/I. fol. 30.; fol. 32.

17. kép

Juhász István puttós, leveles díszítményű metszete, 1731.

a Királyság és Erdély ötvösközpontjaiban a 17. század harmincas éveitől bizonyosan számolhatunk ilyen metszetes előképek ismeretével. A felekezeti hovatartozás alapján úti célt választó, sokszor igen messzi földre *bujdosó* ötvöslegények hozhatták haza a lapokat, melyek később az egész közösség, céh közös kincsévé váltak. Ily módon gyakran „összetorlódtak” a frissebb irányzatok a még mindig kedvelt, divatban, szokásban lévő korábbi motívumokkal.⁷³

A kora újkori magyarországi ötvösség gazdag emlékanyagát ismerjük. Az ötvöskönyvek nem csupán e művekhez szolgálnak kiemelkedő jelentőségű forrásul, hanem az irodalom- és gazdaságtörténet, de akár a természettudományok történetének, szakszókincsének kutatói és gyakorló ötvösmesterek is haszonnal forgathatják.

⁷³ Ennek egyik nagyszerű emlékét is ismerjük, Brózer István kolozsvári ötvösnek a Farkas Utcai református templomnak készített úrasztali serlegét 1641-ből. L. Kiss Erika: *Nachgotik és kora barokk: Brózer István kelyhéről. Művészettörténeti Értesítő* 59. (2010) 1–14.

Az ötvöskönyv mutatója, és a Kiss János által vásárolt eszközök száma és ára⁷⁴

Levél száma ⁷⁵	Az ötvös szerszámokra ⁷⁶ mutató tábla	szerszám száma ⁷⁷
30	Rezes ezüstöt finomítani	1
30	Rezet ezüstözni	2
30	Másképpen ezüstözni	3
31	Tovább még így ezüstözni	4
31	Slájfolni ⁷⁸ való porok	5
31	Posztelához ⁷⁹ való viasz	6
31	Zöld arany festék	7
32	Zöld arany festék, próbált	8
32	Iten tertio ⁸⁰	9
32	Fehér arany festék	10
32	Poklos festék ⁸¹ hozzá	11
32	Aranylánchoz fehér festék	12
32	Szalmiákos ⁸² festék ezüsthöz	13
32	Keveset csinálni ⁸³	14
32	Sokat csinálni ⁸⁴	15

74 A közlésnél a szöveget a mai helyesírás szabályainak megfelelően írtuk át. Így szavak egybe- és különírásánál a mai helyesírás szabályait követtük, egységesítettük a következetlen kis- és nagybetű használatot, kiküszöböltük a téves betűkombinációkat (pl. öttvös – ötvös, ezüstött – ezüstöt), a ma már nem használt betűkombinációkat (pl. tertio – tertio, lántzhoz – lánchoz). A magánhangzók hosszúságánál is a mai formára írtuk át a szöveget (pl. valo – való, színü – színű), valamint a mássalhangzók esetében is a mai helyesírásnak megfelelő alakra javítottuk a szöveget (pl. foraszo – forrasztó, ély – élj stb.). A szavak toldalékolását is a mai nyelvhasználat szerint javítottuk (pl. ezüsthez – ezüsthöz, rézbül – rézből stb.). A dunántúli nyelvjáráshoz jellemző „ly”-zű írást javítottuk a mai szóalaknak megfelelően (pl. sláylfolni – slájfolni). [] zárójelbe tettük azokat a kiegészítéseket, amelyek szükségesek a szöveg értelmezéséhez. A központozást az értelemnek megfelelően tettük ki. A németből és latinból magyarosított, nehezen felismerhető szavakat betűhíven közöljük. Ez úton köszönjük Király Péter (Kaiserslauten) munkánkhoz nyújtott önzetlen segítségét.

75 Az oldalszám, amelyen az adott eljárás leírása található.

76 Ezek alatt a szerző a receptúrákat és a technikai eljárásokat érti.

77 A szövegben szereplő leírásokat a szerző sorszámával látta el, ennek a számáról van szó.

78 csiszolni

79 valószínűleg pasztella

80 Item tertio = továbbá harmadik [féle], azaz a zöld arany festék készítésének harmadik módja.

81 A csiszolt aranyozott felületet fényessé tevő szer. Bővebben: *Ballagi A. i. m. 365.*

82 Ammonium-clorid (NH₄Cl), többek között a felületek megtisztítására szolgáló vegyszer.

83 azaz az ezüsthöz való szalmiákos festékből

84 ugyanúgy az ezüsthöz való szalmiákos festékből

33	Piskolc ⁸⁵ zengelés ⁸⁶	16
33	Az ezüstöt így vedd ki	17
33	Az aranyhoz való plammo ⁸⁷	18
33	Ezüsthöz való plammo	19
33	Heven járó ⁸⁸ festék	20
34	Miben kell az aranyat az ezüstről levenni	21
34	Ha akarod, hogy a zománc friss [legyen]	22
34	Sovászoló ⁸⁹ festék	23
34	Korona arany csinálás	24
35	Drótmukához való forrasztó	25
35	Lágy forrasztó rézből	26
35	Paus ⁹⁰ festék	27
35	Párizsi festék	28
35	Olajfesték, türkíz színű	29 ⁹¹
35	Test színű ⁹²	30 ⁹³
35	Eresztő viasz ⁹⁴	30
36	Póris ⁹⁵ ezüsthöz	31
36	Aus austum ⁹⁶	32
36	Hideg aranyozás	33
36	Mercurium ⁹⁷ csinálás	34
36	Aranyat ezüstről levenni	35
37	Luminálni ⁹⁸ való festékek: fekete	36

85 Antimon (Sb), melyet ötvözetek előállításához, aranyválasztáshoz használtak. Régi Magyar Költők Tára: XVII. század 13. Szentpáli N. Ferenc, Felvinczi György, Pápai Páriz Ferenc és Tótfalusi Kis Miklós versei. Sajtó alá rendezte: Varga Imre. Bp., 1988. 636. (továbbiakban: RMKT 13.)

86 valószínűleg zsengelés, azaz kitüzelés

87 valószínűleg niello

88 melegen felvitt

89 Feltehetően az aranyfelületet zsirtalanító, tisztító, fényező keverék.

90 Az eljárás leírása megegyezik a következő tétel leírásával, így ugyanannak az eljárásnak kétféle elnevezéséről lehet szó, mindkettő egy adott vörös, azaz az ún. párizsi vörös festék leírása.

91 A szövegben ez a tétel szintén 28. tételként szerepel, ebből van kettő, és nem a 30. tételből, mint a mutatóban.

92 világos piros szín

93 A szövegben ez a 29. tétel.

94 Olyan vegyített viasz, amelyet az aranyozott tárgyon égetnek el, hogy vörösebb színe legyen. *Ballagi A. i. m.* 345.

95 Borax, olvasztósó. Forrasztáshoz, zománcok előállításához, arany olvasztásához használták. RMKT 13. i. m. 636.

96 Valójában ausustum (aes ustum), azaz rézhamu. Bővebben: *Ballagi A. i. m.* 338–339.

97 Mercurius: higany. A tűzi aranyozáshoz szükséges higany-arany amalgám készítése.

98 fényesíteni

37	Zöld festék	37
38	Fekete, amely egyedül jár a zománccal	38
38	Flust ⁹⁹ csinálni	39
38	Merenyris congulati pris paratio ¹⁰⁰	40
39	Rezet ezüstözni melegen	41
39	Fehér arany festék	42
39	Póris csinálás	43
39	Poklos festék	44
39	Vas lágyítás	45
39	Vas étetés ¹⁰¹	46
39	Üveget lágyítani	47
40	Az aranyat levenni	48
40	Vas lágyítás másképpen	49
40	Vasat aranyozni	50
40	Ha üveget akarsz aranyozni	51
40	Ha akarsz pénzt vagy hitvány ezüstöt főz[ni]	52
41	Étetéshez való festék	53
41	Ha akarsz szarvat olvasztani	54
41	Vasat étetni való víz	55
41	Aranyat smalylekan ¹⁰² olvasztani	56
42	Vasat étetni való víz	57
42	Slájfoló por	58
42	Választáshoz való szerszám, miképpen [kell] a választóvizet csinálni	59
43	Zöld arany festék	60
43	Zöld arany festék másképpen	61
43	Arany festék zöld	62
43	Arany festék, mindenféle aranyhoz, gyűrűhöz való festék	63
43	Zöld arany festék ismét	64
43	Aranyműhöz való festék	65
44	Reszeléket olvasztani	66
44	Zöld arany festék	67
44	Más arany festék	68
44	Jó forrasztáshoz való szerszám	69
44	Zöld arany festék	70
44	Ereszlő viasz	71

99 Fluorit, folyékony üveg, a zománc alapja. RMKT 13. i. m. 635.

100 Valószínűleg mercurius (helyesen: mercurii) coagulati praeparatio, azaz higany-klorid elkészítése.

101 Maratás, maratott díszítmény készítése.

102 A szó jelentését nem sikerült meghatározni.

44	Bertös ¹⁰³ műhöz való festék	72
45	Smazia ¹⁰⁴ , bona est probata ¹⁰⁵	73
45	Egy jó eresztő viasz így lesz	74
45	Aranyos műnek való festék	75
45	Zöld arany festék	76
45	Fehér arany festék	77
46	Zöld arany festék	78
46	Réznek színt adni	79
46	Drágakövet pallérozni ¹⁰⁶	80
46	Mikor zománcolni akarsz	81
46	Tanúság, hogy miképpen az arany és ezüst egymástól elválasztassék	82
46	Zománc ezüstöt csinálni	83
47	Gyűrűhöz való színadó festék	84
47	Zöld arany festék	85
47	Aranyos műhöz való festék	86
47	Ezüst fehérités	87
47	Reszeléket olvasztani való	88
47	Policot ¹⁰⁷ csinálni	89
48	Étetni való víz ezüstre	90
48	Egy víz, keményen hadja a zománcot	91
48	Jó arany festék	92
48	Vas aranyozás	93 ¹⁰⁸
48	Vas lágyítás	94
48	Mercuriomot csinálni	95
48	Jó zöld arany festék	96
49	Más arany festék	97
49	Párizs festék	98
49	Ha akarsz üvegre aranyat csinálni	99
49	Fehér festék	100
50	Vasat aranyozni	101
50	Jó pokol festék reája	102
50	Spicimardot ¹⁰⁹ főzni	103

103 Börtü, a granulációs díszítményhez használt ezüst vagy arany golyócskák. *Ballagi A.* i. m. 340.

104 Helyesen Smaria, ami a Santa Maria szavak összevonásából keletkezett. *Ballagi A.* i. m. 373.
Balneum Mariae, azaz vízfürdő, amellyel 100 °C-ig lehet hevíteni a kémiai anyagokat.

105 azaz jól kiprobált

106 csiszolni vagy fényesíteni

107 A mű csiszolásához való port készíteni.

108 A szövegben a 93. tétel a mutató 96. tételre, így a szövegben egy tétellel elcsúszott a 94–96. tétel sorrendje is.

109 Spikinárd, a nardus indica (macskagyökérfű) illatos olaja. Bővebben: *Ballagi A.* i. m. 373–374.

50	A grispánt ¹¹⁰ megtemperálni	104
51	Plammot csinálni	105
51	Maskarátát ¹¹¹ csinálni	106
51	A plammozással így élj	107
51	Vakarást által önteni	108
52	Mikor ezüstöt akarsz zománcolni	109
52	Mikor pláncsot ¹¹² akarsz önteni	110
52	Vasat aranyozni való víz	111
53	Piskolc és zengellés	112
53	Korona aranyat tisztítani	113
53	Más jeles dolog	114
	Más ¹¹³	
54	Jó políc csinálás	115
54	Zöld arany festék	116
54	Fehér arany festék	117
54	Smaragd festék	118
54	Arany forrasztó	119
54	Finom ezüst forrasztó	120
55	Zománcos munkához való forrasztó ezüsthöz	121
55	Evő eszköz	122
55	Zöld arany festék	123
55	Vas lágyítás	124
55	Vas étetés	125
55	Szalmiákos festék	126
56	Hideg aranyozás	127
56	Poklos festék	128
56	Másképpen erősebben	129
57	Sárgaréz forrasztó	130
57	Jó ezüstözés tűzben	131
57	Sárgaréz aranyozni	132
57	Közönséges forrasztó	133
58	Az aranyat a munkáról levenni, hogya a munka egyszer megmaradjon	134

110 Grünspan, azaz rézrozsda. RMKT 13. i. m. 636. Szathmáry László megfogalmazásában a réznek egy normális, valamint több bázisos ecetsav-sójának összefoglaló elnevezése. Szathmáry László: A grüspan egykori előállítói. <http://mek.niif.hu/05400/05440/pdf/index.html> (2011. október 15.)

111 Valószínűleg a forrasztóhoz készített adalékanyag, folyató.

112 formát RMKT 13. i. m. 636.

113 A szövegben itt a szerző azt jelzi, hogy vége az ismertetésnek, és új címet ad, de a továbbiakban szintén ötvöstechnikai eljárásokat közöl, mint a korábbiakban.

58	Az aqua regisből ¹¹⁴ az aranyat ily formán kell [kivenni]	135
58	Jó pórís csinálás	136
59	Jobb és hasznosabb pórís csinálás	137
59	Aqua regist csinálni	138
59	Zománc alá való forrasztó	139
59–60	Az vakarást által önteni pesklocon ¹¹⁵	140
62	Ezüsthöz való festék ¹¹⁶	143 ¹¹⁷
62	Sárga avagy veres rezet ezüstözni	144
62	Fekete flus csinálás	145
60	Az vakarásból mű aranyat csinálni	141
60–61	Jó testelés ¹¹⁸	142
63	Pórís csinálás	146
63	Pórís csinálás másképpen	147
63	Pórís csinálás ismét másképpen	148
63	Finom ezüst forrasztó	149
64	Finom ezüst forrasztó másképpen	150
64	Spiálteres ¹¹⁹ forrasztó	151
64	Meleg aranyozás	152
65	Az aranyat ezüstről levenni, hogy a munka megmaradjon	153
65	Aqua regist csinálni	154
65	Az aqua regisből az aranyat kivenni	155
66	Pórís törés másképpen	156
66	Piskolcból az ezüstöt kivenni	157
66	Jó zománc forrasztó	158
66	Pattantópor csinálás	159
66	Slájfólást olvasztani	160
67	Aranyos munkáról az aranyat levenni másképpen	161
67	Arany forrasztó, micsodás aranyból dolgoz[ol]	162
67	Aranyat olvasztani való flus	163
67	Aranyat olvasztani való flus, kinél jobb nincs	164
68	Vakarást által önteni	165
69	Jó testelés másképpen	166

114 Királyvíz, salétromsav és sósav 1:3 térfogatarányú keveréke.

115 piskolcon l. 82. jegyzet

116 Szövege megegyezik a 13. pontban leírt *szalmiákos festék* ezüsthöz, és a 86. pontban leírt *aranyos műhöz való festék* leírásával.

117 A szerző elvettette a mutatózást, így kénytelen volt átírni az oldal- és tételszámokat.

118 Annak a masszának az elkészítési módja, amellyen az ezüst és az arany capellirozódik. *Ballagi A. i. m.* 378.

119 Valószínűleg spiáter, egy alacsony olvadáspontú ötvözet cinkből, rézből és antimonból. A kifejezést a 19. század végén a cink-alumínium-réz ötvözetére alkalmazták, de Kiss János még nem ismerhette az alumíniumot, mint nyersanyagot.

70	Fehér arany festék másképpen	167 ¹²⁰
70	Hideg arany csinálás	168
70	Veres hideg arany	169
70–71	Meleg ezüstözöt csinálni, melynél jobb nincsen	170
71	Hideg ezüstözöt csinálni	171
71	Fűtés nélkül és borkő ¹²¹ nélkül való fehérítés	172
79	Fűtés nélkül ezüst fehérítés	sz.n.

Az műszerek száma és ára, amelyeket vettem

Vettem 167 darabból álló poncolt ¹²² egy pikszissel ¹²³ és egy lakattal	Rf 15	x – ¹²⁴
Vettem 3 sima reszelőt nyéllel	5	18
Vettem 3 metsző műszert		54
Vettem 4 sobert ¹²⁵ , 2 gömbölyű, 2 szegeletes	3	48
Vettem 1 vas cirkalmot ¹²⁶		36
Csináltattam 11 darab reszelő- és metszőnyelet, [darabja] 6 x	1	6
Vettem 1 éles reszelőt	1	18
Vettem 1 kis lapos fogót		20
Csináltattam 2 sróftáblát ¹²⁷ 18 szeggel	8	6
Vettem 1 ralycálygos könyvet ¹²⁸ raljzálygal ¹²⁹	6	10
Vettem három sobert szegeleteset	4	6
Vettem 1 kis fain ¹³⁰ reszelőt és 5 nyelet	1	5
Vettem 2 trájphamert ¹³¹ nyéllel	2	18
Vettem sárgaréz préseléseket, amely vagy 180 azaz száznyolcvan darab	16f	10x
Vettem egy harapófogót	2	

120 A mutató itt megszakad, a még meglévő tételek címét a szövegből emeltük ki. Ezeket az eljárásokat a szerző más tintával, és más-más időpontban, utólagosan írta az ötvöskönyvbe.

121 A boroshordókon és borosdugókon kiváló szerves sav, amely szobahőmérsékleten fehér kristályokat alkot.

122 Poncolótű, poncolóvas különböző alakzatok kiverésére. RMKT 13. i. m. 636.

123 doboz, szelence

124 Rénes forintban és krajcárban adja meg az árat.

125 Sauber (ném.: Schaubert), azaz finomreszelő

126 körző

127 dróthúzó tábla

128 Valószínű Reißzeigos könyv, azaz az előrajzolás segítő eszközöket ismertető könyv.

129 Valószínű Reißzeig, azaz előrajzolásához használt eszköz.

130 fein, azaz finom

131 Treibhammer, trébelő (domborító) kalapács

Vettem egy cirkalmot	2	
Vettem két srófos fogót	3	30
Vettem egy kis lapos és egy kis gömbölyű orrú fogót	1f	30
Vettem két lapos fogót	1	30
Vettem két hajtó fogót	2	
Vettem egy sraftukot ¹³²	4	6
Vettem egy sróf cirkalmot	2	
Vettem egy ollót	1	30
Vettem egy kis lalipszákat ¹³³	3	15
Vettem egy nagy laopszakot ¹³⁴	5	
Csináltattam 3 kanál stenfot ¹³⁵	9	
Csináltattam két pár ülőt és egy fenékülőt	9	
Csináltattam két furdancs vasat	3	30
Csináltattam két vakarót srófra	4	
Csináltattam 12 furdancs szeget	4	
Csináltattam 17 verőt az apraja a középszerű ¹³⁶	1	30
a nagyja fontja 1 farit ¹³⁷ , 13 font	4	
Mindössze tészén a summa	13	
Két furdancs vasra az kukli ¹³⁸	46	4
	2	24

NOTEBOOK OF THE SILVERSMITHS JÁNOS KISS

Summary

So called notebook of goldsmiths' are highly important source of informations connected technical and stylistic repertoire of the craft. Hungarian National Museum houses the notebook of János Kiss (1783–1809), master of Révkomárom (Komarno, Slovakia). This book contains 174 technical descriptions, some of them are modified version of earlier recipes. There are several pencil-drawings on cups, spice containers, strainers, sugar-boksz, spoons and forks, candle-holders and a soup-terrine, as well. Beyond that

132 Schraubstock, azaz satu

133 Valószínű Laubsäge, azaz fonálfűrész, amely a díszítések kifűrészelésére szolgált. *Frecskay János*: *Mesterségek szótára*. Bp., 1912. 321.

134 Valószínű ugyancsak Laubsäge, csak másként írta a szerző. Ezt erősíti az is, hogy kis és nagy megkülönböztetéssel látta el a két műszert.

135 Stampfe, azaz sutuló, egy megfelelő mélyedéssel ellátott fémdarab, ami a domborítást könnyíti meg, esetünkben kanalak készítését. *Frecskay J.* i. m. 319. Az evőeszközök, elsősorban nyelük készítéséhez használt *stanca* kifejezés valószínűleg ugyanebből a tőből származik.

136 közepes méretű

137 a forint szó elírása

138 Kugli a német Kugel szóból, itt a furdancs tetején lévő kerek fogógomb, fogógolyó.

drawings there are small prints cut out from prayer-books, calendars or trade-cards and ornamental print made by 18th century goldsmiths worked in Révkomárom. János Kiss has recorded his autobiography, itinerary of his peregrination, names of his masters and all the implements he has bought.

The note-book contains several literary texts. Books of the Old Testament, geography and administration of Hungary, all in catechetical form presumably served tuitional purposes. There are Calvinist hymns and prayers which belonged to the common poetry pf the late eighteenth century.

Gödölle Mátyás

A LÁNCHÍD ALAPKÖVLETÉTELE ÉS TIERNEY CLARK SZELENCÉJE*

„Megkérdeztem [József nádort], minő időpontot vélne legalkalmasabbnak hidunk alapkövének letételére; ő a legmegfelelőbbnek augusztus 20-át gondolja, mely nap István király, a magyar Szent Patrick napja. A főherceg általam küldi Önnek legjobb kívánságait, és ha Ön a javasolt napot a célra alkalmasnak tartja, megteszi lépéseit, hogy uralkodónk vagy nevében legalább Lajos főherceg lejöjjön, és véghezvigye e nemes aktust. Ön legjobban tudja, hogy nekünk szabály szerint hat ülésre és több tucat levélre van szükségünk, hogy olykor-olykor egy verebet meglőjünk, ennél fogva adassék nekünk elegendő idő, hogy ezt az igen fontos ügyet elvégezhessük (!), és írjon Ön nekem néhány sort, vajon az említett nap Önnek megfelel-e, halassa el, ha szükségesnek látja, de könyörgöm, ne tegye, ha nem okvetlen szükséges, mivel lévén magam is István, igen pártolom ezt a napot.”

1. kép

Tierney Clark képmása, 1842. Barabás Miklós olajfestménye.
MNM TKCs (Fotó: Kardos Judit)

* Itt köszönöm meg Váci Sándor londoni építész nagyfokú segítségét, akinek az érdeme Tierney Clark szelencéjének és londoni leveleinek felkutatása. Szíves közreműködése nélkül ez a cikk sem születhetett volna meg.

Széchenyi István meleg hangú levelében¹ így írt a Lánchíd építésének harmadik évében² már esedékessé váló alapkőletételről Tierney Clarknak,³ a híd angol tervező-mérnökének. (1. kép) Levelének végén személyes érintettségét még fokozva hozzáteszi: „Az eljegyzést⁴ még nem közöltük, de néhány napon belül megtesszük, kívánságom az, hogy az esküvő napját augusztus 20-a körül tűzzék ki, hogy a híd alapkővének letételével egyidejűleg nagyapaságom alapkőve is helyére kerüljön etc.”

Hogy magának az alapkőletételnek és vele együtt a hídnak milyen nagy jelentőséget tulajdonított, jól mutatja a levél érdemi részének leírása: „Most pedig az alapkövet magát illetőleg engedje meg, hogy Önnel e tárgyról alkotott sajátos nézetemet közöljem. Mi célra tartjuk az alapkőletételi ünnepséget? Úgy vélem, néhány érdem etc. etc. is mellékelnünk kell, oly eljövendő korok számára, amikorra művünknek – mint az universumban mindennek (!) – az enyészetbe kell hullnia. Ha azonban a pillérek középebe effajta „souvenir”-okat helyezünk, nincs esély arra, amint gondolom, hogy akár az ördög maga jusson azok birtokába valaha is, mivel az egész dolog szilárd kötömeggé lesz, és abban az igen rendkívüli és nehezen elképzelhető esetben, ha darabokra hullna, a vén Duna tüstént birtokába venné őket. Annyi volna, mint valamit a tengerbe dobni. Úgy vélem, haladnunk kell, és 1. határozunk, vajon mi kerüljön az alapkő alá, és azután 2. oly módon elhelyeznünk, hogy azokat csak a legnagyobb nehézségek árán lehessen onnan kivenni. Hadd lássák eljövendő ivadékaink, hogy elődeik közt néhány igen magasztos gondolkodású ember is volt. Meg lehet az az örömük, ha Magyarország

-
- 1 Pest, 1842. április 5. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (a továbbiakban MTAK) Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye K 193/176. Az angol nyelvű levél Bába Iván és Vásárhelyi Judit készítette magyar fordítása megjelent: Széchenyi pesti tervei. (Magyar Levelestár 1.) Vál., gond., az utószót és a jegyzeteket írta Bácskai Vera és Nagy Lajos. Bp., 1985. 243. 109. sz. A levél filológiailag szakszerű modern szövegközlése *Mázi Béla–Tóth Gábor: A Letter by István Széchenyi to William Tierney Clark. The Hungarian Quarterly Vol. 51. No. 200. (Winter 2010) 20–32.*
 - 2 Az első, még próbának szánt kettő cölöpöt 1839. szeptember 21-én, Széchenyi születésnapján verték le, de a tényleges építkezés csak 1840. július 28-án indult meg a pesti hídfő jászolgátjának cölöpözésével. L.: *Páll Gábor: A budapesti Duna-hidak története.* (Lánchíd füzetek 6.) Biri, 2007. 37–39.
 - 3 Clark, William Tierney (1783–1852) angol mérnök a Royal Society és az Institution of Civil Engineers tagja. 1811-től haláláig a hammersmith-i West Middlesex Waterworks Company alkalmazottja. Főbb művei Angliában a Temze–Medway csatorna (1819), a Hammersmith-i híd (1827), a Marlow híd (1832) és Norfolk herceg hídja Shoreham-ben (1833). Széchenyi 1832-es angliai útján ismerkedik meg vele és szemeli ki a Pest-Budai híd tervezőjének, melynek megbízását végül 1838-ban kapja meg Sina György bárótól a Lánchíd Részvénytársaság elnökétől. A Lánchíd tervezése mellett az építkezést is folyamatosan végig követi. 1839–1849 között évente látogat Pestre és felügyeli a kivitelezést, valamint Londonból is rendszeresen konzultál műszaki és beszerzési kérdésekről. Életről l. *Brody, Judit: William Tierney Clark, a kultúrmérnök.* In: *A Széchenyi-Lánchíd és Clark Ádám.* (A város arcai [4.]) Szerk.: Gáll Imre–Holló Szilvia Andrea. Bp., 1999. 53–70.
 - 4 Széchenyi mostohalánya Zichy Karolina grófnő és Festetics Dénes gróf eljegyzése. Az esküvőjük 1842. augusztus 8-án történt.

tovább jut a tisztas haladás ösvényén, hogy láthassák az anyagi gyarapodás kiindulópontját, vagy pirulhatnak, ha mindez visszájára fordul. Forgassa meg Ön mindezt elméjében, és engedjen meg, ha türelmetlenségemben nem voltam képes mindazt kifejezni, mit e tárgyjal kapcsolatban érzek, mint azt tán anyanyelvemen képes lettem volna.”

Az épülő híd annyira fontos része volt a pesti közbeszédnek, hogy az 1841-ben Magyarországon járó utazó, a feltűnően jól tájékozott Johann Geog Kohl⁵ is külön fejezetet szentelt neki útleírásában: „Hídról még soha annyit nem írtak és nem beszéltek, mint a most épülő pesti hídról. És az is igaz, hogy még soha sehol nem fordult elő, hogy egy híd építését oly sok természeti és politikai akadály nehezítette volna, mint itt. A magyarok joggal büszkéek erre a nagyszabású építkezésre, hiszen ha elkészül, ez lesz a Duna középső és alsó szakaszán az egyetlen állandó híd. [...] Áldott legyen hát az új híd, mely egy új kor kezdetét jelenti. Áldott legyen a híd alapköve, mely egyben a magyar egyenlőség és az igazi szabadság letéteményese!”⁶

Arról, hogy végül az ünnepség időpontja miért tolódott az 1842. augusztus 20-i szombatról 24-re, szerdára, nincs pontos információnk. A legvalószínűbb oka az uralkodót, V. Ferdinándot képviselő Károly főherceghez⁷ való igazodás lehetett, aki csak 22-én érkezett Pestre. Mindenesetre az alapkőletétel az egyik legjobban várt és legnagyobb ünnepeléssel járó közéleti eseménye volt az 1840-es évek Pestjének.⁸ A Rakpiac terén (a volt Roosevelt, ma Széchenyi István tér) hatalmas tömeg gyűlt össze s a pesti polgárország díszruhában ált sorfalat⁹ a Dorottya utca bejáratáig az érkező notabilitások számára. (2. kép) Erre komoly szükség volt, mert az egykorú tudósítás szerint „a tolás, rúgás, taszigálás a bemenetnél valóban betűszerint irgalmatlan vala és nem egy úri aszszonyságot láték feldúlt fejdísszel és össze-vissza tépett öltözzettel visszatérni, csak hogy legalább lélegzetét megmenthesse.”¹⁰

-
- 5 Kohl, Johann Georg (1808–1878) brémai geográfus a 19. század egyik legnépszerűbb utazója és útirajzírója volt. Bejárta egész Európát, és az Újvilágba, vagyis Észak-Amerikába is eljutott. Ötkötetes útleírása az Osztrák birodalomról *Hundert Tage auf Reisen in österreichischen Staaten* címmel jelent meg (Dresden–Leipzig, 1842) melyet hamarosan egy rövidített angol kiadás is követett (Austria. London, 1843). A nyugati, s főleg az angol utazók Magyarország iránti élénk érdeklődéséről l. 19th-Century Hungary in the Western Eye. Ed. Mázi Béla–Tóth Gábor in coll. with Cooper, Thomas. *Hungarian Heritage* 9. (2008[2009]) 1–2. sz.
 - 6 Áldott legyen az új híd alapköve. Johann Georg Kohl útirajza, 1840 (4. rész) Az angol szöveg Jani Mária általi fordítását Fodor Béla közli. *Népszabadság*, 2001. szeptember 26.
 - 7 Károly főherceg (1771–1847) József nádor bátyja, V. Ferdinánd nagybátyja, a Habsburg birodalom főhadparancsnoka, az „asperti győző”.
 - 8 Az események áttekintésének alapját a Nemzeti Múzeum 2010. október 8. és 2011. március 15. között rendezett Széchenyi világi című kiállítása szolgáltatta. L. *Gödölle Mátvás: Hídon át egy országért*. In: *Széchenyi világi*. (Kiáll. Kat.) Szerk. Tóth Csaba. Bp., 2010. 33–63.
 - 9 A pesti polgárország aznapi díszfelvonulásának állít emléket Anton Strohmayer többnyire fiktív, a jászolgátat nem mutató ábrázolása. Papír, litográfia; 55×72 cm. MNM TKCs ltsz.: T. 2513.
 - 10 [Kossuth Lajos?]: A buda-pesti álló-híd alapkövének letétele Pesten, augusztus 24-én. *Pesti Hírlap* 1842. 173. sz. (augusztus 28.) 609.

2. kép

A pesti polgárőrség diszfelvonulása a Lánchíd alapkövetelési ünnepségén, 1842.

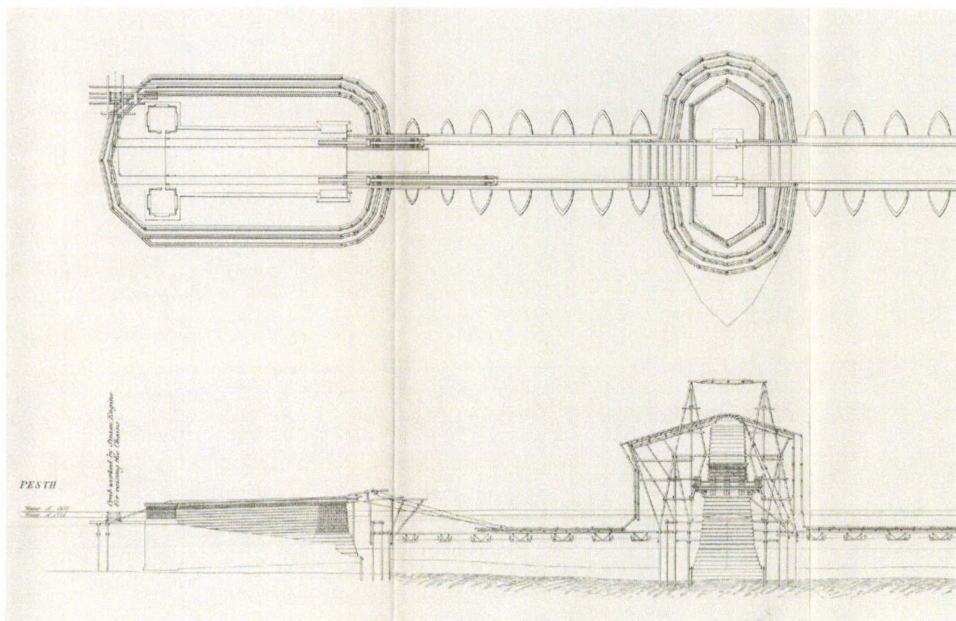
Strohmayr Antal litográfiájának részlete. MNM TKCs

Az alapkövetelés színhelye az ekkorra már elkészült, a híd pesti hídfőjének munkagödörét övező jászolgát¹¹ belsejében volt. (3. kép) Ez a keleti oldalán kettős, a Duna felé pedig hármás gerendafalal – melynek közeibe vízzáró agyagot döngöltek – körülvelt építmény tette lehetővé, hogy a föld kitermelése és a víz kiszivattyúzása után, a Duna vízszintje alatt négy és fél méterrel, száraz padlózaton kezdjék meg a lánckamrák alapozását. A fennmaradt tervrajzok¹² (4. kép) méretezése alapján kiszámolható, hogy a falakat támasztó merevítő gerendázat alatt egy körülbelül 60 méter hosszú, 30 méter széles terület állt rendelkezésre a belépőjeggyel rendelkező ünnepelő tömeg számára. A lapzártai utáni ünnepségről rövid hírben emlékezett meg a Pesti Hírlap másnapi száma,¹³ a következő szám vezércikkében pedig részletes leírását olvashatjuk az eseménynek.

11 A jászolgát és a hídfő elhelyezkedése jól látható azon a metrummal ellátott, a lánccelvezés előkészítését mutató litográfián, melyet a térképek és műszaki tervek sokszorosításával foglalkozó londoni Standidge & Co. cég készített. In: *Clark, William Tierney: An Account with illustrations of the Suspension Bridge Across the River Danube, Uniting Pesth with Buda and the Adjacent Country, in the Kingdom of Hungary.* London, 1852–1853. Plate 4.: Jászolgát, Plate 8.: Lánccelvezés

12 A pesti jászolgát Tierney Clark Hammersmith-i irodájából származó tervei a Magyar Országos Levéltárban a T 14 (Kereskedelmi Minisztérium tervtára) 34/I/E fol. 5, 6 és 8 alatt találhatók. L. *Török Enikő: A Széchenyi Lánchíd tervrajzai.* http://www.mol.gov.hu/a_het_dokumentuma/a_szechenyi_lanchid_tervrajzai.html (2011. november 28.) A tervek egy Joseph Sauter készítette másolata a Franz Kölgen tulajdonában volt eredeti tervről, a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Archívumában őrzött Lánchíd mappa (RA 348.) XXII. lapján is látható.

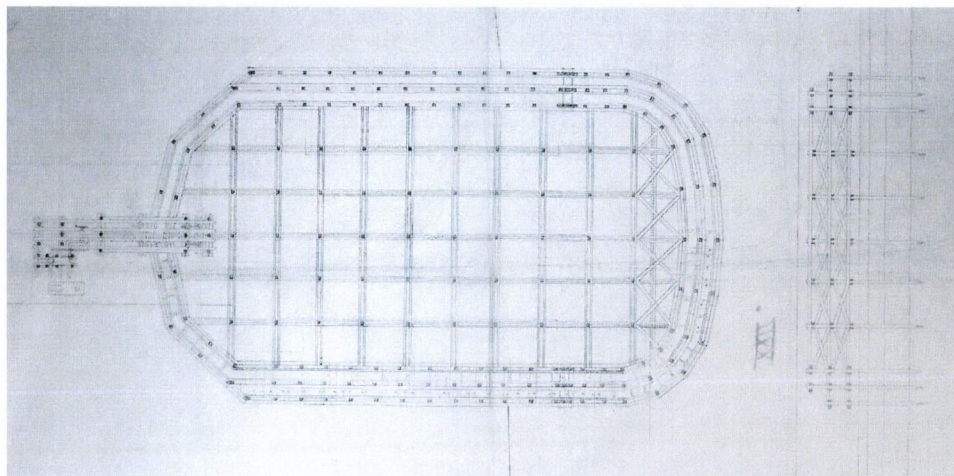
13 „Talán ép e’ pillanatban, mindön lapjaink sajtó alá kerülnek, ő cs. kir. Fensége főherczeg Károly, tömérdek sokaság jelenlétében, ünnepélyesen teszi le a’ buda-pesti álló-híd alapkövét. – Az ifjuság pedig: (a’ mint halljuk) ma este fáklyás zenével üdvözlí gr. Széchenyit – (mondjuk ki nyíltan határozottan) ezen roppant műnek teremtőjét, ‘s a’ hozzá kötött elvnek győztes bajnokát.” *Budapesti álló-híd.* Pest, aug. 24. Pesti Hírlap, 1842. 172. sz. (augusztus 25.) 602.

3. kép

A pesti hídő jászolgátjának felülnézeti terve, 19. sz. vége.

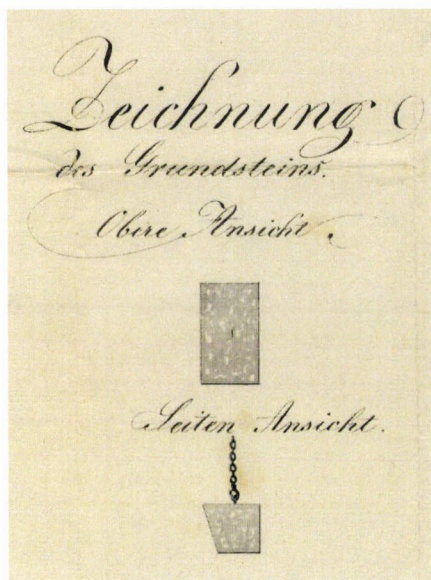
MMKM Archívum

4. kép

A jászolgát, a hídő és a pesti mederpillér elhelyezkedése a láncfelhúzást bemutató ábrán, 1852.

Standige & Co. litográfiája In: Clark, W. T.: An Account... Plate 8.

5. kép

Az alapkő felül- és oldalnézeti rajza, 1842.

MTAK Kézirattár

„Öt órakor megdördültek Ósbudánk bástyáiról az ágyúk, ő cs. kir. fenségek Károly főhercegnek, mint ő felsége apostoli királyunk a híd alapkövének letételére kinevezett képviselőjének és a nádornak indultát jelentendő. Mintegy jó óra negyed múlva megzendült a hídudvar bemeneténél felállított katonai hangászkar zenéje, az »Isten tartsd meg« népdal melódiáját hangoztatván, az érkező főségek elébe. Majd báró Sina György és Széchenyi István gróf vezetése alatt a fenségek, főhercegek, s nádorné ő cs. k. főh.-ségével s József főherceggel és Erzsébet főhgnővel együtt, a Buda-Pesten lévő világi, katonai és egyházi főméltóságok kíséretében megérkezvén, többszörözött szíves »éljen«-nel fogadtatának. A fenséges személyek a számukra készített háromszínű sátorban helytfoglalván fölolvastaték Tasner hites ügyvéd és m. academiái levelező tag által a híd keletkezének rövid vázolata.¹⁴ [...] Ez oklevél, melly még több főrangú személy által is aláíratott, egye végre készült tokba rejteték, és a hozzáadott arany- és ezüst pénzdarabok-

kal együtt Clark úr által az alapkőben hagyott üregbe téteték, melly azonnal egy 130 mázsás kővel¹⁵ takartatott be. (5. kép) Ekkor őfenségük egy Londonban ezüstből készült 200 font sterlinget érő elefántcsontnyelű ragaszhányókanállal¹⁶ (6. kép) a kőre ragaszt vetének és egy e célra készült diófakalapáccsal hármát-hármát ütének a kőre; ugyanazt tevék a primás, országbíró, tárnok, báró Sina György, gróf Széchenyi István s Clark urak, mind annyiszor a jelenlévők »éljen«-eivel és az építés körül foglalkozó angolok »hurrahh«-ival kísértetvén. Ez ünnepélyt hasonlólag ágyúdörgések hirdeték a két fővárosnak.

14 Az alapkőletételi okmány magyar és német nyelvű fogalmazványa Tasner Antal, a Hídbizottság titkárának kéziratában: MTAK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye K 176/43.

15 Az alapkőről készült felül- és oldalnézeti korabeli rajz Tasner Géza jegyzetével: MTAK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye K 176/67. Az pilléralapozás Tierney Clark által szignált terve az alapkő helyével: Pesth Bridge Plan of Fondation MOL T 14 (Kereskedelmi Minisztérium tervtára) 34/IV/1.

16 A diszes, kifejezetten az alkalomra rendelt vakolókanalat a londoni John Mortimer és John Samuel Hunt ötvösök készítették, míg hátoldalának feliratát a pesti Dietze Károly véste: „A budapesti Lánchíd alapköve ünnepélyes letételét Fenséges austriai örökös Főherceg Károly Ő császári királyi uralkodó Felsége nevében ezzel méltóztatott végbevinni August. 24. 1842.” Ezüst, zománc, elefántcsont; 47,2×13 cm; MNM Ötvösgyűjtemény, ltsz.: 1867.99.

6. kép

Az alapkőletételkor használt vakolókanál, 1842. MNM Ötvösgyűjtemény (Fotó: Dabasi András)

Ekkor a fens. főhgek és főhgnők, úgyszintén a jelen volt főszemélyek a katonai hangászkar által játszott népzene közt eltávoznak, és az ünnepélynek hetedfél óraker vége lón.”¹⁷

Az alapkőletételnek fennmaradt képi ábrázolása is, mivel Barabás Miklós, aki ekkor már a legkeresettebb festő Pesten, az esemény résztvevőjeként könnyed akvarellen¹⁸ örökítette meg benyomásait. (7. kép) Barabást már korábban is foglalkoztatta a Lánchíd, számos ábrázolást¹⁹ készített az építéséről, és több portrét is festett Tierney és Adam Clarkról.²⁰ Szilágyi Sándorhoz írt levelében²¹ említi, hogy pár nappal az esemény előtt a helyszínen készített vázlatokat, és ezek alapján festette meg friss természetességgel az ünneplő tömeget. Az elmosódott, lazúros akvarelltechnika ellenére a helyszínt pontosan ábrázoló képen jól kivehető a pillanat, melyben az alapkő mögött álló Széchenyi a fakalapáccsal ráüt a kőre. Egyik oldalán a két Clark, a másikon Károly főherceg és felesége állnak. Naplójához tartozó műjegyzékében Barabás megjegyzi, hogy 1843-ban több másolatot is készített az akvarellről, egyet Tierney Clark, a Lánchíd tervezője számára.²²

17 [Kossuth Lajos?]: A buda-pesti álló-híd alapkővének letétele Pesten, augusztus 24-én. Pesti Hírlap 1842. 173. sz. (augusztus 28.) 609.

18 A Lánchíd alapkőletétele. Papír, akvarell; 26,2×33,8 cm; jelezve jobbra lent: Barabás. Budapesti Történeti Múzeum, Fővárosi Képtár ltsz.: 578.

19 Az általa összeállított és Szegedy-Maszák Elemérné valamint Szegedy-Maszák Tihamér által kiegészített műjegyzékében a Lánchíd építéséről a 788, 789, 830, 2831 alatti tételek, míg az arc képekről 707, 746, 765 számú művek tanúskodnak. Márkosfalvi Barabás Miklós önéletrajza. Bev. és jegyz. Bíró Béla. Kolozsvár, 1844.

20 Clark, Adam (1811–1866) skót mérnök. Széchenyi hívására 1834-ben érkezik először Magyarországra, hogy a Vidra kotróhajót összeszerelje és üzemeltesse, majd 1839-től 1849-ig Tierney Clark alkalmazásában a Lánchíd építésének helyszíni munkálatait irányítja „resident superintendent”-ként. Tervei alapján épül meg a budai alagút (1856). 1855-ben feleségül veszi Áldásy Máriát, akivel Pest-Budán telepednek le. Életéről l. Horvai Károlyné: Clark Ádám. (A Közlekedési Múzeum Füzetei 4.) Bp., 1968., valamint Stirton, Paul: Adam Clark a vállalkozó kedvű skót. In: A Széchenyi-Lánchíd. i. m. 71–80.

21 Idézi Hoffmann Edit: Barabás Miklós. Bp., 1950. 46.

22 Márkosfalvi Barabás Miklós önéletrajza. i. m. 831-es és 2832-es tétel.

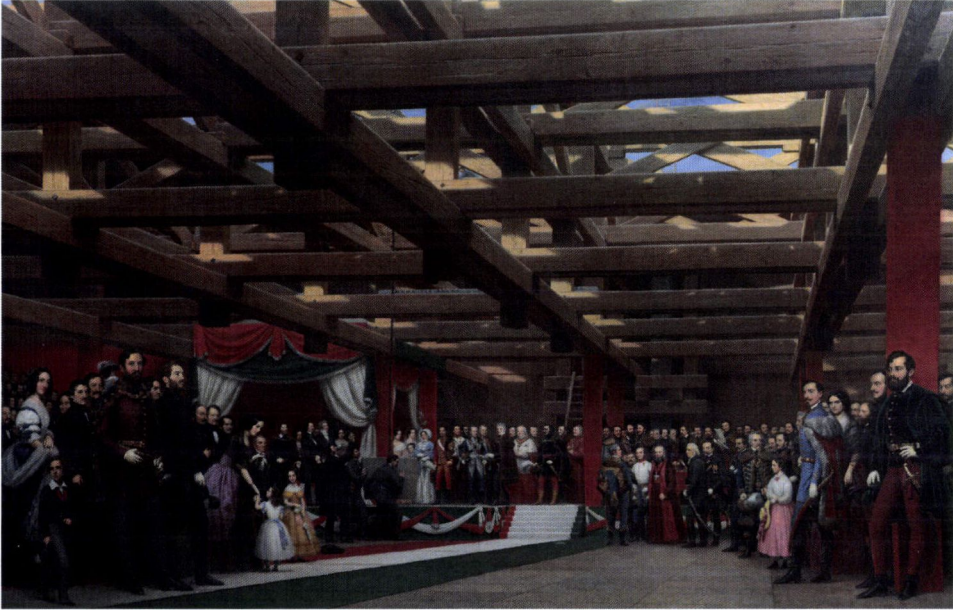

7. kép

A Lánchíd alapkőletétele, 1842. Barabás Miklós akvarellje. BTM Fővárosi Képtár

25 évvel később Barabás újból megfestette a témát, megalkotva ezzel a saját maga által is főművének tartott egyetlen történelmi festményét.²³ (8. kép) A mű elkészítésére 1857-ben kapta a 6000 aranyforintos megbízást Sina Simon bárótól, a kor legbőkezűbb magyar mecénásától. A báró e módon kívánt emléket állítani apjának, Sina Györgynek, aki a Lánchíd Részvénytársaság elnökeként Széchenyi mellett a hidépítés legfontosabb közreműködője volt. Későbbi olajképeinek kompozíciójához az egykorú, a helyszínen készült művét használta fel Barabás, de a hangsúly a pillanatnyi benyomás megragadásáról áttevődött a jelen lévő személyek pontos azonosíthatóságára és az ácsolat pontos bemutatására. Ehhez, a kép tanúsága szerint, minden bizonnyal felhasználta a jászolgát fennmaradt terveit, mivel az ácsolatot műszakilag a legnagyobb pontossággal festette meg. A műfajában az esemény-csoportképek közé tartozó festmény fő funkciója azonban az volt, hogy portrészerűen ábrázolt alakjaiban megörökítse a résztvevő hírességeket, akik az anekdota szerint zaklatták a festőt, hogy minél jobb helyet kapjanak az előtérben. A személyek könnyebb azonosítására Barabás magyarázó tusrajzot is készített, melyen számokkal jelölve voltak felsorolva a résztvevők nevei. A festmény hűen követi az ünnepség fent idézett egykorú leírását a Pesti Hírlapból. A képen azt a pillanatot

23 A buda-pesti Lánchíd alpkővének letétele, 1864. Olaj, vászon; 275×397 cm; jelezve jobbra lent: Barabás 864. MNM TKCs ltsz.: 120. Részletes művészeti összehasonlítása az akvarelllel: Hoffmann E. i. m. 57–59.

8. kép

A Lánchíd alapköletétele, 1864. Barabás Miklós olajfestménye. MNM TKCs (Fotó: Dabasi András)

látjuk, mikor a vasláncon lógó alapkövet beemelik a helyére. Az emelvény előtt James Teasdale, a kőműves munkálatok vezetője kezével intve jelez a fent az ácsolat között látszó munkásnak, aki a lánc eresztését irányítja, míg két másik munkás a követ igazítja a helyére. Az emelvényen magyar és osztrák főurak kaptak helyet, köztük az uralkodót képviselő Károly főherceg, József Nádor, Sina György báró – kezében a malterrel teli ezüsttálat tartva, melyből a vakolókanál nyele áll ki – és Széchenyi István gróf, valamint a két Clark, Adam és Tierney. A két oldalról kapcsolódó tömegben pedig tablószerűen felsorakozott szinte a teljes reformkori pesti elit. Barabás hosszasan dolgozott a képen, 1859-ben készített egy szinte teljesen kidolgozott olajvázlatot,²⁴ míg a kész festményt csak 1864-ben mutatta be a közönségnek. A műben nem csak a festészeti kihívás foglalkoztatta, hanem a perspektíva tudományos tanulmányozása is,²⁵ melyről 1859-ben tartotta akadémiai székfoglalóját *A festészeti távlattani visszaélések és áltanokról* címmel. A *pictor doctus* leírása szerint a precíz szerkesztés mellett alapos fénytani számításokkal határozta meg a gerendázaton átjutó fény mennyiségét.²⁶ A kortársakat azonban nem nyűgözte le maradéktalanul a festmény, többen bírálták a gerendázat által agyonnyomott stati-

24 Olaj, vászon; 72,5×110 cm. Jelezve jobbra lent: Barabás 1859. BTM Fővárosi Képtár ltsz.: 17763.

25 *Szegedy-Maszák Zsuzsanna*: Barabás Miklós és a perspektíva. Művészettörténeti Értesítő 58. (2009) 271–282.

26 *Szvoboda Dománszky Gabriella*: Barabás Miklós 1810–1898. Bp., 1983. 73–74.

kus kompozíciót és a szembenézõ portrék kontextus nélküli egymás mellé helyezését.²⁷ S bár a történeti csoportkép ünnepélyes műfaján nem kérhetjük számon a korai akvarell vázlat világos üdeségét, még ez a kissé élettelen ábrázolás is egy nem akármilyen vizuális memóriával rendelkező szemtanú késõi, forrásértékkel bíró ábrázolása a történeteknek.

Az alapköletétel megihlette Petõfi egyik költõ barátját, Kerényi Frigyes²⁸ is, aki verseit Vidor Emil álneven az Athaeneum lapjain publikálta. Magáról az eseményrõl nem tudunk meg belõle sokat, de a közhangulatot jól érzékelteti lelkesedõ hangneme, mely a hidat létrehozó gondolat gyõzelmét ünnepli.

Hullám alá ott künn magot temettek,
Melybõl – dacos habok pirúljatok –
Maholnap hajh a’ szellem’ fegyverének
Nagy gyõzedelmi íve kelni fog!
Nyakát a’ vén folyam békén lehajtja,
Melly olly sokáig délczeg ’s büszke volt!
A’ honfiak nagyobbat ünnepelnek –
Az ész elõtt egy nemzet meghajolt!
Nemzet, mert a’ lesz, hogyha nem fájul,
A’ szertehajló nép’ osztályibúl.²⁹

A nap fõszereplõje, a hídgondolat és a megvalósítás spiritusz rektora, Széchenyi azonban szûkszavúan csak ennyit írt aznap naplójába: „24-én Gõzmalom a magas uraságokkal – Múzeum. Deáknál... Ez utóbbinál, hogy a szerenád meggátoltassék. Nem lehetséges... mert a fáklyákat már megvásárolták, hogy ’Kossuthnak is zenéljenek’. – Meglátogattam Batth[yány] Lajost és [Károlyi Caroline-t]. A várpalotában ebédelek. Felkísérem Tierney Clarkot. Ó is és Adam is dohányszelencét kap. Az alapköletétel ceremóniája jól folyt le!... Gr[assalkovich] Tini nálam, hogy találkozzék Waldstein Józ[s]ival. Batth[yány] L[ajos] nál... Magyar színház. Károly főherceg is ott volt – mi késõn érkezünk. – [—] ... Tragédiát látok kifejlenni... Gr[assalkovich] Tininél vacsoráztam. Azután vele s Clarával a hídfõhöz megyek – – Fáklyák jönnek. Kiss beszél... nem vagyok otthon. Lassanként elvonulnak. Kossuthhoz mennek... õ engem magasztal... Széchenyi HÍD etc. etc. Éjjél után hazasompolygok.”³⁰

Szerencsésen ránk maradt a Lánchíd két mérnökének, az angol Tierney Clarknak és a skót Adam Clarknak egy-egy levele, melyben közvetlenül az alapköletétel után beszámolnak az eseményrõl. Mindkét magánlevelet Londonba címezték, és mindkettõ érde-

27 L. a kiállítás után a hivatalos zsûri bírálatát: Keleti Gusztáv, Ligeti Antal, Orlai Petrics Soma, Székely Bertalan és Than Mór: A Lánchíd alapkövének letétele Barabás Miklóstól. Az Országos Magyar Képzõmûvészeti Társulat Évkönyve. Bp., 1865. 71–75.

28 Kerényi (1842-ig Christmann) Frigyes (1822–1852) eperjesi születésû pesti ügyvéd, ki hivatását nem gyakorolta, inkább történelmi és irodalmi tanulmányokat folytatott. Mivel Pesten nem sikerült tartós egzisztenciát kialakítania, kivándorolt Amerikába.

29 Az elsõ versszak a négybõl. A’ Lánchíd alapkövének letétele alkalmánál. Pesten, augusztus 24-kén 1842. In: *Kerényi Frigyes (Vidor Emil): Költemények*. Pest, 1844. 56–58.

30 Gyõrffy Miklós fordítása. Széchenyi István Napló. Vál., Szerk. és Jegyz.: Oltványi Ambrus. Bp., 1978. 982–983.

mi része az ünnepség leírása. Tierney Clark rögtön másnap, egy munkatársának és jó barátjának, a West Middlesex Waterworks Company titkárának, Mathias Knightnak írta sorait.³¹

„Most igyekszem önnek egy rövid beszámolót írni az alapkövetelési ünnepségről, ami tegnap történt. A jászolgátat nagyon ízlésesen berendezték a 3000 ember fogadására, akik tarka díszruhát öltve pompás és lenyűgöző látvány nyújtottak. A gát egyik végének közepén a királyi család fogadására egy díszes pavilont állítottak, valamint kétoldalt egyet-egyet a bárók és az állami hivatalnokok számára. A gátban olyan száraz volt minden, mint az ön szalonjában, habár a külső vízszint 25 lábbal a közönség fölött állt. A látvány grandiózus volt – kivéve az ön szerény szolgáját, akinek annyit kellett fáradoznia a sok nagysággal; ők mind drága ruhákat viseltek, én pedig nyilván nagyon kitűntem egyszerű öltözetemben, de egyébként legjobb tudásom szerint tettem a dolgom. Az ünnepség kezdete előtt az a megtiszteltetés ért, hogy együtt ebédelhettem a palotában Károly főherceggel (aki a császárt képviselte) a főherceg nádorral és a 76 előkelőből álló udvartartással. Az ebéd befejeztével Károly főherceg a császár nevében megajándékozott egy gyémántokkal díszített arany tubákos szelencével, és egy igazán elismerő beszédet mondott. Ezenfelül adott egy ajánlólevelet a fiához, aki októberben várható Angliába, arra kérve őt, hogy ismerkedjen meg velem, de erről majd bővebben akkor, ha találkozunk.”³²

A másik, Adam Clark (9. kép) által írt beszámoló azon 34 levél közül való, melyeket hosszúra nyúlt magyarországi tartózkodása alatt, 1834–1858 között írt Londonba szüleinek.³³ A leveleket a szülők elhunytá után egy kinti nagynéni gyűjtötte össze és küldte el Adam Clark fiának, a család iránt érdeklődő Simonnak,³⁴ majd végül Clark unokájától, a szintén Ádám nevű losonci vegyész-mérnökötől vette meg 1941-ben az akkori Székesfővárosi Múzeum. A két nappal az alapkövetelés után írt levelében³⁵ Clark lelkesülten számol be meghatározó élményéről.

„Tierney Clark úr 14-én érkezett meg és örömmel mondhatom, hogy nagyon örült és elégedett volt a munkálatok állásával. Megérkezése óta igen csak el voltunk foglalva az alapkövetelés előkészítésével az 1-es számú jászolgátban. Az ünnepség folyó hónap 24-én volt és az alapkövet a császár nevében Károly főherceg tette le. A jászolgát belsejét úgy rendeztük be, mint egy óriási szalont. Az alapozás első rétege képezte a padlózatot és a körben elhelyezkedő ülőhelyeket, melyet karmazsinvörös és zöld drapériával burkoltunk be. A gát hátsó részében egy pompás török szőnyegekkel borított kerek pódium

31 Pesth August 25th 1842. London Metropolitan Archives ACC/2538/WM/A//23/001. Clark kilenc Knightnak írt levelét őrzi a levéltár, melyek pesti utazása alatt íródtak.

32 A szerző fordítása. Az angol szöveg ismeretlen kéztől való újabb kori átírása a levél mellett található a levéltárban, a központosítás és néhány kisebb javítás, valamint a nevek pontosítása Váci Sándor munkája.

33 A Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumának Clark Gyűjteményében lévő darabokból válogatást közöl: *Vigh Annamária: A szülőföldtől távol: sikerek, szorongások között. Szemelvények Adam Clark szüleihez írt leveleiből.* In: A Széchenyi-Lánchíd i. m. 95–120.

34 Clark Ádám ükunokája, dr. Hajós Tamás szíves közlése.

35 Pesth Suspension Bridge Works, 26th August 1842. BTM Kiscell, Clark Gyűjt. ltsz. nélkül

9. kép

Adam Clark képmása, 1849.

Barabás Miklós litográfiája. MNM TKCs

állt, közepén egy selyemfüggönyös aranyozott pavilonnal a császár és a királyi család számára. Jelen volt Magyarország egész nemessége nemzeti viseletükbe öltözve – a gátban körülbelül 2000 díszruhás ember – biztosíthatom, ragyogó látványt nyújtottak. Volt még egy tüzér csapat a díszlövésekhez, katonazenekarok stb. Tierney Clarkkal együtt bemutattak minket a főhercegnek a palotában, és kaptam egy pompás, gyémántokkal díszített arany tubákos szelencét, melynek értékét nem tudom, de gondolom, jó pár száz fontot megér. Természetesen Tierney Clark szintén kapott egyet, mondhatom még ragyogóbbat, és tényleg alig hiszem el, hogy ez az egész nem csak egy álom. Hogy ennyi minden sikerült, ez legmerészebb álmaimat is felülmúlja. [...] Áldhatom a napot, mikor először találkoztam a nemes Széchenyi gróffal, kivel mindig meleg barátságban voltam. Kitüntető figyelmével bevezetett az ország legmagasabb köreibe és vendégül látott családjában, ahol a kedves grófné és lányai mindig úgy fogadtak, mint egy barátot és testvért. A gróf kezéből vettem át

a pompás ajándékot és a kedves és hízegő mód, ahogyan a főherceg üzenetét átadta, majdnem könnyekre fakasztott. Melegen kezet fogott velem és gratulált a sikerhez, amit szerinte megérdemeltem.”³⁶

Mindkét levélben írnak róla, és Széchenyi naplójában is említi az uralkodó ajándéka-ként Károly főhercegtől kapott gyémántokkal díszített arany tubákos szelencét. A szelence-ajándékozás aktusa egyáltalán nem szokatlan a korban. Gyakorlata visszanyúlik a 17. század utolsó harmadának francia királyi udvarába, XIV. Lajos élénk és kifinomult dip-

36 A szerző fordítása. A levél angol szövegének átírását dr. Hajós Tamástól kaptam. Részleteinek magyar fordítása korábban megjelent egyrészt: *Horvai K. i. m. 71.*, másrészt: Széchenyi István (1791–1860). Összeáll. Fenyő Ervin. Bp., 1991. 65–66. Ismeretlen személy fordítása.

lomáciai tevékenységére.³⁷ A protokoll szerint a követeknek járó királyi ajándék számára kiválóan megfelelt a kisméretű, de nagy értéket képviselő, az uralkodó portréjával és drágakövekkel díszített aranszelence. Ezt segítette elő a tubákolás elterjedése az arisztokrácia világában, melynek önálló illemkódexe alakult ki. A 18. századra a diplomáciai ajándék par excellence típusává vált a becses ötvösművű szelence, melynek adományozási szokását Európa majd minden királyi udvara átvette Londontól Szentpétervárig. S mivel adományozása, mint ajándék nem járt együtt a korszakban kialakuló dinasztikus kitüntetések odaítélésével, kiemelkedő közrendűek is megajándékozhatóká váltak. Magyarországon ennek az egyik legelőkelőbb példája az a királyi arcképpel díszített aranszelence, melyet IV. György angol király ajándékozott 1829-ben Esterházy Pál Antalnak, a Habsburg birodalom londoni nagykövetének.³⁸ Az uralkodó portréját sok esetben felváltotta nevének ötvösművű monogramja, így még a képi ábrázolást tiltó mohamedán szultáni udvar is átvette a gyakorlatot, és a szultán tigrájával, kalligrafikus aláírásával díszített szelencéket adományozott. Az szelencék ajándékozásának protokolláris aktusa Európa királyi udvaraiban megmaradt egészen a 19. század végéig.

10. kép

Tierney Clark tubákos szelencéje, 1842. Angelo Rizzoli gyűjteménye, Róma (Fotó: Dabasi András)

37 Részletes bemutatását l. *Ács Piroska: Szelencék titkai*. Bp., 1994. 7–13.

38 John Northam, London 1828; portré: Henry Bone, London 1829. Esterházy-kincsek. Öt évszázad műalkotásai a hercegi gyűjteményekből. (Kiáll. Kat.; Iparművészeti Múzeum) Szerk.: Szilágyi András. Bp., 2006–2007. kat. 123.

A célzott kutatás és a jószerecsse lehetővé tette, hogy megismerjük a Tierney Clark-nak adományozott szelencét,³⁹ és mostani tulajdonosa szíves hozzájárulását adta, hogy elsőként Budapesten mutassuk be a nagyközönségnek a becses darabot.⁴⁰ (10. kép) Készítője a hanai Charles Colins Söhne cég, melynek megrendelői közé tartozott számos európai udvar. A 60×90 mm-es, 22 mm magas négyszögletes, lekerekített sarkú aranyszelence fedele a hosszoldalon végigfutó zsanérral kapcsolódik az alsó részhez. A díszítés öntött, cizellált ornamentális virágdíszének hátere mattírozva van, míg a talplemez gillosált megmunkálású. A fedél közepén különálló, mattírozott ovális betéten gót F betű – az uralkodó V. Ferdinándra utalva – van kirakva ezüstoffolatú csiszolt üvegekkel, és 24 ugyanilyen kő keretezi az oválist is. (11. kép) A fedél sarkai felé négy nagyobb csiszolt üveggő van befoglalva. A foglalatok erős

11. kép

A szelence fedele V. Ferdinánd F monogramjával (Fotó: Dabasi András)

39 A szelencét, melyet Clark a végrendeletében unokahúgára, Mary Elizabeth Croker-re hagyott – aki egy emléktáblát is állított neki Hammersmith-ben, ami ma is látható az ottani St Paul's templomban – Váci Sándor találta meg a Christie's aukciósház archívumában, mely szerint 2002. december 10-én árverezték el Londonban kanadai magánygyűjteményből. (Iportant Gold Boxes, Objects of Vertu & Portrait Miniatures, Sale Nu. 6633., Lot Nu. 0253.) S neki köszönhetjük a közvetítést a mostani tulajdonos felé is.

40 Köszönjük a római Angelo Rizzoli úrnak, hogy hozzájárult gyűjteménye e darabjának budapesti kiállításához. Széchenyi Világai. Magyar Nemzeti Múzeum 2011. január 22.–március 15.

bolygatottsága arra utal, hogy nem az eredeti kövek vannak bennük, hanem azokat kicserélték valamikor, így valószínűleg igazat adhatunk a kortársak gyémántokat említő leírásainak.⁴¹ Drágakövek kicserélése kisebb értékű másolatokra nem ritka a szelencék értékesítése során, mivel a drágakövek sokszor nagyobb értéket képviselnek, mint a szelence maga. A fedél leveles motívumai között kétoldalt megjelenik egy-egy azonosítatlan architekturális elem, valamint a díszítés övezte két kagylóforma. A fedél záródásánál, a szelence oldalának közepén stilizált oroszlánfej van. A szembe fordított C betűkből és S-ből álló mesterjegy a fenéklemez belső oldalába van beütve. A fedél belső oldalán olvasható gravírozva az angol nyelvű dedikációs felirat

12. kép

Az ajándékozást megőrkítő felirat a szelence fedelének belső oldalán (Fotó: Dabasi András)

(12. kép): Presented to / W^M. TIERNEY CLARK, C.E. FRS. &c / By His / Imperial Royal Highness, Charles, / Hereditary ArchDuke of Austria &c. &c. / In the name of / HIS IMPERIAL ROYAL MAJESTY, FERDINAND / THE FIRST,⁴² / Emperor of Austria / and / King of Hungary &c. / On the occasion of the / LAYING THE FOUNDATION STONE / of the / BUDA AND PESTH SUSPENSION BRIDGE. / the 24 day of August 1842.

E felirat azért érdekes, mert az uralkodói ajándékok feliratai általában az adományozó nyelvén, esetleg latinul vagy franciául szoktak lenni, míg jelen esetben a megajándé-

41 Köszönöm T. Németh Annamáriának és Kiss Erikának, hogy ötvösszakmai megfigyeléseikkel segítettek munkámat.

42 I. Ferdinánd osztrák császár (1835–1848), magyar királyként V. Ferdinánd.

kozott közrendű külföldi anyanyelvén áll. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha itt az angломán Széchenyi hatását és megtisztelő gesztusát véljük felfedezni, aki valószínűleg az alapkötetével minden mozzanatán rajta tartotta a szemét.

Több hasonló jellegű és kivitelű szelencét ismerünk a Charles Colins Söhne-től, mint például az I. Vilmos württembergi király monogramjával ellátott gyémántos aranszelencét az 1850-es évekből,⁴³ vagy az 1837-ben Viktoria királynő ajándékaaként készítettet, és VR betűkkel ellátott luxus kivitelű aranszelencét.⁴⁴ Kövek nélküli, de hasonló kialakítású és díszítésű, olcsóbb, zománcképes szelencéket is készített a műhely.⁴⁵

Adam Clark is nagy becsben tartotta szelencéjét. Szüleinek írt levelében még egyszer visszatért rá: „Utolsó levelemben beszámoltam nektek az alapkő letételének ünnepegről, és hallom, hogy a Timesban is írtak róla. [...] Úgy tudom, név szerint megemlégtetek engem is. Bárcsak láthatnátok a gyönyörű tubákosszelencét, amit kaptam, és aminek a teteje ... gyémántokkal van kirakva. 200–300 guinea-re becsülik az értékét, de az érték végül is csak másodlagos szempont. [...] Ha Mr. Clark kedvesnek tűnik, megkérhetitek, hogy mutassa meg nektek a tubákosszelencéjét.”⁴⁶ Adam Clark szelencéje azonban bizonyára szerencsétlenebb sorsra jutott. A családi emlékezet szerint⁴⁷ unokája, a fentebb már említett losonci Clark Ádám (1900–1967), akinél a háború előtt még megvolt a darab, az 1950-es években Németországba költözve, részenként értékesíthette azt, így legjobb esetben is részeiben lappang.

Az alapkötetével messzire jutott hírének érdekes emléke a fent említett, Timesban megjelent cikk, melynek fel nem tüntetett szerzője Thomas O'M Bird, a lap bécsi tudósítója volt.⁴⁸ 1842. augusztus 25-én írt cikke csak a szeptember 3-i számban jelent meg, részletes híreket adva a pesti ünnepegről.⁴⁹ Érdemesnek tartja felhívni az angol publikum figyelmét arra, hogy korának legnagyobb vállalkozását a tervezéstől a kivitelezésen át egy kiváló honfitársuk végzi. Cikke végét pedig azzal, a Nemzeti Múzeum mai muzeológusának különösen kedves fordulattal zárja, hogy „a vakolókanalet, amin a tervezett híd képe van lapos domborműben, és a kalapácsot a főherceg aláírásával a Nemzeti Múzeumba helyezték, mint a jeles nap és a vállalkozás emlékét.”

43 Bonhams, Sale No. 18996., Lot No. 3. (2011. november 3.) <http://www.bonhams.com/eur/auction/18996/lot/3/> (2011. november 12.)

44 A Gilbert Collection letétje a Victoria and Albert Museum-ban, London, LOAN:GILBERT.444:1-2008. <http://collections.vam.ac.uk/item/O157822/snuffbox/> (2011. november 7.)

45 Victoria and Albert Museum, 158-1878. <http://collections.vam.ac.uk/item/O113373/box/> (2011. november 7.)

46 Márkly Éva fordítása. Pesth, 30 September 1842, BTM Kiscell Clark Gyűjt. Itsz.: 2017/22 Megjelent In: *Vígh A.* i. m. 114.

47 Dr. Hajós Tamás közlése.

48 Köszönöm Váci Sándornak, hogy a cikkre felhívta a figyelmemet. Bird munkásságáról l.: Eibner, John: From Our Own Correspondent: Thomas O'M. Bird of The Times and the Hungarian Question, 1848–1866. In: Conference on British-Hungarian Relations since 1848. School of Slavonic and East European Studies April 16, 2004. <http://www.ssees.ucl.ac.uk/confhung/eibner.pdf> (2011. november 9.)

49 [O'M Bird, Thomas:] Pesth and Buda. (From a Correspondent) Pesth, August 25. Times, 1842. szeptember 3.

THE LAYING OF THE FOUNDATION STONE OF THE CHAIN BRIDGE
AND TIERNEY CLARK'S SNUFF BOX

Summary

The building of the Széchenyi Chain Bridge (1839–1849) was one of the most monumental engineering enterprises in Central Europe during the reform period. The formal laying of its foundation stone on August 24, 1842 was one of the most anticipated and celebrated public events of the reform-era Pest; its process was duly recorded in several sources.

A huge crowd gathered on the square of Rakpiac (today's István Széchenyi Square) and the militia of Pest stood lined up all the way to the entrance of Dorottya Street wearing their full dress uniform to greet the arriving notabilities. The scene of the laying of the foundation stone had already been prepared inside the coffer dam surrounding the trench of the bridge abutment on the Pest side. This structure was enclosed by a double-beam wall on its Easter side and a triple-beam wall in the direction of the Danube, with stiff clay stamped into its joints to seal it off from water completely; this building made it possible to lay the foundation for the chain-lockers on dry planking four and a half metres below the water level of the Danube following the excavation of ground and the exhaustion of water. In a recently discovered letter by William Tierney Clark, the English construction engineer of the Chain Bridge, he wrote the following about the event:

“The Cofferdam was fitted up in a most tasteful manner for the reception of 3 thousand persons all gaily attired in their costume produced almost splendid and striking spectacle. In the Centre at one end of the dam was an elegant pavilion for the reception of the Royal family and on either side for the Magnates and the high officers of state. The dam was as dry as your drawing room although the water was 25 ft above the spectators. Altogether it was a most imposing sight save and except your humble servant who had so much to do with so many great people all dressed in costly attire that I really must have looked very queer in plain clothes, but however I played my part in the best way I could. Before the Ceremony commenced I had the honor of dining at the Palace with The Arch-Duke Charles (who represented the Emperor) the Arch Duke Palatine and the whole Court consisting of 76 Grandees. After the Dinner was over the Arch-Duke Charles in the name of the Emperor presented me with a gold snuff Box set with diamonds and accompanied with a very complimentary speech.”

The golden snuff box mentioned in the letter was manufactured by the Charles Colins Söhne workshop in Hanau; it was discovered after 160 years as part of a private collection in Rome by Sándor Váci, an architect in London. With his assistance it could be presented in the exhibition organised in the Hungarian National Museum (*Széchenyi's Worlds*, October 2010–March 2011) to commemorate the 150th anniversary of the death of Count István Széchenyi, the creator of the Chain Bridge.

Patay Pál

KIEGÉSZÍTÉS
A CORPUS CAMPANARUM ANTIQUARUM
HUNGARIAEHEZ

Amikor ismertettem hazánk 1711 előtt öntött, ma is meglévő harangjait,¹ tudatában voltam annak, hogy nem végeztem teljes munkát. Az adatbázisomat ugyanis – amelyet azóta az Öntödei Múzeumnak² adtam át – egyrészt a saját helyszíni adatgyűjtő útjaim során, másrészt az egyházi hatóságok által végrehajtott összeírásokból³ nyert adatokból állítottam össze. Utóbbiakban voltak azonban hiányosságok, fennállott tehát annak a lehetősége, hogy léteznek még további régi harangok, amelyek nem szerepelnek ezekben az összeírásokban. Sejtésem be is igazolódott; az elmúlt húsz év alatt elvégzett további helyszíni adatgyűjtéseim során meg is ismertem négy 17. századi harangot, amelyekről korábban nem volt tudomásom. Kormos Gyula is ismertetett Sopronból hármat,⁴ amelyek elkerülték a figyelmemet.⁵ De Berettyóújfaluban mélyszántás alkalmával is a napfényre került egy töredékes cukorsüveg alakú, 12. századi harang.⁶ Ugyanakkor tudomást szereztem további, ma már nem létező, 1711 előtt öntött harangokról is, valamint bővültek az ismereteink az egykori harangöntők tevékenységéről. Ezeket óhajtjuk most az alábbiakban ismertetni.

1 *Patay Pál: Corpus campanarum antiquarum Hungariae. Bp., 1989.*

2 Országos Műszaki és Közlekedési Múzeum, Öntödei Múzeum. Budapest, Bem József utca 20.

3 A Református Zsinati Iroda 1958-ban egy 50 kérdést tartalmazó kérdőíven számoltatta be az egyházközségeket a birtokukban lévő műtárgyakról, többek között a harangokról. (A Zsinati Iroda Levéltárában.) Az Evangélikus Egyházkerületek a szerző kérésére 1959-ben bocsátottak ki harangokra vonatkozó kérdőíveket. (Az Egyházkerületek irattárában.) A Katolikus Egyházmegyék pedig 1982-ben (Országos Katolikus Gyűjteményi Központban.)

4 *Kormos Gyula–Poór Péter: Sopron és közvetlen környéke régi harangjai. Arrabona 41. (2005) 131–133. 3–8. kép.*

5 Csatkai Endre ugyan tett említést arról, hogy „amikor 1676-ban leégett a tűztorony és benne tönkrementek a harangok” a város a bécsi Balthasar Herold „művészetét vette igénybe az új harangok pótlásánál”, de arról nem emlékezett meg, hogy hány harangot öntettek és ezek napjainkban is megvannak-e.

6 *Patay Pál–Módy György: A herpályi monostor XII. század végi régi harangja. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1995–1996. Debrecen, 1998. 159–164.*

Meglévő harangok

1. 12. század. *Berettyóújfalu, Herpály.*⁷ Töredékes cukorsüveg alakú kis harang. Eredetileg a magassága a koronával együtt kb. 30 cm, az alsó átmérője 21–22 cm, súlya maximum 4,5 kg lehetett. Palástján 1,2–3 cm-enként egy-egy barázda fut körbe. A tatárjárás során elpusztult kolostortemplom romja mellett 1995. október 14-én mélyszántás során került felszínre.⁸

2. 1609. *Beregsurány, rk.* A felső kerületen két-két körbefutó borda között SOLI DEO GLORIA ANNO DNI 1609 felirat foglal helyet.⁹ Alatta egyszerű fríz fut körbe. Ø 30,1 cm. (1997. VIII. 6.) A felirattól következtetve eredetileg protestáns templom számára készült. Egyébként Beregsurányban a katolikus templom csak a 19. században épült; korábban nem is volt. (1. kép)

3. 1641. *Halmajugra, Ugra, rk.* Koronájának fülei letörtek, helyettük egy, a koronatórőre szerelt hurok segítségével rögzítették a járomhoz. A harangtető domború. A felső kerületen SOLI DEO GLORIA AD: 1641 felirat olvasható.¹⁰ Fölötte egy, alatta két borda fut körbe. Palástja díszítetlen. Hornyán is van egy borda. Ø 29 cm. M (korona nélkül): 23 cm. (2003. XI. 6. Huszics György) A felirattól következtetve ez a harang is eredetileg protestáns templom számára készült. A 19. század közepén a templomban csengety-

1. kép
Beregsurány rk. 1609.

7 A debreceni Déri Múzeumban. Leltári száma: IV.96.221.

8 *Patay P.–Módy Gy.* i. m. 159–164.

9 DNI = Domini. – Egyedül Istené a dicsőség. Az Úrnak 1609. évében.

10 AD = Anno Domini. – Az Úrnak 1641. évében.

tyűként szolgált.¹¹ A toronyba csak nem sokkal 1982 előtt kerülhetett, ugyanis a Heves megye műemléki topográfiája nem emlékezik meg róla,¹² viszont az 1982. évi kérdőíves adatgyűjtés során már ott lévőként jelentették. (2. kép)

4. 1677. *Sopron, Tűztorony*. Az órák jelzésére szolgáló, ütő (nyelv) nélküli harang a szokásosnál zömökebb alakú. Koronájának fülei női fej alakúak. Felső kerületén felirat: ME FECIT BALTHASAR HEROLD VIEANNÆ.¹³ A palást egyik oldalán dombormű: Sopron város címere díszes, szőlőfürtös keretben. Fölötte íves felirat: TURRIS & FORTITUDO NOSTRA DEUS.¹⁴ Pártáján: HORAS SONO,¹⁵ majd: LEOPOLDO PRIMO HVNGARIÆ REGE IVSSV SENATVS ET POFVLI SOPRONIENSIS¹⁶ (= 1677). Ø 110,0 cm.

5. 1677. *Sopron, Tűztorony*. A negyedórák jelzésére szolgáló, ütő nélküli harang a szokásosnál zömökebb alakú. Koronájának fülei szakállas férfi fej alakúak. Felső kerületén felirat: ME FECIT BALTHASAR HEROLD VIEANNÆ;¹⁷ a palástján dombormű: Sopron város címere, fölötte ívelten felirat: TURRIS & FORTITUDO NOSTRA DEUS;¹⁸ a pártán: PACIS AMANS SILEO SED VBI IGNIS RIXAQVE TVRBO.¹⁹ (= 1677). Ø 83,5 cm.

2. kép

Halmajugra, Ugra rk. 1641.

11 Heves megye műemlékei. III. Szerk.: Dercsényi Dezső–Voit Pál. Bp., 1978. 248. Magyarország műemléki topográfiája. IX. (Pesthy Frigyes adatgyűjtése nyomán.)

12 Uo.

13 Balthasar Herold készített engem Bécsben.

14 Tornjunk és erősségünk az Isten.

15 Az órákat jelentem.

16 Első Lipótnak, Magyarország királyának. A soproni szenátus és nép utasítására.

17 Mint a 13. jegyzet.

18 Mint a 14. jegyzet.

19 A békének szeretettel hallgatok, de ahol tűz és zavargás van, megriadok.

3. kép

Pécs, Havihegyi rk. kápolna. 1689. Öntötte Michael Weingarten
(Fotó: Kóhegyi Zoltán)

6. 1677²⁰ Sopron, Tűztorony. Az ugyancsak a negyedórák jelzésére szolgáló, ütő nélküli harang a szokásosnál zömökebb alakú. Koronájának fülei feltehetőleg emberfejet utánzóak, de az alakjuk nem ismerhető fel. Felsőkerületén felirat: ME FECIT BALTHASAR HEROLD VIEANNÆ. Palástján dombormű: Sopron város címere, fölötté íves felirat: TURRIS & FORTITUDO NOSTRA DEUS,²¹ Pártáján felirat: GEHET RICHTIG BLEIBET BESTANDIG WERDT ZU KEINER ZEIT ABWENDIG ALSO DIEN ICH WIE IHR SOLLT EVREN KAYSER KÖNIG LEOPOLDT.²² Ø 76 cm.

7. 1689. Pécs, Havihegyi rk. kápolna. Koronája derékszögben megtört füleinek külső felszíne recézett. A harangtető kiemelkedő lapos korongot alkot Felsőkerületén két borda között GOS MICH MICHAEL WEINGARTEN N FINFKIRCHEN körfelirat foglal helyet.²³ Szorosan alatta eléggé el-

mosódott virágmotívum látható, majd ez alatt szabályos elrendezésben hat szárnyas angyalfej díszíti a palástot. Ennek egyik oldalán, utóbbiak és a hornyon lévő három borda közötti teret négy soros chronistichonos felirat tölti ki. A szavak egybeolvadtak, nincs közöttük hézag: SITTVISHONORI / BVS VIRGOMARI / AADNIVESVTNOSA / PESTISBELLILVELIBERES. (Feloldva: SIT TVIS HONORIBVS VIRGO MARIA AD

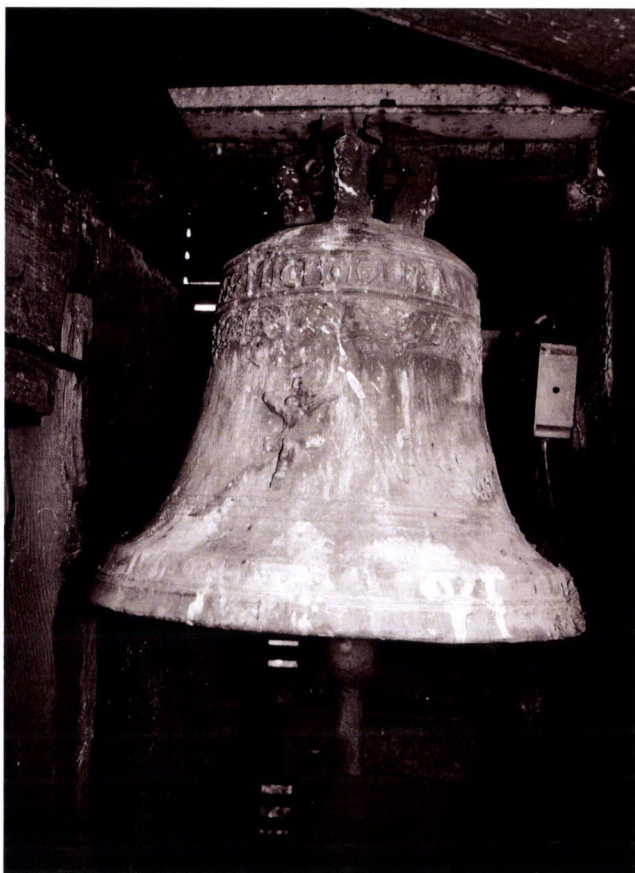
20 A harangon évszám nincsen. Feltehető azonban, hogy a fenti két másik haranggal egyidőben készült.

21 Mint a 14. fejezet.

22 Helyesen járjatok. Maradjatok álhatatosak. Sosem legyetek elpártolók, tehát úgy szolgálók, ahogy nektek Lipót császárt/ királyt tisztelnetek kell.

23 Michael Weingarten öntött engem Pécssett.

NIVES VT NOS A PESTIS BELLILVE LIBERES.) Ø 31,5 cm. A chronistichon szerint az öntés éve 1739 lenne. Meg kell azonban jegyezni, hogy az egyébként nyelvtanilag hibás szövegben a BELLILVE szó értelmetlen; ilyen latin szó nincs. Joggal feltehető, hogy a megrendelő által előírt szövegben BELLIQVE szerepelt, amit a harangöntő – járatlan lévén a latinban – tévesen olvasott és tévesen vitt fel a harangra.²⁴ Amennyiben a feltevésünk helytálló, úgy a harangot 50 évvel korábban, 1689-ben öntötték. Vagyis három évvel Pécsnek a törököktől való visszafoglalása után, amikor még javában tartott a felszabadító háború (Szigetvár például csak 1689-ben szabadult fel) és amikor a pestisjárvány megszűntével maga a kápolna is épült.²⁵ (3. kép)

4. kép

Mindszentgodisa, Felsőmindszent. 1694.

Öntötte Johann Achamer

8. 1694. *Mindszentgodisa, Felsőmindszent, rk.* A harang-

tető domború. A felső kerületen két borda között GOSS MICH IOHANN ACHAMER IN PRESSBURG 1694 felirat olvasható.²⁶ Alatta igen ízléses, ismétlődő indás motívumú tagokból alkotott díszítés fut körbe. A palást egyik oldalát eléggé elmosódott dombormű díszíti: Szűz Mária a gyermek Jézussal. A másikat feszület. Hornyán is van három, a pártája közepén két körbefutó borda. Ø 47 cm. (1997. VI. 23.) (4. kép)

²⁴ A nyelvtani hibákat a megrendelő bizonyára a chronistichon végegt vétette. A helyes szöveg tehát SIT TVIS HONORIBVS VIRGO MARIA AD NIVES VT NOS A PESTE BELLIQVE LIBERES. – Legyen a tiszteletedre havi Szűz Mária, hogy minket pestistől és háborútól megmentenél.

²⁵ Utóbbi adat Horváth Csillának, a pécsi Janus Pannonius Múzeum Várostarténeti Osztálya vezetőjének közlése.

²⁶ Johann Achamer öntött engem Pozsonyban 1694.

Elpusztult harangok

9. 1584. *Tállya, rk.* Az ellenreformáció során a katolikusok birtokába jutott harangot 1728-ban Zorger Gergely egri helyettes püspök boldogságos Szűz Mária tiszteletére szentelte fel. További sorsa ismeretlen.²⁷
10. 1594. *Fülpösdaróc, ref.* 1836-ban meghasadt.²⁸
11. 1615. *Jánd, ref.* Helyette 1794-ben öntöttek más harangot.²⁹
12. 1646. *Rátka, rk.* 149 kg. 1917-ben még megvolt. – A harang 1779-ben még nem volt Rátkán. Minthogy a községbe csak a 18. században telepítették be a német ajkú katolikusokat, a harang eredetileg egy más egyház birtokában volt. Az öntés évéből kifolyólag lehetséges, hogy az eperjesi Georgius Wierd öntötte.³⁰
13. 1664. *Tállya, rk.* Az eredetileg a reformátusok birtokában volt harangot ugyancsak Zorger Gergely egri helyettes püspök szentelte fel 1728-ban a Szentháromság tiszteletére. 1861. augusztus 9-én tűzvészben elpusztult.³¹
14. 1596. *Füzér, rk.* A templomnak a 18. század közepén egyetlen harangja volt. Felirata: Verbum Domini manet in aeternum.³² Rudolph Binger me fecit A^o D 1596.³³ 1759-ben még megvolt.³⁴ A harang a feliratából következtetve – minthogy az a protestantizmus szellemét tükrözi – eredetileg református egyház számára készült és már használaton került a füzéri katolikus templomba, amit az is igazol, hogy csak 1769-ben szentelték.
15. 1698. *Nagygéc, ref.* Felirata: Nagy G curavit 1698.³⁵ 1864-ben még megvolt.³⁶
16. 1709. *Olcsvaapáti, ref.* Felirata: Dei fudit F. hanc Campanam O Apati A D 1709 die 23 Aug Daniel Wesenbach.³⁷ 1809-ben még megvolt.³⁸

27 Canonica visitatio jegyzőkönyve 1728. Érseki Levéltár, Kassa. – *Patay Pál: Zempléni harangok.* Miskolc, 2009. 92.

28 *Patay Pál: Szatmári harangok.* A Jósza András Múzeum Évkönyve 39–40. (1997–1998) 365.

29 *Patay Pál: Beregi harangok.* A Jósza András Múzeum Évkönyve 41. (1999) 420.

30 A rátkai plébános levele a kassai püspökhöz, 1917. Érseki Levéltár, Kassa. – *Patay P. Zempléni i. m.* 63.

31 Canonica visitatio jegyzőkönyve, 1772. Érseki Levéltár, Kassa. – A tályai plébános levele a kassai püspökhöz, 1917. Érseki Levéltár, Kassa. – *Patay P. Zempléni i. m.* 92.

32 Az Úrnak igéje megmarad mindörökké.

33 A^o D = Anno Domini. – Rudolph Binger készített az Úrnak 1596. évében.

34 Canonica visitatio jegyzőkönyve, 1759. Érseki Levéltár, Kassa. – *Patay P. Zempléni i. m.* 27.

35 Nagygéc készítettet, 1698.

36 Rómer Flóris jegyzőkönyvei. XV. 127. – *Patay P. Szatmári i. m.* 372.

37 A felirat a jelen alakjában csonkának és hibásnak tűnik. Feltehetőleg „In honorem Dei” szavakkal kezdődött. Megoldatlan, hogy az „F” betű minek a rövidítése. – Isten tiszteletére ezt a harangot Olcsvaapátiban az Úrnak 1709. évében augusztus 23-án öntötte Daniel Wesenbach.

38 *Patay P. Szatmári i. m.* 373.

17. 1709. *Vásárosnamény, ref.* Felirata: Ao 1709 Men 18 Sep In honorom Dei Perill ac Generosi Dni And et Steph Lonyai hanc Campanam renovari curarunt cum Eccla Namenyiensi.³⁹ 1809-ben még megvolt; feltehetőleg 1842-ben pusztult el.⁴⁰

Harangöntő mesterek

a, Akikről eddig nem tudtunk

Weingarten, Michael. Amennyiben a pécsi Havihegyi kápolnában lévő harangja – amint véljük – 1689-ben készült, úgy a legelső pécsi harangöntő, aki már három évvel a városnak a törököktől történt visszafoglalása után itt működött. A most ismertetett harangján kívül más művéről nem tudunk. Életéről sem rendelkezünk adatokkal. Nem Ausztriából jöhetett Pécsre, mert onnan sem ismert egyetlen harangja sem.⁴¹

Wesenbach, Daniel. Nem valószínű, hogy tévednénk, amikor négy (egy ma is meglévő és három már elpusztult) harangot ugyanazon harangöntő munkájának tartjuk. Ezek:

1709. aug. 23. Olcsvaapáti, ref.⁴²

1709. szept. 18. Vásárosnamény, ref.⁴³

1709. okt. 20. Beregsurány, ref.⁴⁴

1710. jan. 17. Hetefejércse, Hete, ref.⁴⁵

A négy harang meglehetősen szűk körzetben fekvő helységeken volt található. Közös vonásuk, hogy a latin feliratuk „In honorem” szavakkal kezdődik és abban az öntés napja is meg van említve, ami egyébként más harangöntőnél csak ritkán fordul elő. Az olcsvaapáti harang öntőjének a neve is fennmaradt, Daniel Wesenbach. A hetein is ki volt öntve, de az adatot szolgáltató leírásból csak az állapítható meg, hogy a mester vezetékneve itt is „W” betűvel kezdődött, a keresztnéve pedig ugyancsak Daniel volt. Feltételezésünk szerint a mester a Rákóczi szabadságharc utolsó éveiben mint vándorló harangöntő a Felső-Tisza vidékén tartózkodott, ahol egymás közelében fekvő falvakban bőven talált munkát és – akárcsak más vándormester – havonta öntött egy-egy harangot.⁴⁶

39 Perill = perillustri, Dni = domini. – Isten tiszteletére Lónyai András és István legnevezetesebb és nemzeti urak újították meg e harangot a naményi gyülekezettel együtt az 1709. év szeptember havának 18-án.

40 *Patay P.* Beregi i. m. 425.

41 *Weissenböck, Andreas-Pfunder, Josef.* Tönendes Erz. Graz-Köln, 1961. 129–145. (Az ausztriai harangöntők jegyzéke.)

42 *Patay P.* Szatmári i. m. 373.

43 *Patay P.* Beregi i. m. 425.

44 Uo. 417.

45 Uo. 420.

46 Akárcsak az 50 évvel később ugyanezen a vidéken működő Kirila János. *Patay P.* Beregi i. m. 428.

b, Újabb adatok a már ismert harangöntőkről

Achamer, Johann. Az Innsbruckban 1650-ben született mester a 17. század legvégén (legkésőbb 1690-től) Pozsonyban volt harangöntő. Később Bécsben lett császári ágyúöntő. 1712-ben halt meg.⁴⁷ A korábban már ismertetett harangjai mellett⁴⁸ az alábbiakról szereztünk tudomást a történelmi Magyarország területéről.⁴⁹

1691. Pozsony (Bratislava, Szlovákia), Irgalmas testvérek temploma; 2 harang.

1692. Apaj (Pozsony m. – Opoj, Szlovákia), rk.

1693. Halmos (Pozsony m. – Jablonec, Szlovákia), rk. Szent Magdolna.

1695. Mindszentgodisa, Felsőmindszent, rk.⁵⁰

1712. Stomfa (Pozsony m. – Stupava, Szlovákia), rk. plébániatemplom.

1712. Dercsika (Pozsony m. – Judová, Szlovákia), rk.

Év kérdéses. Hegy (Pozsony m. – Černý Brod, Hed', Szlovákia), rk.

Binger, Rudolph. Az itt említett fűzéri, 1596. évi harangján kívül tudunk egy 1595. évi, a Szatmár megyei Érdengelegen (Dindești, Románia) volt harangjáról⁵¹ és egy 1597. évi ágyújáról a krasnahorkai (Krasná Horka, Szlovákia) várból.⁵² E helységek meglehetősen távol fekszenek egymástól, így lehetséges, hogy Binger vándorló mester volt, aki a 16. század legvégén rövidebb ideig az ország északkeleti részén működött.

A fentebb ismertetett adatok a magyarországi harangöntés történetéről eddig kialakult ismereteinket egészítik ki. Így a kis herpályi harang arról tanúskodik – miként a régebből ismert keresetpusztai⁵³ –, hogy a középkorban a hazai harangöntés a közép-európainak a nyomdokán haladt. De megismertünk két újabb harangöntőt is, akik a 17–18. század fordulója táján működtek az országban. A havihegyi és a felsőmindszenti harang arra utal, hogy a 17. század végén a török uralom alól felszabadult falvak lakói szinte legelső feladatuknak tekintették, hogy a helység számára harangról gondoskodjanak.⁵⁴ A soproni Tűztorony három harangja pedig – a Pozsonyban, majd Bécsben működött – Balthasar Herold napjainkig megmaradt, szép kivitelű harangjainak számát gyarapítja.⁵⁵

47 *Weissenböck, A.–Pfundner, J.* i. m. 211.

48 *Patay P.* Corpus i. m. 75.

49 *Spiritza, Juraj:* Biografický slovník zvonolejárov čynných na Slovensku v druhom tisícročí. Bratislava, 2002. 18.

50 L. 8. harangismertetés.

51 *Patay P.* Corpus i. m. 78.

52 *Spiritza, J.* i. m. 21.

53 *Patay P.* Corpus i. m. 20.

54 Az itt ismertetett Pécs, havihegyi és felsőmindszenti harang mellett tudomásunk van az alábbi, már a karlócai béke megkötése (1699) előtt beszerzett harangokról: Magyarszék 1689, Buda, Mária Magdaléna templom 1690, Pest, belvárosi plébániatemplom 1690 és 1695, Galgagyörk 1696, Magyarszék 1696, Terény 1696, Pest, városháza 1697, Acsa 1698. l. *Patay P.* Corpus i. m. 37, 39, 66, 67.

55 Uo. 81. sk.

ERGÄNZUNG ZUM
CORPUS CAMPANARUM ANTIQUARUM HUNGARIAE

Zusammenfassung

Als ich die vor 1711 gegossenen, auch heute erhalten gebliebenen Glocken von Ungarn veröffentlichte, wußte ich Bescheid, dass meine Arbeit nicht ganz vollendet wurde. Ich stellte nämlich meine Datenbank aufgrund von Daten zusammen, die ich einerseits während meiner Reisen zwecks Datensammeln vor Ort durchführte, andererseits aufgrund der aus den Zusammenschreibungen kirchlicher Behörden gewonnenen Angaben. Aber es konnte vorkommen, dass es noch weitere alte Glocken vorhanden waren, die in diesen Zusammenschreibungen nicht erwähnt wurden, so konnte dieser Teil der Arbeit nur mangelhaft geleistet werden. Wie ich vermutete, gelang es mir auch, während der in den vergangenen zwanzig Jahren vor Ort durchgeführten weiteren Datensammlungen vier weitere Glocken aus dem 17. Jahrhundert zu entdecken, die ich früher nicht gekannt habe. Gyula Kormos veröffentlichte dann drei Glocken aus Sopron, die ich irgendwie nicht bemerkt habe. Außerdem kam auch in Berettyóújfalu beim Tiefpflügen eine fragmentarische, zuckerhutförmige Glocke aus dem 12. Jahrhundert zum Vorschein. Weiterhin gelang es mir, von weiteren, heute nicht mehr vorhandenen, vor 1711 gegossenen Glocken Informationen einzuholen. Außerdem wurden unsere Kenntnisse von der Tätigkeit ehemaliger Glockengießer erweitert. Diese Publikation erörtert all diese Angaben.

Tompos Lilla

FŐÚRI ÖLTÖZETEK AZ ESTERHÁZY-KINCSTÁRBÓL – KIÁLLÍTÁS AZ IPARMŰVÉSZETI MÚZEUMBAN

Az Esterházy-kincstár főúri öltözeteinek tárlatát ígéri, az Iparművészeti Múzeumban 2010. december 20-án megnyílt kiállítás. Az „öltözet” fogalom a kora-újkori források tanúsága szerint a ma ismerttől eltérően többféle, némelykor tágabb jelentéssel bírt. Egyrészt a női- és férfiviseleteket, de a kiegészítők együttesét is jelentette. Az utóbbira példaként a galléroltözetet említhetjük; beletartoztak az azonos módon készült gallérok és a hozzá illő kézelők is. Ezekon kívül a „ló-öltözet” szóösszetétel a korszakban a lovakat beborító ló- és nyeregtakarókat, nyergeket is értették. A „házöltözet” pedig a lakószobák, azaz házak falait, asztalait, ágyait beborító textíliákat, kárpitokat, terítőket foglalta magába.

Így válik érthetővé, hogy a kiállításon, az Esterházy-kincstár öltözeteinek minden egyes darabja, összesen hatvanhét tétel bemutatásra került. Ez az első alkalom, amikor e páratlan kollekció minden textíliából alkotott műtárgyát együtt láthatjuk, bár a gyűjtemény kiemelkedő darabjait a 19. század második felétől kezdődően kiállításokon megcsodálhatta már a múzeumlátogató közönség.¹ A most megnyílt tárlat jelentősége az elmondottakon kívül abban is rejlik, hogy ez az egyetlen, a hajdani, magyar főúri kincstárak közül, amely ha töredékesen, romokban is, de fennmaradt, és csupán általa alkothatunk képet magunknak az egykori kincstárak felépítéséről, és nem utolsósorban a főúri öltözködés- és tárgykultúra gazdagságáról.

A kincstár alapítója Esterházy Miklós (1583–1645) nádor volt, a halálakor felvett inventárium ragyogó gazdagságról árulkodott már, több jelentős kincs került be ez idő alatt a gyűjteménybe. A nádor harmadik fia Esterházy Pál (1635–1713), nemcsak a ráhagyott kincsek megőrzését érezte feladatának, de tudatos gyűjtő- és mecénási tevékeny-

1 A magyarországi árvízkárosultak javára Budapesten, gr. Károlyi Alajos palotájában rendezett műipari és történelmi emlékkiállítás tárgyainak lajstroma. Szerk.: Henszlmann Imre–Bubics Zsigmond–Szalay Imre. Bp., 1876.; 1896-iki ezredéves országos kiállítás. A történelmi főcsoport hivatalos katalógusa. II. füzet. Szerk.: Czobor Imre. Bp., 1896.; Magyar viselettörténet. Országos Magyar Iparművészeti Múzeum. Szerk.: Höllrigl József. Bp., 1938.; Az európai iparművészet remekei: Százéves az Iparművészeti Múzeum 1872–1972. Szerk.: Radocsay Dénes–Farkas Zsuzsanna. Bp., 1972.; Az európai iparművészet stíluskorszakai. Reneszánsz és manierizmus. Szerk.: Péter Márta–Bardoly István. Bp., 1988.; Az európai iparművészet stíluskorszakai. Barokk és rokokó. Szerk.: Péter Márta–Bardoly István. Bp., 1990.; A szépség dicsérete. 16–17. századi magyar főúri öltözködés és kultúra. Szerk.: Ridovics Anna. Bp., 2001.

1. kép

Az első terem (Fotó: Áment Gellért)

séget folytatva, tovább gazdagította azt.² 1695-ben, hogy a szétaprózódástól megkímélje, családi hitbizományt alapított. A kincstár valamennyi műfaji egysége – az egzotikus anyagokból készült tárgyak, a hadi- és díszfegyverek, ötvösmunkák, ékszerek és órák, érmek és rendjelek, textíliák – bővelkedik kiemelkedő értékű alkotásokban. 12 évvel a herceg halála után, az 1725-ben felvett műtárgyjegyzék szerint 83 „almáriumban” mintegy 1600 műtárgyat, és 8900 érmet vettek számba, a 19. században a kincstár néhány tárggyal gyarapodott csupán.³ A Tanácsköztársaság bukása után herceg Esterházy Pál az Iparművészeti Múzeumban letétbe helyezte, a II. világháború alatt azonban, biztosabb helyszínt keresve, a gyűjteményt végül 1942-ben a Magyar Nemzeti Múzeumba szállíttatta.⁴ Újabb két év elteltével mást határozott, és a kincseket végül az Esterházy-

2 *Galavics Géza*: A mecénás Esterházy Pál. Vázlat egy pályaképhez. *Művészettörténeti Értesítő* 37. (1988) 136–161.; *A Magyar Országos Levéltár őrzi a hivatalos iratokat, családi levelezést, számlákat és számadásokat, ezeknek töredékét publikálták máig: Thaly Kálmán*: Gróf Eszterházy Miklós nádor kincstára – 1645. *Történelmi Tár* 6. (1883) 755–767.; *Merényi Lajos*: Az első herceg Esterházy fraknóvári ingóinak leltára. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* 10. (1903) 166–179.; *Katona Imre*: A fraknói kincstár 1685. évi leltára. *A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 17/18. (1989) 461–502.

3 *Katona Imre*: A fraknói kincstár 1725. évi leltára. *Művészettörténeti Értesítő* 29. (1980) 135–147.

4 Jelentés a fraknói kincstár tárgyainak a Történelmi Tár őrizetébe való átadásáról. *Iparművészeti Múzeum, Adattári gyűjtemény, 1942/107.*; *Herceg Esterházy Pál köszönetet mond a fraknói kincstár gondos biztonsgába helyezéséért. Iparművészeti Múzeum, Adattári gyűjtemény, 1942/109.*

család budai Várnegyedben lévő palotájának pincéjébe menekítették. A házat bombatalálat érte, és a leomló falak maguk alá temették és szétzúzták a műtárgyakat tároló ládákat. A pusztítás felmérése csak 1948–1949 telén vált lehetségessé.⁵ Azonnal megkezdődött a tisztítás, restaurálás és elkészült a veszteségek jegyzéke is: a fémtárgyak, ötvösművek és ékszerek közül hetvenhetet restauráltak, konzerváltak azóta, de hatvannyolc tárgy teljesen megsemmisült. A különböző típusú órák gazdag sorából tizenegy darab túlélte a háborút, nyolc elpusztult. A fegyverek közül harmincöt tönkrement, huszonhatot restauráltak. A textíliák és ruhadarabok közül hatvanhetet meg tudtak menteni, bár a földben töltött évek alatt a hímzések felbomlottak, a színek elvesztették eredeti árnyalatukat, foltosak lettek, és huszonhét megsemmisült.⁶ Ugyanakkor megkezdődött a gyűjtemény tudományos történeti feldolgozása is.⁷

A textilgyűjtemény műtárgyainak sokoldalú, tudományos feldolgozásának megkezdésére a nyolcvanas évek második felében, egy OTKA pályázat keretén belül került sor. A következő több évtizedes munkálkodás eredményeit résztanulmányokban tárták a kutatók az olvasók elé, majd többszöri, sikertelen tervezés után végül 2010-ben elkészült a kutatómunka eredményeit bemutató szakkatalógus.⁸ A katalógus követve a műfaji egységeket, három fő részre oszlik; a főúri otthonok textíliái, az oszmán-török textilemlékek, és a viseletek. Az első témában László Emőke, az Iparművészeti Múzeum egykori osztályvezetője, a másodikban Pásztor Emese, a múzeum jelenlegi osztályvezetője, a harmadikban e sorok írója foglalta össze mondanivalóját. A kiválasztott tárgyak fémfonalait Járó Márta vegyész-mérnök vizsgálta és a munka eredményét itt adta közre. Minden egyes műtárgy selyemszövetének, bélésének, hímzésének, paszományainak technikai vizsgálatát E. Nagy Katalin textilrestaurátor, a csipkékét Erdei T. Lilla etnográfus végezte el. A hosszadalmas katalógus-készítéssel ellentétben a kiállítás rövid, mondhatnánk

5 Az Esterházy-féle házak lebontásánál előkerült tárgyak átvétele. Iparművészeti Múzeum, Adattári gyűjtemény, 1949/334.

6 A restaurálás folyamatát és eredményét a megjelent publikációkban követhetjük: *Héjj-Détári Angéla*: Wiederherstellung einiger Prachtwerke der Esterházy-Sammlung. *Ars Decorativa* 2. (1974) 89–103.; *Sipos Enikő*: Az Esterházy-gyűjtemény XVII. századi csótárjának restaurálása. *Múzeumi Műtárgyvédelem* 5. (1978) 163–173.; *Rácz Jenő*: Wiederherstellung einer Pressburger Ehberr-Uhr aus der Esterházy-Sammlung. *Ars Decorativa* 8. (1984) 57–70.; *Varga Péter*: Egy 17. századi karabély restaurálása. *Ars Decorativa* 9. (1989) 47–55.; *I'árfalvi, Andrea-Peller, Tamás*: The Restoration of 17th Century Hungarian Saddle. *Ars Decorativa* 17. (1998) 29–48.

7 *Katona Imre*: A fraknói kincsek. *Soproni Szemle* 27. (1974) 216–227., 301–315.; *Héjj-Détári Angéla*: A fraknói Esterházy-kincstár a történeti források tükrében. In: *Magyarországi reneszánsz és barokk*. Szerk.: Galavics Géza. Bp., 1975. 473–549.; *Héjj-Détári Angéla*: Az Esterházy gyűjtemény. In: *Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményei*. Szerk.: Miklós Pál. Bp., 1979. 17–39.; *Szilágyi András*: Az Esterházy-kincstár. Bp., 1994.; *László Emőke*: Die Textilsammlung der Esterházy-Schatzkammer. In: *Von Bildern und anderen Schätzen. Die Sammlungen der Fürsten Esterházy*. Hrsg.: Mraz, Gerda-Galavics, Géza. Wien, 1999.

8 Az Esterházy-kincstár textíliái az Iparművészeti Múzeumban. *Thesaurus Domus Esterhazyanae*. II. Szerk.: Pásztor Emese-Bardoly István. Bp., 2010.; Az ötvösművek katalógusa lesz a sorban az I. számú, és egy III. kötetben a még publikálatlan források közreadását is tervbe vették.

roham-munkaként készült. A múzeum régi-új főigazgatójának októberi beiktatása után logikusnak tűnt, hogy mint gombhoz a kabát, a katalógushoz a kiállítás is létrejöjjön. A műtárgyak a textilrestaurátorok áldozatos és szakszerű, előzetes munkálkodásával váltak kiállíthatóvá, bár a restaurálatlan, sok esetben roncs tárgyak bemutatása különösen nehéz feladat elé állította a szakembereket. Úgy véljük azonban, szerencsésen megtalálták a módját annak, hogy tetszetősen, látványosan megjeleníthessük a rossz állapotú tárgyakat is.

A kiállítás a múzeum első emeletének négy reprezentatív termében nyílt meg 2010. december 20-án. A textiltárgyakon kívül az Esterházy-kincstár remekei közül kiválasztott ötvöstárgyak nemcsak fokozzák a látványt, de kiegészítik a termék mondanivalóját is. Ugyanezzel a céllal kértük kölcsön a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményéből a metszeteket és festményeket, amelyek az eseményeket, azok szereplőit és a grófi család tagjait mutatják be.

A tárgyakat semleges, szürke installációs környezetbe álmodta a grafikus Varga Balázs és stúdiója úgy, hogy a textiliákon uralkodó vörös szín egy sötét árnyalata az épített környezetben is vissza-vissza tér.

Az első termet az Esterházyak történetét bemutató, 1700-ban Bécsben megjelent képes családtörténettel nyitjuk, az érdeklődők multimédia programmal akár végig is lapozhatják azt.⁹ (1. kép) A terem címe: *Ajándékok, zsákmányok, ereklyék* – a kincstár gyarapodásának módját kívánja reprezentálni. A kincstár gazdagodásáról és az odavezető útról a leltárakon kívül az ötvöstárgyak vésett feliratai, a ruhadarabokba varrott pergamenlapok írott szövegei is árulkodnak. Ajándék volt az egykor pompás, arannyal és ezüsttel átszőtt ruha-együttes, amelyet pozsonyi koronázása alkalmával 1655. június 27-én maga az ifjú király, I. Lipót adott emlékül egykori iskolatársának, Esterházy Pálnak. A fegyverbarátság szép példájának tartjuk azt a selyemkaftánt, amelyet III. János Lengyelország királya (1674–1696) – valószínűleg – a zsákmányából adott Esterházy Pálnak. Diplomáciai ajándékként érkezett Magyarországra, és több más kincssel együtt a Thurzó családtól került az Esterházyakhoz az a dísz-szablya, amelyet feltehetően Bocskai Istvánnak, Erdély fejedelmének küldött I. Ahmed szultán azzal a koronával együtt, amelyet ma a bécsi Schatzkammer őriz. Előkelő török fogoly szabadulása fejében fizetett váltságdíj része lehetett az a Szafavida-korszakból származó applikált kárpit, amely népes udvartartása közepette magát a perzsa sahot ábrázolja. Kiemelkedő jelentőségű az az ezüst zászlócsúcs, amely a leltár sorai, és a tárgy vésett felirata szerint, a boszniai pasa, Szokolovics Ibrahim zászlaját díszítette egykor, és Esterházy Miklós hadizsákmányának része volt. A gyűjtemény kincsei közül kitüntetettek azok a művek, amelyeket a magyar történelmi múlt kiemelkedő személyiségeihez kötöttek a források. E tárgyak megformálásukban is látványos alkotások; az ötvöstárgyakon vésett, zománcozott címer tünteti fel egykori birtokosukat, míg Esterházy Pál griffes címere már az új tulajdonos személyét hirdeti. E tárgyakat, – köztük két mentét, egyiket I. Mátyás királyhoz (1458–1490), másikat Oláh érsekhez kötve (1553–1569) – ereklyeként, „*azoknak az Nagy embereknek emlékezetire*” őrizték meg. Általuk nemcsak a dicső múltat idézték fel, de benne rejtett az elődök iránti tisztelet és az a szándék is, hogy Esterházy Pál nemességük régi, távoli eredetét hangsú-

9 Trophaeum Domus Esterhazyanae. Viena, 1700.

2. kép

A második terem (Fotó: Áment Gellért)

lyozza. A szándék tisztaságát nem megkérdőjelezve el kell azonban mondanunk, hogy a tárgyakat és a róluk szóló forrásokat vizsgálva az újabb kutatás a hagyományok egy részét elveti és többségük hitelességét kétségbe vonja.

A kiállítás második terme *Férfi és női öltözetek* címmel a főúri család tagjainak ruhatárából megőrzött öltözékeket mutatja be. (2–3. kép) A jobb oldalon dolmányokból és mentékből, a magyar férfiöltözet e két kabátjából alkotott sor fogadja a látogatót. A nagy számban fennmaradt inventárium nyomán az öltözékek többségének egykori tulajdonosát ismerhetjük, más esetben azonban feltételezhetjük csupán. Az öltözékek a három Esterházy fivérhez köthetők, akik közül Istvánt 1647-ben, Lászlót 1649-ben, és Pált 1652-ben metzeses arcképsorozatába illesztve örököltette meg Elias Wideman. Bizton állítható, hogy a fekete hurkos bársonydolmány, a palackzöld, *síp ujjú*, a mellén széles, ezüst *skófummal*, azaz húzott dróttal és színes selyemfonallal, *szövött gombszárral* ékített bársonymente Esterházy István ruhatárába tartozott egykor, ebben a mutatós ruhadarabban örököltette meg egy ismeretlen képiró a család ősgalériája számára. Az egész falat beborító vitrin centrumában látható az a vörös atlaszselyemből varrott páncéling, valószínűleg Esterházy László egykori tulajdona, amely hősi halálának jelképévé vált. Az ábrázolások mindegyikén, a fraknóvári ősgalérián, a családtörténetben, de a kiállításon lévő portrén is ebben örököltették meg. Esterházy Pál ruhatárából halála után a kincstárba került pompás, arany-ezüst csipkével borított bársonydolmányok és menték zárják a sort. A terem közepén két *magyar vállas* díszöltözet vonja magára a figyelmet. Az egyetlen, teljességében ránk maradt zöldeskék bársony, arannyal, ezüsttel, korallgyöngyökkel kihímzett női ruha eredetileg sötétkék volt. Egykori tulajdonosa Esterházy Orsolya (1641–1682) lehetett, de többek szerint Thököly Éva (1659–1716) Esterházy Pál első vagy második felesége tulajdonából származik. Esterházy László portréja mellett áll felesége Baththyány Eleonóra képmása. Az ősgaléria számára készült portréján a magyar díszöltözet teljes pompájában, minden kiegészítőjével együtt viseli. Ujjatlan magyar válla alatt hordott fátyol ingét csipke kezelő, és vele azonos mintázatú gallér, a kor szóhasználatával élve „galléroltözet” egészíti ki, szoknyájának teljes elejét csipkés, finom textíliájú kötény fedi.

Mindezek az itáliai reneszánsz forrásból eredő magyar díszöltözetnek olyan ismérvei, amelyeket a 16. századtól kezdődően a 20. századig megőriztek a magyar díszruhába öltöző asszonyok és leányok. A kiállításban az arannyal-ezüsttel és sodratlan selyemfonallal, gránátalmás mustrával kivarrott szoknya a legkorábbi, Esterházy István hagyatéki leltárának sorai szerint édesanyjának, Dersffy Orsolyának (1583–1612) ruhatárából származik. Az egyetlen hullámvonalban vezetett szárra felfűzött, ismétlődő rozetták és gránátalmák elrendezése a spanyol divat hatásáról árulkodik. A kincstár harmadik, vörös bársony szoknyáját teljes bőségében, mintegy négy méter hosszan, kiterítve csodálhatja meg a látogató. Aranyfonalas, gyöngyhímzéses virágbokrok és virágtövek váltakozva ismétlődnek rajta. A források szerint a 18. században is beleöltöztek egy-egy eszterházi vígasság alkalmából. A szegfű, rózsza, meggy, skarlátvörös, vagyis a vörös szín sokféle árnyalatában, a szerelmet, szeretetet jelképező színben készült selyemszoknya színes harisnyákkal, kesztyűkkel, a 17. században a jegyajándék része volt. Ez lehetett – feltételezhetjük – ez a vörös szoknya is, amelyhez hasonló portréin az Esterházy család fiatal asszonyai is viselnek. Az öltözetet még ragyogóbbá varázsolták az aranyból készült, ékkövekkel kirakott ékszer. Egyetlen tárló, amelyet e kincseknek, ritkaságoknak szenteltünk, megcsodálható, egy a kincstári börtokjával együtt kiállított csiszolt hegyikristály foglalatos csüngő óra, egy Cupidot formázó zománcos nádfa, és drágakövel kirakott gyűrűk sora: a monogramos, egykor Dersffy Orsolya tulajdonában volt, de láthatunk gránát szemekkel, türkizzel, rubinnal, ametiszttel, hegyikristállyal kirakottakat, és egy ritkaságszámba menő darabot, egy gyűrűórát is. A férfiak süvegét türkizkőves forgó, övüket zománcos, ötvösmívű díszek ékítették. Különleges szépségű, a rubinokkal kirakott, Padovai Szent Antal zománcfestésű képevel díszített könyv alakú ékszeróra. Két rendkívül mives aranygyapjas rendjelet is bemutatunk. Esterházy Pál nádort, 1681-ben ütötték az Aranygyapjas Rend lovagjává, az ő tulajdonából származhat a közel száz gyémánttal kirakott gyapjú, és a nagyméretű, barokk gyöngyből kialakított kosbört imitáló, a 18. század elejéről származó rendjel is.

A harmadik teremben a kincstár lófelszereléseit, a *lőöltözeteket* mutatjuk be. (4–5. kép) Ezek a 16–17. századi magyar főúri kincstárakban is megkülönböztetett helyet foglaltak el, hiszen a lovak száma, felszerelésük minősége és mennyisége, tulajdonosuk rangját és gazdagságát jelképezte. Hétköznapi egyszerűbb, kevésbé díszes eszközöket használtak, amit *kinjárónak*, *köznek*, *viselőnek* vagy *parasztinak* neveztek. Az ékkövekkel, gyöngyökkel díszített, aranyozott ezüstlemezzel és bársonnyal borított ún. *pompára való* készleteket börtokokba, ládába csomagolva a tárházakban őrizték és csak ünnepi alkalmakkor vagy magas közjogi méltóságoknak járó tiszteletadás céljából vették elő. Az értékes magyar és európai készletek között előkelő helyet foglalnak el a *portaimak* nevezett oszmán-török nyergek, ló- és nyeregtagarók, ij- és nyíltegezek is. Az Esterházy-kincstárba a török lőöltözetek többnyire diplomáciai ajándékként, hadizsákmányként vagy a rabok szabadulásáért fizetett váltságdíj formájában kerültek be; a legkorábbi darabok azonban a feleségek hozományából származtak.

A kincstár nyergei közül egy arany oroszlánokkal díszített európai nyereg és egy arannyal kivarrott vörös bársony török nyereg nem csak a két típus közötti eltéréseket látatja, de a hozzá illesztett kengyel, hegyestőr segítségével az egykori lovas teljes pompáját is elképzelhetjük.

3. kép

A második terem (Fotó: Áment Gellért)

A nyeregtakarók gyűjtőneve az oszmán-török *csaprag* szóból származó *cafrag*. A téglalap alakú cafragokat a ló farára borították, részben vagy egészben hímzéssel díszítették és rojtokkal szegélyezték. A kiállításban a terem jobb oldalán sorakoznak az arany- és ezüstdróttal, azaz *skófiummal* készült cafragok. Ezeket az ún. „nehéz hímzéseket” férfiak készítették, akik a nemesfém drágasága miatt olyan speciális öltést alkalmaztak, amelynél a fémfonal csak a felületen halad. A cafragok legdrágább változatai ezek, a kor szóhasználata szerint „merőn” varrottak, egész felületüket skófiúm vagy arany- és ezüsfonallas hímzés borítja.

A kincstár két *jancsik*-nak nevezett török lótakarója közül az egyik a lópáncélok formájára készült; előlapból és két oldallapból áll. Sötétlila nyírott bársony alapján aranyozott ezüst, tizenegy féle préselt, domborított, kagyló, rozetta, csillag, palmetta és „S” alakú fémrátét ragyog. A rátétek IV. Mehmed szultán hitelesítőjegyével jelzettek, tanúsítva, hogy Isztambulban készültek, 1648-ban. A másik egyedülálló, luxuskivitelű ritkaság is feltehetően a szultáni palota műhelyében készült, bár ötvösjegyet nem találunk rajta. Ezüsttel átszőtt selyemszövetét aranyozott ezüstlemezekből domborított palmetták sorával borították, a motívumok közepén nefritköves lapokba, ültetve több ezer rubinkő ékíti. A luxus kivitelű, fejedelmi darab a terembe lépve, a szemben lévő falon fogadja a látogatót, sérülései ellenére lenyűgöző látványt nyújtva.¹⁰

A negyedik, hatalmas teremben a maksai református templom festett, kazettás mennyezete alatt a falakat *háztöltözetek* borítják. (6. kép) A 17. században a falak felöltöztetésére

¹⁰ Pásztor Emese által készített tabló- és katalógusszöveg felhasználásával készült.

4. kép

A harmadik terem (Fotó: Áment Gellért)

flandriai képes vagy zöld kárpitok, csomózott keleti szőnyegek szolgáltak. Bibliai, történelmi jelenetekből alkotott sorozatok gyapjúból és selyemből szövött kárpitok díszítették az Esterházy család várainak, kastélyainak termeit is, de ezekből nem maradt meg egyetlen darab sem. Amit megőriztek, és ma a kiállításban látható, az a tíz darabos ágy- és asztalöltözet, egy különleges selyem rátétes perzsa selyemkárpit, amelyet az első teremben állítottunk ki, továbbá egy posztóra himzett török imaszőnyeg. Azokat az ágytakarókat, amelyeknek közepe és bordúrje más textíliából készült, a korszakban *paplannak* nevezték. Oláh Miklós esztergomi érsek (1493–1568) hagyatékából származnak azok az aranyos, palmetta-mintás, itáliai selyemszövetből és sötétlila bársonyból készült takarók, amelyek a kiállítás bal oldalán fogadják a belépőket. Ma embere számára szinte hihetetlen, hogy a selyemből és nemesfém-fonalakból megszőtt textíliákat drágaságuk miatt megőrizték, és alkalomadtán a legapróbb darabokat is felhasználták. Ezt láthatjuk Oláh érsek paplanjánál is, jól mutatva ezzel a takarékoság fontosságát. A takarók az érsek halála után Dersffy Orsolya, Esterházy Miklós nádor első felesége, majd később menyé, Thurzó Erzsébet tulajdonába kerültek, és váltak később a kincstár részévé. A gazdagon himzett, címeres ágyterítőket csak a főúri otthonok számára készítették a fejedelmi és főúri udvarokba hívtak himzőmesterek. A négyzetes vagy téglalap alakú terítőket általában szimmetrikusan megkomponált, a sarkokból a középrész felé átlósan benyúló virágtövek és virágbokrok díszítik. Világoskék atlaszselyem bordúrral, vörös bársony tükörrel készült az a paplan, amelyet aszimmetrikusan hajló, selyem- és fémfonallal himzett virágtövek keretelnek. Középső felületének vörös bársony alapjára

5. kép

A harmadik terem (Fotó: Áment Gellért)

arany virágtövekkel övezve a Báthory család sárkányfogas címerét hímezték. Mellette látható a három szél vörös bársonyból varrott terítő, amelynek szegélyeit szimmetrikus, ezüsttel hímezt virágbokrok díszítik, középen Erdély és a Lorántffyak címere árulkodik egykori fejedelmi tulajdonosáról. Lorántffy Zsuzsanna (1600–1660) 1616-ban ment férjhez Rákóczi Györgyhöz, akit 1630-ban Erdély fejedelmévé választották. Az egyesített címer alapján a terítő készítése idejét 1630–1660 közé tehetjük. A hódoltságkori hímezők e jellegzetes típusát a gyulafehérvári vagy a sárospataki fejedelmi udvar köréhez tartozó műhelymunkának tekinthetjük. A mellette lévő vörös selyemterítő Thököly címerrel ékes, egyértelműen a két árva leány Thököly Éva és Kata révén került az Esterházy-kincstárba.

Az ebédlőben az asztalokat csomózott keleti szőnyegek, vagy posztóterítők borították. Ezek legtöbbször egy asztal méretűek, de kettő, sőt több asztalra való terítők készítését is említik a források. A szövött terítőkön kívül kedvelték az arany-ezüstfonallal hímezt, gazdag mintájú selyemterítőket vagy a luxusnak számító, vörös finomposztóra hímezt változatokat is. Ennek szép példáját láthatjuk a tárlaton. Csupán a sarkait díszíti aranyfonalas domborúhímzés, és a terítő közepén dús virágtövek övezik a Kéry János és Czobor Orsolya házassági címerét. Kéry János Esterházy Miklós közvetlen környezetéhez tartozott, de fiához, Pálhoz is baráti szálak fűzték. Valószínű, hogy a terítőt az 1655-ben született Miklós fiának keresztelőjére kapta a család ajándékba a keresztszülőkől, Kéry Jánostól és feleségétől.

6. kép

A negyedik terem (Fotó: Áment Gellért)

A kor divatja szerint a főúri hálósobák oszlopos, baldachinos ágyait függönyökkel öltöztették föl, ezeket a forrásokban „ágy körül való” vagy „ágyra való” superlát-nak nevezték. Az ágy rövidebb oldalára egy-egy, a hosszantira kettő-kettő került, a mennyezet nélküli ágyakat textilfedél takarta, körben keskeny sáv, azaz a koszorú szegélyezte. Az Esterházy superlát fémfonalas hímzésrátétei a nyugati virágkönyvek, florilegiumok ismeretéről árulkodnak, élethűen ábrázolják a szegfűt, tulipánt, jácintot, gyöngyvirágot, íriszt, vadrózsát. Hiányos, sérült állapotban maradt ránk ugyan a kincstár függöny-készlete, amelyből számtalan létezhetett néhány száz esztendővel korábban, mára viszont ez az egyetlen, amelynek segítségével az írott források sorait értelmezni tudjuk.¹¹

A kutató számára nemcsak öröm, hogy munkájának eredményét kiadványban és reprezentatív kiállításon is láthatja, láttathatja, de munkánk textil- és viselettörténeti haszonnal is járt. Abban reménykedünk, hogy a tárlat segítségével nemcsak a főúri kincstárról alkothattak fogalmat a látogatók, de az olyan régi kifejezések, mint az öltözet, a sípujj, török ujj, jancsika, vagy a merőn varrott – hogy csak néhányat idézzünk – jelentése is egyértelművé, talán ismét élővé vált, ezzel is gazdagítva nyelvünket.

11 László Emőke katalógusszövegének felhasználásával készült.

HOCHADELIGE KLEIDUNGSSTÜCKE
AUS DER ESTERHÁZY-SCHATZKAMMER
– AUSSTELLUNG IM MUSEUM FÜR ANGEWANDTE KUNST

Zusammenfassung

Das Museum für angewandte Kunst bietet mit seiner, am 20. Dezember 2010 eröffneten Ausstellung die Darstellung der aristokratischen Textilien aus der Esterházy-Schatzkammer.

Der Gründer der Schatzkammer war der Palatin Miklós Esterházy (1583–1645). Ein nach dem Tode des Gründers zusammengestelltes Inventar zeigte schon den prunkvollen Reichtum der Sammlung. Der dritte Sohn des Palatins, Pál Esterházy (1635–1713) betrachtete nicht nur die Bewahrung der geerbten Schätze als wichtige Aufgabe, sondern bereicherte die Sammlung durch bewusste Sammlung und Mäzenatur. Alle Teile der Schatzkammer – Gegenstände aus exotischen Stoffen, Kampf- und Prunkwaffen, Goldschmiedearbeiten, Schmuckstücke und Uhren, Münzen und Medaillen, Textilien – enthalten besonders wertvolle Kunstschatze. Unsere Ausstellung bietet die erste Möglichkeit für das Publikum alle Textilien der Schatzkammer, insgesamt 67 Stücke zu betrachten.

Der Auftakt der Ausstellung ist die reich illustrierte schriftliche Familiengeschichte, die im Jahre 1700 in Wien erschien. Die Besucher können mit Hilfe eines Multimedia-Programms das Buch auch durchblättern. Der Titel des Raumes *Geschenke, Beute, Reliquien* verweist auf die Art und Weise des Wachstums.

Der zweite Raum der Ausstellung mit dem Titel *Kleidung der Männer und Frauen* stellt die erhalten gebliebenen Gewandstücke der Mitglieder der hochadeligen Familie zur Schau. Der Besucher wird durch die Reihe von Dolmanen und Menten empfangen. Diese Kleidungsstücke gehörten einst zu der Garderobe der drei Brüder: István, László und Pál. Man kann auch ein Panzerhemd aus rotem Atlas sehen, das einst das Eigentum von László Esterházy war, und uns an seinen tragischen Tod erinnert. Drei Röcke der Schatzkammer sind erhalten geblieben. Der Rock aus blauem Samt mit Korallenperlen und Goldstickerei ist heute im besten Zustand. Der Rock aus rotem Samt war vielleicht ein Geschenk nach der Verlobung. Der schwarze Samtrock ist das älteste Stück und die Zusammenstellung der Elemente der Goldstickerei verweist auf den Einfluss der spanischen Mode.

Im weiteren werden die Pferdeausstattungen, Sättel, Pferdedecken der Schatzkammer gezeigt. Diese waren wichtige Elemente der Schatzkammern ungarischer Adelige im 16.–17. Jahrhundert. Die Zahl und die Qualität der Ausstattung repräsentierten nämlich den Rang und das Reichtum des Eigentümers. Die mit Goldfaden völlig bedeckten Pferdedecken bieten einen prächtigen Anblick. Gegenüber unter der lila Samtdecke, die der Form der Pferderüstung entsprechend gefertigt wurde, kann man Pfeilenhalter, Bogen und Pfeile sehen, die alle aus der Schatzkammer stammen. In der Mitte des Raumes kann man einen europäischen und einen türkischen Sattel finden. Um über die ganze Ausrüstung ein einheitliches Bild zu bekommen, wurden die Vitrinen durch Waffen, Dolche, Bügel und Streitkolben aus der Esterházy-Schatzkammer ergänzt.

In dem großen vierten Raum unter der mit bemalten Kassetten verzierten Decke aus

der reformierten Kirche von Maksa, sind die Wände mit gestickten Bett- und Tischdecken bedeckt. Die Stickerei zeigt sowohl türkische als auch westeuropäische Einflüsse. Man kann auch verschiedene Wappen erkennen: Siebenbürgen, Familien Lorántffy, Thököly, Báthory, Kéry-Czobor. Dank dieser Wappen kann man nicht nur den ehemaligen Besitzer identifizieren und die Zeit der Fertigung bestimmen, sondern auch die Zeit und die Umstände der Erweiterung der Esterházy-Schatzkammer.

Bognár Katalin–Cs. Lengyel Beatrix

PILLANATKÉPEK ÉS REFLEXIÓK
A TÉRBE ZÁRT PILLANAT CÍMŰ KIÁLLÍTÁSUNK
VÁNDOROLTATÁSÁRÓL

A Térbe zárt pillanat című kiállításunk létrejöttében kiemelkedő szerepet játszott a sztereo fotográfiák szerelmese és gyűjtője Felvinczi Sándor, aki azzal az ötlettel kereste meg a Történeti Fényképtárat 2005-ben, hogy az ún. anaglif eljárással többek számára térben megmutathatóvá tehetőek – külön sztereonéző nélkül – azok a 19. századi felvételek, amelyek érdekelhetik a mai múzeumlátogatókat is, s így olyan élményt tudunk nyújtani, amit a viszonylag kisméretű kettősképek egyszerű múzeumi kiállítása nem adhat. Az ötletből, kitartó válogatással, kereséssel, próbálgatásokkal a múzeumi és a magángyűjtemény legszebb és legérdekesebb darabjainak kiválogatásával született meg az a kiállítás, amelyet a Nemzeti Múzeumban rendezett meg Bognár Katalin, Felvinczi Sándorral közösen. Felvinczi Sándor készítette el azokat a digitális képeket, amelyek a kiállítás alapjául szolgáltak. Bak Andrea és a kiállításrendező csoport pedig szellemes, az egyes egységek jelzésére kiválóan alkalmas installációs elemeket készítettek.

A kiállítást megtekintő több mint tizenkétezer látogató és a vidéki múzeumokban dolgozó kollégák vetették azután fel, hogy mi lenne, ha megpróbálnánk bemutatni máshol is ezt az érdekes anyagot, megpróbálnánk adaptálni más gyűjtemények helyszíneire. A gondolkodást tett és pályázat követte, s az NKA-tól nyert támogatással, még a nagy, országos tervezésű, irányítású és kiemelt programok előtt, útjára indult az eredeti kiállításból felhasznált installációs anyag és a másolatokból, szemüvegekkel háromdimenzióssá váló, s így megtekinthető képek sora. Magunk sem gondoltuk, hogy ez a vándorlás mennyire hasznos lesz a gyűjtemény és mondhatjuk bátran, a hazai fotótörténet számára.

Először is, a bemutatásához több helyszínen eredeti, a sztereofényképezéshez kapcsolódó tárgyakat is kiállítottak, amit a fogadó helyszínek szerveztek meg, de már a nemzeti múzeumi kiállításához is hozzájárultak a társgyűjtemények. A Műszaki Múzeum kölcsönadott sztereofényképezőgépekkel gazdagította a bemutatást, a Néprajzi Múzeum sztereonéző másolatokat bocsátott rendelkezésünkre. Miskolcon egy magángyűjtő, Dömötör Zoltán ajánlotta fel gyűjteményének legérdekesebb darabjait a kiállítás gazdagítására; Szegeden a helyi múzeum és a Magyar Fotográfiai Múzeum mutatott be néhány sztereonézőt, fényképezőgépet, és fotográfiát; s a kaposvári múzeumban is sikerült helyi műtárgyakat a kiállításba illeszteni. A szegedi megnyitót az ottani kollégák, Szabó Magdolna és Szatmári Csilla összekötötték a Stróbl Mátyás által tartott sztereofotó bemutatóval, amelynek során a magántulajdonban lévő, Stróbl Alajos felesége által készített térhatású felvételek kerültek a szakemberek és a közönség elé.

1. kép

A kiállítás megnyitója a Magyar Nemzeti Múzeumban. Hiller István oktatási és kulturális miniszter a kiállításban Kovács Tibor főigazgatóval és Bognár Katalinnal, a kiállítás kurátorával. (Fotó: Farkas Árpád)

2. kép

A kiállítás bevezető része a Magyar Nemzeti Múzeumban (Fotó: Farkas Árpád)

3. kép

Részlet a miskolci bemutató installációjából (Fotó: Felvinczi Sándor)

Az eredeti elképzelések szerint csak néhány helyszínre tervezett körút időközben kiegészült. Újabb és újabb gyűjtemények kérték a bemutatás lehetőségét. Ezeket mindaddig a határig, amíg az installációs elemek és a kiállított képek fizikailag bírták, igyekeztünk teljesíteni. Időközben formálódott, alakult ki így a székelyföldi helyszíneken történő bemutatás, s onnan visszatérően a kiállítás megállt és sikerrel mutatkozott be a kolozsvári Történeti Múzeumban, igen érdekes helyszínen, a középkori lapidáriumban. Ezzel is egy fontos lépést téve a két múzeum közötti kapcsolatok bővítése terén. Székelyföldön nem, de Kolozsvárott ugyancsak kiállítottak a helyi gyűjteményekből eredeti műtárgyakat.

A körút állomásain kiemelkedő siker volt a szegedi, ahol a múzeumok éjszakájához is kapcsolódott a program, s ahol több ezer látogató élvezte a térhatású képek által térbe zárt pillanatok. A székelyföldi bemutatókat, adataink szerint több mint tízezen látták. Szekszárdon 3664 látogató jött el a múzeumba erre a kiállításra. A minimális ráköltött PR költségekkel, a média önálló érdeklődénekké köszönhető és a múzeumok saját propagandájának hatásaként érkező látogatókról van szó, nem is kis számban.

A széleskörű bemutatásnak és a médiavisszhangnak (TV, rádió, internet, helyi napilapok, ismeretterjesztő folyóiratok, helyi TV-k, múzeumok honlapjai) köszönhetően többen jelentkeztek a múzeumoknál és Felvinczi Sándornál, és saját sztereofénykép-gyűjteményüket felajánlották megvételre vagy ajándékba. Kaposváron egy sztereofénykép-hagyatékot ajánlottak fel; a Nemzeti Múzeumot, bennünket is megkerestek

4. kép

Ifjú látogató a tatai bemutaton (Fotó: Bognár Katalin)

olyanok, akik valamilyen módon meg kívántak válni az általuk őrzött sztereoktól. Egyikük, Vastagh Géza a Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának ajándékozott 196 darab 1898-ban készült sztereó-üvegdiát és egy sztereonéző-készüléket.

Ahogy a kiállítás létrejött, gazdagodása, bővülése széleskörű összefogás eredménye volt, úgy a vidéki bemutatósor sikeréhez is sokan hozzájárultak. A kiállítást mindenhol Bognár Katalin és Felvinczi Sándor közös útmutatása alapján, helyben dolgozó kollégák rendezték meg. A létrejötté – mint jeleztük – anyagilag nem valósulhatott volna meg a Nemzeti Kulturális Alap támogatása nélkül. Kiss Szilárd egy modern sztereonéző automatát, a Néprajzi Múzeum a teljes időtartamra biztosította az öt darab kézi sztereonéző másolatot. A Nemzeti Filmarchívum az 1910-es 1920-as évek hangulatát idéző filmrészletekkel járult hozzá a kiállítások sikeréhez, továbbá a Herman Ottó Múzeum tablók készítésével, a Móra Ferenc Múzeum pedig néhány saját sztereofelvételének másolatával gazdagította a további helyszínekre látogató tárlatot. Kolozsvárott készült a feliratokhoz, a leporellóhoz és a foglalkoztató füzethez román fordítás is, összességében szinte valamennyi bemutató helyszín kisebb-nagyobb mértékben hozzájárult

a kiállítás gazdagításához. Meg kell még említeni Vizi Balázst is, aki a kiállításhoz kapcsolódóan tervezett és adott ki speciális képeslapokat, amelyek kereskedelmi forgalomba kerültek; s korábban készült, háromdimenziós fényképeket tartalmazó mesekönyveit kedvezményes áron ajánlotta fel múzeumi árusításra, illetve a könyvek egy részét a székelyföldi múzeumoknak adományként bocsájtotta rendelkezésére. Az ő munkáját dicséri az igényes és formabontó nemzeti múzeumi és a miskolci kiállítások meghívója is. A kiállításhoz kapcsolódóan jelent meg a Helikon Kiadó gondozásában az azonos című kötet, amely szinte teljes egészében tartalmazta a kiállítás képeit, s bevezető tanulmányában Bognár Katalin a magyarországi sztereofényképezés történetéről adott áttekintést. A kötetet a kiállítások helyszínén a kiadó kedvezményes áron kínálta. A székelyföldi és kolozsvári bemutatók szervezéséhez nélkülözhetetlen

5. kép

Az installáció készítése a szegedi bemutatóhoz

(Fotó: Bak Andrea)

és lelkes segítséget nyújtott Csergő Tibor András, a gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeum igazgatója. A kiállításhoz készült leporelló, plakát, különleges sztereofényképpel kombinált képeslap és gyermekfoglalkoztató munkafüzet.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy egy, az országos divat, a részben a múzeumi hálózatot egyre jobban sújtó pénztelenség kényszerűségéből fakadó vándorkiállítási program előtt a Magyar Nemzeti Múzeum példamutató szakmai kapcsolatokon alapuló kiállítás-sorozata egy sikertörténet a maga nemében. A Történeti Fényképtár gyűjteményének és egy nagy magángyűjteménynek az érdekes darabjai, ha nem is eredeti formájukban, de igen sokak számára váltak az anaglif technika által láthatóvá. Szakmai-emberi kapcsolataink erősödtek, újak formálódtak. Több helyen eddig csak részben, vagy egyáltalán nem ismert magánkézben levő műtárgyak bukkantak elő, gazdagítva tudásunkat. A Nemzeti Múzeum gyűjteménye értékes adománnyal gazdagodott.

A fénykép esetében is létezik a Mű fogalma, az eredeti fogalma. A fénykép azonban olyan műtárgy is, amelynek képi tartalma önálló életet is képes élni, ez a képi tartalom ugyanis másolható. Ha nem is pótolja minden ízében az eredetit, de a jól átgondolt és kivitelezett fotómásolatnak, ha világosan megfogalmazott célra, céllal használjuk, igenis

6. kép

Stróbl Máttyás vetítéssel egybekötött bemutatója a szegedi megnyitón (Fotó: Marosfalvi Ákos)

van helye a múzeumi bemutatásban. Egyúttal azonban világosan és korrektül kell közöljünk a látogatókkal, hogy másolatokat lát és hogy miért lát másolatokat. Gyűjteményünk és egy magángyűjtemény érdekes és értékes része került a látogatók elé ebben a formában. Az eredeti sztereofotográfiákat nem tudtuk volna ennyi embernek megmutatni, ennyi ideig kiállítási körülmények között épen tartani, s e képek esetében az eredeti mivoltukban történő bemutatás – eszközök híján – egy alapvetően fontos tulajdonságtól, a térhatástól fosztotta volna meg ezeket a képeket.

7. kép

Látogatók a kaposvári bemutató megnyitóján (Fotó: Barnaföldi Anna)

8. kép

Látogatók a kolozsvári bemutaton (Fotó: Mítu Melinda)

A helyszínek

2006. szeptember 12.–december 31.: Magyar Nemzeti Múzeum
(kurátor: Bognár Katalin)
2007. január 19.–április 1.: Miskolc, Herman Ottó Múzeum
(helyi kurátor: Rémiás Tibor)
2007. április 6.–április 29.: Tata, Kuny Domokos Múzeum
(helyi kurátor: Gassama-Szabó Bernadett)
2007. június 15.–szeptember 30.: Szeged, Móra Ferenc Múzeum
(helyi kurátor: Szabó Magdolna, Szatmári Csilla)
2007. október 12.–2008. február 4.: Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum
(helyi kurátor: Varga Éva)
2008. február 28.–március 28.: Románia, Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum
(helyi kurátor: Gyarmati Zsolt)
2008. április 3.–április 20.: Románia, Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum
(helyi kurátor: Miklós Zoltán)
2008. április 27.–május 31.: Románia, Székelykeresztúr, Molnár István Múzeum
2008. augusztus 8.–október 4.: Románia, Gyergyószentmiklós, Tarisznás Márton
Múzeum (helyi kurátor: Csergő Tibor András)
2008. október 7.–október 31.: Románia, Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum
(helyi kurátor: Bartha Zonga, Erdős Zsófia)
2009. január 28.–március 8.: Románia, Kolozsvár, Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum
(helyi kurátor: Mítu Melinda)
2009. március 18.–május 31.: Szekszárd, Wosinsky Mór Múzeum
(helyi kurátor: V. Kápolnás Mária)
2009. szeptember 4.–2009. október 31.: Szentes, Koszta József Múzeum
(helyi kurátor: Béres Mária)
2010. szeptember 3.–november 7.: Nagyatád, Városi Múzeum
(helyi kurátor: Hauptman Gyöngyi)

A kiállítás fontosabb megjelenései a médiában (nem teljes lista)

- Bognár Katalin: Epizódok a sztereofényképezés történetéből. Térbe zárt pillanat. In: Élet és Tudomány, 2006. szeptember 8. 1136–1139. oldal
2006. szeptember 12.: Magyar Televízió, Híradó, interjú Bognár Katalinnal a Térbe zárt pillanat című kiállításról
- Trencsényi Zoltán: Miénk itt a tér! Sztereofénykép-kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban. In: Népszabadság, 2006. szeptember 12. 11. oldal
2006. szeptember vége: Magyar Televízió, Kultúrház c. műsora, interjú a kiállításban (MNM) Bognár Katalinnal
2006. szeptember vége: Klubrádió, telefonos interjú Bognár Katalinnal
2006. szeptember vége: CIB Bank kulturális programajánlója, interjú Bognár Katalinnal, folyamatos vetítés
2006. október eleje: Magyar Televízió, Napi Mozaik c. műsora, TV-interjú Bognár Katalinnal
- Lugosi Lugo László: Kétszínű. In: Élet és Irodalom, 2006. október 13.
2006. október 30.: City TV, interjú Bognár Katalinnal
- Bognár Katalin: Térbe zárt pillanat. (kiállításajánló) In: Rubicon, 2006/8. 4–5. oldal
2006. november 12., majd ismétlések: Petőfi Rádió, Múzsák kertje, rádióinterjú Bognár Katalinnal
- Fejér Zoltán: Háromdimenziós múlt. In: Műértő, 2006. november, 4. oldal
- Fejér Zoltán: Térbe zárt pillanat. (könyvismertetés) In: Lupe magazin, 2006. december, 12–13. oldal
2007. január 10.: M2, Válaszd a tudást! c. műsor, TV-interjú Bognár Katalinnal
- Varga Miklós: Régi sztereofényképekből anaglif és a "Térbe zárt pillanat". In: Digitális fotó magazin, 2007. április, 132. oldal (kiállítás nem ajánló)
- Kovácsy Tibor: Párosan szép. Térbe zárt pillanat. Háromdimenziós fényképek. In: Magyar Narancs, 2007. március 22. 29–30. oldal (a miskolci bemutató és a könyv ajánlója)
- Dombai Tünde: Térhatású fotók a Móra-múzeumban. In: Megyei Tükör, 2007. június 15. 7. oldal
- Medgyesi Konstantin: Szeged. Térbe zárt pillanat – sztereófotó kiállítás. In: Múzeumi Hírlével, 2007. július–augusztus. 126–127. oldal
- Túrós Eszter: Térbe zárt pillanat. Különleges tárlat megnyitójára kerül sor holnap a Csíki Székely Múzeumban. In: Csíki Hírlap, 2008. február 27. 7. oldal
- Székely Zita: Mozipótló századeleji képek. Csíkszeredában mutatják be először a Térbe zárt pillanatok című vándortárlatot. In: Krónika, 2008. február 28. 6. oldal
2008. február: Origo – havonta megjelenő ingyenes programmagazin: Gyarmati Zsolt múzeumigazgató tárlatajánlója, 8. oldal
- Antal Ildikó: Sztereofényképek világa. In: Hargita Népe, 2008. február 29. 3. oldal
- B. B.: Térbe zárt pillanat. In: Udvarhelyi Híradó, 2008. április 4–6. 11. oldal
- Bágyi Bencze Jakab: Háromdimenziós múlt. Sztereofényképeken elevenedett meg a történelem Székelyudvarhelyen. In: Új Magyar Szó, 2008. április 7. 8. oldal

Szerző nélkül: Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum. Térbe zárt pillanat november 10-ig. In: Magyar Múzeumok 2008/5. 43. oldal

Bognár Katalin: Térbe zárt pillanat. In: História 2008/8. 28. oldal

2009. január 29.: <http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PArticleScreen.vm/id/20614>

*SNAPSHOTS AND REFLECTIONS ON THE TRAVELLING
OF OUR EXHIBITION
MOMENTS TRAPPED IN SPACE*

Summary

The paper presents the career of the travelling exhibition *Moments Trapped in Space*, a display put together by fellows of the Hungarian National Museum and private collector Sándor Felvinczi. After the exhibit at the Hungarian National Museum, Budapest between 12 September and 31 December, 2006, the show was displayed in thirteen other towns by November 2010, including six towns in Romania. The article describes the fruitful collaboration of the curators of different museums and of private persons; gives examples of the positive consequences of the exhibit; as well as lists some of the media appearances of the exhibition.

1. kép

A Nemzeti Múzeum homlokzata a Capa kiállítás molinójával 2009. március 5-én. (Fotó: Fisli Éva)

Cs. Lengyel Beatrix

ROBERT CAPA FOTOGÁFIÁI
A MNM TÖRTÉNETI FÉNYKÉPTÁRÁBAN

Előttörténet

A világ legnevesebb fotográfusai között több magyart is számon tartanak: André Kertész, Brassai, Munkácsi Márton, Robert Capa – hogy csak a leghíresebbeket említsük. Kertész és Brassai az egyetemes fotóművészet kiemelkedő alakjai, képeik ott vannak a világ számos múzeumában és rangos árverésein. Munkácsi Márton – akit a modern divatfényképezés megteremtőjeként tisztelnek – riportképei tették híressé. Robert Capát pedig már életében minden idők egyik legnagyobb haditudósítójának nevezték.

Kincses Károly (fotótörténész, a Magyar Fotográfiai Múzeum volt igazgatója) és Kolta Magdolna közösen írott, 2005-ben megjelent könyvükben jelezték, hogy az International Center of Photography-ben (ICP) elkészült három, Robert Capa életútját reprezentáló ún. Master Selection egyikét, konkrétan a III. számút, a jogtulajdonos egy európai múzeumban tervezni elhelyezni.¹

Évekkel később, ezt követően, a New York-i Magyar Évad kapcsán került Orsós László Jakab, a Magyar Intézet akkori igazgatója kapcsolatba az ICP munkatársaival. A tárgyalásokat a fényképanyag megvásárlásáról a magyar kulturális kormányzat munkatársai folytatták az ICP képviselőivel,² időközben itthon előteremtve a kiemelt vásárláshoz szükséges pénzeszközöket. A tárgyalások idején az Oktatási és Kulturális Minisztérium szakértőnek Dr. E. Csorba Csilla művészettörténészt, a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatóját és Kincses Károlyt kérte fel. 2008-ban ők ketten tekintették meg New York-ban a Mester sorozatot, továbbá válogattak az eredeti, a felvétel készítésével nagyjából egyidőben készült Robert Capa pozitívok (press printek) közül, amelyeket vételre ajánlott az ICP.

A Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) 2008 végén kapta a felkérést, hogy – az előzetes egyeztetéseknek és válogatásnak megfelelően – bonyolítsa le a vásárlással kapcsolatos sokrétű és nem egyszerű, egészen konkrét szakmai és gazdasági feladatokat, majd fogadja gyűjteményében a fotográfiákat, továbbá gondoskodjék szakszerű kezelésükről és bemutatásukról. A kulturális kormányzat pénzügyi pótelőirányzatot biztosított

1 Kincses Károly–Kolta Magdolna: Robert Capa képei a Magyar Fotográfiai Múzeumban. Bp., 2005. 10.

2 Az OKM Sajtóiroda A Capa-gyűjtemény megvásárlása egy példaértékű együttműködés első eredménye című 2009. február 17-i közleménye. Lásd: <http://www.okm.gov.hu/main.php?fold erID=3&articleID=232540&ctag=articlist&iid=1>. (2010. április 11.)

„a Robert Capa fotógyűjtemény megvásárlása, szakszerű elhelyezése és egyéb, járulékos muzeológiai tevékenység ellátása, továbbá az anyag kiállításon történő szakszerű bemutatása költségeinek fedezetére”.³

A Magyar Nemzeti Múzeum két – közbeszerzési eljárást követő – szerződéssel, E. Csorba Csilla és Kincses Károly szakvéleménye alapján, a kiemelt céltámogatás felhasználásával vásárolta meg a 937 fényképből álló ún. Robert Capa Master Selection III. sorozatot, továbbá a Csorba Csilla és Kincses Károly által New York-ban, az ICP központjában körülbelül 3000 kép közül kiválogatott, 48 eredeti, a felvétellel nagyjából egykorú pozitívot. A Master Selection III. eredetileg 979.000 USA dollárra értékelt anyaga 835.000 dollárért került haza, míg Csorba Csilla és Kincses Károly válogatása, az eredetileg 194.500 USA dollárra értékelt képegyüttes 165.000 USA dollárért, így együtt 1 millió dolláros a vásárlás. Az ICP ajándékként adott át a Nemzeti Múzeumnak – a megvásárolt összesen 985 fotográfia – mellé 5, a fényképészt ábrázoló portrét és 20 db extra méretű nagyítást, amelyek a Master Selection általuk legfontosabbnak ítélt képei. Összesen tehát 1010 fénykép került Magyarországra.

A nemzetközileg ismert Robert Capa Master Selection III. gyűjtemény, továbbá Robert Capa eredeti, egykorú pozitívjai ezzel a vásárlással a legnagyobb, s gyűjteményében jelentős nemzetközi történeti sajtófotó anyagot őrző közgyűjteménybe,⁴ a MNM Történeti Fényképtárába kerültek. A MNM mint történeti múzeum fogadta be a Mester sorozatot és a kiválasztott korabeli pozitívokat. Ennek révén mód nyílik arra is, hogy az eddig Magyarországon csak inkább esztétikai, fotóművészeti értéként számon tartott fényképeket, mint a történeti megismerés eszközeit is használhassuk, hiszen a múlt fényképei hatással vannak a történelemtől szóló közgondolkodásra, és ébren tartják a közösségi emlékezetet is, hatásuk így többszörösen is érvényesülhet.

A gyűjtemény ismertetése

Robert Capa Master Selection III.

E sorozat válogatásáról Cornell Capa, Robert Capa testvére, fotográfus, az ICP alapítója, így emlékezett meg: „1990 és 1992 között én és Richard Whelan átvizsgáltuk Robert Capa összes negatívját. A körülbelül 70 ezer pillanat közül, amelyeket a bátyám megtudott örökíteni, 937 képet választottunk ki. Ezekből pontos, bár biztosan hiányos áttekintést nyertünk 1932-től 1954-ig tartó karrierje legjobb képeiről. ... Fő célunk az volt, hogy olyan képeket mutassunk be, melyeknek érzelmi töltete ugyanakkora, vagy legalábbis hasonló Capa klasszikus fotóiéhoz. Ennek ellenére néhány esetben kevésbé erős képeket is válogattunk a sorozatunkba, hogy összefüggést adjunk egy csoport fényképeknek, melyek együtt hatékony együttesként működnek, de külön-külön talán elveszne ez a hatás.”⁵

3 A kulturális szakállamtitkár 30319/2008. sz. intézkedése.

4 *Stemlerné Balog Ilona*: A Történeti Fényképtár. In: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Szerk.: Pintér János. Bp., 2002. 319–320.

5 *Capa, Cornell*: About the photographs. In: Richard Whelan: Robert Capa The Definitive Collection. London, 2001. 3.

A testvér és az életrajzíró-barát által kiválasztott 937 negatívról három egyforma, kiváló minőségű, 40×50 cm nagyságú pozitívból álló, Robert Capa aláírását alapul vevő, szárazbélyegzővel ellátott sorozat készült, egyúttal limitálva, hogy több ilyen válogatás ebben a formában nem készülhet, egyúttal kikötve azt is, hogy a sorozatok nem megbonthatók, külön az egyes fotográfiák nem képezhetik adás-vétel tárgyát. Ezek, a nemzetközi fotókereskedelemben fontos kitételek a sorozat értéke szempontjából igen nagy jelentőségűek. Nyilvánosan 1995-ben mutatták be először az anyagot.⁶ A három sorozatból az egyes számú maradt New Yorkban, a második Japánba, Tokióba, a Fuji Art Museumba, a harmadik pedig – ezzel a vásárlással – a szülőföldre került, s vált a magyar kulturális örökség részévé.

A 937 fotográfia zselatinos-ezüst papír pozitív, amelyeken Robert Capa aláírását utánzó szárazbélyegző található a képek ún. zoknis részén, a képek alatt, jobbra lent. Kézi, egyedi nagyítások, túlnyomó részt az ICP-ben őrzött eredeti negatívokról, illetve abban az esetben, ha a készítéskor nem volt meg az eredeti negatív, korabeli kópiáról. A képek huszonnégy, szürke színű vászonnal borított, Robert Capa Master Selection feliratú dobozban kaptak helyet. A huszonötödik, hasonló kivitelű dobozban pedig a 20 extra méretű (50×70 cm-es) nagyítást helyezték el, amelyet ajándékozó levéllel kapott meg a MNM.

A sorozat képei között, az ICP által átadott jegyzék szerint 3 olyan felvétel található, amelyek Gerda Taro felvételei.⁷ Továbbá található egy negyedik, amely a jegyzék szerint Capa felvétel, ugyanakkor a legújabb kutatások ezt a képet is Gerda fotográfiájának tartják. Ennek az az oka, hogy Robert Capa és Gerda Taro a spanyol polgárháború frontjain sokszor fényképezett egyidőben, megörökítve ugyanazt a helyszínt, eseményt és szereplőket, s előfordult, hogy egy kontaktfüzetbe tették képeiket. Gerda halálát követően Robert Capa őrizte fotográfusi hagyatékát, majd az ő halálával, Cornell Capa döntései alapján kerültek az ICP-be. Mivel Robert Capa és Gerda Taro nem egy esetben együtt, nem külön választva adták közre képeiket, illetve a későbbiekben a hírügynökségek számos alkalommal a nevesebb Capához kötötték – a publicitás miatt – a képeket, fokozatosan eltűntek a Gerdára vonatkozó információk. Az 1990-es években megindult kutatások derítették fényt – a negatívak, a jegyzetfüzetek, kontaktképek, publikációk szisztematikus vizsgálata során – arra, hogy vannak olyan felvételek, amelyeket bár Robert Capának tulajdonítanak, akár meg is jelentek az ő neve alatt, mégis Gerda Taro felvé-

6 Fuji Art Museum, Tokio, 1995. Magyarul lásd *Kincses K.–Kolta M.* i.m. 10–11.

7 „The following photographs by Gerda Taro: /Inventory number/ 140 PRE SPN 029 – Near Huesca, Aragon front, August-September 1936. Loyalist militiamen; /Inventory number/ 143 PRE SPN 032 Aragon front, August-September 1936. Loyalist militiamen; /Inventory number/ 146 PRE SPN 035 Santa Aulalia, Aragon front, August-September 1936. Loyalist militiamen.” In: Robert Capa Master Selection Set III. 42. MNM Történelmi Fényképtár Fotótörténelmi Adattár Robert Capa 2008/2209. Leltári számaik sorrendben: 2009.1.140, 2009.1.143 és 2009.1.146

telei.⁸ Mivel ezek az adatok már a Master Selection három sorozatának elkészítését követően derültek ki, s a sorozatokról már előzőleg kijelentették, s a mostani adásvételi szerződés is rögzíti, hogy nem bonthatóak meg, nem emelték ki ezt a három ill. négy képet, amelyek formailag teljesen olyanok, mint a többi kép.⁹

A sorozat egyrészt átfogóan reprezentálja Robert Capa életművét, másrészt kiállításokon lehetővé teszi a magyar közönség számára, hogy kimagasló kvalitású képeken keresztül szerezzen vizuális élményt a 20. század kiemelkedő eseményeiről, s nem utolsó sorban például Robert Capa fényképészti talentumának fokozatos érlelődéséről, fejlődéséről, kiteljesedéséről. A fényképek 4 földrész 23 országában készültek. A második világháború előtti 461 felvétel, ezek között a spanyol polgárháború képei a legfontosabbak. 276 fotográfia a világháború frontjain készült – elég csak a normandiai partraszállás Steven Spielberg filmrendezőjét is megihlető, megrázó erejű képeire emlékeztetnünk. A világháború után 154 fotográfia ábrázolja az újabb harcokat, szenvedéseket: Izrael állam megalakulását, az indokínai háborút. 46 képen pedig olyan hírességeket láthatunk, mint Gary Cooper, Ingrid Bergman, Alfred Hitchcock, John Steinbeck, Pablo Picasso, akiknek portréi más oldalról villantják fel Capa sokrétű tehetségét. A sorozat így, ebben a formában képez műtárgyegyüttest, amelynek közművelődési, kulturális, dokumentatív és életművet bemutató értéke vitathatatlan. Az együttes méltón reprezentálja Robert Capa munkásságát, alkalmas a világhírű, magát magyarnak valló, a világban magyaroként számon tartott fotográfus teljes életútjának bemutatására.

A Mester sorozat, létrehozói akarata szerint, kiállítási célra készült életmű-sorozat, ekként kell kezeljük, óvjuk és kell bemutatnunk. 15–20 évvel elkészülte után már az 1990-es évek fotókiállítási, bemutatási tendenciájának is hű lenyomata. Világosan kell látni, hogy a szó hagyományos értelmében ez nem hagyaték, hiszen a hagyatékot, az eredeti negatívokat, jegyzeteket, személyes dokumentumokat döntő részben a Cornell Capa által erre a célra létrehozott ICP őrzi továbbra is. Robert Capa életművét (nem életútját!) elsősorban New Yorkban kell és lehet továbbra is kutatni.

8 Gerda Taro. A cura di Irme Schaber, Richard Whelan e Kristen Lubben. Roma, Contrasto, Edizione italiana, 2009. Traduzione Maria Baiocchi. A 98. oldalon a kép, 167. oldalon a 42. számú katalógus tétel, amely szerint a kép zselatinos ezüst, 18,1×23,8 cm nagyságú, s a *Regards* 1937. április 1-jei számának 6–7. oldalán publikálták. A *Regards* megfelelő oldalai a katalógus 100–101. oldalán tanulmányozhatóak, ahol világosan látható az is, hogy Taro és Capa nem különítette el a cikkben, hogy melyik képet melyikük készítette. A kép a Master Selection 189. tétéle, MNM leltári száma: 2009.1.189. A Gerda Taro kiállítás katalógusában a 41–51. oldal között található Richard Whelan részletes, gazdagon illusztrált és jegyzetelt tanulmánya (*Identificare l'Opera di Taro: Un romanzo poliziesco*) arról, hogy milyen krimibe illő történet volt kideríteni, szétválasztani Taro és Capa összekeveredett képeit.

9 Fotóriporter 2008/4–2009/1. Robert Capa számának mellékleteként megjelentek a szerződések, továbbá az ICP listája az eredeti egykorú pozitívokról. A Master Selection szerződése 2. pontjában is rögzítették, hogy a gyűjteményt „egységben kell tartani”.

Az egykorú papír pozitívok

Robert Capa, mint elsősorban sajtó számára dolgozó fotográfus, haditudósító, ritkán nagyította maga a képeit. A munkássága idején keletkezett, egykorú nagyítások különféle hírügynökségek, főként a Pix, a Magnum által autorizált példányokként maradtak fenn. Csorba Csilla és Kincses Károly New York-i munkájának eredménye az a 48 képből álló válogatás, amely a Mester sorozat mellett hazakerült. Ezzel 50-re emelkedett a MNM gyűjteményében őrzött egykorú Robert Capa pozitívok száma.¹⁰ A képek között 6 magyarországi, 1948-as fénykép. Belgiumban készült 1, Franciaországban 8 (ebből ket-tő Pablo Picasso portréja), Izraelben 4, Kínában 6, Lengyelországban 1, Marokkóban 1, Nagy-Britanniában 1, Spanyolországban 2, a Szovjetunióban 11, Tunéziában 4, Vietnamban 1 fotográfia. Észak-Afrika közelebről meg nem határozott részén készült 2 felvétel. A képek többsége nagyjából 18×24 cm (8×10 inch) nagyságú, hátoldalukon hírügynökségi bélyegzővel, egyes esetekben megszővegezett hírügynökségi feliratokkal ellátott egykorú zselatinos-ezüst pozitív. Vannak köztük olyanok is, amelyek a Mester sorozatban is helyet kaptak. Ilyen a fiatal lengyel bányászt ábrázoló fotográfia.¹¹ A 48 között vannak olyanok is, amelyekken semmilyen jelzet sincsen, amelyeket az ICP gyűjteményében lévő adatok, negatívak alapján azonosítottak Robert Capa felvételeként. Ezen képek esetében az ICP-től kért és kapott a MNM autorizáló levelet.

Az így összeálló gyűjteményhez az ICP ajándékba adott, ugyancsak ajándékozó levéllel 5 Robert Capa portrét, olyan modern nagyításokat, amelyek a legismertebbek a fiatalon elhunyt fotográfusról.

A gyűjtemény szakmai értékelése

A Magyarországra került Robert Capa fényképegyüttes az életmű bemutatása, a dokumentatív történeti értékek mellett még több szempontból is fontos.

Fontos, mert újra ráirányította-irányítja a kulturális döntéshozók és az érdeklődő közvélemény figyelmét arra a tényre, hogy a fotográfia területén Magyarország nagyhatalom, hiszen Robert Capa mellett olyan neveket tartanak számon szerte a világban magyar fotográfusként, mint André Kertész, Brassai, Martin Munkácsi, Cornell Capa. Tehát vannak, akiknek munkásságára építkezhetünk, vannak, akiknek sorsára figyelhetünk, abból okulhatunk. Okulhatunk, hogy fiatal tehetségeinket, ha nem is tudjuk teljesen itthon tartani egy globális világban, de tartsuk őket számon, segítsük őket, erősítsük kötődésüket a hazához.

Fontos, mert a legnagyobbak bemutatható eredeti fotográfiái, illetve Capa esetében a Mester sorozat képei is, elengedhetetlenek vizuális kultúránk alakításához, történeti emlékezetünk ébren tartásához.

10 Két felvételt a MNM Történeti Fényképtár Nemzetközi Gyűjtemény anyagában 2009-ben azonosított Dr. Jalsovszky Katalin.

11 MNM Történeti Fényképtár leltári szám: 2009.151.1 és a Mester sorozatban szereplő kép: 2009.1.765

Fontos azért is, mert felhívja a figyelmet olyan kutatások szükségességére, amelyek csak Magyarországon végezhetőek el. Példaként említem annak a kulturális közegnek a többrétegű vizsgálatát, amelyben Robert Capa Friedmann Endreként felnőtt, amelyben szocializálódott; azon levéltári bűvárkodások szükségességét, amelyek a magyarországi életútjával kapcsolatos eredeti dokumentumok felkutatására, vagy családi adatok feltárására irányulnának. Ezek olyan feladatok, amelyek nem egyik napról a másikra megvalósíthatóak.

Fontos, mert inspirálhatja a kutatókat annak szociológiai, történeti vizsgálatára, hogy mi is az a 20. századi „magyar tekintet”, amire mindig rákérdéznek a külföldiek: miért olyan jók a magyar fotósok, miért látnak sokszor másképp, mi a magyarázata annak, hogy akkora a sikerük, amekkora, miért mentek el Magyarországról a legnevesebbé váltak, s miért maradtak itthon mások, és folytathatnánk a kérdések sorát, amelyekre a válaszokat egy átfogó kutatásnak kellene feltárnia és angol nyelven is közzé tennie.

Fontos, mert felkeltheti fiatal, nyelveket értő magyar kutatók figyelmét a nem Magyarországon folytatható kutatások iránt is: például fel kellene tárnai az Amerikai Egyesült Államok hadseregének levéltáraiban, iratai között Capa működésére vonatkozó adatokat.

Fontos, mert itthon újra és hangsúlyosabban foglalkoztunk a fotóval, azok legnagyobb magyar képviselőivel – a média kiemelt figyelme okán – a Made in Hungary projekt után. Ez elindíthat egy/több további ilyen témájú hungarica kutatást, talán – ha nem is ilyen léptékű – vásárlást,¹² segítette és segíti a többi nagy magyar fotográfus életművét bemutató nagyszabású kiállítások hazai bemutatását (például André Kertész, Martin Munkácsi, Lucien Hervé).

A gyűjtemény átadás-átvétele

2009. január 24-én utazott L. Baji Etelka, a Történeti Fényképtár fősztályvezető-helyettese a megvásárolt Robert Capa Mestersorozat átvételére New Yorkba. A 937 darab megvásárolt és a 20 darab ICP által ajándékozni szánt extra méretű nagytábla a SorrundArt brooklyni raktárában volt szállításra előkészítve.

Január 26-án a műtárgyak tárolására szolgáló raktárban a munkatársak úgy készültek, hogy a Magyarországról érkező személy csak jelen van a fényképek szállítóládaiba tételénél, s nem terveztek az egyenkénti átadást. Baji Etelka annyit tudott az adott helyzetben elérni, hogy az összes dobozt felnyitatta, és minden dobozban 6–10 képet szűrőpróbaszerűen összevetett a jegyzékkel, Judy Steinberggel, az ICP munkatársával közösen. Ezt követően becsomagolták a dobozokat, és elhelyezték a szállításra előkészített ládába.

Ezen a napon az ICP gyűjteményében Baji Etelka még megnézte azt a 48 Robert Capa egykorú papír pozitívet is, amelyeket Csorba Csilla és Kincses Károly kiválogattak.

12 Most kell vásárolnunk, amennyire csak tudunk, hiszen a digitális fényképezés tömeges elterjedését követően, rövidesen a hagyományos fotográfia vintázs darabjainak ára a nemzetközi és hazai műtárgypiacon is radikális ütemben nőni fog.

Január 27-én a műtárgyakat szállító repülőgéppel indult haza. A hazaszállítást a HUNGART Logistic Nemzetközi Műtárgyszállítványozó Kft végezte, pontosan és körültekintően teljesítve a feladatot.

A tárgyakat szállító gép január 28-án érkezett Budapestre, s a műtárgyvédelmi szempontból szükséges klimatizálódás után, a tényleges ládabontásra 2009. február 2-án került sor.

Jelen voltak: Kovács Tibor főigazgató, Szikossy Ferenc főigazgató-helyettes, Németh Lászlóné gazdasági igazgató, Lengyel Beatrix főosztályvezető, Baji Etelka főosztályvezető-helyettes, Bognár Katalin, Jalsovszky Katalin, Kiscsatári Marianna, Tomsics Emőke főmuzeológusok, Stemplerné Balog Ilona ny. főosztályvezető, Farkas Árpád fotográfus, Gaskó Jutka, Kissné Zanchi Zsuzsa, Mislai Edit a Történeti Fényképtár munkatársai, valamint Földessy Péter főosztályvezető, Sor Zita, Ormos József restaurátorok, Telcs Gábor informatikus, Farkas Vilmos biztonsági őr. Meghívtuk a ládák bontására Csorba Csillát és Kincses Károlyt is. Ténylegesen, tételesen ezen a napon, a 25 doboz kiemelését követően számoltuk meg a képeket. A fényképek darabszámát rendben találtuk, a jegyzéknek megfelelőek voltak. A képek állapotát a leltározás folyamán összevetettük a jegyzékekkel, az ott feltüntetett megjegyzéseken kívül mi is feljegyeztük az állapotukra vonatkozó megjegyzéseinket.

Elhelyezés a gyűjteményben

A fotográfiák először, a gyakorlatunknak megfelelően MNM gyarapodási számot kaptak, majd a Mestersorozat képeit a 2009.1.1–2009.1.937 leltári számon, a 48 egykorú papír pozitívot 2009.140.1–2009.187.1 leltári számon, az ajándékba kapott 5 portrét a 2009.188.1–2009.192.1 leltári számon, az extra méretű képeket 2009.2.1–2009.2.20 leltári számon vettük a gyűjteményben nyilvántartásba.

A képek a Történeti Fényképtár Nemzetközi Gyűjtemény nevű egységébe kerültek, ahol önálló gyűjteményrészt alkotnak. A gyűjtemény szakmai átvételével kapcsolatos iratok a szokásos MNM gyakorlat szerint a Történeti Adattárban kerültek elhelyezésre: 9621-2009 számon.

A Mestersorozat keretezetlen képeit a Bott Hungaria Kft által gyártott Cubio nevű fekvő fiókos, égetett zománctbevonatú, fém tároló szekrényekben helyeztük el. A tároló szekrények megfelelnek a műtárgyvédelmi előírásoknak. A szekrények elhelyezéséhez nagyarányú raktár átrendezésre volt szükség a Történeti Fényképtár légkondicionált raktárában, a MNM főépületének első emeletén. Ezt a Fényképtár munkatársai elvégezték, a gyűjtemény leltározásával, a kiállításokra történő előkészítéssel párhuzamosan.

Sajtótájékoztatók

A 2009. február 17-én, a MNM Todorescu termében tartott sajtótájékoztatón Hiller István miniszter hangsúlyozta, hogy „Robert Capa a világ egyik leghíresebb fotósa, képei az egyetemes fotóművészet kiemelkedő alkotásai”. Kovács Tibor főigazgató pedig

kiemelte, hogy a MNM számára megtiszteltetés, hogy részt vállalhat ennek a fontos, a magyar kulturális örökség részét képező gyűjteménynek a hazahozatalában és megismertetésében. Ezen a sajtótájékoztatón jelentette be a miniszter a márciusi nemzeti múzeumi bemutatót, a nyári nagy kiállítást, a dunaújvárosi és pécsi bemutatókat, valamint a 2009–2011-re tervezett vidéki vándorkiállításokat (11, a minisztérium által kijelölt helyszínen), amelyeknek lebonyolítására ekkor a Történeti Fényképtár felkérést kapott és az NKA részéről a későbbiekben támogatást.

2009. július 2-án, a Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum Üvegtermében a nagy életmű kiállítást megelőző sajtótájékoztatót tartottak, amelyen Hiller István méltatta a gyűjteményt, Willis E. Hartshorn, az ICP igazgatója szólt az együttműködésről, az ICP tevékenységéről, Bencsik Barnabás főigazgató a múzeumi kiállításról, majd Páldi Livia, a kiállítás megrendezésére az OKM által felkért kurátor a sajtó megjelent képviselőinek tárlatvezetést tartott.

Kiállítások

A kiállítások előkészítése

Keretezés

A képeket a várható nagy igénybevétel miatt archiváló keretezéssel láttuk el. Az OKM kérésének megfelelően tervezett fő kiállítások ill. a vándorkiállítási program gyakorlatilag két éven keresztül, szinte folyamatos bemutatást jelent a gyűjtemény nagyjából egyharmadának, ezt mindenképpen már az első bemutatás előtt figyelembe kellett vennünk. Az archiváló keretezés mind az utaztatást, ki- és becsomagolásokat, valamint a fényterhelést a lehető legjobban elviselhetővé teszi a fényképműtárgyak számára. Ezért

- matt fekete alumínium keret,
- 2 mm vastag, nagy százalékban antireflex múzeumi üveg (UV protection, gyártó által kibocsátott igazolással),
- Perma-dur egyrétegű, 3 mm vastag, savmentes (PH 8,5), ligninmentes és karbonáttal puffereelt karton került felhasználásra.

Minden felhasznált anyag PAT minősítéssel¹³ rendelkezik. A keretezést a három ajánlattevő közül kiválasztott keretező (Szilágyi Zsolt) az előkészített anyagokba a MNM Történeti Fényképtárában végezte, restaurátoraink (Ormos József és Sor Zita) közreműködésével.

A kollekció raktározása, kiállításra történő előkészítése, az installációs anyagok kiválasztása és elkészítése során a nemzetközi szabványoknak mindenben megfelelő módszert

13 Az Image Permanence Institute (Rochester, New York) – amerikai non-profit kutatólaboratórium, amelynek fő célkitűzése a különféle vizuális információ hordozók stabilitás kutatása – által kidolgozott Photography Activity Test rövidítése, amely tanúsítványként megjelenhet a műtárgyvédelmi anyagokon, igazolva azt, hogy az adott anyag az ezüst-alapú fotográfiaik hosszú távú tárolására, kiállítására alkalmas. Lásd: *Sor Zita–Ormos József–Cs. Plank Ibolya: Fényképgyűjtemények állományvédelme. Múzeumi Állományvédelmi Program. Bp., 2008. 11., 17.*

alkalmaztunk, végig minden munkafolyamatban betartottuk és betartattuk a nemzetközi gyakorlaton alapuló Történeti Fényképtári kiállítási protokollt, amelyet saját fejlesztésű eszközzel folyamatosan ellenőrizni is tudunk és tudtunk.¹⁴

Az Elő/Kép MNM kiállításra összesen 39 fotográfia keretezése történt meg. Ezeket a keretezett képeket, szinte mindet, a Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum kiállításán is bemutattuk. Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum kiállítására összesen 168 fotográfiát kereteztettünk (139 db 60×70 cm méretű Mester sorozatba tartozó kép, 29 db vegyes méretű (vintázs képek, portrék) kép).

Biztosítás

A kiállítások anyagát a szállításkor és a kiállítás idején az Uniqa Biztosító biztosította.

Szállítás

A belföldi szállítást és csomagolást a Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum kiállítására és a Kortárs Művészeti Központba (Dunaújváros) keretszerződéssel a HUNGART végezte, a már keretezett képek szállításához szükséges speciális ládák elkészítésével együtt. A speciális ládákhoz HNM felirattal és sorszámmal ellátott plombák készültek, amelyekkel a gyűjteményben lezárjuk a ládákat, s a kiállítás helyszínén, a 24 órás pihentetést, akklimatizálódást követően, ezek sértetlenségének ellenőrzése után nyitjuk ki azokat. A ládák közül hármat a legelső szállításkor a MNM megvásárolt, nem bérelt, s így ezek a ládák már külön díj nélkül voltak használhatóak a dunaújvárosi szállításkor, illetve a vándorkiállításokhoz ma is ezeket használjuk.

Kiállítások

Robert Capa: Elő/Kép

Betekintés a magyar Capa gyűjteménybe

Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban 2009. március 6–16.

Kurátor: Cs. Lengyel Beatrix és L. Baji Etelka, a MNM Történeti Fényképtár főmuzeológusai

Látvány- és belsőépítészeti terv: Bak Andrea, a Magyar Nemzeti Múzeum kiállítás rendező csoportjának vezetője

A kiállítás rekordidő alatt készült el koncepcionálisan és fizikai felállításában is. 5 hét telt el a képek hazaérkezése, s a kiállítás megnyitása között! A kiállítás a MNM reprezentatív Kupola-termében, 194 m² területen állt. A modern, a terület közepén felhúzott térinstalláció tudatosan volt ellentétpárja a klasszicista térnek, s egyúttal több funkciót is ellátott: hordozta a könnyen átlátható térben a fotókat, belső tereiben elhelyezhetők voltak a kis multimédiás eszközök, a vitrin, a kollekción egy dobozával, s egyúttal fogadófalként

14 A múzeumi használatra átalakított eszközről és használatáról, a tapasztalatokról Ormos József tartott ppt-vel egybekötött előadást a XXXV. Nemzetközi Restaurátor Konferencián „A Robert Capa Master Selection III.” kiállítás sorozat műtárgykörnyezeti vizsgálatai címen.

is működött. A terem szabad falfelületein elhelyezett nagyméretű molinók szerves egységben működtek együtt a felépítménnyel, egészítették ki a már a lépcsőházban, az előtérben kialakított képi hangulatot.

A kiállítás tudatosan vállalta, hogy csupán betekintést ad a megvásárolt kollekcióba, ezért koncentrált az életmű fő képeire, ugyanakkor kevésbé ismert, ám mély emberségükkel, közelségükkel elemi erőt sugárzó fotográfiákat is bemutatott, hogy a további érdeklődést is felkeltse.

A kiállításához kapcsolódóan, a megnyitóra Seres Tamás filmrendező által a 937 fotográfia felhasználásával készített filmet folyamatosan vetítettük először kis led képernyőkön, azután a kandalló teremben, majd a harmadik naptól – a rendkívüli érdeklődés miatt – már a Múzeum Dísztermében berendezett, s már nagyképernyős kivetítőn. A kiállítás további 8 napja alatt a látogatók folyamatosan „moziztak”, mintegy történelmi panorámaként nézve meg a 1,5 órás filmet, a legtöbben az elejétől a végéig. Közülük többen kiemelték, hogy képes történelemben jártak, nem kiállításban. Kifogásolni a sorban állást kifogásolták.

A gyűjtemény bemutatkozását leprellő kísérte, amelyet a látogatók magukkal vihettek. A kiállítással egyidőben a MNM honlapján egy külön „box” nyílt, ahol a képekről ismertető olvashattak.

Közel 20 ezer látogatót fogadtunk a 10 nap alatt. A kiállítást belépődíj nélkül látogathatta a közönség. A kurátorok és a Történelmi Fényképtár rendezésben részt vevő muzeológusai (Kiscsatári Marianna, Stemplerné Balog Ilona) több vezetést tartottak.

A kiállítás valamennyi molinóját, mozdítható és megőrizhető, újra felhasználható elemét, ugyanúgy, mint a MNM sajtótájékoztatót megőriztük, s a vidéki vándorkiállításokon használtuk/használjuk.

Robert CAPA

A Magyar Nemzeti Múzeum kiállítása a Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeumban 2009. július 3.–október 11.

Kurátor: Páldi Livia, a Múcsarnok főkurátora

Látvány- és belsőépítészeti terv: Bak Andrea, a Magyar Nemzeti Múzeum kiállítás rendező csoportjának vezetője

A kiállítás a Magyarországra került gyűjtemény első magyarországi nagyszabású bemutatkozása volt.

A kuratori koncepció szerinti szerkesztett válogatás készült, amely kiegészítette és bővítette az addigi Magyarországon rendezett Capa kiállításokon, vagy csoportos kiállításokon szerepelt Capa anyagot.¹⁵ Tekintettel volt tehát a várható érdeklődő közönség általános ismereteire. Reprezentatív válogatást nyújtott a megvásárolt anyagból, figye-

15 Például: Capa: Szentől-szemben – Képek a spanyol polgárháborúból. Robert Capa fényképei a Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofia gyűjteményéből. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2002. kurátor: Gergely Mariann; Mérték. Ernst Múzeum, Budapest, 2006. kurátor: Kincses Károly; Robert Capa. Magyar Fotográfiai Múzeum, Kecskemét, 2005. Kurátorok: Kincses Károly, Kolta Magolna.

lembe véve az akkor kurrens nemzetközi Capa kiállításokat, valamint azok kurátorainak az életművel kapcsolatos legfrissebb kutatásait, felvetéseit és szempontjait.¹⁶ A kiállítás tematikus és kronologikus szempontok szerint válogatott a hazánkba került anyagból. Nagymértékben támaszkodott a Történeti Fényképtár Nemzetközi gyűjteményében található sajtótudósítói képanyagra, és spanyol polgárháborús amatőr anyagra, vagyis egy lehetséges, kiválasztott történeti kontextusba helyezte a gyűjteményt.

A kiállítással kapcsolatos koordinátori szerepet a Fényképtár munkatársai látták el, s szakmuzeológusi, történeti segítséget adtak a kurátor asszonynak, hogy a rendelkezésre álló rövid idő alatt a kiállítást fel tudja állítani. A MNM és Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum munkatársai között az együttműködés a kiállítás megvalósításának, üzemeltetésének időszakában végig zökkenőmentes volt.

Külön említésre méltó, hogy a kiállítás költségvetésének keretéből – Páldi Livia javaslata alapján – 764 angol font értékben vásárolt a MNM olyan folyóiratokat, amelyekben Robert Capa fényképei megjelentek. Ezek a folyóiratok a Történeti Fényképtár Fotótörténeti Adattárának Robert Capa gyűjteményében kerültek elhelyezésre (Azonosítási szám: Robert Capa Magazinok 1–17.) A magazinok szerepeltek a Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeumban rendezett kiállításon, Dunaújvárosban majd a később megrendezett vidéki kiállítások némelyikén is (Debrecen, Eger, Miskolc, Sárospatak, Szombathely). A folyóiratok megléte a gyűjteményben különösen fontos, hiszen ezzel bemutathatóvá válik az is, hogy a korabeli közönség hogyan ismerkedett meg, került kapcsolatba Capa fotográfiáival.

A kiállítás költségvetésének keretéből készített fali és önálló tárlók visszakerültek a Nemzeti Múzeum raktárába és a dunaújvárosi bemutatón, valamint a vándorkiállításokon is használtuk és használjuk. A kiállítást közel 70 ezer látogató tekintette meg. A kiállításhoz kapcsolódó programokat (tárlatvezetések stb.) a Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum munkatársai szervezték.

Kiadványok

Kötet-katalógus

ROBERT CAPA Így készül a történelem/History in the Making. Szerk.: Páldi Livia. Magyar Nemzeti Múzeum, 2009. 323 p. 2500 példány

A kötet-katalógus – az eredeti elképzelések szerint – a Ludwig Múzeumban tervezett kiállítás megnyitójára kellett volna elkészülnön, ám az irreálisan kevés idő komoly, valóban újat adó, kétnyelvű katalógus munkáit nem tette lehetővé. A kurátor-szerkesztő asszony javaslata alapján az a döntés született, hogy inkább később jelenjen meg a kiadvány, azonban ne csupán az eddigiek ismétlése legyen. Az angol–magyar nyelvű, keménykötéses katalógusban Páldi Livia azonos című tanulmánya és K. Horváth Zsolt:

16 Például: This Is War. Robert Capa At Work. ICP, Milánó, London, 2008–2009. kurátor: Richard Whelan. Páldi Livia Londonban tekintette meg a kiállítást, majd az ICP-ben végzett kutatásokat, s találkozott, konzultált az életmű kutatóival.

Háború: a hátunkban érzett tekintett – Optikai és politikai közelség kérdése Robert Capánál c. tanulmányai mellett a Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum kiállításán szerepelt képek, rövid életrajzi és könyvészeti összefoglaló is helyet kapott a 323 oldalon.

A katalógus nyomdai munkáit a MEGA Kft végezte.

Ismertető füzet, Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum

Capa életművét kronologikusan áttekintő kiadvány készült magyar–angol nyelven a látogatók számára.

Leporello az Elő/Kép kiállításához

A gyűjteményt alapvetően ismertető tájékoztató lap, amely a bemutatkozó kiállítást kísérte.

Utóhang

A megvásárolt gyűjteményből a Történeti Fényképtár muzeológusai által készített különféle, az egyes helyszínekre adaptált válogatásokat, a kulturális kormányzat kérésének megfelelően – az NKA támogatásával – a két budapesti kiállítás óta tíz vidéki városban:

Salgótarján, Szeged, Dunaújváros, Eger, Sáropatak (kurátor: Lengyel Beatrix);

Paks, Békéscsaba, Miskolc, Debrecen (kurátor: Baji Etelka);

Szolnok (kurátor: Kiscsatári Marianna);

Szombathely (kurátor: Fisli Éva);

mutattunk be. A kiállítás sorozat záró bemutatója Győrben nyílik 2011. októberében (kurátor: Fisli Éva).

Az életmű fő képeiből, illetve az 1938-as Kínában töltött fél év fotográfiáiból készített válogatást a sanghaji expóhoz kötődő, a sanghaji Museum of Contemporary Art kiállítóterében rendezett ART FORUM HUNGARY keretében rendezett kiállításon tártuk az érdeklődők elé. (Kurátor: Lengyel Beatrix).

A Nemzeti Múzeum és a Balassi Intézet – Bécsi Magyar Intézet közös vállalkozásaként a 2011. évi bécsi múzeumok éjszakája program egyik rendezvényeként Baji Etelka rendezésében az intézeti kiállítóteremben kerül sor a gyűjtemény ausztriai bemutatkozására.

Ezek a kiállításokon, egyetlen egyszer sem teljesen ugyanabban a válogatásban, a megvásárolt gyűjtemény mintegy harmada, a legkiemelkedőbb, legérdekesebb darabok kerültek eddig a közönség elé, a megvásárlást követő két éven belül. Mindenhol sikerrel.

Úgy vélem, hogy a budapesti és vidéki kiállításokon (továbbá a külföldi bemutatkozásokon) megmutatkozó érdeklődés, a fotó felé, mint történeti forrás felé, s a magyar fotográfia kiemelkedő alakjai iránt megújult, vagy talán inkább a kialakult közérdeklődés pontosan jelzi, hogy ez a vásárlás indokolt és a gondos, szakszerű és ezt a speciális műtárgyvédelmet alapvetőnek tekintő kurátori munkánk eredményes volt. A gyűjteményt sikerült kiválóan elhelyeznünk, biztonságos és megfelelő körülmények között őrizzük, rendelkezésére tudjuk mindazoknak bocsátani, akik különféle kiállításokon, kiadványokban hasznosítani kívánják.

ROBERT CAPA PHOTOGRAPHS
IN THE HISTORICAL PHOTO DEPARTMENT
OF THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM

Summary

There are a number of Hungarians among the most renowned photographers of world: André Kertész, Brassai, Martin Munkácsi, Robert Capa – just to name but the most famous. Among them, Robert Capa was considered one of the greatest war photographers of all times already in his lifetime. During the 1990s, Richard Wheelen and Cornell Capa, working for the International Center of Photography (ICP), an institute safeguarding Robert Capa's photographic legacy, made three master selections of the same enlargements to represent Capa's oeuvre. Negotiations to purchase Master Selection III were initiated by László Jakab Orsós, at that time director of the Hungarian Cultural Center New York, in connection with the Hungarian cultural events in New York. Supported by the extra budget from the Hungarian cultural administration, and relying on the professional recommendation of art historian Csilla Csorba and historian of photography Károly Kincses, the Hungarian National Museum purchased this master selection and 48 contemporary press prints at the turn of 2008/2009.

The paper presents and evaluates the series from the accepting collection's viewpoint first, gives an outline of the process of the purchase, and describes its placing into the International Collection of the Historical Photo Department of the Hungarian National Museum. It features the first presentations of the collection in Hungary: National Museum, March 2009, *Elő/Kép* (curator: Beatrix Lengyel and Etelka Baji; exhibition of the HNM at the Ludwig Museum – Museum of Contemporary Art, July-October 2009, Robert CAPA (curator: Livia Páldi); the exhibitions all around the country (in eleven towns, different smaller selections; curators: Etelka Baji, Éva Fisli, Marianna Kiscsatári, Beatrix Lengyel), as well as two exhibitions abroad: Shanghai, 2009, as part of the programme Art Forum Hungary (curator: Beatrix Lengyel), and in the Collegium Hungaricum, Vienna in 2010, as part of the Night of Museums (curator: Etelka Baji). The designs of the exhibitions were made by Andrea Bak, head of the HNM's group of exhibition installations; the construction was in every case done by the group of exhibition installations. The paper describes the related publications, as well as the bilingual (English, Hungarian) book of studies: *ROBERT CAPA Így készül a történelem/ History in the Making*, published by the Hungarian National Museum (Ed. Livia Páldi).

In connection the purchase, the paper draws the attention to the tasks ahead of researchers, and to the possibilities of further research. For example to the sociological study of the successes of the world-famous Hungarian-born photographers, to the possibilities of further archival research, as well as to the support of today's young and talented photographers.

The paper draws the conclusion that the exhibitions in Budapest and in the country aroused new interest in photography; not only in photography as a form of art, but also as a historical source, and in outstanding figures of Hungarian photography. All this indicates that the purchase was reasonable, and the careful and professional work

of the curators was fruitful. Excellent work was done with the housing, secure and proper safeguarding, and the presentation of the collection. It can be safely said that, according to their purpose, the pictures will appear in future exhibitions that feature great artists of Hungarian photography, or important moments of twentieth-century history.

2. kép

A szállításra előkészített láda a fényképtároló tékával az ICP New York-i raktárában. 2009. január 26. (Fotó: Baji Etelka)

3. kép

A ládák bontása a Történeti Fényképtárban 2009. február 2-án. (Lengyel Beatrix, Szikossy Ferenc, Baji Etelka, Csorba Csilla, Ormos József, Telcs Gábor, Kincses Károly) (Fotó: Farkas Árpád)

4. kép

A ládák bontása a Történeti Fényképtárban. A ládabelső és a környezeti értékek mérése, dokumentálása.
(Ormos József, Földessy Péter, Sor Zita) 2009. február 2. (Fotó: Farkas Árpád)

5. kép

A tároló tékák egyenkénti kiemelése 2009. február 2-án. (Sor Zita, Lengyel Beatrix, Ormos József)
(Fotó: Farkas Árpád)

6. kép

A tékák egyenkénti kibontásának megkezdése 2009. február 2-án. (Kincses Károly, Szikossy Ferenc, Kovács Tibor, Stemlerné Balog Ilona, Baji Etelka, Csorba Csilla, Lengyel Beatrix) (Fotó: Farkas Árpád)

7. kép

A 937 kép egyedi azonosításának megkezdése 2009. február 2-án. (Lengyel Beatrix, Kiscsatári Marianna, Baji Etelka, Stemlerné Balog Ilona) (Fotó: Farkas Árpád)

8. kép

Sajtótájékoztató a gyűjtemény megvásárlásáról. A fotográfusok a bemutatott gyűjteményi darabokat fényképezik. A kép bal oldalán, az asztalnál Kovács Tibor, az MNM főigazgatója. Nemzeti Múzeum, Todorescu terem. 2009. február 17. (Fotó: Fisli Éva)

9. kép

A Mester sorozat képeinek keretezése a Történeti Fényképtár folyosóján 2009. február 24-én. (Ormos József, Sor Zita és Szilágyi Zsolt) (Fotó: Farkas Árpád)

10. kép

Az Elő/Kép kiállítás építési területe a MNM Kupolatermében 2009. március 2-án. (Fotó: Farkas Árpád)

11. kép

A MNM Elő/Kép kiállításának építése. Miklovics Gyula a D-nap képeinek helyét készíti elő. 2009. március 2. (Fotó Farkas Árpád)

12. kép

A MNM főlépcsőháza az Elő/Kép kiállítást bevezető molinókkal. 2009. március 2. (Fotó: Farkas Árpád)

13. kép

Az Elő/Kép kiállítás látogatói 2009. március 5-én. (Fotó: Fisli Éva)

14. kép
Baji Etelka a press printek egyedi
azonosításakor,
2009. április 13-án.
(Fotó: Farkas Árpád)

15. kép
A press printek állapotleírása a Történeti Fényképtárban 2009. április 13-án. (Ormos József, Sor Zita és Baji Etelka
(Fotó: Farkas Árpád)

16. kép

A Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum Robert Capa kiállításának megnyitóján Páldi Livia kurátor, Bajnai Gordon miniszterelnök, Willis E. Hartshorn az ICP igazgatója és Bencsik Barnabás a Ludwig Múzeum igazgatója. 2009. július 2. (Fotó: Farkas Árpád)

17. kép

Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum kiállításán Robert Capa életét bemutató dokumentumfilm vetítése. 2009. július. (Fotó: Benkő Imre)

18. kép

Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum Robert Capa kiállítás – spanyol polgárháborút bemutató terem részlete. 2009. július 23. (Fotó: Ludwig Múzeum)

19. kép
Az új tároló szekrényben
elhelyezett
gyűjtemény. 2009. november 13.
(Fotó: Ormos József)

20. kép
A Történeti Fényképtár raktára
az új tároló szekrényekkel,
az átrendezést követően. 2009.
november 13.
(Fotó: Ormos József)

